VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívnictvo

2/2022

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

Časopis aj na webovej stránke www.vhu.sk poskytuje otvorený prístup – Open Access – pri zachovaní všetkých pravidiel autorstva príspevkov a vydavateľských práv vydavateľa – verejná licencia Creative Commons CC BY – NC – ND 4.0

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

BURDA, Matúš: Náčrt vývoja práporov poľných jágrov v armáde habsburskej monarchie s dôrazom na prápory dislokované na území severného Uhorska.. 7
CHORVÁT, Peter: „Rytierske záležitosti“. Súboje vojenských a civilných osôb na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. 33
ČERVENKA, Juraj: Vojenský pilot c. a k. letectva Alexander Galbavý a jeho nasadenie na ruskom fronte. 45
KONEČNÝ, Martin: Bojová činnosť nemeckej 4. pešej divízie na Slovensku (apríl – máj 1915). 57
LIŠKA, Anton: dostavba a konečná úprava vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska v medzivojnovom období. 76
BAKA, Igor: VI. robotný prápor Pracovného zboru MNO a deportácie Židov v roku 1942. 107

Dokumenty a materiály

MASKALÍK, Alex: Slováci vo veliteľskom zbore čs. brannej moci v rokoch 1945 – 1948 na stránkach dobového denníka Demokratickej strany *Čas*. 133

Personálie

MEDVECKÝ, Matej: Podplukovník Michal Ďurkaj. 159

Vojenské múzejníctvo

BLAŠKO, Gabriel: Vojenská blúza výsadkára Jána Kopčáka v zbierkach Vojenského historického múzea. (Účasť príslušníka 1. čs. armádneho zboru v ZSSR na výsadku Jana Kozinu). 162

Recenzie

FERENČUHOVÁ, Bohumila: Bohdan Pavlů. (F. Vrábel) 176
TURIK, Radoslav: Zoznam padlých vojakov rakúsko-uhorského pešieho pluku č. 67. (M. Burda) 177
BRZKOVSKÝ, Marek – **BRZKOVSKÝ,** Norbert: Česká stíhací esa první světové války. (R. Manik) 183

Anotácie, glosy 186
Kronika 194

INHALT

Studien

BURDA, Matúš: Ein Abriss über die Entwicklung der Feldjägerbataillone in der Armee der Habsburgischen Monarchie unter besonderer Berücksichtigung der auf dem Gebiet Nordungarns stationierten Bataillone.. 7
CHORVÁT, Peter: „Ritterliche Angelegenheiten“. Duelle von militärischen und zivilen Personen in der Slowakei an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. 33
ČERVENKA, Juraj: Militärpilot der k. u. k. Luftwaffe Alexander Galbavý und sein Einsatz an der Russischen Front. 45
KONEČNÝ, Martin: Kampftätigkeit der deutschen 4. Infanteriedivision in der Slowakei (April – Mai 1915). 57
LIŠKA, Anton: Fertigstellung und endgültige Ordnung der Kriegsfriedhöfe aus dem Ersten Weltkrieg auf dem Gebiet der Nordostslowakei in der Zwischenkriegszeit. 76
BAKA, Igor: Das VI. Arbeitsbataillon des Arbeitskorps des Ministeriums für nationale Verteidigung und die Judendeportationen im Jahr 1942. 107

Dokumente und Materialien

MASKALÍK, Alex: Slowaken im Kommandokorps der tschechoslowakischen Wehrmacht in den Jahren 1945 – 1948 auf den Seiten der zeitgenössischenTtageszeitung der Demokratischen Partei „Čas“.....133

Persönlichkeiten

MEDVECKÝ, Matej: Oberstleutnant Michal Ďurkaj. 159

Militärische Museumskunde

BLAŠKO, Gabriel: Militärbluse des Fallschirmjägers Ján Kopčák in den Sammlungen des Militärhistorischen Museums (Teilnahme eines Angehörigen des 1. tschechoslowakischen Armeekorps in der UDSSR an der Fallschirmjägeroperation von Jan Kozina). 162

Rezensionen 176
Annotationen, Glossen 186
Chronik 194

CONTENTS

Studies

BURDA, Matúš: Outline of the development of the Field Jaeger Battalions in the Habsburg Monarchy Army, emphasising the battalions stationed in the territory of northern Hungary. 7
CHORVÁT, Peter: "Knightly Affairs". Military and civilian duels in Slovakia at the turn of the 19th and 20th centuries. 33
ČERVENKA, Juraj: Military pilot of the I. and R. Air Force Alexander Galbavý and his deployment on the Russian front. 45
KONEČNÝ, Martin: Combat activity of the German 4th Infantry Division in Slovakia (April-May 1915). 57
LIŠKA, Anton: Completion and final arrangement of war cemeteries from the World War 1 on the territory of north-eastern Slovakia in the interwar period. 76
BAKA, Igor: VI. Labour Battalion of the MND Labour Corps and the deportation of Jews in 1942. 107

Documents and Materials

MASKALÍK, Alex: Slovaks in the command corps of the Czechoslovak Armed Forces in 1945-1948 on the pages of "Čas" the period newspaper of the Democratic Party.....133

Personalities

MEDVECKÝ, Matej: Lieutenant Colonel Michal Ďurkaj. 159

Military Museums

BLAŠKO, Gabriel: Military blouse of paratrooper Ján Kopčák in the collections of the Military History Museum. (Participation of a member of the 1st Czechoslovak Army Corps in the USSR in the Parachute Group Jan Kozina). 162

Reviews 176
Annotations, Glossary 186
Chronicle 194

ŠTÚDIE

NÁČRT VÝVOJA PRÁPOROV POĽNÝCH JÁGROV V ARMÁDE HABSBURSKEJ MONARCHIE S DÔRAZOM NA PRÁPORY DISLOKOVANÉ NA ÚZEMÍ SEVERNÉHO UHORSKA

MATÚŠ **BURDA**

BURDA, M.: Outline of the development of the Field Jaeger Battalions in the Habsburg Monarchy Army, emphasising the battalions stationed in the territory of northern Hungary. Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 7-32, Bratislava.
The Field Jaeger Battalions were an integral part of the Austro-Hungarian Army in the World War 1. The origin of these special units in the Habsburg Army dates back to the mid-18th century. This was caused by the tactical-strategic changes on the battlefield, where not only the quantity, but also the quality of the military units themselves determined the outcome. The Field Jaeger Battalions were formed into elite rifle units of the Habsburg Army over the decades. In the early days, men with experience in the forest terrain who knew how to handle a firearm adequately were drafted into these units. With numerous military and organisational changes in the Habsburg Army, the jaegers became an integral part of the armed forces, whose supplementary districts were located in the territory inhabited by Slovaks. These "Slovak" battalions of field jaegers naturally participated in the formation of the Army, in its successes and defeats, and also influenced the cultural, social, political and architectural character of the garrison town. The aim of the study therefore is, on the basis of contemporary military schematics of the Austrian and later Austro-Hungarian Army, to identify and briefly characterize those Field Jaeger Battalions in charge of the replenishment district or one of the organizational components (warehouse, headquarters) on the territory of Northeastern Hungary until 1914.
Keywords: 18th century, field Jaeger Battalions in the Habsburg Monarchy Army, stationed on the territory of northern Hungary.

Vojenské konflikty sú neodmysliteľnou súčasťou ľudských dejín. Zjednodušene by sme mohli povedať, že dejiny sú prepletené ozbrojenými konfliktmi rôznej úrovne intenzity a rozsahu a vplývajú na politický, kultúrno-spoločenský, ekonomicko-hospodársky či architektonický vývoj konkrétneho mesta, regiónu či štátu. Vojna priamo či nepriamo ovplyvňuje každého jednotlivca – občana obývajúceho územie alebo krajinu vtiahnutú do ozbrojeného konfliktu.[1] Prirodzene, ozbrojený konflikt zasahuje najmä mužskú populáciu, ktorá v čase mieru vykonáva svoje civilné povolanie, ale vyhlásením vojny sa z obyčajných mužov bez rozdielu národnosti, sociálneho pôvodu a vierovyznania stávajú vojaci jednotne bojujúci za štátne a národné princípy. Okrem toho „*v.*[álka] *prý rodí nejkrásnější ctnosti mužné, jako oddanost, sebazapření, kázeň, poslušnost, odvahu, udatnost, velikomyslnosť, v občanstvu dobročinnost a obětavost...*"[2] Služba v armáde znamenala pre mužov cenné skúsenosti a pre mnohých to bola i nová kapitola v ich dovtedy stereotypnom živote, ktorý sa zväčša odohrával v úzko vymedzenom geografickom priestore (obec, slúžnovský obvod,župa, stolica, región).

Európska novoveká spoločnosť považovala teda ozbrojený konflikt za hybnú silu uskutočňujúcu pokrok, ktorý sa pretavil do vzniku moderných národných štátov na mape Eu-

[1] Pozri napr.: CLAUSEWITZ, Carl. *O válce*. Brno : Bonus A, 1996, s. 36.

[2] *Ottův slovnik náučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vedomostí. 26. díl.* Praha : J. Otto, 1907, s. 367.

rópy a taktiež i do zvýšenej militarizácie a zvyšovania kvality a kvantity vojenských jednotiek.[3] Avšak, ak sa pozrieme na stredoeurópsku monarchiu, ktorej integrálnou súčasťou bolo i územie severného Uhorska obývaného Slovákmi, armáda a vojna pôsobili skôr ako zjednocujúci či asimilačný prvok. Toto konštatovanie platí najmä pre obdobie dualistického zväzku medzi Rakúskom a Uhorskom, pričom vnútorné rozpory medzi jednotlivými národnostnými skupinami v armáde existovali a veľakrát spôsobovali i problémy v komunikácii.[4]

Odhliadnuc od vyššie zmienených problémov v rakúskej a od roku 1867 rakúsko-uhorskej armády, na území dnešného Slovenska, podobne ako v ostatných historických oblastiach monarchie, boli dislokované vojenské jednotky pechoty, delostrelectva či jazdectva, do ktorých rukovali aj Slováci. Paradoxom je, že o vzniku, formovaní a bojovom nasadení niektorých vojenských jednotiek sa dočítame v odborných publikáciách, vedeckých príspevkoch či populárno-náučných článkoch, ale o ďalšie vojenské jednotky (delostrelci, jazdecké jednotky, vozatajské oddiely, špeciálne bojové útvary), ktorých uniformu si obliekali i Slováci, nemá laická a dokonca ani odborná verejnosť záujem. Príčinu hľadajme najmä v tom, že dodnes neexistuje prehľadný zoznam všetkých v severnom Uhorsku dislokovaných vojenských jednotiek, ktoré nielenže bojovali za záujmy monarchie, ale formovali a ovplyvňovali dianie v konkrétnom meste, stolici či župe.

Vzhľadom na to, že nie je možné v jednom príspevku obsiahnuť všetky vojenské jednotky s doplňovacím obvodom umiestneným na území dnešného Slovenska v období modernej habsburskej armády, čiže medzi rokmi 1648 až 1918, rozhodli sme sa zamerať len na prápory poľných jágrov, o ktorých v slovenskej vojenskej historiografii nájdeme len stručné informácie. Cieľom teda nie je priniesť podrobnú analýzu vzniku a vývoja práporov poľných jágrov v rámci habsburskej armády, ale načrtnúť základné vývojové tendencie týchto elitných jednotiek s dôrazom na tie prápory, ktoré povolávali do zbrane mužov zo severouhorských žúp. Aby sme mohli vôbec zostaviť takýto zoznam práporov poľných jágrov (nem. Feldjägerbataillon, maď. Császári és királyi tábori vadászzászlóalj; čes. prapor polních myslivců; ďalej len FJB), bolo nevyhnutné preštudovať vojenské schematizmy rakúskej a rakúsko-uhorskej armády a na základe geografickej metódy[5] určiť tie, ktoré vyhovujú našim stanoveným kritériám. Na základe toho sme sa dopracovali k ôsmim práporom poľných jágrov, ktoré v určitom časovom rozpätí sídlili na území severného Uhorska – FJB 9, FJB 12, FJB 19, FJB 21, FJB 29, FJB 32, FJB 33 a FJB 40. Na základe takéhoto metodologického kroku môžu vojenskí historici v spolupráci s regionálnymi historikmi rekonštruovať vplyv vojenskej posádky na život v posádkovom meste i celom regióne.

Vznik, vývoj a formovanie práporov poľných jágrov stredoeurópskej monarchie

Základ každej armády tvorila pechota, ktorá pozostávala v závislosti od času i priestoru z viacerých druhov pechotných jednotiek. Podobne aj v habsburskej armáde hrali najdôležitejšiu úlohu pechotné oddiely, ktorých význam po skončení tridsaťročnej vojny (1618 – 1648) ešte vzrástol. Práve v druhej polovici 17. storočia sa armáda začala profesionalizovať a vďaka postupným reformným krokom sa stala permanentnou súčasťou štátneho aparátu financovanou zo štátneho rozpočtu. Nové poňatie významu armády a neustále technické napredovanie, ktoré malo zásadný vplyv na zmenu taktiky boja, nútilo vojenských predstaviteľov reorga-

[3] LANGEWIESCHE, Dieter. Válka jako stvořitelka a ničitelka národů, národních států a impérií. In *Historie – Otázky – Problémy*, 2016, roč. 8, č. 1, s. 21-22.

[4] K tejto téme bližšie pozri: BURDA, Matúš. K problematike „slovenských" jednotiek rakúsko-uhorskej armády. In *Vojenská história*, 2022, č. 1, s. 7-36.

[5] Táto metóda spočíva v komparácii vtedajších doplňovacích obvodov so súčasnými hranicami Slovenska a hranicami jednotlivých okresov.

nizovať vojenské útvary s cieľom zvýšiť efektivitu v boji a získať nielen kvantitatívnu, ale i kvalitatívnu prevahu nad nepriateľom. Početné organizačné a štrukturálne zmeny sa týkali aj pechotných oddielov v rámci habsburskej monarchie. Vzhľadom na taktico-strategické zmeny vo vojenskom umení vznikla potreba vytvoriť špeciálne, pohyblivé a adekvátne vyzbrojené strelecké jednotky, ako súčasť ľahkej pechoty, pre ktoré sa v priebehu druhej polovice 18. storočia zaužívalo označenie poľní jágri.

Početné vojenské reformy reagujúce jednak na štátoprávne vyrovnanie medzi Rakúskom a Uhorskom (1867), ale aj modernizačné tendencie v rámci vojenstva, postupne stierali rozdiely medzi pechotnými útvarmi a prápormi poľných jágrov. Rozdiely bolo badať „*pouze ve výběru branců, kteří k m*[ysli] *-vcům nejraději se odvádějí ze zřízenců lesnických, pytlákův a pod., pak z mladíků postavy menší, pohybú rychlejších a mrštnějších*“.[6] Tomu zodpovedal aj samotný výcvik príslušníkov práporu poľných jágrov, ktorý zahŕňal strelecký výcvik a náročné presuny v horskom teréne.[7] Do konca prvej svetovej vojny sa teda prápory poľných jágrov vyprofilovali ako súčasť „*ľahkej pechoty určenej k vedeniu náhlych bojov menšieho rozsahu. Preto vojaci streleckých útvarov boli cvičení i vyzbrojovaní lepšie ako rádová pechota.*“[8] Špecifické postavenie v rámci habsburskej armády si zachovali až „*do poslední třetiny XIX: stol.*[etí]“, keďže „*od ostatních zástupů pěších valně se líšily lepšími, lehčími a přesneji střílejicími puškami*“.[9]

Ako sme uviedli, vznik práporov poľných jágrov vyplynul zo štrukturálnych zmien v habsburskej armáde, ktoré viedli k profesionalizácii ozbrojených zložiek a neustálemu navyšovaniu počtu pechotných útvarov habsburskej armády. Nielen kvantita zohrávala dôležitú rolu na bojovom poli. Vojvodcovia a vojenskí velitelia sa snažili svojho súpera prekvapiť a získať tak výhodu priamo na bojisku. A tomu mali dopomôcť špeciálne vytvorené jednotky ako napríklad prápory poľných jágrov, ktorých vývoj a začlenenie do štruktúr habsburskej armády by sme mohli pre zjednodušenie celého procesu rozčleniť do niekoľkých časových etáp.[10] Vzhľadom na rozsah a tematické zameranie príspevku sa nebudeme detailne venovať jednotlivým obdobiam formovania práporov poľných jágrov. Avšak je dôležité aspoň v stručných bodoch načrtnúť počiatočnú genézu celého procesu a zhrnúť základné poznatky o ich vývoji a začlenení do štruktúr armády habsburskej monarchie.

---

[6] *Ottův slovník náučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vedomostí. 17. díl Median – Navarrete.* Praha : J. Otto, 1901, s. 938.

[7] Poľní jágri absolvovali počas svojho pobytu v armáde veľmi náročný výcvik, ktorý zahŕňal nielen náročné pochody po rovine, ale taktiež i v kopcovitom a horskom teréne. Príslušníci FJB 32 sa 3. augusta 1891 vydali na pochod z Kežmarku (sídlo štábu) cez Poprad – Veľká – Smokovec – Starolesnianska Poľana – Obrovský vodopád – Jazerná stena – Päť spišských plies až na Sedielko, odkiaľ 4. augusta pokračovali cez Javorinu. Následne pokračovali po trase Kopské sedlo – Biele pleso – Zelené pleso a späť do Kežmarku. Náročnou trasou vojakov FJB 32 sprevádzali horskí vodcovia Uhorského karpatského spolku a hájnici Javorinského panstva kniežaťa von Hohenlohe. Výpravy sa zúčastnil i veliteľ práporu major Alphons Dragoni Edler von Rabenhorst. Zaujímavá je skutočnosť, že sa k svojmu mužstvu prihovoril po nemecky, česky i maďarsky. Slovenský jazyk absentuje, i keď v jednotke slúžili aj Slováci. Vojaci FJB 32 na pamiatku ich výstupu na Sedielko vyryli do skaly i nápis. Celý výcvik absolvovali v plnej zbroji. Obdivuhodné výkony vojakov. In *Tatranský dvojtýždenník*, 2013, roč. 24, č. 10, s. 9.

[8] PERNES, Jiří a kol. *Pod císařským práporem.* Praha : Nakladatelství Elka Press, 2003, s. 394.

[9] *Ottův,* c. d., s. 938.

[10] Tieto vývojové etapy preberáme z *Geschichte K. und K. Wehrmacht* (1898) od autora Alphons von Wrede: 1) polovica 18. storočia – 1808, 2) 1808 – 1848, 3) 1848 – 1859, 4) 1859 – 1866, 5) 1866 – 1880, 6) 1883 – 1897. WREDE, Alphons von. *Geschichte K. und K. Wehrmacht*. I. Band. Wien : W. Seidel & Sohn k. u. k. Hot-Buchhändler, 1898, s. 629-642.

Prvý prápor poľných jágrov bol sformovaný začiatkom 40. rokov 18. storočia v období vojny o rakúske dedičstvo (1740 – 1748).[11] Základ nemeckej dobrovoľníckej streleckej stotiny (Die deutsche Jäger Compagnie) tvorili pánski jágri, príslušníci rakúskych streleckých zborov, ktoré už v rámci armády existovali,[12] a ďalej lesníci, poľovníci a lovci.[13] K ich sformovaniu a bojovému nasadeniu pod velením kapitána (Hauptmann) Pfeilera došlo v závere druhej sliezskej vojny (1744 – 1745), ktorú ukončil až podpis Drážďanského mieru (25. december 1745). Bojovú aktivitu strelecká stotina vykonávala aj v nasledujúcom roku, ale vzhľadom na to, že Prusko sa do ďalšieho priebehu bojov o rakúske dedičstvo nezapojilo a konflikt sa presunul mimo vlastné územie monarchie, opodstatnenosť jágrov klesla. Po uzavretí mieru v Aachene (18. október 1748) bola podobne ako nizozemská kompánia (nem. Niederlander Compagnie) zredukovaná[14] a v tom istom roku následne i rozpustená.[15] Aj v nasledujúcom období prápory poľných jágrov vznikali a zanikali v závislosti od potreby ich nasadenia vo vojenskom konflikte. Prispelo k tomu vydanie nariadenia v roku 1769, ktoré umožňovalo zriadiť prápor poľných jágrov v prípade vojenského konfliktu.[16] Okrem ich krátkodobej existencie, ktorá vyplývala z dĺžky a intenzity vojenského konfliktu, mali ešte jeden spoločný znak. A to, že sa vytvárali v nemecky hovoriacich oblastiach monarchie a nie priamo v Uhorsku. Najbližšie k územiu severného Uhorska vznikol v 18. storočí Zbor moravsko-sliezskych horských jágrov (Corps der märisch-schlesischen Gebirgsjäger), nasadený v bojoch o bavorské dedičstvo (1778 – 1779), a Česko-moravsko-sliezski zemskí jágri (Böhmisch-mährisch-schlesische Landjäger), ktorý vznikol začiatkom roka 1800 v súvislosti s rozpútaním vojny medzi Francúzskom a jeho spojencami a koaličnými vojskami, medzi ktorými bolo i Rakúske cisárstvo.[17]

Toto prvé obdobie, vyznačujúce sa vysokou mierou diskontinuity vo vývoji a formovaní špeciálnych streleckých útvarov, sa skončilo v roku 1801. Panovník František II. (vládol v rokoch 1792 – 1830) po dohode s tirolskými stavmi vydal 22. septembra 1801 nariadenie, ktorým umožnil vznik samostatného pluku poľných jágrov v oblasti Tirolska (Tyroler Jäger-Regiment) ako súčasť krajinského vojska (Landes Truppe). Týmto cisárskym nariadením sa sformoval prvý regulárny prápor v sile šiestich rôt s poradovým číslom 64, ktorého

[11] Podľa autora článku o poľných jágroch uverejnenom v *Militärische Zeitschrift* v roku 1865 vznikol prvý prápor poľných jágrov z rozhodnutia Albrechta Valdštejna (1583 – 1634). Sám Albrecht údajne v roku 1629 poveril grófa v hodnosti generála Heinricha Holka (1599 – 1633) zostaviť na území severného Nemecka (Norddeutschland) strelecký prápor v sile 3 000 mužov. Holkov (prípadne Holcke) prápor sa údajne podieľal na plienení mesta Dölitz v Lipsku v roku 1633. *Dioramen-Patentschaft Katalog.* Dölitz : Torhaus Dölitz Zinnfigurenmuseum. Dostupné online: http://www.torhaus-doelitz.eu/wp-content/uploads/2020/01/Patenschaft-Katalog_Jan_2019_webansicht.pdf. Toto tvrdenie však odmieta autor *Geschichte der K. und K. Wehrmacht* Alphons Wrede. Holkov (Holcke) pluk vystupuje v oficiálnych dokumentoch habsburskej armády ako pechotná jednotka (zu Fuss). WREDE, A. *Geschichte*, c. d., s. 629.

[12] ČÍŽEK, Jan a kol. *Prapor polních myslivců č. 6 v armádě habsburské monarchie a jeho nasledovníci* (1808 – 2008). Náchod : Spolek přátel vojenské historie, 2008, s. 7-16.

[13] Bližšie pozri poznámku č. 16 v štúdii: ČIČAJ, Viliam. Dobrá armáda. Návrh na reorganizáciu armády z konca 18. storočia. In *Vojenská história*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 111.

[14] THÜRHEIM, A. Graf. *Gedenkblätter aus der Kriegsgeschichte der k. k. oesterreichischen Armee.* II. Band. Wien und Teschen : Vorlag der Buchhandlung für Militär-Literatur Karl Prochaska, 1880, s. 679.

[15] LUSTIG, Carl. Beitrag zur Geschichte des k. k. Heeres. Aufstellung der verschiedenen Truppen-Corps und Branchen seit Bebinn des stehenden Heeres. In *Militärische Zeitschrift*, 1883, roč. 24, č. 3, s. 93.

[16] SEGEŠ, Vladimír. *Nástenný kalendár Vojenského historického ústavu 2021.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2021.

[17] Keďže názvy práporov poľných jágrov najmä v začiatkoch existencie ešte neboli zjednotené, môžeme sa stretnúť s rôznymi pomenovaniami rovnakej jednotky.

majiteľom sa stal Johann Gabriel Chasteler de Courcelles (1763 – 1825). Za prvého veliteľa bol vymenovaný Franz Filip Fenner von Fenneberg (1759 – 1824). Po strate Tirolska, patriaceho Rakúskemu cisárstvu v období koaličných vojen, musela jednotka zmeniť oblasť regrutovania nových mužov do streleckého práporu, čo v konečnom dôsledku znamenalo definitívne začlenenie poľných jágrov do štruktúr rakúskej cisárskej armády a rozšírenie ich pôsobnosti na územie celej monarchie. Okrem iného pristúpilo vedenie armády k vytvoreniu niekoľkých a do istej miery dočasných práporov jágrov, z ktorých dva boli sformované na území Čiech (Böhmische Jäger-Bataillon).

K zásadnejšiemu nárastu počtu práporov poľných jágrov počas trvania koaličných vojen (1800 –1815) namierených proti rozpínavosti napoleonského Francúzska neprišlo. Ukončením dlhotrvajúceho konfliktu sa európske krajiny presunuli z bojového poľa za diplomatický stôl. Relatívne pokojné obdobie 20. a 30. rokov 19. storočia vojenskí predstavitelia habsburskej monarchie nevyužili na zásadné štruktúrno-organizačné zmeny týkajúce sa práporov poľných jágrov. Práve naopak. Vojenské orgány pristúpili k redukcii počtu stotín. Z vojnového stavu šesť stotín ich počet klesol na štyri, čo v tej dobe podľa platných predpisov predstavovalo 616 mužov v aktívnej službe. Napriek mierovému obdobiu tento stav nevydržal dlho a už od roku 1821 boli prápory poľných jágrov opätovne zložené zo šiestich stotín. Pre nás je podstatné zamerať sa na vojenské schematizmy rakúskej armády. Práve od roku 1820 sa pri vojenských jednotkách, čiže aj pri nami skúmaných práporoch poľných jágrov, objavujú názvy historických krajín Rakúskeho cisárstva (Böhmisch, Mährische, Österreichische, Illyrische, Innerösterreichische, Galizische) resp. samotného Uhorského kráľovstva (Ungarische). Tieto geografické označenia nám jednak poukazujú na dislokáciu konkrétnej vojenskej jednotky alebo jej historické korene, ale na druhej strane vzhľadom na časté zmeny dislokácie jednotlivých zložiek vojenskej jednotky (štáb, sklad, doplňovacie obvody) môžu tieto označenia pôsobiť mätúco. Ak sa však pozrieme na konkrétne prápory poľných jágrov, je zrejmé, že tieto špeciálne jednotky ako súčasť ľahkej pechoty sa formovali mimo územia severovýchodného Uhorska. I naďalej boli prápory dislokované prevažne v nemecky hovoriacich historických korunných krajinách habsburskej monarchie. Výnimku tvorili len prápory poľných jágrov vytvorené v Lombardsku a Benátsku.[18]

Takáto organizácia jágerských jednotiek pretrvala až do vypuknutia nacionalisticky orientovaných revolúcií, ktoré v roku 1848 zasiahli takmer celú Európu. Rakúske cisárstvo disponovalo do roku 1848 dovedna dvanástimi stálymi prápormi poľných jágrov a jedným práporom tirolských jágrov. Nepokojné obdobie a vnútroštátne konflikty medzi ozbrojenými zložkami a nacionalistickými a liberálnymi myšlienkami podnieteným obyvateľstvom prinútili hlavy štátov s ich vojenským aparátom posilniť vojenské rady novými regrútmi. Revolučné obdobie vytvorilo priestor pre maďarských liberálnych politických predstaviteľov, ktorí volali po zásadných zmenách vo vnútri monarchie. Tlak zhromaždeného davu priamo v Pešti v marci 1848 a obava z možného prepuknutia občianskej vojny umožnili maďarskej politickej elite presadiť početné reformné kroky (zrušenie poddanských vzťahov, rozšírenie volebného práva, zrušenie monopolu šľachty na riadenie stolíc, zrušenie cirkevného desiatku, povolenie slobody tlače atď.), z ktorých najvýznamnejšou sa stalo zriadenie uhorského snemu. Do ministerských kresiel postupne zasadali predstavitelia maďarskej politickej elity. Pobúrenie Viedne vyvolala najmä nominácia Lázára Mészárosa (1796 – 1858) za ministra

[18] Prvé „uhorské“ prápory poľných jágrov (Ungarisches Fedljäger-Bataillon) vo vojenskom schematizme nájdeme až v rokoch 1869 – 1870. Konkrétne ide o FJB 28 (štáb v meste Orlat; doplňovací obvod Alba Iulia) a FJB 29 (štáb v meste Černovice; doplňovací obvod Zvolen). Dôkazom toho, že tieto označenia sú často mätúce, je aj označenie FJB 12. Táto jednotka je vo vojenskom schematizme z rokov 1869 – 1870, označovaná ako „böhmische,“ mala sídlo štábu dislokované v Prešove a záložnú rotu (Reserve-Compagnie) spolu s doplňovacím obvodom (Ergänzungs-Comp-Cadre Station) vojenské úrady umiestnili do centra východnej Haliče, Przemyśla.

vojenstva (1848 – 1849), keďže armáda mala i po marcových udalostiach z roku 1848 pôsobiť ako zjednocujúci a homogénny prvok monarchie. Týmto krokom novej maďarskej vlády, na čele s ministerským predsedom Ľudovítom Baťánom (1807 – 1849), prebral Mészáros celé vojsko na území Uhorska a nielen národnú gardu.[19] Tento rozkol dovtedy na prvý pohľad jednotnej armády sa, ako dnes už vieme, naplno prejavil v nasledujúcich mesiacoch, keď sa narýchlo budujúca honvédska armáda postavila na obranu integrity Uhorska. Hektické obdobie roka 1848 neumožnilo uhorskej vláde naplno budovať honvédsku armádu, a tak sa maďarská vojenská elita inšpirovala dovtedy fungujúcim systémom armády v rakúskej monarchii. Práve po vzore rakúskej armády prevzala novoformujúca sa honvédska armáda do svojich zložiek akýsi ekvivalent práporov poľných jágrov. Jedna z takýchto jednotiek vznikla počas letného obdobia roka 1848 v Pešti pod velením Mieczysława Korybuta Woronieckeho (1825 – 1849). Obdobné jágerské jednotky sa sformovali i v Sedmohradsku.[20] Avšak význam práporov vzhľadom na zmenu taktiky boja neustále klesal, čo potvrdili i vojenské ťaženia v revolučnom období.

Organizačno-vojenské zmeny zasiahli aj prápory poľných jágrov, ktorých počet sa v roku 1849 zvýšil dovedna na 22 práporov zložených zo 4 stotín.[21] Okrem toho sa sformovali i dobrovoľnícke prápory (Freiwilligen-Bataillon), ktoré mali byť nápomocné pri riešení vnútornej kríze monarchie. Rakúska monarchia teda mala na začiatku 50. rokov 19. storočia k dispozícii dovedna 24 práporov poľných jágrov (1. až 24.), šesť dobrovoľníckych práporov,[22] jeden tirolský prápor jágrov,[23] jeden dobrovoľnícky ostrostrelecký zbor (Freiwilligen-Scharfschützen-Corps) v schematizme zaradený k práporom poľných jágrov,[24] jeden strelecký zbor vyslaný do Talianska[25] a jeden horský strelecký prápor (Bergschutzen-Bataillon).[26]

Navýšenie počtu práporov poľných jágrov a dobrovoľných práporov nebolo trvalé. Pominutím nebezpečenstva vyvolaného občianskymi nepokojmi a protestmi vo vnútri Rakúskeho cisárstva, ktoré zásadne postihlo i územie Uhorska, pristúpili vojenské elity k redukcii jednotiek. Počet práporov poľných jágrov sa v roku 1851 ustálil na 25. Tento počet dopĺňal ešte tirolský jágerský prápor. Dobrovoľnícke útvary boli po revolučných rokov 1848 a 1849 rozpustené, keďže pominula hrozba vyplývajúca z revolučných nálad a stav sa v krajine vďaka nastoleniu neoabsolutizmu konzervoval. Naprieč celou Európou zavládol opätovne mier. Pre politických predstaviteľov Rakúskeho cisárstva to však neznamenalo, že sa môžu sústrediť na riešenie problémov vo vnútri krajiny. Rakúsky cisár František Jozef I. (1848 – 1916), ktorý nastúpil na trón v revolučnom období, musel so svojimi poradcami, politickými a vojenskými predstaviteľmi sledovať pozvoľný zjednocovací proces na Apeninskom polostrove i v nemecky hovoriacich oblastiach v západnej Európe, keďže z dlhodobého hľadiska to boli záujmové sféry habsburskej dynastie. Zatiaľ čo severná časť

[19] MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. *Dejiny Uhorska a Slováci.* Bratislava : Perfekt, 2012, s. 264-266.

[20] PROHÁSZKA, László. A Magyrar Tábori Vadászzászlóaljak Első Világháborús Hősi Emlékjelei. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017, roč. 130, č. 2, s. 573.

[21] Prápory dislokované v Lombardsku a Benátsku boli zložené zo 6 stotín.

[22] V roku 1850 to boli tieto: Wiener Freiwilligen-Bataillon Nr. II, Wiener Freiwilligen-Bataillon Nr. III, Steiermärkisches Freiwilligen-Schutzen Bataillon Nr. I, Steiermärkisches Freiwilligen-Schutzen Bataillon Nr. II, Steiermärkisches Freiwilligen-Schutzen Bataillon Nr. III, Istrianer Freiwilligen-Bataillon.

[23] Tyroler Jäger Regiment Nr. 1.

[24] Freiherr von Welden Freiwilligen-Scharfschutzen-Corps.

[25] K. K. Boten-Jäger-Corps.

[26] Ruthenisches Bergschutzen-Bataillon.

Apeninského polostrova bola integrálnou súčasťou Rakúskeho cisárstva, rozdrobenosť územia rozprestierajúceho sa medzi Francúzskom a habsburskými historickými krajinami vyhovovala, najmä z politického a vojenského hľadiska, záujmom cisárskeho dvora. Zjednocovací proces, ktorý sa prvotne započal na Apeninskom polostrove a neskôr pokračoval i v nemeckom priestore pod patronátom Pruska, oslabil jednak hegemóniu habsburskej monarchie v strednej Európe, a taktiež prinútil zainteresovaných politikov i vojenských predstaviteľov uvažovať o vojensko-organizačných a štrukturálnych zmenách, ktoré by umožnili efektívne bránenie sa proti novosformovaným a zjednoteným krajinám – Talianskemu kráľovstvu a Nemeckému cisárstvu.

Prvotne sa zjednocovací proces ukončil na Apeninskom polostrove, ktorého územie bolo do konca 50. rokov 19. storočia rozdelené medzi Rakúsko, Francúzsko a Španielsko. Centrom *risorgimenta* sa stala Sardínia a Piemont, ktorá sa postavila svojim dovtedajším vládcom a spolu s Francúzskom tiahla proti Rakúskemu cisárstvu ovládajúceho severnú časť Apeninského polostrova. Vyhlásenie vojnového konfliktu medzi Rakúskym cisárstvom a sardínsko-piemontsko-francúzskou koalíciou viedlo k aktivizovaniu vojenských jednotiek habsburskej monarchie a navýšeniu počtu bojaschopných jednotiek. Vzhľadom na vojenské ťaženie na Apeninskom polostrove rakúske vojenské orgány pristúpili k navýšeniu počtu práporov poľných jágrov a ich prezbrojeniu. Poľným jágrom, ktorí „*boli nasadzovaní do nebezpečných a neprehľadných situácií, prieskumu a krytí ústupu*“ sa do rúk v priebehu druhej polovice 50. rokov dostávali strelecké pušky Lorenz vz. 1854 typu I (dostrel 1 000 metrov) a II (dostrel 1 200 m). Keďže tieto elitné jednotky sa vďaka svojej špecifikácii často dostávali do priamych bojov muža proti mužovi, nevyhnutnou zložkou ich výzbroje sa stali i bodáky. Zvýšenie počtu práporov poľných jágrov so sebou priniesla i jedno negatívum. Prezbrojovanie bolo potrebné urýchliť, pretože rakúska armáda sa v 50. a 60. rokoch 19. storočia zapojila do viacerých vojenských konfliktov. Avšak akonáhle došlo k navýšeniu počtu jednotiek, tak rakúske vojenské orgány museli vyriešiť nedostatok pre vojsko vyhovujúcich palných zbraní. Nehovoriac o tom, že staré palné zbrane bolo nevyhnutné prispôsobiť a upraviť tak, aby bolo možné na nich nasadiť nové typy bodákov. Zasiahlo to i tieto jágerské jednotky, ktoré namiesto streleckej pušky Lorenz obdržali krátke palné zbrane vz. 1862, pôvodne určené pre zvláštne typy jednotiek organizovaných v zboroch. Niektoré prápory boli ešte stále vyzbrojené puškou Augustin.[27] Dôstojníci práporov poľných jágrov mali k dispozícii, okrem iného, i šabľu vz. 1861, ktorou boli vyzbrojení i dôstojníci rádovej pechoty.[28]

V roku 1859 mala rakúska generalita k dispozícii teda dovedna 30 práporov poľných jágrov a jeden tirolský prápor jágrov. Podobne ako celá rakúska armáda i prápory poľných jágrov sa museli aktivizovať z dôvodu vypuknutia vojnového konfliktu medzi Rakúskom a Sardínskym kráľovstvom, ktoré masívne podporovalo Francúzsko sledujúce vlastné geopolitické zámery v južnej Európe. Do boja vytiahli i „slovenské“ jednotky habsburskej armády. Vojenský historik Vojtech Dangl v kolektívnej publikácii venovanej vojenským dejinám spomína, že rakúsko-sardínskej (talianskej) vojny sa zúčastnil aj prápor poľných strelcov (t. j. jágrov - pozn. M. B.) č. 29 sformovaný z územia Slovenska.[29] Ak sa však pozrieme do dobových vojenských schematizmov, zistíme, že strelecký prápor v roku 1859 a ani 1860 nebol dislokovaný na území severného Uhorska.[30]

---

[27] MOUDRÝ, Petr. Bodáky na pušky systému Lorenz. In *Historie a vojenství*, 2006, roč. 55, č. 3, s. 110-111.

[28] ŠACH, Jan. Chladné zbraně ve válce 1866. In *Historie a vojenství*, 2006, roč. 55, č. 3, s. 113.

[29] DANGL, Vojtech. Od revolúcie k svetovej vojne 1848-1914. In SEGEŠ, Vladimír (ed.). *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov.* Praha : Ottovo nakladatelství, 2015, s. 196.

[30] V oboch prípadoch bol prápor poľných jágrov č. 29 dislokovaný v meste Knin, ktoré sa dnes nachádza

Anachronický spôsob vedenia vojny a nekompetentnosť hlavných veliteľov počnúc Františkom Gyulaiom (1798 – 1868), ktorého vo vrchnom velení po neúspechu pri Magente (1859) vystriedal samotný cisár František Jozef I., predznamenal krutú porážku rakúskych vojsk. Ďalšia prehratá bitka pri Solferine (1859) len potvrdila, že habsburská monarchia prechádzala zásadnou vnútropolitickou krízou. Strata Lombardska na úkor Francúzska, ktoré toto územie podľa predvojnových dohôd odovzdalo Sardínskemu kráľovstvu, oslabila postavenie Rakúskeho cisárstva na Apeninskom polostrove. K definitívnemu zahateniu ambícií v južnej časti európskeho kontinentu prispel i vznik samostatného Talianskeho kráľovstva (1861), na čelo ktorého sa postavil sardínsky kráľ Viktor Emanuel II. (1820 – 1878; 1849 až 1861 vládol v Sardínii-Piemonte; 1861 až 1878 vládol v Taliansku). Strata Lombardie uvrhla na Rakúske cisárstvo neveľmi pozitívny obraz u ostatných krajín európskeho kontinentu. Kríza monarchie vo sfére vojenstva bola neodvratná a kto si ju dovtedy neuvedomoval, tak porážky z roku 1859 len zvýraznili neutíchajúci úpadok armády. Časť politických a vojenských elít si uvedomovala prehlbujúcu sa krízu, ktorá zasiahla všetky sféry pôsobnosti ľudskej spoločnosti, armádu nevynímajúc. Veď práve nekompetentnosť, nesystematickosť a zaostalosť vo vedení boja spôsobila dve zdrvujúce porážky v rakúsko-sardínsko-francúzskej vojne (1859). Pozitívne zmeny mohli priniesť len početné reformy, na ktorých sa začalo pracovať takmer okamžite. Prvá výrazná zmena sa týkala vojensko-správneho členenia krajiny. Vojenské elity rozdelili celú krajinu na desať hlavných vojenských veliteľstiev, ktoré pozostávali z vojenských obvodov. Z pohľadu nami skúmaných práporov je dôležité poznamenať, že dve vojenské veliteľstvá boli zriadené aj na území severného Uhorska. Jedno z nich sídlilo v Prešporku (V. armádny zbor), a to druhé v Košiciach (VI. armádny zbor). Okrem iného, došlo k opätovnému nárastu počtu práporov poľných jágrov. Zatiaľ čo na konci 50. rokov mali rakúski velitelia k dispozícii 25 takýchto elitných jednotiek, začiatkom 60. rokov 19. storočia ich počet stúpol na 32. Z hľadiska vnútornej organizácie pozostával prápor zo šiestich stotín v sile 1 011 mužov.[31] Tento počet rakúske vojenské orgány udržiavali až do štátoprávneho vysporiadania medzi Predlitavskom a Zalitavskom (1867).

Reformné kroky vo vojenskej organizácii, prijaté začiatkom 60. rokov, sa preniesli do praxe takmer okamžite. A to aj z pohľadu práporov poľných jágrov, ktoré vojenské úrady postupne vo vyššej miere umiestňovali aj na územie severného Uhorska obývaného slovenským etnikom.[32] Prvýkrát sa tomu tak stalo v roku 1863, keď rakúske vojenské úrady

v Dalmácii v Chorvátsku. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1859.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1859, s. 246; *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1860-1861.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1861, s. 356.

[31] DANGL, V. *Od revolúcie*, c. d., s. 189.

[32] Dôvodom na presun práporov poľných jágrov do každej historickej oblasti habsburskej monarchie je úplne prozaický. Je pochopiteľné, že velenie rakúsko-uhorskej armády chcelo mať prápory poľných jágrov podobne ako ostatné vojenské jednotky dislokované naprieč celou habsburskou monarchiou. Avšak podľa neznámeho autora, ktorý vo svojich článkoch analyzoval prápory poľných jágrov, neboli posádkové mestá vyberané s prihliadnutím na špeciálne potreby týchto jednotiek. Nielenže autor príspevku v Militärische Zeitschrift navrhuje umiestňovanie práporov poľných jágrov do menších posádkových miest v rozmanitom teréne (lúky, kopce, hory, lesy, úbočia atď.), ale taktiež mali mať k dispozícii stále strelnice a cvičisko s adekvátnym vybavením (náradím). Okrem toho sa poľní jágri mali naučiť či zdokonaľovať v plávaní. Takže posádkové mesto malo mať k dispozícii vodnú plochu určenú pre vojsko. Od príslušníkov práporu poľných jágrov sa vyžadovalo skĺbenie jednak osobnostných schopností (vlastnosti, schopnosti, inteligencia) s telesnou zdatnosťou (sila, kondícia, rýchlosť, vytrvalosť), na ktorú sa počas výcviku malo dbať oveľa viac ako v predchádzajúcom období. Über Jägerwesen II. und III. In *Militärische Zeitschrift*, 1865, roč. 6, č. (Band) 1, s. 310-314. Na druhej strane, čím bolo posádkové mesto väčšie, tým viac možností mala armáda na vytváranie adekvátnych podmienok na výchovu, vzdelávanie a cvičenie vojakov. V Prešporku, kde bolo dislokovaných viacero vojenských jednotiek a sídlilo tam aj velenie V. armádneho zboru, zriadili vojenské orgány jednoročnú dobrovoľnícku školu pre pechotu, aby si v prípade vojny zabezpečili dostatok dôstojníkov, ktorí boli po absolvovaní výcviku presunutí do zálohy. Počas mierových rokov vykonávali v civilnom živote

umiestnili do Zvolena sklad (nem. Depot-Detachement) práporu poľných jágrov č. 29.[33] Od uvedeného roka boli v kratšom či dlhšom časovom horizonte prápory poľných jágrov dislokované aj na území severného Uhorska. Prítomnosť vojenskej posádky v meste priamo i nepriamo ovplyvňovala dianie v samotnom meste i celom regióne.

Okrem vojensko-organizačných zmien v dislokácii práporov poľných jágrov môžeme sledovať i mierny nárast počtu týchto elitných peších jednotiek a ich prezbrojovanie.[34] Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867) ich počet opätovne narástol, i keď iba o jeden prápor. Štátoprávnym vyrovnaním medzi Rakúskom a Uhorskom sa posilnilo i postavenie panovníka, ktorý súhlasil s touto ústavnou zmenou až po „*garantovaní vrchného velenia ozbrojených síl*“.[35] Najvýraznejší nárast zaznamenali začiatkom 80. rokov 19. storočia. Z rozhodnutia vojenských elít sa sformovalo dovedna sedem nových práporov poľných jágrov. Na rozdiel od prechádzajúceho obdobia, dôvodom na vznik špeciálnych jednotiek zaraďovaných k ľahkej pechote nebol vojenský konflikt. A tak ich opodstatnenie bolo len dočasné. V roku 1883 boli niektoré prápory poľných jágrov rozpustené, respektíve boli začlenené do novovzniknutých peších plukov. Počet práporov poľných jágrov sa teda ustálil na 32. Ich počet klesal i v nasledujúcich desaťročiach. I keď by sa dalo povedať, že si stále udržiavali svoje výsostné postavenie v rámci pechotných útvarov rakúsko-uhorskej armády, ich miesto postupne vytláčali iné pechotné jednotky podporované delostreleckými a ostatnými technicky vyspelými vojenskými útvarmi. Dôkazom nášho tvrdenia je trend poklesu počtu práporov v radoch rakúsko-uhorskej armády. Veď začiatkom 90. rokov 19. storočia mala rakúsko-uhorská armáda k dispozícii už len 30 práporov poľných jágrov a v rokoch 1894 až 1914 len 26, pričom si zachovali pôvodné číselné označenie (FJB 1 až 32).[36] Zmeny nastali aj v rámci vnútornej organizácie práporu: „*Pluk myslivecký skláda se ze štábu plukovního, z 10 polních praporů (č. 1-10.) o 4 setninách (č. 1.-40.), ze dvou náhradních praporů (Ersatzbataillone) o pěti náhradních setninách (Ersatzcompagnien). Náhradní prapory tvoří v míru společný kadre a postaví ve válce mimo to po jedné četě štábní. Každý prapor polních myslivců (č. 1.-32.) rozpadá se na štáb praporní (Bataillonsstab), na 4 polní setniny (č. 1.-4.) a na jednu náhr. setninu. Prapory polních myslivců rozdělí se dle rozvrhu v místa posádečná; prapor jest administrativně samostatným celkem a má vvlastní správu (Verwaltungskommission). Náhradní praporní kadre pluku myslivecképo jest spojen s plukovním štábem. Náhradní setninný kadre praporů leží ve stanici okresu doplňovacího. Myslivecképu pluku velí plukovník, který zároveň jest velitelem okresu doplňovacího pro Tyrolsko a Voralberk. Praporům velí štábní důstojníci. Náhradnímu praporu setník, náhradním setninám nižší důstojník. Polní setnina myslivecká číta v míru 3 důstojníky, 92 mužů, ve válce pak 240 mužů. Náhradní setnina má 232 mužů. Bojovná síla praporu polních myslivců obnáší 18 důstojníkum 913 mužů.*“[37] Vzhľadom na početné zmeny týkajúce sa práporov poľných jágrov, uvádzame ich počet v rakúskej, respektíve rakúsko-uhorskej armáde, v prehľadnej tabuľke:

svoje pôvodné povolanie. V prípade vyhlásenia vojny boli povolaní do zbrane ako súčasť dôstojníckeho štábu. *Pressburger Zeitung*, 22.10.1903, s. 2, Tagesneuigkeiten.

33 Pôvodne je vo vojenskom schematizme uvedené mesto Knin. Avšak je preškrtnuté a namiesto neho je napísané mesto Zvolen. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1863.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1863, s. 368.

34 V roku 1867 boli do habsburskej armády zavedené pušky Werndl M. 1867, ktoré využívali ako pešie jednotky, tak i strelecké prápory poľných jágrov (zbory). SKRAMOUŠSKÝ, Jan. Pušky rakousko-uherské branné moci. In *Historie a vojenství*, 2014, roč. 63, č. 4, s. 108.

35 KÓNYA, Peter. *Dejiny Uhorska (1000-1918).* Prešov : Citadella, 2014, s. 612.

36 ČÍŽEK, J. a kol. *Prapor*, c. d., s. 7-16.

37 *Příruční kniha pro cís. a král. vojsko peší.* Svazku druhého díl III. Praha : Alois Hynek, 1890, s. 16-17.

Prehľad počtu práporov poľných jágrov od roku 1820 do 1914	
Časové obdobie	**Počet**
1820 - 1847	12[38]
1848/1849 - 1850	25[39]
1851 - 1858	25[40]
1859	30[41]
1860 - 1866	32[42]
1867 - 1880	33[43]
1881 - 1882	40[44]
1883 - 1890	32[45]
1891 - 1893	30[46]
1894 - 1914	26[47]

[38] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský strelecký prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1).

[39] Z revolučných rokov 1848 a 1849 absentujú vojenské schematizmy. Údaje o počte práporov jágrov získavame až z vojenského schematizmu z roku 1850. Markantný nárast týchto špeciálnych jednotiek súvisel s revolučnými rokmi 1848 a 1849, ktoré ohrozovali vnútornú integritu monarchie. Okrem 25 práporov poľných jágrov sú v dobovom vojenskom schematizme k týmto špeciálnym jednotkám priradené aj tieto jednotky: K. K. Boten-Jäger-Corps operujúci v Taliansku, tirolský strelecký prápor č. 1 (Tyroler Regiment Nr. 1), dva viedenské dobrovoľnícke prápory č. II a III (Wiener Freiwilligen-Bataillon Nr. II, Wiener Freiwilligen-Bataillon Nr. III), štajerské dobrovoľnícke strelecké prápory č. I, II a III (Steiermärkisches Freiwilligen-Schutzen-Bataillon Nr. I, Steiermärkisches Freiwilligen-Schutzen-Bataillon Nr. II, Steiermärkisches Freiwilligen-Schutzen-Bataillon Nr. III), rusínsky horský strelecký prápor (Ruthenisches Bergschutzen-Bataillon), istrijský dobrovoľnícky prápor (Istrianer Freiwilligen-Bataillon) a dobrovoľnícky ostrostrelecký zbor slobodného pána von Welden (Freiherr von Welden Freiwilligen-Scharfschutzen-Corps). *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1850.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1850, s. 329-359. Po upokojení revolučných nálad v krajine počet streleckých jednotiek poklesol. Časť z nich zanikla a ďalšie sa transformovali či zlúčili s ostatnými práporm poľných jágrov.

[40] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský strelecký prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1). Od roku 1852 do roku 1855 sa vo vojenskom schematizme uvádza aj vojenská hraničiarska jednotka operujúca v Bukovine (Militär-Gränz-Cordon). Túto jednotku však nezapočítavame do celkového počtu streleckých jednotiek.

[41] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský strelecký prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1).

[42] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský strelecký prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1).

[43] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský strelecký prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1).

[44] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský strelecký prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1).

[45] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský strelecký prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1).

[46] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský prápor jágrov (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1). Nariadením z 1. októbra 1890 došlo k redukcii práporov poľných jágrov z 32 na 30. FJB 15 a FJB 26 boli pričlenené k tirolskému streleckému práporu (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1), pričom číslovanie práporov poľných jágrov zostalo nezmenené. *Schematismus für das Kaiserliche und königliche Heer und für die Kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1891.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1891, s. 541; 548.

[47] Do tohto počtu nie je započítaný tirolský jágerský prápor (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1). Nariadením z 1. októbra 1893 došlo k ďalšej redukcii práporov poľných jágrov z 30 na 26. FJB 3, FJB 14, FJB 15, FJB 18, FJB 26 a FJB 27 boli pričlenené k tirolskému jágerskému práporu (Tyroler Jäger Regiment Nr. 1), pričom číslovanie práporov poľných jágrov zostalo nezmenené. *Schematismus für das Kaiserliche und königliche Heer und für die Kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1894.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1894, s. 554-587.

Prápory poľných jágrov pôsobili v rakúsko-uhorskej armáde pred rokom 1914 ako samostatné vojenské jednotky spadajúce priamo pod velenie nadriadenej brigády. Pred prvou svetovou vojnou prápor pozostával zo štyroch rôt, guľometného oddielu, náhradnej roty a skladu vojenskej výzbroje a výstroja. Dovedna mala jednotka silu 500 až 600 mužov, čo je výrazný pokles oproti obdobiu z 50. a 60. rokov 19. storočia.[48] Podobne ako ostatné autonómne pechotné útvary disponovali vlastným štábom a doplňovacím obvodom, ktorý zabezpečoval pravidelný prísun regrútov. V prípade vyhlásenia vojny a nasadenia na bojisku boli v zázemí vytvorené ešte dve pochodové roty. Tie mali následne dopĺňať stavy jednotky priamo na bojisku alebo ich velenie nasadzovalo do palebnej línie podľa aktuálnej situácie na fronte.[49]

V stručnosti sme sa pokúsili načrtnúť historický vývoj práporov poľných jágrov ako integrálnu súčasť habsburskej armády, ktorých posádky sa po štruktúrno-organizačných zmenách v rakúskej armáde počnúc 60. rokmi 19. storočia presunuli i na územie severného Uhorska. Konkrétne to boli tieto prápory poľných jágrov: FJB 9, FJB 12, FJB 19, FJB 21, FJB 29, FJB 32, FJB 33 a FJB 40. V poslednej časti publikovaného príspevku sa zameriame na stručnú charakteristiku „slovenských" práporov poľných jágrov, ktoré sa podieľali na formovaní rakúskeho, od roku 1867 i rakúsko-uhorského vojska a boli súčasťou bojových ťažení a vojenských konfliktov na európskom kontinente. Do zbrane za záujmy monarchie narukovali v týchto „slovenských" práporoch i stovky mužov z územia dnešného Slovenska hlásiaci sa k slovenskej národnosti či dorozumievajúci sa slovenským jazykom a jeho jazykovými ekvivalentmi, ale vďaka dislokácii práporov poľných jágrov v severouhorských mestách sa mohli aspoň do určitej miery v závislosti od finančných možností mestskej a vojenskej samosprávy rozvíjať i samotné posádkové mestá (výstavba kasární, hospodárskych budov, ubikácií pre dôstojníkov, vodovodu, železnice, cestnej infraštruktúry atď.). A to malo pozitívny dopad na celú mestskú spoločnosť, keďže vojenská posádka participovala na hospodárskom i kultúrno-spoločenskom živote mesta i regiónu.

Prápor poľných jágrov č. 9 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 9; 9. Jäger-Bataillon)[50]

Prápor poľných jágrov č. 9 podľa vojenského schematizmu vznikol v roku 1808, čo ho zaraďuje medzi najdlhšie slúžiace jednotky tohto typu v armáde habsburskej monarchie. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vojenské úrady pristúpili k vojensko-organizačným zmenám týkajúcich sa aj FJB 9. Štáb práporu bol v roku 1867 umiestnený do Žiliny (nem. Sillein), zatiaľ čo sklad (Depot-Station) sídlil v rakúskom meste Graz (Štajerský Hradec).[51] O rok neskôr došlo k ďalšej zmene. Štáb FJB 9 vojenské úrady presunuli do Skalice (nem. Ungarisch-Skalitz/Skalitz; maď. Szakolcza). Sklad (Depot-Station) i naďalej sídlil v rakúskom meste Graz. Jednotka povolávala do zbrane mužov z doplňovacej oblasti IR 27 (Infanterie-Regiment Nr. 27).[52] Veliteľom FJB 9 v nami sledovaných rokoch (1867, 1868) bol plukov-

[48] KROUŽILKA, Augustin. *Branná moc v míru i válce.* Praha : Jos. R. Vilímek, 1914, s. 40. Číselné údaje porovnaj s charakteristikou práporu poľných jágrov z roku 1890. *Příruční*, c. d., s. 16-17.

[49] VRIČAN, Jozef. *Po zapadlých stopách českých vojáků.* Olomouc : Ondřej Havlík, 2008, s. 34-35.

[50] Jednotlivé zložky FJB 9 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1867 až 1868.

[51] *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 388.

[52] *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1868.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 422. Štáb IR 27 sídlil v roku 1867 v meste Šopron, zatiaľ čo hlavná odvodová oblasť (Haupt-Ergänzungs-Bezirks) spolu s hospodárskou kanceláriou (Rechnungskanzlei-Station) v meste Graz. Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867, Wien, 1867, s. 230. V roku 1868 sa štáb presťahoval do Prešporka. Hlavná odvodová oblasť (Haupt-Ergänzungs-Bezirks) spolu s hospodárskou kanceláriou (Rechnungskanzlei-Station) sídlili v meste Graz. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1868.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867. s. 256.

ník (Oberst) Franz Ritter von Schidlach (1864 – 1868).[53] V roku 1869 sa štáb FJB 9 presunul do Dalmácie.[54] Vojenská jednotka až do konca prvej svetovej vojny nebola dislokovaná na území severného Uhorska.

Väčšina rakúsko-uhorských jednotiek spoločnej armády mala určený pamätný deň práporu (Bataillons-Gedenktag), kedy si príslušníci konkrétnej vojenskej jednotky pripomínali bojové vystúpenie svojich predchodcov. Pamätný deň FJB 9 bol stanovený na 6. februára. V tento deň roku 1864 bola jednotka nasadená v rámci prusko-rakúsko-dánskej vojny (1864) v bitke pri Oversee.[55]

Prápor poľných jágrov č. 12 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 12; 12. Jäger-Bataillon)[56]

Prápor poľných jágrov č. 12 podľa vojenského schematizmu vznikol počas koaličných vojen v roku 1813. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vojenské úrady pristúpili k vojensko-organizačným zmenám týkajúcich sa aj FJB 12. Štáb (Stabs-Station) práporu bol v rokoch 1867 a 1868 dislokovaný v meste Rožňava (nem. Rosenau; maď. Rozsnyó), zatiaľ čo sklad (Depot-Station) v haličskom meste Przemyśl.[57] Jednotka povolávala do svojich radov mužov z doplňovacej oblasti IR 36 (Infanterie-Regiment Nr. 36).[58] K zmene sídla štábu došlo v roku 1869. Až do roku 1873 sídlil štáb jednotky v Prešove (maď. Eperjes).[59] V roku 1874 sa sídlo štábu presunulo do Rimavskej Soboty (maď. Rimaszombat). Záložná rota (Reserve-Compagnie) a doplňovací obvod jednotky (Ergänzungs-Comp.-Cadre-Station) sa presťahovali z Przemyślu do českého Kolína (Kolin). I naďalej do práporu rukovali muži z doplňovacej oblasti IR 36.[60] Veliteľom pluku v rokoch 1867 a 1868 bol podplukovník (Oberstleutnant) Ludwig Bandian (1861 – 1868).[61] Od roku 1869 velil jednotke major (Major) Arnold Buch

[53] Franz Xaver Ritter von Schidlach (30. november 1816 – 29./30. máj 1907) bol do hodnosti generálmajora povýšený v roku 1871. V roku 1876 bol penzionovaný. BRENTANO-SCHMIDT, Antonio. *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918.* Wien : Österreichische Staatsarchiv, 2007, s. 161. O jeho úmrtí priniesli 31. mája 1907 správu *Innsbrucker Nachrichten.* V článku sumarizujú jeho životnú a vojenskú dráhu. *Nachrichten Innsbrucker*, 31.05.1907, s. 3, Aus Stadt und Land. Exzellenz Franz von Schidlach †.

[54] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1869-1870.* II. Theil. Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870, s. 500.

[55] *Schematismus für das k. u. k Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914, s. 601.

[56] Jednotlivé zložky FJB 9 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1869 až 1874.

[57] *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 391; *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1868.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 425.

[58] Štáb IR 36 sídlil v roku 1867 v meste Olomouc, zatiaľ čo hlavná odvodová oblasť (Haupt-Ergänzungs-Bezirks) spolu s hospodárskou kanceláriou (Rechnungskanzlei-Station) v meste v Mladej Boleslavi. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 248.

[59] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1869-1870.* II. Theil. Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870, s. 503; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1871.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1871, s. 502; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1872.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1872, s. 397; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1873.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1873, s. 366.

[60] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1874.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 375. Ludwig Bandian (2. júl 1824 – 20. august 1892) bol v roku 1876 povýšený až do hodnosti generálmajora. Do penzie odišiel o tri roky neskôr. BRENTANO-SCHMIDT, Antonio. *Die k. k.*, c. d., s. 9.

[61] *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 391; *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1868.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 425.

(1869 – 1877).[62] Na čele jednotky stál aj po presune štábu do Rimavskej Soboty.[63] V roku 1875 sa štáb pluku presunul do rakúskeho mesta Mauer bei Wien (Mauer).[64] Vojenská jednotka až do konca prvej svetovej vojny nebola dislokovaná na území severného Uhorska.

Pamätný deň FJB 12 bol stanovený na na 27. jún. V tento deň roku 1866 bola jednotka nasadená v rámci prusko-rakúsko vojny (1866) v bitke pri Trutnove.[65]

Prápor poľných jágrov č. 19 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 19; 19. Jäger-Bataillon)[66]

Prápor poľných jágrov č. 19 podľa vojenského schematizmu vznikol v roku 1849 ako výsledok revolučného hnutia, ktoré zasiahlo Rakúske cisárstvo, uhorskú časť nevynímajúc. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vojenské úrady pristúpili k početným vojensko-organizačným zmenám, ktoré sa týkali aj FJB 19. Štáb (Stab-Stations; Stab) práporu bol v roku 1896 dislokovaný v meste Komárno (maď. Komárom), zatiaľ čo záložná rota sídlila v chorvátskom Karlovaci (nem. Carlstadt). Vojenská jednotka povolávala do svojich radov mužov z doplňovacej oblasti V. zboru so sídlom v Prešporku, kde v rokoch 1902 až 1906 sídlil i štáb FJB 19. Ako nám dobový článok uverejnený v *Pressburger Zeitung* uvádza, tak počas krátkej anabázy FJB 19 v Prešporku si miestne obyvateľstvo vytvorilo pozitívny vzťah k jágrom. Pri odchode práporu z Prešporka do Komárna sa konal i slávnostný nástup pod velením majora Antona Lanzingera, ktorého sa zúčastnili i poprední dôstojníci jednotiek spadajúcich pod V. armádny zbor.[67] V nasledujúcej tabuľke uvádzame prehľad dislokácie štábu a záložnej roty FJB 19 na území severného Uhorska:

Dislokácia Práporu poľných jágrov č. 19 na území severného Uhorska					
Rok	**Štáb**	**Záložná rota**	**Rok**	**Štáb**	**Záložná rota**
1897	Komárno	Karlovac[68]	1906	Prešporok	Komárno
1898	Komárno	Komárno	1907	Komárno	Komárno
1899	Komárno	Komárno	1908	Komárno	Komárno
1900	Komárno	Komárno	1909	Klagenfurt[69]	Komárno
1901	Komárno	Komárno	1910	Klagenfurt	Komárno
1902	Prešporok	Komárno	1911	Klagenfurt	Komárno
1903	Prešporok	Komárno	1912	Klagenfurt	Komárno

[62] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1869-1870.* II. Theil. Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870, s. 503; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1871.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1871, s. 502; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1872.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1872, s. 397; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1873.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1873, s. 366.

[63] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1874.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 375.

[64] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1875.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 375.

[65] Trutnov (nem. Trautenau) je mesto v rovnomennom okrese v Česku. *Schematismus für das k. u. k Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914, s. 601.

[66] Jednotlivé zložky FJB 19 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1896 až do vypuknutia prvej svetovej vojny. Vo vojenských schematizmoch je strelecký prápor označený ako „uhorský“ (19. Ungarisches Feld-Jäger-Bataillon). *Schematismus für das Kaiserliche und königliche Heer und für die Kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1896.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1895, s. 550.

[67] Pressburger Zeitung, 03.04.1906, s. 2, Abmarsch des k. u. k. Feldjäger-Bataillons Nr. 19.

[68] Karlovac je dnes mesto v rovnomennom okrese v Chorvátsku.

[69] Klagenfurt am Wörthersee je dnes mesto v rovnomennom okrese v Rakúsku.

1904	Prešporok	Komárno	1913	Klagenfurt	Komárno
1905[70]	Prešporok	Komárno	1914	Klagenfurt	Komárno

Pri FJB 19 sa do roku 1914 vystriedalo viacero veliacich dôstojníkov. Po podplukovníkovi Adolfovi Bullovi (1896 – 1898) nastúpili do veliacej funkcie postupne major Alfred Kiepach von Haselburg (1899), major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Anton Lanzinger[71] (1900 – 1906), major Adalbert Spányik[72] (1906 – 1909), major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Franz Szende[73] (1907 – 1911) a major Ernst Mathes (1912 – 1914). Z etnického hľadiska pozostával pluk pred vypuknutím prvej svetovej vojny zo Slovákov (58 %) a Maďarov (32 %). Zvyšných 10 % malo inú národnosť.[74]

Pamätný deň FJB 19 bol stanovený na 24. júna. V tento deň roku 1866 bola jednotka nasadená v rámci poslednej etapy talianskeho oslobodzovacieho procesu v bitke pri Custoze.[75]

Príslušníci FJB 19 sa aktívne podieľali i na kultúrno-spoločenskom živote posádkového mesta. Bolo to najmä hudobné teleso práporu, ktoré vyhrávalo melódie pri významných udalostiach, oslavách, ale i smútočných chvíľach. Takou bol i pohreb plukovníka Adolfa Ritter von Kneusel-Herdliczku v marci 1903. Vojaci FJB 19 boli súčasťou smútočného sprievodu, zatiaľ čo vojenská hudba IR 19 sprevádzala túto smutnú udalosť pohrebnými melódiami.[76]

[70] V októbri 1905 uverejnili Pressburger Zeitung informáciu, že FJB 19 sa v rámci organizačných zmien rakúsko-uhorskej armády v dohľadnom čase presunie z Prešporka do Györu. Pressburger Zeitung, 19.10.1905, s. 2, Der Garnisonswechsel im 5. Korps. Avšak ako vyplýva z vojenského schematizmu z roku 1906, nič také sa neudialo. *Schematismus für das Kaiserliche und königliche Heer und für die Kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1906.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1905, s. 644.

[71] Anton Lanzinger Edler von Lanzenfels (4. marec 1858 – 29. december 1939) bol do hodnosti generálmajora (GM) vymenovaný v roku 1912. 28. septembra 1915 bol povýšený do hodnosti titulárny poľný podmaršal (tit.Feldmarschallleutnant). BRENTANO-SCHMIDT, Antonio. *Die k. k.*, c. d., s. 100. Za menom veliaceho dôstojníka stále uvádzame roky, v ktorých pôsobil pri prápore poľných jágrov. Údaje sme čerpali z vojenských schematizmov.

[72] Adalbert Spányik von Dömeháza (slov. Domanický; 1. január 1858 – 27. jún 1930) bol v roku 1916 povýšený do hodnosti generálmajora (GM; v uhorskej časti poľný podmaršal; FML; Feldmarschallleutnant). BRENTANO-SCHMIDT, Antonio. *Die k. k.*, c. d., s. 176.

[73] Vo vojenskom schematizme od roku 1910 znelo jeho celé meno nasledovne: Franz Szende von Fülekkelecsény (Fiľakovsko-Kľačanský). *Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegs-Marine 1910*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1909 s. 684. Franz Szende von Fülekkelecsény (25. február 1861 – 23. október 1929) bol na prelome rokov 1914 a 1915 povýšený do hodnosti generálmajora (GM). Začiatkom novembra 1917 ho opätovne povýšili. Tentokrát do hodnosti poľného podmaršala (nem. Feldmarschallleutnant). S rozpadom Rakúsko-Uhorska sa skončila i jeho vojenská kariéra. 1. januára 1919 bol penzionovaný. BRENTANO-SCHMIDT, Antonio. *Die k. k.*, c. d., s. 183.

[74] Infanterie-Regimenter 1 - 102 as at July 1914. http://www.austro-hungarian-army.co.uk/ [cit. 22.05.2021]. Dostupné na webovej stránke: http://www.austro-hungarian-army.co.uk/nationality.htm. Podľa štatistického zistenia rakúsko-uhorskej armády slúžilo vo FJB 19 v roku 1918 53 % Slovákov a 33 % Maďarov. Doplňovací obvod i naďalej sídlil v Komárne, ale náhradný prápor bol v roku 1918 dislokovaný v meste Užice (dnes v Srbsku). PICHLÍK, Karel. Rozpad rakousko-uherské armády na podzim 1918. In *Historie a vojenství*, 1963, roč. 12, č. 2, s. 272.

[75] Custoza je obec v provincii Verona v Taliansku. *Schematismus für das k. u. k Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, s. 608.

[76] Pressburger Zeitung, 17.03.1903, s. 2, Militärisches Leichenbegängnitz. Vojenská hudba FJB 19 sa zúčastnila bohoslužobných obradov a následne i smútočného pochodu cez mesto až k železničnej stanici, kde telo nebohého hlavného lekára Dr. Josefa Schwarza, ktorý zomrel po dlhej chorobe, naložili a previezli na miesto posledného odpočinku. Okrem viacerých významných dôstojníkov z prešporských posádok sa na smútočnom obrade zúčastnil veliaci dôstojník FJB 19 Adalbert Spányik. Pressburger Zeitung, 30.07.1905, s. 3, Die Einsegnung und lieberführung der Leichte des k. u. k. Oberstabsarztes Dr. Josef Schwarz zur Bahn.

Prápor poľných jágrov č. 21 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 21; 21. Jäger-Bataillon)[77]

Prápor poľných jágrov č. 21 podľa vojenského schematizmu vznikol v roku 1849 ako výsledok revolučného hnutia, ktoré zasiahlo Rakúske cisárstvo, uhorskú časť nevynímajúc. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vojenské úrady pristúpili k vojensko-organizačným zmenám, ktoré sa týkali aj FJB 21. Štáb (Stabs-Station; Stab) práporu bol v roku 1867 dislokovaný v Banskej Štiavnici (nem. Schemnitz; maď. Selmecbánya), zatiaľ čo sklad (Depot-Station) v dolnorakúskom Herzogenburgu. Strelecká jednotka povolávala do svojich radov mužov z doplňovacej oblasti IR 4 (Infanterie-Regiment Nr. 4).[78] O rok neskôr vojenské úrady presunuli štáb (Stabs-Station) do mesta Banská Bystrica (nem. Neusohl; maď. Besztercebánya). Dislokácia skladu (Depot-Station) zostala nezmenená.[79] Veliteľom práporu bol v nami sledovaných rokoch podplukovník (Oberstleutenant) Ferdinand Ritter von Perger (1862 – 1868).[80]

Pamätný deň FJB 21 bol stanovený na 24. júna. V tento deň roku 1866 bola jednotka nasadená v rámci poslednej etapy talianskeho oslobodzovacieho procesu v bitke pri Custoze.[81]

Prápor poľných jágrov č. 29 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 29; 29. Jäger-Bataillon)[82]

Prápor poľných jágrov č. 29 podľa vojenského schematizmu vznikol v roku 1859 ako 2. viedenský dobrovoľnícky prápor (Wiener Freiwilligen-Bataillon). V tom istom roku sa dobrovoľnícky prápor transformoval na prápor poľných jágrov. V roku 1863 rakúske vojenské úrady premiestnili sklad (Depot-Detachement) do severouhorského mesta Zvolen (nem. Altsohl; maď. Zólyom).[83] V tom období bol veliteľom major a neskôr do hodnosti podplukovníka i plukovníka povýšený Gustav Dietrich von Hermannsthal. I v nasledujúcich rokoch boli jednotlivé časti práporu dislokované na území severného Uhorska. Tento stav pretrval až do záveru prvej svetovej vojny. Pre zjednodušenie uvádzame informácie o dislokácii FJB 29 na území severného Uhorska v prehľadnej tabuľke:

---

77 Jednotlivé zložky FJB 9 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1867 až 1868.

78 *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 400. Štáb IR 4 sídlil v roku 1867 v meste Ragusa, zatiaľ čo hlavná odvodová oblasť (Haupt-Ergänzungs-Bezirks) vo Viedni. Hospodárska kancelária (Rechnungskanzlei-Station) bola zase dislokovaná v rakúskom meste Korneuburg. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 184.

79 *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1868.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 434.

80 *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 400; *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1868.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 434.

81 *Schematismus für das k. u. k Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914, s. 608.

82 Jednotlivé zložky FJB 9 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1863 až do prvej svetovej vojny. V dobových schematizmoch je strelecký prápor označený ako „uhorský“ (29. Ungarisches Feld-Jäger-Bataillon).

83 V schematizme je pôvodne uvedené chorvátske mesto Knin, ktoré je však preškrtnuté a nahradené mestom Zvolen. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1863.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1863, s. 368.

Dislokácia práporu poľných jágrov č. 29 na území severného Uhorska					
Rok	**Štáb**	**Záložná rota**	**Rok**	**Štáb**	**Záložná rota**
1864	-	Zvolen	1891	Miškovec[84]	Lučenec
1865	-	Zvolen	1892	Miškovec	Lučenec
1866	-	Zvolen			
1867	Černovice[85]	Zvolen	1893	Miškovec	Lučenec
1868	Černovice	Zvolen	1894	Miškovec	Lučenec
1869-1870	Černovice	Zvolen	1895	Levoča	Lučenec
1871	Černovice	Zvolen/Krupina[86]	1896	Levoča	Lučenec
1872	Liberec[87]	Zvolen	1897	Levoča	Lučenec
1873	Liberec	Krupina	1898	Banská Bystrica	Lučenec
1874	Liberec	Krupina	1899	Banská Bystrica	Lučenec
1875	Liberec	Banská Bystrica	1900	Banská Bystrica	Lučenec
1876	Liberec	Banská Bystrica	1901	Zaleszczyki	Lučenec
1877	Liberec	Banská Bystrica	1902	Zaleszczyki	Lučenec
1878	Liberec	Banská Bystrica	1903	Zaleszczyki	Lučenec
1879	Liberec	Banská Bystrica	1904	Zaleszczyki	Lučenec
1880	Liberec	Banská Bystrica	1905	Zaleszczyki	Lučenec
1881	Tarnów[88]	Banská Bystrica	1906	Gradisca	Lučenec
1882	Tarnów	Banská Bystrica	1907	Gradisca	Lučenec
1883	Banská Bystrica	Lučenec	1908	Gradisca	Lučenec
1884	Dolna Tuzla[89]	Lučenec	1909	Monfalcone[90]	Lučenec
1885	Dolna Tuzla	Lučenec	1910	Monfalcone	Lučenec
1886	Dolna Tuzla	Lučenec	1911	Monfalcone	Lučenec
1887	Dolna Tuzla	Lučenec	1912	Monfalcone	Lučenec
1888	Spišská Nová Ves	Lučenec	1913	Monfalcone	Lučenec
1889	Spišská Nová Ves	Lučenec	1914	Monfalcone	Lučenec
1890	Spišská Nová Ves	Lučenec			

[84] Dnes Miskolc v Maďarsku.

[85] Dnes Černivici na Ukrajine.

[86] V schematizme je pôvodne uvedené mesto Zvolen, ktoré je však preškrtnuté a nahradené mestom Krupina.

[87] Liberec je mesto v Česku.

[88] Tarnów je dnes mesto v Poľsku.

[89] Dnes Tuzla v Bosne a Hercegovine.

[90] Monfalcone je mesto v Taliansku.

Pri FJB 29 sa do roku 1914 vystriedalo viacero veliacich dôstojníkov. Po plukovníkovi Gustavovi Dietrich von Hermannsthal (1863 – 1868) vymenovali vojenské úrady do pozície veliteľa práporu majora Adolpha Wallersteina, ktorého v roku 1873 vystriedal major Mathias Raslič[91] (1873 – 1874). Do začiatku prvej svetovej vojny boli do funkcie veliteľa práporu vymenovaní postupne major Joseph Harrer (1874 – 1876), major a neskôr do hodnosti podplukovníka a plukovníka povýšený Wilhelm Veith von Wallernried[92] (1877 – 1886), major a neskôr do hodnosti podplukovníka a plukovníka povýšený Johann Werner[93] (1887 – 1891), major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Wilhelm Mieroys (1892 – 1896), major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Joseph Neudecker[94] (1897 – 1902), major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Walther Ritter Schreitter von Schwarzenfeld[95] (1903 – 1910), major Rudolf Sparber (1911 – 1912) a podplukovník Desiderius Farkas (1913 – 1914). Z etnického hľadiska pozostával pluk zo Slovákov (67 %) a Maďarov (29 %). Zvyšné 4 % príslušníkov FJB 29 malo inú národnosť.[96]

Vzhľadom na dlhé časové obdobie dislokácie FJB 29 na území severného Uhorska a viaceré vojensko-organizačné a štrukturálne zmeny sa, prirodzene, menili aj doplňovacie oblasti streleckej jednotky. Po prvýkrát sa s vytýčením doplňovacieho obvodu FJB 29 stretávame vo vojenskom schematizme z roku 1867. Do jednotky rukovali muži z doplňovacej oblasti IR 74 (Infanterie-Regiment Nr. 74).[97] Od roku 1874 sa územie, z ktorého rukovali muži do jednotky, rozšírilo aj o doplňovací obvod IR 25 (Infanterie-Regiment Nr. 25).[98]

[91] Mathias Raslič (dátum narodenia nezistený – 7. máj 1893) bol do hodnosti generálmajora povýšený v roku 1886. O päť rokov neskôr bol povýšený do hodnosti poľného podmaršala (Feldmarschallleutnant). BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 147.

[92] Prídavok von Wallernried sa v dobovom vojenskom schematizme objavuje až od roku 1883.

[93] Johann Werner (28. december 1837 – 23. november 1912) bol v roku 1896 povýšený do hodnosti generálmajora. Vo februári 1897 bol penzionovaný. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 201.

[94] Joseph Neudecker (28. február 1852 – 28. apríl 1916) bol penzionovaný v roku 1910. V júni 1914 bol povýšený do hodnosti titulárny generálmajor (tit. GM). BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 126.

[95] Walter Adolf Vinzenz Ritter Schreitter von Schwarzenfeld (4. september 1857 – dátum úmrtia nezistený) bol v novembri 1914 povýšený do hodnosti generálmajora (GM). V prvý marcový deň roka 1915 bol penzionovaný. Vzhľadom na nepriaznivo sa vyvíjajúcu situáciu na frontoch svetovej vojny z pohľadu Rakúsko-Uhorska bol do armády opätovne povolaný. Za zásluhy v rakúsko-uhorskej armáde bol povýšený do hodnosti titulárny poľný podmaršal (tit. FML). BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 167.

[96] Infanterie-Regimenter 1 - 102 as at July 1914. http://www.austro-hungarian-army.co.uk/ [cit. 22.05.2021]. Dostupné na webovej stránke: http://www.austro-hungarian-army.co.uk/nationality.htm. Podľa štatistického zistenia rakúsko-uhorskej armády slúžilo vo FJB 29 v roku 1918 48 % Maďarov a 40 % Slovákov. Doplňovacím obvodom FJB 29 bolo mesto Zrenjanin (maď. Nagybecskerek; dnes v Srbsku). Náhradný prápor bol i v roku 1918 dislokovaný v Komárne. PICHLÍK, K. *Rozpad*, c. d., s. 266.

[97] Štáb IR 74 sídlil v rokoch 1867 – 1869 v Pešti, zatiaľ čo hlavná odvodová oblasť a hospodárska kancelária boli zase dislokované v českom Jičíne. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 324. V roku 1869-1870 sa štáb IR 74 presunul do Brna, ale záložná rota a odvodová oblasť boli dislokované v Jičíne. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1869-1870.* II. Theil. Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870, s. 416. Tento stav pretrval i v roku 1871. Vojenské úrady štáb jednotky presunuli v roku 1872 do Hradca Králové, kde zotrval do roku 1874. Záložná rota a odvodová oblasť stále sídlili v Jičíne. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1872.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1872, s. 335; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1874.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 334.

[98] Štáb IR 25 sídlil v rokoch 1874 až 1880 v Prahe, zatiaľ čo záložná rota (Reserve-Commando) a doplňovací obvod pešieho pluku (Ergänzungs-Bezirks-Station) v Lučenci. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1874.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 259; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1875.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 260; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1876.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1875, s. 272; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1877.* Wien : K. k.

Od roku 1875 už do práporu nerukovali muži z doplňovacieho obvodu IR 74, ale IR 71 (Infanterie-Regiment Nr. 71).[99] Tieto doplňovacie obvody pre FJB 29 zostali nezmenené až do roku 1882. Od roku 1883 rukovali do práporu muži už len z doplňovacej oblasti IR 29 (Infanterie-Regiment Nr. 29).[100] Od roku 1890 sa doplňovací obvod práporu rozšíril na celé územie vojenskej doplňovacej oblasti (Mil.-Territorial-Bezirke) VI. armádneho zboru so sídlom v Košiciach.[101] Tento stav pretrval až do vypuknutia prvej svetovej vojny.

Pamätný deň FJB 29 bol stanovený na 28. júna. V tento deň roku 1866 bola jednotka nasadená v rámci prusko-rakúskej vojny (1866) v bitke na vrchu Musky pri českej obci Mnichovo Hradiště [102] (nem. Münchengrätz).[103]

.

Prápor poľných jágrov č. 32 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 32; 32. Jäger-Bataillon)[104]

Prápor poľných jágrov č. 32 podľa vojenského schematizmu vznikol v roku 1859 zlúčením 2. a 3. viedenského dobrovoľníckeho práporu (Wiener Freiwilligenbataillon). Vývoj a formovanie FJB 32 prebiehal v prvej polovici 60. rokov v Hradci Králové, kde bol dislokovaný sklad (Depot-Detachement). V roku 1865 rakúske vojenské orgány presunuli sklad (Depot-Detachement) práporu do Prešova, s ktorým bola jednotka spätá až do konca prvej svetovej vojny. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vojenské úrady pristúpili k početným vojensko-organizačným zmenám, ktoré sa týkali aj FJB 32. Po presune práporu z Hradca Krá-

Hof- und Staatsdruckerei, 1876, s. 272; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1878.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1877, s. 274; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1878, s. 286. V roku 1881 sa štáb pluku presunul z Prahy do meste Plevlje. Záložná rota a sídlo doplňovacieho obvodu i naďalej zostali v Lučenci. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1881.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880, s. 300. Rovnaká dislokácia pretrvala aj v roku 1882. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1882.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1881, s. 304.

[99] Štáb IR 71 sídlil v rokoch 1875 až 1877 v Brne, zatiaľ čo záložná rota (Reserve-Commando) a doplňovací obvod pešieho pluku (Ergänzungs-Bezirks-Commando) v Trenčíne. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1875.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 331; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1876.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1875, s. 364; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1877.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1876, s. 364. V roku 1878 sa štáb IR 71 presídlil do Louckého kláštora pri Znojme (dnes súčasť mesta). *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1878.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1877, s. 366. V roku 1879 sa štáb pluku presunul opätovne do Brna. Záložná rota bola dislokovaná v Otočaci. Doplňovacím obvodom IR 71 bol i naďalej Trenčín. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1878, s. 378. Na začiatku 80. rokov 19. storočia bol štáb pluku dislokovaný v meste Mostar. Záložná rota a doplňovací obvod sídlil v Trenčíne. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1880.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1879, s. 388; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1881.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880, s. 392. Rovnaká dislokácia pretrvala aj v roku 1882. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1882.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1881, s. 396.

[100] V roku 1883 sídlil štáb (Regiments-Stab) IR 25 a doplňovací obvod pluku (Ergänzungs-Bezirks-Commando) v Lučenci. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1883.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1883, s. 316.

[101] *Schematismus für das Kaiserliche und königliche Heer und für die Kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1890.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1889, s. 533.

[102] Mnichovo Hradiště sa nachádza v Česku.

[103] *Schematismus für das k. u. k Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914, s. 616.

[104] Jednotlivé zložky FJB 32 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1865 až do prvej svetovej vojny. V dobovom schematizme z roku 1869-1870 je prápor označený ako „moravský“ (32. Mährisches Jäger-Bataillon). *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1869-1870.* II. Theil. Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870, s. 523. Od roku 1874 sa prápor označoval ako „uhorský“ (32. Ungarisches Feld-Jäger-Bataillon).

lové do Prešova bol do veliacej funkcie vymenovaný major Friedrich Prohaska,[105] ktorý pri jednotke zotrval až do roku 1873. V roku 1869 – 1870 bol povýšený do hodnosti podplukovníka. I v nasledujúcich rokoch boli jednotlivé časti práporu dislokované na území severného Uhorska. Nemenila sa len dislokácia štábu či záložnej roty, ale aj doplňovací obvod. Od roku 1867 rukovali do FJB 32 muži z doplňovacej oblasti IR 3 (Infanterie-Regiment Nr. 3).[106] Od roku 1890 do jednotky rukovali muži z doplňovacej oblasti VI. armádneho zboru sídliaceho v Košiciach.[107] Tento stav pretrval až do záveru prvej svetovej vojny. Pre zjednodušenie uvádzame informácie o dislokácii FJB 32 v prehľadnej tabuľke:

Dislokácia práporu poľných jágrov č. 32 na území severného Uhorska					
Rok	**Štáb**	**Záložná rota**	**Rok**	**Štáb**	**Záložná rota**
1865	-	Prešov[108]	1891	Kežmarok	Prešov
1866	-	Prešov[109]	1892	Kežmarok	Prešov
1867	Sibiu[110]	Prešov[111]	1893	Spišská Nová Ves	Prešov
1868	Sibiu	Prešov	1894	Spišská Nová Ves	Prešov
1869-1870	Petrovaradín[112]	Prešov	1895	Spišská Nová Ves	Prešov
1871	Ptuj[113]	Prešov	1896	Zaleszczyki[114]	Prešov
1872	Ptuj	Prešov	1897	Zaleszczyki	Prešov
1873	Mauer[115]	Prešov	1898	Zaleszczyki	Prešov
1874	Mauer	Prešov	1899	Zaleszczyki	Prešov
1875	Banská Bystrica	Prešov	1900	Zaleszczyki	Prešov
1876	Banská Bystrica	Prešov	1901	Banská Bystrica	Prešov
1878	Banská Bystrica	Prešov	1902	Banská Bystrica	Prešov
1879	Banská Bystrica	Prešov	1903	Banská Bystrica	Prešov

[105] Friedrich Prohaska (1822 – 15. marec 1897) bol do hodnosti generálmajora (GM) povýšený v roku 1878. V apríli 1881 bol penzionovaný. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918.* Wien : Österreichische Staatsarchiv, 2007, s. 144.

[106] Štáb IR 3 sídlil od roku 1867 do 1870 v Prahe, zatiaľ čo hlavná odvodová oblasť (Haupt-Ergänzungs-Bezirks) a hospodárska kancelária (Rechnungskanzlei-Station) bola zase dislokovaná v Kroměříži. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums für 1867.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1867, s. 182.

[107] *Schematismus für das Kaiserliche und königliche Heer und für die Kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1890.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1889, s. 535.

[108] Sklad ((Depot-Detachement).

[109] Sklad ((Depot-Detachement).

[110] Mesto Sibiu sa nachádza v Rumunsku.

[111] Sklad ((Depot-Detachement).

[112] Petrovaradín je dnes súčasťou mesta v Novom Sade v Srbsku.

[113] Ptuj je mesto v Chorvátsku.

[114] Zaleszczyki je dnes mesto na Ukrajine.

[115] Mauer je dnes mestská časť Viedne v Rakúsku.

1880	Banská Bystrica	Prešov	1904	Banská Bystrica	Prešov
1881	Banská Bystrica	Prešov	1905	Banská Bystrica	Prešov
1882	Banská Bystrica	Banská Bystrica	1906	Banská Bystrica	Prešov
1883	Banská Bystrica	Banská Bystrica	1907	Banská Bystrica	Prešov
1884	Kežmarok	Prešov	1908	Banská Bystrica	Prešov
1885[116]	Kežmarok	Prešov	1909	Banská Bystrica	Prešov
1886	Kežmarok	Prešov	1910	Banská Bystrica	Prešov
1887	Bjelina[117]	Prešov	1911	Terebovlja[118]	Prešov
1888	Bjelina	Prešov	1912	Terebovlja	Prešov
1889	Bjelina	Prešov	1913	Terebovlja	Prešov
1890	Kežmarok[119]	Prešov	1914	Terebovlja	Prešov

Pri FJB 32 sa do roku 1914 vystriedalo viacero veliacich dôstojníkov. Po podplukovníkovi Friedrichovi Prohaskovi vymenovali vojenské úrady do pozície veliteľa práporu majora Eugena Alboriho,[120] ktorého v roku 1877 vystriedal major Johann Hübsch. Do začiatku prvej svetovej vojny boli do funkcie veliteľa práporu vymenovaní postupne major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Carl Weissmann[121] (1882 – 1886), major Alphons Dragoni Edler von Rabenhorst[122] (1887 – 1891), major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Vincenz Freiherr Heniger von Seeberg-Desfours zu Mont und Athienville[123] (1893 – 1898), major a neskôr na podplukovníka povýšený Cajetan Marti-

[116] Podľa dobového článku uverejnenom v Karpathen-Post sa FJB 32 6. októbra 1885 presunul z Kežmarku do nového posádkového mesta. Avšak podľa vojenského schematizmu z roku 1886 bol prápor stále dislokovaný v Kežmarku. Karpathen Post, 08.10.1885, s. 2, Korrespondenzen.

[117] Bjelina je dnes mesto v Chorvátsku.

[118] Terebovlja je dnes mesto na Ukrajine.

[119] Opätovne sa štáb FJB 32 presunul do Kežmarku v závere decembra 1889. Len pár dní predtým, 11. decembra, bol z Kežmarku odsunutý I. prápor IR 67. Karpathen Post, 10.10.1889, s. 2, Garnisons-Wechsel.

[120] Eugen Maria Vincenz Anton Freiherr von Albori (27. september 1838 – 4. september 1915). Do hodnosti generálmajora (GM) bol povýšený v novembri 1884. O päť rokov neskôr ho rakúsko-uhorské vojenské úrady povýšili do hodnosti poľného podmaršala (Feldmarschallleutnant). Albori i naďalej slúžil v rakúsko-uhorskej armáde a neustále dokazoval svoje kvality. I preto bol v roku 1897 povýšený do hodnosti poľného zbrojmajstra (Feldzeugmeister; FZM). 15. novembra 1908 sa stal generálom pechoty. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 4.

[121] Carl (Karl) Weissmann (21. máj 1840 – 23. august 1911). V novembri 1891 bol povýšený do hodnosti generálmajora (GM). Vo februári 1909 bol povýšený do hodnosti titulárneho poľného podmaršala (tit. Feldmarschallleutnant; FML) a zároveň odišiel do penzie. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 200.

[122] Alphons (Alfons) Maria Dragoni Edler von Rabenhorst (20. december 1843 – 18. október 1910) bol v máji 1900 povýšený do hodnosti generálmajora (GM). O štyri roky neskôr bol začiatkom septembra povýšený do hodnosti poľného podmaršala ((Feldmarchallleutnant; FML). Zároveň s povýšením bol aj penzionovaný. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 38.

[123] Vincenz Freiherr Henniger von Seeberg-Desfours zu Mont und Athienville (2. február 1847 – 9. február 1916) bol povýšený do hodnosti generálmajora (GM) povýšený v októbri 1906. V závere novembra 1911 ho rakúsko-uhorské vojenské úrady povýšili do hodnosti titulárneho poľného podmaršala (tit. FML). O rok neskôr, konkrétne 1. novembra 1912, bol penzionovaný. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 68.

ni[124] (1893 – 1899), major a neskôr do hodnosti podplukovníka a plukovníka povýšený major Carl Schiess[125] (1900 – 1910), major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Stephan Pilar[126] (1910 – 1913) a major a neskôr do hodnosti podplukovníka povýšený Carl Strohmer (1912 – 1914). Z etnického hľadiska pozostával pluk zo Slovákov (74 %). Zvyšných 26 % vojakov FJB 32 malo inú národnosť.[127]

Pamätný deň FJB 32 bol stanovený na 26. júna. V tento deň roku 1866 bola jednotka nasadená v prvej bitke rakúsko-pruskej vojne (1866) pri českej obci Kuřívody[128] (nem. Hühnewasser).[129]

Prápor poľných jágrov č. 33 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 33; 33. Jäger-Bataillon)[130]

Prápor poľných jágrov č. 33 podľa vojenského schematizmu vznikol v roku 1866 zo štyroch rozpustených viedenských dobrovoľníckych práporov (Wiener Freiwilligen-Bataillon). V roku 1875 vojenské orgány umiestnili štáb (Stab-Station) práporu do Skalice (nem. Ungarisch-Skalitz/Skalitz; maď. Szakolcza), zatiaľ čo záložná rota (Reserve-Compagnie) a sídlo doplňovacieho obvodu práporu (Ergänzungs-Compagnie-Cadre-Station) v rakúskom meste Stockerau.[131] Vojenská jednotka povolávala do svojich radov mužov z doplňovacej oblasti IR 17 (Infanterie-Regiment Nr. 17).[132] Veliteľom FJB 33 v roku 1875 bol podplukovník Adolph Wenko (1867 – 1875).[133] I v nasledujúcich dvoch rokoch rakúsko-uhorské úrady zachovali dislokáciu FJB 33. Rozšíril sa však doplňovací obvod práporu. Do jednotky rukovali muži jednak z doplňovacej oblasti IR 17 (Infanterie-Regiment Nr. 17), ale aj IR 7 (Infanterie-Regiment Nr. 7).[134] Zmena nastala i vo veliteľskej funkcii. Na čelo jednotky bol vymenovaný podplukovník (Oberstleutnant) Johann Ritter

[124] Kajetan (Cajetan) Edler von Martini (1846 – dátum smrti nezistený) bol v roku 1902 penzionovaný. Dňa 1. júna 1906 ho povýšili do hodnosti generálmajora (GM). BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 113.

[125] Karl (Carl) Schiess (12. december 1856 – 7. november 1918) bol v roku 1912 povýšený do hodnosti generálmajora (GM). 1. januára 1916 ho opätovne povýšili, a to do hodnosti poľného podmaršala (Feldmarschallleutnant; FML). BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 162.

[126] Stephan Pilar von Pietra Rossa (24. december 1863 – 1. máj 1940) bol v roku 1917 povýšený do hodnosti generálmajora (GM). 1. januára 1919 bol penzionovaný. BRENTANO-SCHMIDT, Antonio. *Die k. k.*, c. d., s. 138.

[127] Infanterie-Regimenter 1 - 102 as at July 1914. http://www.austro-hungarian-army.co.uk/ [cit. 22.05.2021]. Dostupné na webovej stránke: http://www.austro-hungarian-army.co.uk/nationality.htm. Podľa štatistického zistenia rakúsko-uhorskej armády slúžilo vo FJB 32 v roku 1918 46 % Maďarov a 39 % Slovákov. PICHLÍK, K. *Rozpad*, c. d., s. 270.

[128] Kuřívody sú sídlo s mestským štatútom v okrese Česká Lípa v Česku.

[129] *Schematismus für das k. u. k Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914, s. 619.

[130] Jednotlivé zložky FJB 33 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1875 až 1877. V uvedených rokoch bol prápor označovaný ako „kraňský" (33. Krainerisches Feld-Jäger-Bataillon).

[131] Stockerau je dnes mesto v okrese Korneuburg v Rakúsku.

[132] Kais. Königl. Militär-Schematismus 1875 (Wien, 1874) s. 388. Štáb IR 17 (Regiments-Stab) sídlil v roku 1875 v meste Terst, ktoré bolo do roku 1918 súčasťou Rakúsko-Uhorska. Záložné velenie (Reserve-Commando) a sídlo doplňovacej oblasti bolo dislokované v Ľubľane. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1875.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 248.

[133] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1875.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 388.

[134] Štáb IR 7 (Regiments-Stab) sídlil v roku 1876 v rakúskom meste Innsbruck. Záložné velenie (Reserve-Commando) a sídlo doplňovacej oblasti boli dislokované v rakúskom meste Klagenfurt. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1876.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1875, s. 236.

von Fabrizii (1876 – 1878).[135] V ďalšom období boli zložky FJB 33 dislokované mimo územia severného Uhorska. V roku 1878 bol štáb premiestnený do mesta Budva.[136]

Prápor poľných jágrov č. 40 (Feld-Jäger-Bataillon Nr. 40; 40. Jäger-Bataillon)[137]

Prápor poľných jágrov č. 40 podľa vojenského schematizmu vznikol v roku 1880 ako výsledok početných branných reforiem a zmien v štruktúre a organizácii rakúsko-uhorského vojska. Vojenské orgány umiestnili štáb (Stabs-Station; Stab) novovzniknutej jednotky do hlavného mesta Uhorska – Budapešti. Záložná rota (Ergänzungs-Compagnie-Cadre) mala svoje sídlo v Banskej Bystrici. Vojenská jednotka povolávala do svojich radov mužov z doplňovacej oblasti IR 12[138] (Infanterie-Regiment Nr. 12) a IR 26 (Infanterie-Regiment Nr. 26).[139] Veliteľom práporu bol v nami sledovanom roku major Alexander Baranyay de Nagy-Varad.[140] Rovnaká dislokácia zložiek FJB 40 pretrvala aj počas roka 1882.[141] Vzhľadom na vojensko-organizačné zmeny v rakúsko-uhorskej armáde FJB 40 spolu s ďalšími siedmimi (FJB 33 až 39) zanikli, respektíve sa zlúčili s prápormi poľných jágrov č. 1 až 32.

Záver

Prápory poľných jágrov boli od polovice 18. storočia až do konca prvej svetovej vojny integrálnou súčasťou ozbrojených zložiek habsburskej monarchie pod vládou Habsburgovcov. V priebehu niekoľkých desaťročí sa tieto jednotky vyprofilovali na elitné zložky armády, ktoré boli nasadzované priamo na bojiskách s cieľom destabilizovať pomery v nepriateľských radoch. Do týchto jednotiek rukovali i muži z územia severného Uhorska, ktorí sa identifikovali ako Slováci, respektíve osoby dorozumievajúce sa slovenským jazykom a jeho nárečovými ekvivalentmi. I napriek tomu, že o prítomnosti Slovákov v radoch jáger-

[135] Kais. Königl. Militär-Schematismus 1876 (Wien, 1875) s. 426-427; Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1877 (Wien, 1876) s. 425. Johann Anton Karl Ritter von Fabrizii (14. október 1856 – 20. december 1935) bol v novembri 1908 povýšený do prvej generálskej hodnosti. Jeho vojenská kariéra i v nasledujúcich rokoch napredovala. V máji 1912 bol povýšený do hodnosti poľného podmaršala (Feldmarschallleutnant). Prvého októbra 1913 odišiel do penzie. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 43.

[136] Budva je dnes mesto v Čiernej Hore. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1878.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1877, s. 423.

[137] Jednotlivé zložky FJB 40 boli na území dnešného Slovenska dislokované v rokoch 1881 až 1882. V uvedených rokoch bol prápor označovaný ako „uhorský" (40. Ungarisches Feld-Jäger-Bataillon).

[138] Štáb IR 12 sídlil v roku 1880 v meste Krakov, zatiaľ čo záložná rota a doplňovacia oblasť pluku (Reserve und Ergänzungs-Bezirk-Commando) dislokované v meste Komárno (Komorn). *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1881.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880, s. 274.

[139] Štáb IR 26 sídlil v roku 1880 v meste Ľubľana, zatiaľ čo záložná rota a doplňovacia oblasť pluku (Reserve und Ergänzungs-Bezirk-Commando) bola dislokovaná v rakúskom meste Grän. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1881.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880, s. 302.

[140] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1881.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1880, s. 456. Alexander Baranyay von Nagy-Várad (21. február 1836 – 28. november 1893) bol 1. apríla 1892 povýšený do hodnosti generálneho majora (GM) a zároveň bol poslaný do penzie. BRENTANO-SCHMIDT, A. *Die k. k.*, c. d., s. 9.

[141] *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1882.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1881, s. 463. Zmenilo sa len umiestnenie štábu (Stab) IR 12, ktoré vojenské úrady umiestnili do mesta Bihač. Záložná rota a doplňovacia oblasť IR 12, ktorá bola totožná s doplňovacou oblasťou FJB 40, i naďalej sídlili v meste Komárno (Komorn). *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1882.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1881, s. 278. Dislokácia štábu, záložnej roty a doplňovacieho obvodu IR 26 zostala nezmenená. *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1882.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1881, s. 306.

ských práporov nemôže byť žiadnej pochybnosti, slovenská vojenská historiografia týmto elitným jednotkám patriacich k ľahkej pechote nevenovala takmer žiadnu pozornosť. Príčin je niekoľko. Doposiaľ dokonca chýba prehľadný zoznam tých jágerských práporov, ktorých doplňovacie obvody sa v kratšom či dlhšom časovom horizonte nachádzali na území severného Uhorska.

Analýzou vojenských schematizmov sme teda vytypovali osem práporov poľných jágrov, ktoré boli určité časové obdobie dislokované na území hornouhorských žúp. Týmto krokom sme vytvorili základ pre ďalší a detailnejší výskum zameraný na vznik, analýzu, bojovú cestu či vplyv na posádkové mesto a región. Tým chceme naznačiť, že predkladaný príspevok nie je len záležitosťou vojenskej historickej vedy, ale ponúka podnety na výskum vzťahu medzi armádou a spoločnosťou. Nesmieme opomenúť ani to, že na armádu vplývala i aktuálna politicko-spoločenská a ekonomicko-hospodárska situácia v meste, regióne (slúžnovský okres, stolica či župa, historický región) i celej monarchii.

Okrem iného sme sa v predkladanej štúdii snažili poukázať na skutočnosť, že Slováci, podobne ako ostatné národnosti žijúce v monarchii, sa spolupodieľali na formovaní ozbrojených zložiek habsburskej, čiže rakúskej a neskôr rakúsko-uhorskej monarchie, ktoré počas svojej existencie zaznamenali veľké víťazstvá i neúspechy na bojovom poli. A práve táto skutočnosť je v historickej vede i v súčasnosti veľmi často relativizovaná a prehliadaná. Predložená štúdia má ambíciu byť východiskom pri skúmaní ďalších vojenských jednotiek bojujúcich pod zástavou habsburskej dynastie, ktorých doplňovací obvod sa nachádzal na území dnešného Slovenska.

M. BURDA: EIN ABRISS ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER FELDJÄGERBATAILLONE IN DER ARMEE DER HABSBURGISCHEN MONARCHIE UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER AUF DEM GEBIET NORDUNGARNS STATIONIERTEN BATAILLONE

Infanterieeinheiten bilden in der historischen Entwicklung jeder Armee einen integralen Bestandteil der Streitkräfte. Dasselbe galt für die habsburgische Armee, in der die Bedeutung der Infanterieeinheiten nach dem Abschluss der Friedensverträge, die das endgültige Ende des 30-jährigen Krieges bedeuteten, zunahm. Unter dem Einfluss der Modernisierungstendenzen, die mit dem Aufkommen der Aufklärung verbunden waren, nahm die Führung der habsburgischen Armee mehrere strukturell-organisatorische Veränderungen vor. Der Wandel im taktisch-strategischen Denken wurde sowohl durch die schrittweise Einführung der regelmäßigen Artillerieeinheiten in die Strukturen der Armee als auch durch qualitative Veränderungen in der Ausrüstung und Ausstattung der einzelnen Einheiten auf allen Ebenen der Streitkräfte ausgelöst. Um die Effizienz direkt auf dem Kampfplatz zu erhöhen, schufen die militärischen Generalitäten spezielle militärische Einheiten, die sich in Bezug auf Ausrüstung, Ausstattung sowie Ausbildung von den anderen unterschieden. Eine dieser Spezialeinheiten waren die Feldjägerbataillone, die ab der Mitte des 18. Jahrhunderts schrittweise in die regulären Strukturen der österreichischen und später auch der österreichisch-ungarischen Armee integriert wurden. Die Schaffung und Unterhaltung dieser speziellen Gewehreinheiten, für die der Begriff Feldjäger verwendet wurde, hing in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts vom Willen des Herrschers und der Militärgeneralität ab. Die militärische Obrigkeit rief diese Einheiten nur in Zeiten militärischer Bedrohung zu den Waffen. Nach dem Ende des Krieges wurden die Jägereinheiten aufgelöst. Nachdem sich die Einheiten in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bewährt und den neuen militärischen Bedingungen und den Veränderungen im taktischen und strategischen Denken

angepasst hatten, ging die militärische Obrigkeit dazu über, permanente Feldjägerbataillone zu schaffen, die damit endgültig in die Strukturen des umfassenden Organisationsschemas der habsburgischen Armee integriert wurden.

Die slowakische Militärgeschichtsschreibung widmete der Problematik der „slowakischen" Einheiten der österreichisch-ungarischen Armee in der vorangegangenen Zeit nicht viel Aufmerksamkeit. Damit sind jene Einheiten gemeint, deren Ergänzungsbezirke sich auf dem von Slowaken bewohnten Gebiet befanden, die an der Gestaltung, den Siegen und Niederlagen der Habsburgermonarchie beteiligt waren. Trotz eindeutiger Belege für die Beteiligung von Slowaken in den Reihen der habsburgischen Armee wurde dieses Thema in der slowakischen Militärgeschichtsschreibung übersehen.

Deshalb haben wir uns entschlossen, eine kurze historisch-militärische Entwicklung der Feldjägerbataillone darzustellen, wobei wir uns vor allem auf die Bataillone konzentrieren, die Männer aus dem Gebiet Nordostungarns rekrutierten, d. h. aus den Gespanschaften oder Komitaten, in denen Slowaken neben Ungarn, Deutschen, Ruthenen oder Polen lebten. Die Ausgangsquelle sind zeitgenössische militärische Schematismen, die dem Forscher wertvolle, wenn auch knappe Informationen über die militärische Einheit und ihre Zusammensetzung im jeweiligen Jahr der Veröffentlichung des Schematismus bieten. Auf der Grundlage einer detaillierten Analyse von militärischen Schematismen ist es uns gelungen, acht „slowakische" Feldjägerbataillone zu identifizieren, deren Ergänzungsbezirke sich während des Bestehens des Kaisertums Österreich bzw. der österreichisch-ungarischen Monarchie auf dem Gebiet des nordöstlichen Ungarns befanden. Einige Bataillone, wie zum Beispiel das FJB 9, waren in dem von uns untersuchten geografischen Gebiet nur sehr kurze Zeit tätig. Dagegen beeinflussten das FJB 19 (1897-1914), das FJB 29 (1864-1914) oder das FJB 32 (1865-1914) das politische oder kulturell-gesellschaftliche Leben der Bürger in der dislozierten Stadt. Dank der Tatsache, dass der Stab, das Lager oder die militärische Einheit selbst in der Stadt angesiedelt waren, konnte sich die Stadt auch dank staatlicher Subventionen entwickeln, da die Anwesenheit der militärischen Einheit Investitionen in Kasernenkomplexe, Lagerhäuser, Verwaltungsgebäude, Straßen- oder Eisenbahninfrastruktur oder Übungsplätze (Schießplätze, Schwimmbad) erforderte. Und hier bietet sich eine Antwort auf die Frage an, ob und warum es wichtig ist, militärische Einheiten mit dem slowakischen Element in Ausrüstung zu untersuchen. Abgesehen davon, dass die Slowaken aktiv an der Entwicklung der national, sozial und konfessionell heterogenen habsburgischen Armee beteiligt waren, prägten sie das architektonische Aussehen der Stadt sowie die Mentalität der Bevölkerung selbst, die mehr oder weniger von der Anwesenheit der Mannschaft der Feldjägerbataillone profitieren konnte. Die Studie soll eine Art Ausgangspunkt für weitere Forschungen und die Vertiefung des Wissens nicht nur über die Feldjägerbataillone, sondern auch über andere „slowakische" Einheiten sein.

Zoznam použitej literatúry:

Súdobé pramene:

Ottův slovník náučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vedomostí. 17. díl Median – Navarrete. Praha : J. Otto, 1901, s. 938.

Ottův slovnik náučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vedomostí. 26. díl. Praha : J. Otto, 1907, s. 367.

Militär Almanach und Schematismus 1791-1914. https://library.hungaricana.hu [cit. 22.05.2021].

Dostupné na webovej stránke:
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/austrian_state_archives_MilitarAlmanachSchematismu

Súdobá tlač:
Nachrichten Innsbrucker, 1907

Pressburger Zeitung, 1902-1906

Odborné publikácie:
BRENTANO-SCHMIDT, Antonio. *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918.* Wien : Österreichische Staatsarchiv, 2007, 211 s.

BURDA, Matúš. K problematike „slovenských" jednotiek rakúsko-uhorskej armády. In *Vojenská história*, 2022, č. 1, s. 7-36.

CLAUSEWITZ, Carl. *O válce*. Brno : Bonus A, 1996, s. 36. ISBN 80-85914-27-1.

ČIČAJ, Viliam. Dobrá armáda. Návrh na reorganizáciu armády z konca 18. storočia. In *Vojenská história*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 111. ISSN 1335-3314.

ČÍŽEK, Jan a kol. P*rapor polních myslivců č. 6 v armádě habsburské monarchie a jeho nasledovníci (1808-2008).* Náchod : Spolek přátel vojenské historie, 2008, s. 7-16.

DANGL, Vojtech. Od revolúcie k svetovej vojne 1848-1914. In SEGEŠ, Vladimír (ed.). *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov.* Praha : Ottovo nakladatelství, 2015, s. 196.

LANGEWIESCHE, Dieter. Válka jako stvořitelka a ničitelka národů, národních států a impérií. In *Historie – Otázky – Problémy*, 2016, roč. 8, č. 1, s. 21-22. ISSN 2336-6672.

LUSTIG, Carl. Beitrag zur Geschichte des k. k. Heeres. Aufstellung der verschiedenen Truppen-Corps und Branchen seit Bebinn des stehenden Heeres. In *Militärische Zeitschrift*, 1883, roč. 24, č. 3, s. 93.

MOUDRÝ, Petr. Bodáky na pušky systému Lorenz. In *Historie a vojenství*, 2006, roč. 55, č. 3, s. 110-111. ISSN 0018-2583.

MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. *Dejiny Uhorska a Slováci.* Bratislava : Perfekt, 2012, s. 264-266. ISBN 978-80-8046-586-5.

PERNES, Jiří. *Pod císařským práporem.* Praha : Nakladatelství Elka Press, 2003, s. 394. ISBN 80-902745-5-2.

Příruční kniha pro cís. a král. vojsko peší. Svazku druhého díl III. Praha : Alois Hynek, 1890, s. 16-17.

KÓNYA, Peter. *Dejiny Uhorska (1000-1918).* Prešov : Citadella, 2014, s. 612. ISBN 978-80-89628-59-9.

KROUŽILKA, Augustin. *Branná moc v míru i válce.* Praha : Jos. R. Vilímek, 1914, s. 40.

Obdivuhodné výkony vojakov. In *Tatranský dvojtýždenník*, 2013, roč. 24, č. 10, s. 9.

PICHLÍK, Karel. Rozpad rakousko-uherské armády na podzim 1918. In *Historie a vojenství*, 1963, roč. 12, č. 2, s. 272.

PROHÁSZKA, László. A Magyrar Tábori Vadászzászlóaljak Első Világháborús Hősi Emlékjelei. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017, roč. 130, č. 2, s. 573. ISSN 0017-6540.

SEGEŠ, Vladimír. *Nástenný kalendár Vojenského historického ústavu 2021.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2021.

SKRAMOUŠSKÝ, Jan. Pušky rakousko-uherské branné moci. In *Historie a vojenství*, 2014, roč. 63, č. 4, s. 108. ISSN 0018-2583.

ŠACH, Jan. Chladné zbraně ve válce 1866. In *Historie a vojenství*, 2006, roč. 55, č. 3, s. 113. ISSN 0018-2583.

THÜRHEIM, A. Graf. *Gedenkblätter aus der Kriegsgeschichte der k. k. oesterreichischen Armee.* II. Band. Wien und Teschen : Vorlag der Buchhandlung für Militär-Literatur Karl Prochaska, 1880, s. 679.

VRIČAN, Jozef. *Po zapadlých stopách českých vojáků.* Olomouc : Ondřej Havlík, 2008, s. 34-35. ISBN 978-80-254-3535-9.

WREDE, Alphons von. *Geschichte K. und K. Wehrmacht.* I. Band. Wien : W. Seidel & Sohn k. u. k. Hot-Buchhändler, 1898, s. 629-642.

Über Jägerwesen II. und III. In *Militärische Zeitschrift*, 1865, roč. 6, č. (Band) 1, s. 310-314.

Online zdroje:

Dioramen-Patentschaft Katalog. Dölitz : Torhaus Dölitz Zinnfigurenmuseum. [cit. 27.05.2021] http://www.torhaus-doelitz.eu/. Dostupné online: http://www.torhaus-doelitz.eu/wp-content/uploads/2020/01/Patenschaft-Katalog_Jan_2019_webansicht.pdf.

Infanterie-Regimenter 1 - 102 as at July 1914. http://www.austro-hungarian-army.co.uk/ [cit. 22.05.2021]. Dostupné na webovej stránke: http://www.austro-hungarian army.co.uk/nationality.htm.

Slovník slovenského jazyka z r. 1959-1968. https://slovnik.juls.savba.sk/ [cit. 16.06.2021]. Dostupné na webovej stránke: https://slovnik.juls.savba.sk/?w=J%C3%A1ger&s=exact&c=Z863&cs=&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=bernolak&d=noundb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken#

„RYTIERSKE ZÁLEŽITOSTI“. SÚBOJE VOJENSKÝCH A CIVILNÝCH OSÔB NA SLOVENSKU NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA

PETER **CHORVÁT**

CHORVÁT, P.: “Knightly Affairs”. Military and civilian duels in Slovakia at the turn of the 19th and 20th centuries. Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 33-44, Bratislava.
In his scientific study, the author undertook to clarify the issue of duels in Slovakia at the turn of the 19th and 20th centuries, which was paid little attention in Slovak historiography so far, and only in the perimeter of the officer’s environment. The author has extended the range of attention to civilians as well.
On the basis of the analysis of legal norms of the era and the subsequent presentation of duels in the period press, the study provides an interesting insight into the phenomenon of the “duel of honour”, which was already an anachronism at the time, but despite the efforts of the relevant authorities it could not be eradicated. What is valuable is the author’s observation that although the legal norms stipulated relatively severe penalties for duels, the practice at the beginning of the new century was diametrically opposed, with each duel being specific and unique. They were not dominated by killings or serious injuries, and the punishments were also very light, mostly a few days of imprisonment.
Keywords: Duels in Slovakia, turn of the 19th and 20th centuries, Analysis of contemporary legal norms, presentation of duels in period press.

„*Keď mi Baksay vážne predniesol, že ma Latróczy vyzýva na súboj, zbledol som a útroby sa vo mne tak pohly, že som musel utekať jajkajúc von. Ztratil som všetku vládu nad sebou, a temer plačúc, žalostne som žiadal Baksaya, aby mi poradil, čo mám urobiť. Veď som Latróczymu nechcel ublížiť! Kdeže, takému gavalierovi! Ak chce, odprosím ho, ako len rozkáže. Baksay mi chladne odvetil, aby som poveril svojich sekundantov vybavením veci podľa zákonov rytierskosti. Oni so mnou nemajú viac čo vyjednávať. Obradne sa poklonili a nechali ma samého.*“[1]

Úryvok zo slávneho Jégého románu *Cesta životom* čitateľa bližšie zoznamuje s kolíznou situáciou súboja, ktorá dramaticky ovplyvňuje osudy hlavného hrdinu. V dobe, ktorú spomínaný román reflektuje (posledné dekády Uhorska), bol súboj (duel) pomerne bežnou a frekventovanou záležitosťou, ktorá aj iným spisovateľom poskytla dostatok inšpiratívnej skutočnosti (látky). Na udržiavaní tohto fenoménu ako neodmysliteľnej súčasti života v rakúsko-uhorskej monarchii mali svoj relevantný podiel jednak vojenské, ale i civilné osoby.

Napriek výnimočnosti a pozoruhodnosti predmetnej témy treba paradoxne zdôrazniť, že doposiaľ nepútala väčšiu pozornosť slovenských historikov. Výnimku v tomto smere predstavuje len originálna štúdia zosnulého zakladateľa slovenskej vojenskej historiografie Vojtecha Dangla.[2]

Cieľom príspevku je preto bližšia interpretácia uvedeného javu na Slovensku s dôrazom na prelom 19. a 20. storočia. Na tento účel boli v tomto texte využité dva rozhodujúce momenty: právne zakotvenie súboja v dvoch dobových trestných zákonoch a charakteristika jeho jednotlivých, archívne disponibilných prípadov (súboje vojenských a civilných osôb).

[1] JÉGÉ-NÁDAŠI, Ladislav. *Cesta životom.* Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1930, s. 142-143.

[2] DANGL, Vojtech. Dôstojnícke súboje v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, 16, 2012, č. 2, s. 9-38.

Trestný zákonník brannej moci monarchie vydaný ešte v ére Bachovho absolutizmu a platný i na prelome vekov venoval súboju relevantnú pozornosť v paragrafoch 437 – 447 a osobitne ešte v paragrafe 602.[3] Prvý zo spomínaných paragrafov (437) definoval zločin súboja a osoby, ktoré sa ho zúčastnia (vyzývateľ, vyzvaný). Zároveň odkazoval i na paragraf 602. Paragraf 438 vyruboval trest šiestich mesiacov až jedného roka žalára pre účastníkov súboja, aj keby k žiadnemu zraneniu zúčastnených nedošlo. Nasledujúci paragraf 439 sa týkal zranenia v súboji. Za tento zločin mal byť ukladaný trest žalára v trvaní od jedného do piatich rokov, resp. ťažkého žalára v rovnakom trvaní (pri priťažujúcich okolnostiach). V paragrafe 440 boli stanované tresty za zabitie v súboji. Ten, kto usmrtil soka, mal byť potrestaný žalárom v trvaní piatich až desiatich rokov. Osobitný trest žalára v trvaní desiatich až dvadsiatich rokov mohol byť udeľovaný tým duelantom, ktorí nástojili na súboji s výsledkom smrti, a aj ju súperovi následne spôsobili. Paragraf 441 všeobecne stanovoval „spravidla“ prísnejší trest pre vyzývateľa než pre vyzvaného, pričom kládol dôraz na okolnosti výzvy. V ďalšom paragrafe 442 sa zas určovali tresty pre spolupáchateľov, teda pre osoby, ktoré by prostredníctvom výsmechu, hrozby alebo inak (paragraf 11) podnecovali iných k súboju. Boli sem zahrnuté aj osoby, ktoré by duelantom vedome asistovali prostriedkom, príležitosťou alebo inou formou. Spomínaní spolupáchatelia mali byť potrestaní žalárom v trvaní od šiestich mesiacov do jedného roka. V prípade, že by výsledkom súboja bolo zranenie alebo dokonca smrť, mali byť súdení podľa paragrafov 438, 439 alebo i 440. Nasledujúci, tematicky obdobný paragraf 443 sa vzťahoval na trestanie „takzvaných sekundantov“. Tieto osoby mali byť trestané žalárom v trvaní od šiestich mesiacov do jedného roka, pri zapríčinení väčšej ujmy na zdraví až do piatich rokov väzenia. V osobitných prípadoch opísaných v paragrafe 440 a adekvátne s relevantnou mierou vplyvu sekundantov na nich mohli vojenskí sudcovia udeliť trest ako v paragrafe 442. Paragraf 444 stanovoval podmienky beztrestnosti pre duelantov, spolupáchateľov i sekundantov, pričom osobitne zmieňoval úlohu sekundantov z radov armády. Všeobecne sa ako dôvod nevyrubenia trestu bral do úvahy fakt, keď k súboju z rozličných príčin nedošlo. Nasledujúci paragraf 445 sa týkal bitky (Schlägerei, Rencontre) dôstojníkov a predmetný trestný čin súboja adekvátne dopĺňal. Trestne stíhal bitku dôstojníkov so služobnými zbraňami, ku ktorej došlo po domnelej alebo reálnej urážke, a ktorá evidentne presahovala rámec nutnej obrany. V prípade, že pri nej došlo k zabitiu jednej strany, mal byť páchateľ potrestaný žalárom od jedného do piatich rokov. Pri ťažkom zranení protivníka mal byť udelený trest väzenia od šiestich mesiacov do jedného roka, ktorý mohol pri priťažujúcich okolnostiach byť zvýšený až do piatich rokov. Menej závažné fyzické potýčky mal sudca trestať pomocou paragrafu 682. Ďalší paragraf 446 sa stručne týkal výzvy na súboj, resp. bitku (Schlägerei, Rencontre), ktorá by bola adresovaná vojensky nadriadenej osobe. Pri trestnom stíhaní výzvy tohto druhu sa mali aplikovať relevantné paragrafy týkajúce sa porušenia vojenskej subordinácie. V nasledujúcom paragrafe 447 boli stanovené povinnosti veliteľa, ak má o očakávanom súboji, resp. bitke vedomosť. Zároveň mu v takomto prípade určoval trestnú zodpovednosť, ak by patrične nekonal (s odkazom na konkrétne paragrafy). Osobitný paragraf 602 „pamätal“ na potrestanie dôstojníka, ktorý by vyzval inú osobu na súboj. Bez ohľadu na to, či naň nastúpil alebo nie, mal byť potrestaný žalárom od jedného do troch mesiacov. V prípade, že sa výzva navyše spájala s nactiutŕhaním alebo ohováraním, a teda by napĺňala podstatu paragrafov 97 a 98, mal byť páchateľ potrestaný od troch do šiestich mesiacov ťažkého žalára.

V uhorskom civilnom trestnom zákonníku sa uvedeným trestným činom zaoberali paragrafy 293 – 300. Paragraf 293 sa týkal výzvy na súboj a jej prijatia, čo mohlo byť trestané

[3] Bližšie pozri: *Militär-Strafgesetz über Verbrechen und Vergehen vom 15. Jänner 1855 für das Kaiserthum Oesterreich (Amtliche Handausgabe)*. Wien : Hof- und Staatsdruckerei, 1855, s. 171-175, 229.

do výšky šiestich mesiacov štátneho väzenia. Nasledujúci paragraf (294) sa rovnakou trestnou sadzbou týkal sekundantov a osôb, ktoré by bránili uzavretiu dohody medzi duelantmi. V paragrafe 295 bol stanovený trest do jedného roka štátneho väzenia pre osoby, ktoré by priamo povzbudzovali na súboj, alebo sa vyhrážali opovrhnutím pre tých, ktorí ho odmietajú (výzva, prijatie výzvy). Ďalší paragraf (296) sa týkal nástupu na súboj so zbraňou, čo mohlo byť trestané do jedného roka štátneho väzenia. Paragraf 297 stanovoval, že ak strany odstúpia od súboja, nepotresce sa nik. V súdnych konaniach pomerne často citovaný paragraf 298 sa týkal zranení pri súboji, pričom horná hranica trestnej zodpovednosti bola stanovená na 2 roky štátneho väzenia. Zároveň mohla byť zvýšená na 3 roky v prípade, že došlo k strate telesného orgánu, resp. zmyslu, alebo dokonca na 5 rokov, ak došlo pri súboji k zabitiu soka (hoci aj nie okamžitému). Porušenie tradičných alebo dohodnutých pravidiel súboja s následkom, že došlo k usmrteniu oponenta sa malo podľa paragrafu 299 kvalifikovať ako úmyselné zabitie. Ak v podobnom prípade došlo k zraneniu, malo to byť kvalifikované ako ublíženie na zdraví. Sekundanti mali byť v takýchto prípadoch trestaní ako spolupáchatelia. Paragraf 300 určoval, že nebudú trestaní doktori, svedkovia prítomní súboja a tí sekundanti, ktorí by sa mu usilovali zabrániť.[4] Jednotlivé paragrafy zároveň priamo určovali, či sa vecou zaoberal okresný kráľovský súd alebo kráľovská súdna stolica (v niektorých prípadoch boli u súdených duelantov aplikované rôzne paragrafy).

V porovnaní s uvedenou právnou teóriou, ktorá stanovovala za súboj pomerne prísne tresty, prax v ére fin de siècle i na začiatku nového storočia bola diametrálne odlišná. Poznanie jednotlivých súbojov to rozhodne potvrdzuje. Vojenské i civilné osoby sa ich zúčastňovali bežne, pričom každý duel bol pritom špecifický a neopakovateľný. Nedominovali pri nich zabitia alebo ťažké zranenia. Zväčša, ak k súboju došlo, boli bežné zranenia ľahšieho charakteru. Do úvahy treba pritom zobrať aj dobrý postreh redakcie *Národných novín*: „*Súbojov, v ktorých kvapka krvi nepretečie, býva síce dosť v Uhorsku*...“[5] Nasledujúce prípady zobrazujú ich pomerne pestrú variabilitu.

V prípade cti poručíka menom P. Kotócz, ktorý bol v 59. honvédskom prápore (Hurbanovo) evidovaný na trvalej dovolenke, nastala napríklad špecifická situácia, keď jeho vyzývateľ vôbec neprišiel na miesto súboja. Celá spoločnosť pozostávajúca z duelantov, sekundantov a doktorov sa mala stretnúť 16. septembra 1884 o 3:45 ráno v Galante pri hostinci Kalis, odkiaľ sa mala následne presunúť do blízkeho lesa Hodi. Sekundanti menovaného – takisto dôstojníci – neskôr spísali notársky overené vyhlásenie, v ktorom podrobne opísali svoje pomerne dlhé, ranné čakanie. Okrem jedného sekundanta vyzývajúcej strany, neprišiel do 5:15 nikto ďalší. Súboj sa teda nekonal. Na tomto fakte nič nezmenilo ani to, že spomínaného sekundanta dôstojníci poslali, nech ide vyzývateľa zobudiť (napriek intenzívnemu búchaniu na dvere sa mu to nepodarilo).[6] Vyzvaný preto v tlači už 19. septembra 1884 označil vyzývateľa L. Szecseyho za „*neschopného poskytnúť satisfakciu v rytierskej záležitosti*“,[7] teda nepriamo za zbabelca. Publikovaný názor rozpútal polemiku medzi oboma stranami, do ktorej rozhodne zasiahol neprítomný sekundant, ktorý celú vinu vztiahol na seba. V publikovanom vyjadrení si sypal popol na hlavu v tom zmysle, že „*na dedine... sa človek*

[4] Bližšie pozri: *A magyar büntetőtörvénykönyv. A büntettekről és vétségekről. (1878 : V. tcz.) És teljes anyaggyűjteménye. Második kötet*. Budapest : Pesti könyvnyomda, 1880, s. 504-534; Takisto: *A magyar büntető törvénykönyv. A büntettekről és vétségekről. (1878 : V. TCZ.) Kiegészítve a vonatkozó törvényekkel és betűrendes tárgymutatóval*. Budapest : Athenaeum, 1906, s. 159-161.

[5] Národnie noviny, roč. 21, 1890, č. 9, s. 4. (23. januára 1890)

[6] Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), f. IV. HKP, šk. 22.

[7] Pozsonyvidéki Lapok, roč. 12, 1884, č. 179, s. 4.

i pri najlepšej vôli oneskorí“, a preto nestihol vyzývateľa včas zobudiť.[8] Vec mala na stránkach tlače pokračovanie aj v októbri toho roku, pričom napätie medzi sokmi postupne ochablo, až nakoniec došlo k ich vzájomnému zmiereniu.[9] 27. októbra 1884 bolo zároveň na dôstojníckom zhromaždení bratislavskej IV. honvédskej oblasti rozhodnuté neiniciovať voči poručíkovi disciplinárne konanie.[10]

K (ne)typickému súboju došlo 19. apríla 1896 aj vo Zvolene. Pištole vtedy proti sebe pozdvihli tamojší slúžny, inak 38-ročný, slobodný a predbežne netrestaný S. Ujhelyi, a 33-ročný advokát Dr. I. Schneller, otec jedného dieťaťa s rovnakou domovskou príslušnosťou i registrom trestov. Príčinou konfrontácie bola roztržka, ku ktorej došlo 10. apríla 1896 v miestnom kasíne počas kartovej hry „kalabes“. Schneller sledoval ako divák troch hráčov (vrátane Ujhelyiho) zo vzdialenosti 1 – 2 krokov. Hru komentoval poznámkami. Slúžneho Ujhelyiho toto konanie roztrpčovalo do takej miery, že sa v jednu chvíľu obrátil k pasívnemu účastníkovi hry a slovne ho vyzval, nech „nekibicuje“. Keďže sa jeho výzva minula účinku, hodil zlostne karty na stôl, vstal a odvolávajúc sa na prijaté pravidlá kasína (visiace na stene) znovu zakázal Schnellerovi ďalšie poznámky. Potom údajne nasledovala slovná invektíva slúžneho („*Practe sa, lebo vám dám po papuli!*“), ktorú však neskôr väčšina svedkov pri vyšetrovaní popierala. Nato zareagoval dovtedy kibicujúci advokát fackou. To bola príčina súboja. Ten prebehol v chotári mesta za stanovených podmienok, vrátane formálneho, obligátneho úsilia sekundantov znepriatelené strany zmieriť. Je typické, že Ujhelyi soka netrafil, a Schneller z pištole pre zmenu ani nevystrelil. Kráľovská súdna stolica v Banskej Bystrici na pojednávaní 2. októbra 1896 vyniesla trest dva dni väzenia pre Ujhelyiho a osem dní pre Schnellera.[11]

V roku 1897 sa v šermiarni kadetskej školy v Bratislave, neďaleko Hlavnej stanice, zas odohral súboj na šable medzi čalúnnikom Augustom Gebauerom a grófom I. Draskovichom. Gróf predtým remeselníka obvinil z krádeže šperkov vo svojej domácnosti a hoci sa pravý páchateľ medzitým našiel, šľachtic sa za svoje skrivodlivé obvinenie neospravedlnil. Nebojácny čalúnnik na to reagoval výzvou na súboj, o ktorej s ním gróf sprvoti ani nechcel diskutovať poukazujúc na rozdielnosť spoločenských vrstiev (mezaliancia). Keď však grófovu manželku odmietol vo svojom obchode obslúžiť brat spomenutého remeselníka, šľachtic v reakcii na to sám požiadal o satisfakciu formou súboja. Počas neho obaja utrpeli zranenia na hlave. Súboj, podobne ako v iných prípadoch, vyvolal v spoločnosti živú diskusiu. Napríklad arcivojvoda Friedrich Habsburský sa verejne pýtal, či remeselník vôbec mal oprávnenosť na súboj a ako je možné, že fyzicky pracujúci človek má vojenskú hodnosť kadeta-dôstojníckeho zástupcu v zálohe.[12] Následne došlo k druhému súboju medzi sokmi. Tentoraz sa jasným víťazom stal paradoxne gróf. Tým bola vec medzi sokmi ukončená.[13]

---

[8] Pozsonyvidéki Lapok, roč. 12, 1884, č. 181, s. 4.

[9] Pozsonyvidéki Lapok, roč. 12, 1884, č. 191, s. 4. (7. októbra 1884)

[10] VHA Bratislava, f. IV. HKP, šk. 22.

[11] Štátny archív Banská Bystrica, f. Krajský súd, 1896, šk. 120.

[12] Do tejto hodnosti bol August Gebauer povýšený 1. januára 1895, pričom je evidovaný pri pešom pluku 52 spoločnej rakúsko-uhorskej armády (veliteľstvo pluku: Budapešť). *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1896.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1895, s. 322, 427. V uvedenom schematizme je evidovaná aj iná osoba s identickým menom a hodnosťou.

[13] HAJDU, Tibor. Hadsereg és város a dualizmus korában. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti), Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 252-253.

Fakt, že tento súboj, podobne ako mnohé ďalšie, prebehol vo vojenskom objekte, mal určitý individuálny podiel na neskoršom rozhodnutí vojenských centrálnych úradov. Rišske ministerstvo vojny v prípise č. 5231 zo dňa 24. októbra 1898 zakázalo súboje civilných osôb vo vojenských budovách.[14] Toto nariadenie, ako je to evidentné z neskorších prípadov, sa však porušovalo.

O frekvencii súbojov jednotlivca rozhodovali individuálne špecifické okolnosti. Napríklad L. Kürthy[15] v čase pôsobenia na poste oravského a liptovského hlavného župana absolvoval až dva osobné súboje, a to v priebehu necelých troch týždňov. Ich dôvody všeobecne boli osobného charakteru, súviseli so županovým nekompromisným a aj navonok deklarovaným, záporným postojom k ďalšej ženbe po smrti manželky. Prvý súboj sa odohral 21. januára 1899 v Liptovskom Mikuláši. Kürthyho sokom bol vtedy statkár M. Pottornyay. Po súboji na pištole, ktorý nepriniesol výsledok, duel pokračoval šabľami. Hlavný župan v ňom utrpel sečnú ranu na pravých sluchách a po ošetrení sekundujúcimi lekármi bol súboj na ich odporúčanie ukončený. Je príznačné, že duel prebehol bez akéhokoľvek ohľadu na určený post vyššieho úradníka štátnej správy a evidenciu trestných činov. Samotný hlavný župan sa napríklad z obsiahlej polročnej správy, ktorú vypracoval podžupan 16. mája 1899, dozvedel, že hoci stav verejnej bezpečnosti v Liptovskej župe „*vykazuje mierne zhoršenie*“, v porovnaní so situáciou v iných župách je „znesiteľný“.[16] Druhý súboj prebehol v Dolnom Kubíne 5. februára 1899.[17] V tomto prípade bol županovým sokom poručík Nikolaus Justh pochádzajúci zo zemianskej rodiny z obce Necpaly[18] a v uvedenom roku slúžiaci pri husárskom pluku 3 spoločnej rakúsko-uhorskej armády v Arade.[19] Tento druhý duel sa naopak skončil Justhovým zranením.

V noci zo 4. na 5. júla 1899 došlo v staničnej reštaurácii v Komárne k bitke medzi nadporučíkom 19. práporu poľných strelcov Franzom Heidlerom a barónom Elemérom Fiathom zo Stoličného Belehradu (Székesfehérvár). Mladému dôstojníkovi sa v sprievode dámy a ďalšieho druha v zbrani zdalo neprimerané, že v reštauračnej miestnosti má neznámy muž klobúk na hlave. Hlasnou poznámkou a ďalšími činmi (zaangažovanie čašníka) sa intenzívne dožadoval zloženia predmetnej pokrývky hlavy. Barón reagujúc na situáciu podišiel k jeho stolu, stručne sa predstavil a sebavedomo vyhlásil, že si svoj klobúk nezloží. Nadporučík mu ho vtedy rukou zrazil z hlavy. Následne došlo k bitke, počas ktorej „rytieri“, okrem iného, narážali do nábytku a zápasili na zemi. Druhý dôstojník, ktorý sprevádzal Heidlera (poručík Viktor Ambrositsch),[20] v napätej situácii dokonca tasil šabľu. Barón tlačený fyzicky silnejším dôstojníkom k východu napokon podnik opustil, aby sa v ňom zhruba o 15 minút objavil jeho otec. Znepokojený tým, čo sa stalo, žiadal vysvetlenie a pre

[14] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 21, sign. 854/1898. V dokumente ministerstvo konkrétne vychádzalo z prípadu, ktorý sa udial „v poslednej dobe“.

[15] K jeho životu všeobecne s odkazom na ďalšie pramene bližšie pozri: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990), III. zväzok, K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 314.

[16] Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, Liptó vármegye alispánja 60. szám/1899, f. Liptovská župa II, šk. 1510, sign. 233. Správa (na základe prijatých mesačných žandárskych správ) uvádza aj stručnú štatistiku trestných činov, vrátane 15 ublížení na tele a 1 zabitia.

[17] CLAIR, Vilmos. *Magyar párbajok Attila hun király idejétől 1923-év végéig. 2. kötet. 1867 – 1923*. Budapest : Singer és Wolfner kiadása, 1930, s. 130-131.

[18] K vzťahu uvedenej zemianskej rodiny k Necpalom bližšie pozri: ŠIKURA, Štefan Ján. *Miestopisné dejiny Turca. Topographische Geschichte von Turiec.* Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1944, s. 146-148.

[19] *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1899.* Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1898, s. 686.

[20] V schematizmoch rakúsko-uhorskej armády evidovaný aj ako Victor Ambrožić.

svojho syna satisfakciu formou súboja. Nadporučík mu roztržku podrobne opísal, výzvu všeobecne prijal (odmietajúc niektoré bezprostredné návrhy) a zhruba o 3:30 ráno sa pobral z podniku domov. Z prvých hlásení jednotky o neskoršom súboji na šable vyplývala určitá „bojaneschopnosť“ (Kampfunfähigkeit) baróna, ktorú veliteľstvo 5. zboru v Bratislave žiadalo špecifikovať. Problém spočíval v tom, že hoci barón zasadil nadporučíkovi jeden úder do tváre, celkovo sa prejavila slabosť jeho horného svalstva i predlaktia. „Nepomohli“ ani dve prestávky v trvaní 20 minút. Rozhodnutím sekundujúcich lekárov bol súboj napokon práve kvôli tejto indispozícii ukončený. Netradičným záverom súboja sa zároveň pozornosť veliteľstva práporu upriamila na problematické a nebezpečné tasenie šable druhým dôstojníkom vtedy prítomným v reštaurácii. 23-ročný poručík V. Ambrositsch bol za tento čin veliteľom práporu potrestaný. Po tejto afére veliteľ zboru na obal spisu napísal, že chce byť o ďalších súbojoch informovaný priamo a expresne. [21]

O dva roky sa neskôr (1901) veliteľstvo uvedenej vyššej jednotky zaoberalo dokonca tlačenými materiálmi k súbojom, ktoré forsírovali ich nezákonnosť.[22] Silne zakorenená tradícia a rovnako silná benevolencia pri napĺňaní litery zákona však pokračovali aj v ďalších rokoch.

Zaujímavé súvislosti vymykajúce sa z bežného rámca tak mal aj súboj na šable, ktorý sa uskutočnil v Trenčíne 7. januára 1901. Prvou z nich bolo, že sa vtedy proti sebe postavili advokát S. Ardó (25 rokov) a podprokurátor tamojšieho súdu Dr. G. Sirchich (33 rokov), teda osoby s právnym vzdelaním. Druhou zaujímavosťou bolo, že advokát už predtým bol súdne trestaný za súboj s honvédskym nadporučíkom J. Zöldym.[23] Napokon treťou špecifickou okolnosťou súboja, ktorý sa odohral deň po Troch kráľoch, bola jeho samotná, kuriózna príčina. 3. januára 1901 večer sa obaja muži totiž stretli v trenčianskej mestskej kaviarni, pričom pri rozlúčke pozdravil Ardó svojho právnického kolegu a jeho spoločnosť len zdvihnutím jedného prsta ku klobúku (iným osobám v miestnosti sa pritom zdravil sňatím pokrývky hlavy). Rovnaký „nekorektný“ pozdrav použil advokát voči zamestnancovi prokuratúry aj pri náhodnom stretnutí na trenčianskom hlavnom námestí o deň neskôr. Sirchich zareagoval, nech sa mu advokát riadne zdraví, alebo nech ho ignoruje. Ardó, ktorý tieto slová vnímal ako prejav grobianstva, požiadal prostredníctvom dvoch sekundantov o stiahnutie jeho vyjadrení alebo o satisfakciu formou ozbrojeného súboja. Podprokurátor si zvolil súboj. Ten napokon prebehol 7. januára 1901 v šermiarni honvédskych kasární v Trenčíne, teda vo vojenskom objekte. Dohodnuté podmienky boja určovali použitie talianskych šablí, aplikáciu bandáží na krku, zákaz bodania a boj do úplného vyčerpania. Všeobecne bolo pritom prihliadané aj na „vojenské reguly“. V súboji obaja sokovia utrpeli zranenia s dobou liečenia osem dní. Kráľovský súd v Trenčíne na pojednávaní konanom 28. marca 1901 odsúdil vyzývateľa (Ardó) na 10 dní, jeho soka na 5 dní väzenia a na zaplatenie súdnych trov. Po oboznámení sa s prípadom na kráľovskom súde v Segedíne, kde Dr. Sirchich začal medzitým pracovať, bolo v jeho konkrétnom prípade upustené od disciplinárneho konania.[24]

Konflikt medzi kráľovským školským dozorcom G. Bereczom a Národnými novinami v Martine vyvrcholil začiatkom roka 1902 príchodom jeho sekundantov do redakcie slovenského periodika. Turčiansky podžupan K. Beniczky a nadlesný G. Erdődy vtedy

[21] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 22, sign. 655/1899.

[22] VHA Bratislava, f. 5 KK, šk. 23. V spise sú pripojené aj originály stručných brožúr vydaných s cieľom zamedziť ďalším súbojom (inšpirované duelom Ta[c]coli – Ledóchowski). Išlo o materiál ligy proti súbojom.

[23] Súboj na pištole sa predtým udial v nezistený deň februára 1900 na vojenskej strelnici v Trenčíne, pričom nik pri ňom nebol zranený. Dôvodom bolo urážlivé správanie dôstojníka voči advokátovi na jednom bále. Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, f. Krajský súd Trenčín, šk. 120, sign. 13/1901.

[24] Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, f. Krajský súd Trenčín, šk. 120, sign. 13/1901.

žiadali pre svojho mandanta satisfakciu vo forme súboja. Určený redaktor Jozef Škultéty túto výzvu prijal a protistrane oznámil aj mená svojich sekundantov (Svetozár Hurban-Vajanský, Žigmund Pauliny-Tóth). Súboj na pištole sa následne konal 7. marca 1902.[25] Podľa neskôr publikovaných údajov prebehol na „martinskej stráni".[26] Nik pri ňom nebol zranený. Ako v mnohých ďalších prípadoch aj pri tomto mal posledné slovo súd (išlo o okresný súd v Martine). Vyzývateľovi udelil trest jeden týždeň, vyzvaný dostal najprv štyri týždne a po odvolaní sa, dva.[27] Slovenský národovec Jozef Škultéty si trest odsedel vo Váci o rok neskôr (1903). Tamojšiu väznicu pritom už „spoznal" v roku 1899. Je zaujímavé, že neskôr sa o jednom zo sekundantov svojho súpera – K. Beniczkom vyjadroval pomerne láskavo.[28]

Dňa 31. júla 1904 prebehol súboj na šable aj v Žiline, a to medzi tamojšími úradníkmi. Dôvodom bola malicherná zvada, ktorá sa predtým odohrala na tanečnej mládežníckej zábave v lesoparku Chrasť. 23-ročný župný praktikant B. Kubicza najprv organizátorovi, inak poštovému úradníkovi A. Benyatsovi (26 rokov), vytýkal jej nedostatky. Následne, po výmene názorov, ho nazval „bezočivým drzákom" a hrozil mu inzultáciou. Po eskalácii napätia medzi oboma mužmi vyzval poštár úradníka na súboj. Ten sa konal pri dodržaní prísnych pravidiel (2 + 2 sekundanti, 1 + 1 ošetrujúci lekári). Vyzývateľ predtým odmietol návrh sekundantov na zmierenie, odvolávajúc sa jednak na invektívy, ktoré musel strpieť, ale aj na svoju hodnosť kadeta-dôstojníckeho zástupcu pri proviantnom vojsku. V súboji utrpeli obaja zranenia na rukách, ktoré si vyžiadali liečbu niekoľko dní. 3. júla 1905 sa ich prípadom zaoberal kráľovský súd v Trenčíne, ktorý ich oboch odsúdil na 6 dní väzenia.[29]

Dňa 12. januára 1905, dopoludnia o 8:00, prebehol v jedálni levočského kasína súboj, ktorého iniciátorom po predchádzajúcej hádke bol len 22-ročný poslucháč práv T. Hegyi. On i jeho súper K. Balgha boli pri ňom ľahko zranení. Vyzývateľ bol neskôr odsúdený na 2 dni štátneho väzenia a na zaplatenie súdnych trov.[30] V prípade iných duelantov zo Spiša (Levoča, Spišská Nová Ves) bolo ako miesto súboja zvolené opäť kasíno v meste pod Mariánskou horou. Duel tam prebehol len o niekoľko týždňov neskôr – 10. februára 1905. G. Telléry v ňom zranil Dr. M. Lederera, ktorý sa z jeho následkov liečil 14 dní. V súdnom procese z 9. mája 1905 bol zranený advokát kráľovskou súdnou stolicou v Levoči odsúdený na 4 dni väzenia, G. Tellérymu bol vymeraný trest 14 dní. Rozsudok bol neskôr potvrdený, námietky odsúdených zamietnuté.[31] Ďalší „spišský" súboj prebehol v Spišskej Novej Vsi 5. septembra 1906. Jeho príčinou bol pejoratívny výrok, ktorý na adresu slúžneho A. Tamádyho vyslovil pedagóg K. Lovass. V súboji na šable úradník ľahko zranil učiteľa hudby. Rovnako ako v predchádzajúcich prípadoch, aj touto kauzou sa neskôr zaoberal súd.[32]

---

[25] Národnie noviny, roč. 33, 1902, č. 141, s. 2. (2. decembra 1902).

[26] Slovák, roč. 22, 1940, č. 261, s. 7. (3. novembra 1940). V článku sú viaceré nepresné informácie vrátane roku konania súboja. Presné stotožnenie miesta súboja s dnešnou martinskou lokalitou Podháj – Stráne predbežne nebolo realizované.

[27] Národnie noviny, roč. 34, 1903, č. 3, s. 3. (8. januára 1903).

[28] V písomných poznámkach z obdobia Československej republiky konštatoval, že napriek pôsobeniu v župnej správe zostával Beniczky gavalierom, ktorý mal na dne duše cit. V závere textu dokonca dodal: „Ako 80-ročného pozdravujeme ho srdečne". Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin, ŠKULTÉTY, J. Minulosť a prítomnosť (Kalman Benický 80-ročný), sign. 49 CJ 33.

[29] Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, f. Krajský súd Trenčín, šk. 121, sign. 423/1904.

[30] Štátny archív Prešov, pracovisko Spišský archív Levoča, f. Krajský súd Levoča, šk. 93, sign. 85/1905.

[31] Štátny archív Prešov, pracovisko Spišský archív Levoča, f. Krajský súd Levoča, šk. 93, sign. 132/1905.

[32] Štátny archív Prešov, pracovisko Spišský archív Levoča, f. Krajský súd Levoča, šk. 94, sign. 731/1906.

Úsiliu bezpečnostných orgánov zdokumentovať konané súboje i ex post zodpovedá aj hlásenie žandárov z Liptovského Mikuláša datované 13. decembra 1908. V oznámení adresovanom ružomberskej prokuratúre sa konštatuje, že hliadka sa od miestneho obyvateľa dozvedela o súboji, ktorý sa odohral vo veľkej sále liptovskomikulášskeho hotela Korona v „nezistený deň" marca 1906. Súboj na šable prebehol medzi župnými úradníkmi L. J. Tholtom[33] a S. Luczom. Skončil zranením vyzývateľa a inak náhradného záložníka armády (druhého z nich). Vyšetrovanie výrazne brzdil najmä časový odstup (jeden zo svedkov uviedol, že si na súboj práve preto „sotva spomína", hoci ako predseda obchodného spolku v meste vtedy súhlasil s poskytnutím sály hotela žiadateľom). Ďalšou prekážkou bolo to, že župný archivár Tholt o veci odmietal vypovedať, a bývalý tajomník hlavného župana Lucz sa medzitým presťahoval. Vedúci sekundant súboja A. Kiszely vo výpovedi z konca januára 1909 takisto všeobecne zdôrazňoval časový odstup. Vyšetrujúcim orgánom však predsa uviedol niektoré podrobnosti (všeobecnú príčinu súboja, existenciu zápisnice z činnosti tzv. čestného výboru, sečné zranenie vyzývateľa na čele, všetky sekundujúce osoby atď.). Ružomberská prokuratúra do spisu k veci zaradila aj výpoveď S. Lucza, spísanú na úrade mestského policajného kapitána v meste Zombor vo februári 1909. Z nej okrem iného vyplynulo, že dotyčný medzitým absolvoval aj ďalší súboj (1907, resp. 1908; prepisovanie dátumu perom – pozn. P. Ch.), za ktorý bol okresným kráľovským súdom v Šahách potrestaný dvomi dňami väzenia. K svojmu súboju v Liptovskom Mikuláši aj preto len stručne uviedol, že príčinou bola roztržka v tamojšom kasíne. Uviesť ďalšie podrobnosti si neželal. Po ukončení súdneho procesu kráľovská súdna stolica v Ružomberku postupne vyniesla oba rozsudky. V marci 1909, teda tri roky od súboja, si rozsudok (4 dni väzenia) ako prvý vypočul župný archivár. V júni dostal rovnaký trest aj bývalý tajomník hlavného župana. Neskoršie vyhlásenie rozsudku v jeho prípade bolo spôsobené jeho novým presťahovaním sa – a síce do Budapešti.[34]

Zaujímavé boli niektoré súvislosti súboja Steiner – Benkó z roku 1910, ktorý prebehol opäť v Levoči. Dr. I. Benkó – levočský obyvateľ a zapisovateľ sirotského úradu – bol s manželkou v rozvodovom konaní, pričom dosiahol, že dieťa bolo zverené do jeho starostlivosti. Rozhodnutie poručenského úradu oznámil manželke „škandalóznym spôsobom" na železničnej stanici Nyugati v Budapešti. Na obranu matky dieťaťa vtedy listom vystúpil jej bratranec – Dr. S. Steiner. Vzájomná korešpondencia mužov prerástla do roviny súboja, hoci Steinerovi sekundanti sa až do okamihu skríženia šablí usilovali o pokojné urovnanie konfliktu, resp. aspoň o zmiernenie jeho podmienok. Naopak poverení svedkovia protistrany rigorózne trvali na realizácii súboja „bez bandáží", pričom na písomný návrh o zmierenie dokonca výsmešne poznamenali, že si „neprišli písať, ale sa biť". K súboju došlo v Levoči 7. mája 1910 večer v Salamonovej šermiarni. Obaja muži boli pri ňom zranení, pričom ešte v decembri toho istého roku boli odsúdení na 8 dní väzenia.[35]

Obľubu ľahkých talianskych šablí v súbojoch potvrdzuje aj prípad z Bánoviec nad Bebravou. V súboji, ktorý sa v mestečku udial 11. októbra 1910, bol touto zbraňou ľahko (na krku) zranený duelant J. Szkotniczky. On i jeho súper F. Kányik boli za tento trestný čin v nasledujúcom roku (1911) súdení v Trenčíne, pričom každý z nich dostal 3 (slovom tri) dni väzenia.[36]

---

[33] Jozef Ladislav Tholt (1864 – 1937), archivár. Rodom z Liptovskej Štiavnice. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Ružomberku, Banskej Bystrici, Váci a v Trenčíne, kde aj maturoval. Na univerzite v Budapešti študoval právo a dejiny. V rokoch 1902 – 1924 bol archivárom Liptovskej župy. https://archivlm.webnode.sk/z-historie-archivu/

[34] Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, f. Krajský súd Ružomberok, sign. 72/1909.

[35] Štátny archív Prešov, pracovisko Spišský archív Levoča, f. Krajský súd Levoča, šk. 98, sign. 312/1910.

[36] Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, f. Krajský súd Trenčín, sign. 1086/1910.

V odbornej i populárno-náučnej literatúre sa pomerne často uvádza, že Bratislava sa stávala cieľom viacerých duelantov z Viedne, pričom nad týmito činmi privierala oči aj mestská polícia (hoci ich priebeh a výsledky monitorovala). Aj policajní kapitáni sa totiž zúčastňovali súbojov (napríklad v spomínanom roku 1897).[37] Potvrdením atraktivity mesta pre duelantov – cudzincov bolo, keď 13. augusta 1911 došlo v malej tanečnej sále podniku Bellevue k súboju medzi grófmi A. Sternbergom a J. Károlyim. Prvý zo šľachticov pricestoval do mesta automobilom a inkognito práve z Viedne. Dohodnuté podmienky tohto súboja určovali použitie ťažkých jazdeckých šablí, absenciu bandáží a záväzok bojovať do úplného vyčerpania. Z opísaného vyplýva, že dôvod súboja teda mohol byť relevantný. V prudkom zápase došlo k zraneniu oboch duelantov. Prítomní lekári vidiac nebezpečné zranenie Károlyiho na pravých sluchách ho vyzvali, aby odstúpil od ďalšieho boja. Keďže to odmietol, súboj napokon ukončili oni sami. Gróf Sternberg (faktický víťaz súboja) sa následne v chvate obliekol, keďže súboj prebehol s obnaženou hornou polovicou tela (ako to bolo v takýchto prípadoch bežné), a bez akejkoľvek rozlúčky, odišiel.[38]

Bežný súboj úradníkov na šable možno hĺbkovo analyzovať i na základe konkrétneho prípadu zo Starej Ľubovne z roku 1913. Súboj sa konal 26. júla o 8:00 ráno vo veľkej sále tzv. Čumitovho domu,[39] pričom v žandári sa o ňom „dôvernou cestou" dozvedeli až 1. augusta.[40] Príčinou súboja bola slovná roztržka medzi pomocným notárom R. Bliesznerom a notárskym úradníkom L. Országhom, ku ktorej došlo 22. júla v hostinci Korona.[41] V čase incidentu bol R. Blieszner 28-ročný, ženatý, otec jedného dieťaťa, obyvateľ Starej Ľubovne, ktorý vojenskú službu absolvoval. Jeho súper L. Ország bol vekovo starší (41 rokov), takisto otec jedného dieťaťa a obyvateľ rovnakého mesta, pričom na vojenčine nebol. 23. júla 1913 bola poslednému menovanému doručená výzva na súboj, ktorú prijal. V stanovený čas sa obaja sokovia dostavili na určené miesto. Každého z nich sprevádzali dvaja sekundanti a jeden lekár. Hoci sekundanti ešte formálne iniciovali pokus o vzájomné zmierenie (ako vždy v takýchto prípadoch), obaja zainteresovaní to rázne odmietli. Následne obaja v súboji skrížili ľahké talianske šable vybavení bandážami a predsavzatím bojovať do prvej krvi. Súboj trval približne minútu a obaja pri ňom utrpeli zranenia. Ország mal sečné poranenie na pravých sluchách (liečba 20 dní), Blieszner drobné poranenia na ľavom pleci a pravom predlaktí s liečbou trvajúcou približne 8 dní. Zraneným poskytli prvú pomoc prítomní lekári, ktorí neskôr zápisnične uviedli, že o vlastnej príčine súboja vôbec nevedeli (sic!). Prípad mal súdnu dohru. Najprv bola na oboch účastníkov duelu uvalená žaloba kráľovským prokurátorom v Levoči. Súdne konanie prebehlo 14. októbra 1913 na kráľovskom súde (sedrii) v rovnakom meste. Vyzývateľ bol odsúdený na päť dní štátneho väzenia, vyzvaný na tri dni. Obom ďalej prináležala povinnosť zaplatiť súdne poplatky.[42]

[37] CLAIR, Vilmos. *Párbaj-codex.* Budapest : Singer és Wolfner kiadása, 1908, s. 50.

[38] *Nyugatmagyarországi Hiradó*, roč. 24, 1911, č. 185, s. 3-4.

[39] Dom sa nachádza na Námestí svätého Mikuláša a v súčasnosti má orientačné číslo 27. Pomenovaný bol podľa staroľubovnianskeho farára, ktorý objekt kúpil a nechal ho prebudovať (v spisoch k prípadu uvádzaný v tvare Csumita, resp. Csumitta). Za poskytnutie údajov k uvedenému domu vďačím Mgr. Filipovi Lampartovi zo Štátneho archívu v Prešove, pracovisko Stará Ľubovňa.

[40] Štátny archív Prešov, pracovisko Spišský archív Levoča, f. Krajský súd Levoča, šk. 113, sign. 384/1913.

[41] Na poznámku Bliesznera prednesenú pri konzumácii piva (v podniku patriacom jeho svokrovi J. Kacsúrovi) ohľadom lepšej kvality tohto nápoja v Róthmanovom podniku Országh briskne podotkol: „Pivo ako pivo, ale tebe sa Róthmanovo pivo asi preto viacej pozdáva, lebo tvojou kamarátkou na nekalé dôvernosti [puszipajtásod – pozn. P. Ch.] je Róthmanova žena." Nasledovalo vzájomné osočovanie, kto komu „dá po papuli", po ktorom Blieszner podnik opustil. Štátny archív Prešov, pracovisko Spišský archív Levoča, f. Krajský súd Levoča, šk. 113, sign. 384/1913.

[42] Štátny archív Prešov, pracovisko Spišský archív Levoča, f. Krajský súd Levoča, šk. 113, sign. 384/1913.

Na úplnom začiatku ďalšieho súboja, ktorý sa odohral v Dolnom Kubíne v rovnakom roku 1913, bol drsný žart. Pri príležitosti konania odvodovej komisie bol v sídle Oravskej župy, majúcom vtedy charakter tzv. veľkej obce, zorganizovaný večierok. Na ňom sa v uniforme zastavil aj tajomník úradu hlavného župana E. Zsilinszky (záložník spoločnej rakúsko-uhorskej armády). Keď ho tam uvidel lesný inžinier, obyvateľ Tvrdošína, a takisto záložník spoločného vojska, S. Vorák, neodpustil si poznámku, že ho hneď nespoznal, pretože si ohľadom jeho nevšedného odevu myslel, že je „hajdúchom hlavného župana". Súboj na šable prebehol napoludnie 18. mája 1913 v malej sále miestneho hostinca. Obaja súperi (z ktorých každý mal 27 rokov) utrpeli zranenia. Zsilinszky pod pravou pazuchou, Vorák na pravom ramene. Pri výsluchu u prokurátora niektoré nuansy slovnej potýčky odmietli špecifikovať. Kráľovský súd v Ružomberku na pojednávaní 9. októbra 1913 oboch odsúdil na 4 dni štátneho väzenia. Vorák nastúpil na výkon svojho trestu v Košiciach 26. novembra 1913.[43]

Úsilie rozličných brachiálnych orgánov zabrániť súbojom narážalo na úsilie a pevné rozhodnutie duelantov konať súboj. O tomto sa konkrétne presvedčila napríklad žandárska hliadka z Ružomberka, ktorá sa dôvernou cestou dozvedela o príprave súboja. Ten sa mal udiať 15. mája 1913 o 6:00 ráno v hoteli Tatra v Likavke. Vyslaná hliadka tam skutočne zastihla spoločnosť, ktorá ešte čakala na druhého účastníka – duelanta. Po tejto konfrontácii bol súboj odložený, pričom žandárom sa nepodarilo ani zaistiť šable uschované „neznámym spôsobom". Ich iniciatíva teda vyšla navnivoč, keďže súboj v uvedený deň aj tak prebehol. Miestny 27-ročný veľkoobchodník s vínom H. Glasner v ňom zranil 29-ročného advokátskeho ašpiranta Dr. R. Geigera.[44]

Rakúsko-uhorská armáda súboje monitorovala aj v tomto období. Napríklad z obdobia krátko pred vypuknutím 1. svetovej vojny sú napríklad k dispozícii výsledky ankety o súbojoch v IV. honvédskej oblasti za roky 1912 – 1913. Bratislavský 13. honvédsky peší pluk evidoval za uvedené obdobie len jeden súboj „svojho" dôstojníka, ktorý sa odohral 13. augusta 1913. V súboji na šable bol vtedy zranený nadporučík A. Hollós, víťazom sa stal právny koncipient M. Dobrovits.[45] Identický výsledný údaj (vzťahujúci sa na rok 1912) poslal aj trenčiansky 15. honvédsky peší pluk. Poručík M. Áts absolvoval súboj na šable s civilnou osobou, ktorá utrpela ľahké zranenie. Ešte v rovnakom roku bol preložený k 22. honvédskemu pešiemu pluku v Marosvásárhely.[46] Ďalšie jednotky oblasti poslali výkazy s negatívnym výsledkom.

„Rytierske veci" medzi dôstojníkmi rakúsko-uhorskej armády nebrali ohľad na priestor a čas. Napríklad ešte v septembri 1918 sa stály výbor pre otázky cti III. honvédskej oblasti v Košiciach zaoberal konfliktom dôstojníkov (náhradný prápor 11 a 15). Roztržka sa odohrala ešte počas ich pobytu v zajatí. Obaja nadporučíci si pri hodnotení určitej „bezvýznamnej záležitosti" vmietli do tváre výrazy: „Klameš!" a „Ty klameš!" Pri neskoršom vyšetrovaní nebolo jednoznačne jasné, kto bol iniciátorom konfliktu. Niektorí svedkovia si naň s odstupom času ani nepamätali, iní sa do doby administrácie záležitosti ešte nevrátili zo zajatia. Výbor navrhoval, aby sa celá vec vyriešila „mierovou cestou", teda aby sa jeden dôstojník (vinník) považovaný za človeka „hrubého" a „surového" písomne ospravedlnil druhému.[47]

Analýza prezentovaného materiálu umožňuje vyvodiť záver, že mánia súbojov v spoločnosti v sledovanom období dávno nezodpovedala ich pôvodnému účelu – hraničnej

[43] Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, f. Krajský súd Ružomberok, šk. 446, sign. 135/1918.

[44] Štátny archív Žilina, pracovisko Bytča, f. Krajský súd Ružomberok, sign. 1281/1915.

[45] VHA Bratislava, f. IV. HKP, šk. 88, sign. 2020.

[46] VHA Bratislava, f. IV. HKP, šk. 88, sign. 2020.

[47] VHA Bratislava, f. IV. HKP, šk. 340.

obrane cti. Ich príčiny boli s výnimkou osobitných prípadov zväčša malicherné. Súboje tak boli najmä prejavmi márnomyseľnosti, impulzívnosti, pýchy a „tasenia sa“. Hoci najmä súboje na šable vyžadovali určitú fyzickú disponovanosť a adekvátny výcvik, resp. tréning, účastníci súboja si veľmi dobre uvedomovali účinok smrtiacich zbraní a tomu zväčša prispôsobovali svoje konanie. Po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie súboje úplne vymizli z bežného života. V konštituovanej Československej republike boli nahradené inými formami vzájomného riešenia konfliktov medzi vojenskými osobami i civilistami.

P. CHORVÁT: „RITTERLICHE ANGELEGENHEITEN“. DUELLE VON MILITÄRISCHEN UND ZIVILEN PERSONEN IN DER SLOWAKEI AN DER WENDE VOM 19. ZUM 20. JAHRHUNDERT

In dieser Studie befasst sich der Autor mit der Problematik der Ehrenduelle von militärischen und zivilen Personen in der Slowakei an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. Es handelte sich um ein Phänomen, das sich außerordentlicher Beliebtheit erfreute. In der Einleitung des Beitrags charakterisiert der Autor die damals geltenden militärischen und zivilen Rechtsvorschriften, die die angeführte Straftat sehr streng ahndeten. Im Vergleich dazu war die zeitgenössische Gerichtspraxis relativ wohlwollend, wie der Autor anhand mehrerer konkreter Fälle von Duellen zeigt. Gleichzeitig betont er, dass gegenüber der ursprünglichen Idee des Duells als grenzwertiges Mittel zur Verteidigung der Ehre die Gründe für das Duell im betrachteten Zeitraum meist kleinlich waren. Die Duelle waren also vor allem eine Manifestation von Eitelkeit, Impulsivität und Stolz. Die Teilnehmer an den Duellen waren sich jedoch der Wirkung der tödlichen Waffen (Säbel und Revolver) bewusst und passten ihr Verhalten entsprechend an. Deshalb dominierten bei den Duellanten leichte Verletzungen. Dies entsprach auch der Tatsache, dass in vielen Fällen nur bis zum „ersten Blutstropfen“ gekämpft wurde. Nach dem Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie verschwand das Duellieren völlig aus dem Alltag. In der etablierten Tschechoslowakischen Republik wurden sie durch andere Formen der gegenseitigen Streitbeilegung zwischen Militärangehörigen oder Zivilisten im Allgemeinen ersetzt.

Zoznam použitej literatúry:

A magyar büntető törvénykönyv. A büntettekről és vétségekről. (1878 : V. TCZ.) Kiegészítve a vonatkozó törvényekkel és betűrendes tárgymutatóval. Budapest : Athenaeum, 1906.

A magyar büntetőtörvénykönyv. A büntettekről és vétségekről. (1878 : V. tcz.) És teljes anyaggyűjteménye. Második kötet. Budapest : Pesti könyvnyomda, 1880.

CLAIR, Vilmos. *Magyar párbajok Attila hun király idejétől 1923-év végéig. 2. kötet. 1867 – 1923*. Budapest : Singer és Wolfner kiadása, 1930.

CLAIR, Vilmos. *Párbaj-codex. Budapest : Singer és Wolfner kiadása*, 1908.

DANGL, Vojtech. Dôstojnícke súboje v Uhorsku (1850 – 1914). In *Vojenská história*, 16, 2012, č. 2, s. 9-38. ISSN 1335-3314.

HAJDU, Tibor. Hadsereg és város a dualizmus korában. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti), Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 248-258.

JÉGÉ-NÁDAŠI, Ladislav. *Cesta životom*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1930.

Militär-Strafgesetz über Verbrechen und Vergehen vom 15. Jänner 1855 für das Kaiserthum Oesterreich (Amtliche Handausgabe). Wien : Hof- und Staatsdruckerei, 1855.

Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1896. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1895.

Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1899. Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1898.

Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990), III. zväzok, K – L. Martin : Matica slovenská, 1989.

ŠIKURA, Štefan Ján. *Miestopisné dejiny Turca. Topographische Geschichte von Turiec.* Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1944.

VOJENSKÝ PILOT C. A K. LETECTVA ALEXANDER GALBAVÝ A JEHO NASADENIE NA RUSKOM FRONTE

JURAJ **ČERVENKA**

ČERVENKA, J.: Military pilot of the I. and R. Air Force Alexander Galbavý and his deployment on the Russian front. Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 45-56, Bratislava

In this study, the author tries to introduce the activities of Alexander Galbavý, a native of present-day Slovakia, who served as a member of the Austro-Hungarian Air Force on the north-eastern battlefield from August 1915 to May 1916. During his last operational flight, he did not return to the base of his *Flik 20* unit near the Volyn town of Luck, ending up in Russian captivity. In this relatively short time he made 37 operational flights, 29 of them over the enemy territory, which the author presents in this paper. Due to their varied purpose and course under often difficult weather conditions, they give a fairly concise picture of the tasks and obstacles an Austro-Hungarian aviator had to perform and overcome on the so-called Russian battlefield during the World War 1.

Keywords: Alexander Galbavý, Austro-Hungarian aviator on the Russian battlefield, World War 1.

Alexander Galbavý sa narodil 24. mája 1893 v Detve, mal najmenej sedem súrodencov, jeho otec Šimon Galbavý bol remeselníkom. Priezvisko Galbavý v minulosti v Detve rezonovalo najmä v súvislosti s rodinou, ktorá sa venovala produkcii syrov a bryndze.[1] Ukončil šesť ročníkov ľudovej školy a dva ročníky meštianskej školy v Budapešti.[2] Alexandra Galbavého môžeme radiť k slovenským priekopníkom aviatiky. Leteckou technikou sa totiž zaoberal už pred prvou svetovou vojnou, ako mechanik pôsobil na budapeštianskom letisku Rákósmező, kde sa zdržiavali viacerí uhorskí priekopníci lietania, vrátane dolnozemského Slováka Andreja Kvasza.[3]

Začiatky vo *Fliku 10*

Od 12. augusta 1915 patril *Korporal* (desiatnik) Alexander Galbavý k pilotom leteckej roty *Flik 10*, kam bol prevelený z výcvikovej jednotky, tzv. leteckej náhradnej roty *Flek 6,* umiestnenej vo Viedenskom Novom Meste. Jeho predošlá frontová služba v iných armádnych telesách sa v archívnych dokumentoch nespomína, ako jeho domovské vojenské teleso sa uvádza letectvo, presnejšie *k. u. k. Luftschifferabteilung* (vzduchoplavecký oddiel), predchodca *k. u. k. Luftfahrtruppen*.[4] Spolu s Galbavým slúžilo v leteckej jednotke

[1] Matka Alexandra Galbavého sa v matrike uvádza ako Emília Pechová. V armádnom spise Alexandra Galbavého sa však ako dátum jeho narodenia uvádza 16. máj 1893. Matriky krstených, farnosť Detva: 1880-1897. Dostupné na: www.familysearch.org.

[2] Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv Wien – Luftfahrtruppen (ďalej ÖStA/KA-LFT), Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Beschreibung, 28/12/1915.

[3] *Prvý letecký deň v Iglove.* Rukopis publicistu Jána Petríka. Podľa niektorých zdrojov sa lietajúcim strojom a leteckej technike venovali aj bratia Alexandra Galbavého – Karol a Rudolf.

[4] Podľa niektorých zdrojov Alexander Galbavý pôvodne slúžil v pluku poľného delostrelectva číslo 16. Bolo pomerne rozšírenou praxou, že príslušník delostreleckej jednotky sa hlásil k rozvíjajúcemu sa letectvu –

Flik 10 viacero zaujímavých osobností rakúsko-uhorského letectva, niektorí mali spojitosť aj s územím dnešného Slovenska. Veliteľ *Fliku 10 Feldpilot Hauptmann* (ekvivalent hodnosti kapitán) Erich von Kahlen pochádzal z Komárna, medzi dôstojníkov jednotky patril aj pozorovateľ *Oberleutnant* (nadporučík) František Čík narodený v Rači.[5] K príslušníkom *Fliku 10* ďalej patrili aj budúce známe letecké esá – *Feldpilot Feldwebel* (šikovateľ) Karl Urban (päť potvrdených víťazstiev, z toho štyri na ruskom fronte ako pilot *Fliku 10*), *Leutnant in der Reserve* (poručík v zálohe) Kurt Nachod (päť potvrdených víťazstiev, z toho päť na ruskom fronte ako pozorovateľ *Fliku 20*) a *Oberleutnant in der Reserve* Otto Jäger (sedem potvrdených víťazstiev, z toho šesť na ruskom fronte ako pozorovateľ *Fliku 10* a pilot *Fliku 27*).[6] Vo februári 1916 začal svoju službu vo *Fliku 10* ako pozorovateľ a technický dôstojník zodpovedný za technické vybavenie jednotky *Leutnant in der Reserve* Stefan Bastyr, neskorší priekopník vojenského letectva nezávislého Poľska.[7] V období pôsobenia Alexandra Galbavého vo *Fliku 10* slúžilo v tejto jednotke spolu 21 členov leteckého personálu.[8]

Vo *Fliku 10* plnil Galbavý najmä lety spojené s navádzaním delostreleckej paľby pomocou rádia, tzv. ďalekým i detailným prieskumom, ale aj presunom z letiska na letisko a prevozom rôzneho vojenského zariadenia a prostriedkov, jeho letecká rota spadala do operačného priestoru rakúsko-uhorskej 4. armády a plnila jej potreby. V priebehu augusta 1915 absolvoval svojich prvých sedem letov, zakaždým ovládal lietadlo Albatros B.I 21.20, pričom takmer v polovici prípadov plnil úlohy v značne sťažených poveternostných podmienkach – za hmly, dažďa a nízkej oblačnosti.

Vôbec prvým operačným letom Alexandra Galbavého bol 14. augusta 1915 približne hodinový prelet so strojom Albatros B.I 21.20 z poľného letiska v Kurówe na miesto ďalšieho pôsobenia *Fliku 10* v Kocku. Náročnejšou misiou bol let z 25. augusta 1915 nad oblasťami dnešných bieloruských miest Kamenec, Kobryn a Brest,

vojenskej zložke s delostrelectvom úzko kooperujúcej. ÖStA/KAW-LFT, Karton 182, Monatsberichte, Flik 10. Verzeichnis über die bei der Fliegerkompagnien eingeteilten Flugzeugführer, Beobachteroffiziere und Flugzeugwärter, VIII 1915. VEINFURTER, Robert. *Das Fliegende Personal der k. u. k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg*. Wien : ÖFH 2017, s. 274.

[5] *Feldpilot Hauptmann* Erich von Kahlen, absolvent Tereziánskej vojenskej akadémie, patril k predvojnovým priekopníkom aviatiky. V apríli 1914 sa stal veliteľom letiska Thalerhof pri Grazi a následne i miestneho *Flugparku 10*, z ktorého po vypuknutí vojny vznikol *Flik 10*. Ako veliteľ *Fliku 10* pôsobil do decembra 1916, aj neskôr zastával rôzne veliteľské funkcie. Zomrel v Grazi vo veku nedožitých 99 rokov. František Čík začal v januári 1916 pilotný výcvik v školiacom útvare *Flek 1* dislokovanom v Novom Sade, v júni 1916 sa stal poľným pilotom, začiatkom nasledujúceho mesiaca nastúpil k jednotke *Flik 12* operujúcej na sočskom fronte. *Feldpilot Oberleutnant* František Čík padol 31. októbra 1916 v leteckom boji s talianskymi stíhačmi. Viac o týchto letcoch: ČERVENKA, Juraj. *Lietali pod vlajkou monarchie. Rakúsko-uhorskí vojenskí letci z územia Slovenska v rokoch 1914-1918.* Martin : Matica slovenská 2020, 192 s.

[6] VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal*, c. d., s. 57-58.

[7] ÖStA/KA-LFT, Karton Nr. 6, Personalakten, Lt. i. d. R. Bastyr Stefan. Ergänzungsblatt für die Beschreibung der Oberoffiziere und Fähnriche mit techn. Vorbildung bezw. techn. Verwendung, 10. Februar 1916.

[8] Medzi pilotov patrili *Hauptmann* Erich von Kahlen (veliteľ), *Oberleutnant* Bruno Bechinie-Lazan (zástupca veliteľa), *Feldwebel* Ferdinand Konschel, *Feldwebel* Dragutin Novak, *Feldwebel* Karl Urban, *Korporal* Thoma Ivandrea a *Zugsführer* Hermann Rost. Medzi pozorovateľov patrili *Leutnant in der Reserve* Stefan Bastyr, *Oberleutnant* Vinzenz Martinek, *Oberleutnant* František (Franz) Čík, *Oberleutnant* Julius Csicsery von Csicser, *Oberleutnant* Andreas von Kammerer, *Oberleutnant in der Reserve* Philipp von Grünne, *Leutnant in der Reserve* Kurt Nachod, *Oberleutnant in der Reserve* Otto Jäger, *Oberleutnant* Ladislaus Korbuly, *Oberleutnant* Wilhelm von Kolowrat, *Oberleutnant in der Reserve* Hans von Wurzian, *Major* Wilhelm Hoffory, *Fähnrich in der Reserve* Hans Löffler a *Kadett Aspirant* Robert Liebisch. VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal*, c. d., s. 57-58.

keď za takmer štyri hodiny prekonal 310 km a jeho stroj prenasledovali tri ruské lietadlá.[9] August 1915 bol pre príslušníkov *Fliku 10* charakteristický aj častou zmenou základní – Galbavý slúžil na poľných letiskách v Kurówe, Kocku, Białke a Styrzynieci.[10] Tieto presuny, ako aj celkové nasadenie *Fliku 10*, prebiehali v súlade s aktuálnou situáciou na bojisku, keď sa po úspešnej, tzv. gorlickej ofenzíve Centrálnych mocností posúvala frontová línia smerom na východ.

Zmeny v dislokácii

V priebehu septembra 1915 menil *Flik 10* znova svoje pôsobiská, už koncom predošlého mesiaca sa totiž jednotka zo základne Styrzyniec odsťahovala. „*28. VIII. všetky lietadlá odleteli do Lublinu* (aj Albatros B.I 21.20 pilotovaný Galbavým – pozn. J. Č.), *2. IX. tam bola rota naložená, 6. IX prišla rota do Sokaľu a po vyložení mala oddych do 7. IX. (príprava vozňov), 8. IX. odchod zo Sokaľu cez Żółkiew, Kamionku do Stojanówa, tam príchod 11. IX. na letisko, 17. IX. odchod zo Stojanówa, v Błudówe vyrozumení o ústupe, 18. IX. odchod z Błudówa do Gorochówa* (Gorochiv – pozn. J. Č.)*, tu do 4. X. na letisku,*" píše sa v dokumente mapujúcom dislokáciu *Fliku 10*.[11] Spomínaný ústup nastal po spustení ruského protiútoku vo Volyni, rakúsko-uhorskí vojaci sa museli dočasne vzdať aj nedávno dobytej pevnosti Luck. Alexander Galbavý ukončil ďalších sedem letov, znova všetky vo svojej osvedčenej 21.20-ke, za obzvlášť náročný by sme mohli hodnotiť diaľkový prieskumný let z 23. septembra 1915. Znova prevládalo nepriaznivé počasie, Galbavý prelietaval za značnej oblačnosti nad územím 20 km za ruskými líniami vo výške 1 300 m.

V závere septembra 1915 útočili sily Centrálnych mocností na ruské Rovno (Rivne), s touto operáciou bol spojený aj Galbavého vyše štyri hodiny trvajúci diaľkový let spojený s fotografovaním nad Luckom, Mlynovom a Targovicou (Targovycja a Mlyniv).

A hoci 28. septembra 1915 pršalo, Alexander Galbavý splnil ďalší rozkaz a letel z Gorochiva do severnejšieho Torčinu a späť, z dôvodu „*doručenia prostriedkov na prevádzku*".[12]

Už 25. septembra 1915 veliteľ *Fliku 10 Hauptmann* Erich von Kahlen poslal telegram na veliteľstvo *k. u. k. Luftfahrtruppen* a žiadal zaradiť Alexandra Galbavého medzi poľných

[9] V priebehu roka 1915 dochádzalo k leteckým súbojom na ruskom fronte ešte pomerne zriedka, rakúsko-uhorské letectvo dosiahlo za celý rok na severovýchodnom bojisku iba 5 potvrdených víťazstiev. Pre porovnanie – v roku 1916 to bolo 68 a v roku 1917 najmenej 85. No hlásenia o vzdušných konfrontáciách s Rusmi sa vyskytujú aj v dokumentoch *Fliku 10*. Napr. 27. októbra 1915 sa musel pozorovateľ *Oberleutnant* Vinzenz Martinek, neskorší veliteľ *Fliku 34D* dislokovaného na talianskom fronte, brániť dvom guľometmi vyzbrojeným ruským lietadlám. ÖStA/KA-LFT, Karton 29, Personalakten, Hptm. Martinek Vinzenz. Belohnungsantrag, 26. 11. 1915. RAJLICH, Jiří. *Na křídlech světové války. Epizody ze života českých aviatiků v rakousko-uherském letectvu*. Cheb : Svět křídel, 2014, s. 338-346.

[10] Všetky štyri lokality sa nachádzajú v súčasnom Poľsku, v čase prvej svetovej vojny išlo o obsadené ruské územie. ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate August 1915 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer Kpl. Galbavy.

[11] Kým Lublin dnes patrí medzi najväčšie poľské mestá (pred prvou svetovou vojnou územie Ruska), Sokaľ už leží na Ukrajine (v minulosti patril do rakúskej Haliče). Rovnako aj dnešná Žovkva, Kamjanka-Buzka a Stoyaniv. Błudów dnes poznáme pod názvom Myrne, nachádza sa v ukrajinskej Volyni, rovnako ako Horochiv. Počas prvej svetovej vojny išlo o zabraté ruské územie. ÖStA/KA-LFT, Karton Nr. 182, Monatsberichte, Flik 10. An das Kommando d. K.u.K. Luftfahrtruppen in Wien – Feldpost 255, am 17. 8. 1917.

[12] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate September 1915 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer Kpl. Galbavy.

pilotov a povýšiť do hodnosti *Zugsführer* (čatár).[13] Danú hodnosť aj titul *Feldpilot* (poľný pilot) napokon Galbavý začiatkom októbra 1915 aj získal.[14]

Nasledujúci mesiac zahájil Alexander Galbavý diaľkovým prieskumným letom spojeným s fotografovaním a svojou vôbec najdlhšou misiou, 1. októbra 1915 prekonal za 5 hod., 15 min približne 450 km na trase Gorochiv-Klevan-Sarny-Klevan-okolo Dubna-Luck-Gorochiv. Posádka 21.20-ky navyše hlásila útok nepriateľského lietadla a dva zásahy do vlastného stroja. Séria 18 letov v Albatrose B.I 21.20 sa pre Alexandra Galbavého skončila 16. októbra 1915, keď ďalší z jeho diaľkových prieskumných letov prebiehal pri búrlivom vetre s rýchlosťou 20 m/s. Už spomenutý *Leutnant in der Reserve* Kurt Nachod, brniansky rodák a neskoršie letecké eso, vzlietol po prvýkrát do akcie 20. októbra 1915, keď dostal rozkazom tzv. detailný prieskum nad Klevanom a Olykou. Stroj Hansa-Brandenburg B.I 05.12 vtedy pilotoval práve Galbavý. Napokon 21. októbra 1915 Galbavý ukončil svoj šiesty let v mesiaci, 400 km dlhá prieskumná misia v 05.12-ke bola spojená s bombardovaním ruského zborového veliteľstva v Gorodku pri meste Rovno.[15] V hláseniach rakúsko-uhorských leteckých jednotiek z prvej svetovej vojny sa často vyskytujú konštatovania o nepripravenosti nováčikov na frontovú službu, a hoci veliteľ Kahlen v prípade Kurta Nachoda oceňoval jeho technické vedomosti, spomínal i potrebu ďalšieho výcviku: „*Podľa buzoly ešte nikdy neletel, hoci princípy práce s buzolou ovláda*.“[16]

Lietadlový park *Fliku 10* v tom čase, presnejšie k 23. októbru 1915, pozostával z dovedna piatich prevádzkyschopných strojov – konkrétne lietadiel Albatros B.I 21.20 a 21.21 a Hansa-Brandenburg B.I 05.11, 05.12 a 05.21.[17] Vtedy bol už *Flik 10* dislokovaný na poľnom letisku v koncom septembra 1915 znova dobytom volynskom Lucku, z hľadiska histórie *k. u. k. Luftfahrtruppen* pomerne významnej leteckej základni. Spomenutý stroj 21.20 bol však z lietadlového parku jednotky čoskoro odpísaný, 25. októbra 1915 s ním počas cvičného letu havaroval *Korporal* (desiatnik) Thoma Ivandrea.[18]

Problémy zimy 1915 – 1916

Ťažké poveternostné podmienky trápili letcov z *Fliku 10* aj v priebehu novembra 1915, od 14. do 22. novembra 1915 a potom od 24. do 28. novembra 1915 prevládalo v oblasti „*nepriaznivé, búrlivé počasie a sneženie*“. Galbavý musel dva lety prerušiť z dôvodu poruchy

[13] Titul poľný pilot patril letcovi s istými skúsenosťami, často o jeho udelení rozhodovali práve úspešne dokončené bojové lety počas frontovej služby. ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Telegramm aus s Gorochow 165, -24, -4/401.

[14] ÖStA/KA-LFT, c. d., Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer, Nr. 160, Personalangelegenheiten, 9.10.1915. Dostupné na: http://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/view/uuid:fcfc230a-0916-40db-9c49-851077ccacc0?page=uuid:6591b2a9-52a8-11e7-883b-005056b73ae5&fulltext=alexander%20galbavy.

[15] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate Oktober 1915 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer: Zugsf. Alexander Galbavy. ÖStA/KA-LFT, Karton 32, Personalakten, Oblt. Nachod Kurt. Verzeichnis über die im Monate Oktober 1915 durchgeführten Flüge. Beobachter: Lt. Kurt Nachod.

[16] Kurt Nachod však neskôr dosiahol spomínaných päť potvrdených víťazstiev, ako pozorovateľ slúžil v jednotkách *Flik 10*, *Flik 20* a *Flik 28* a ako pilot v bombardovacej jednotke *Flik 101G* (posledné dve na talianskom fronte). Napokon podľahol zraneniam utrpeným pri leteckej nehode počas cvičného nočného letu 8. mája 1918. ÖStA/KA-LFT, Karton 32, Personalakten, Oblt. Nachod Kurt. Bericht über Lt. Nachod 14./11. 1915.

[17] Krátko predtým však boli dve lietadlá z piatich odoslané na opravu do Ľvova. ÖStA/KA-LFT, Karton Nr. 182, Monatsberichte, Flik 10. Telegramm aus Betrieb 153, Nr. 47, ausgegeben am 23/X 1915. Telegramm aus Gorochov 248, 28/9 7/10.

[18] Ivandrea nehodu prežil, neskôr patril k príslušníkom leteckých jednotiek *Flik 14* a *Flik 20*. VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal*, c. d., s. 58.

motora, v priebehu mesiaca napokon ukončil jedinú misiu, 29. novembra 1915, keď diaľkový prieskumný let spojený s fotografovaním prebiehal na trase Luck-Klevan-Antonivka-Polici-Klevan-Luck pri teplote mínus 21 stupňov Celzia. V stroji Hansa-Brandenburg B.I 05.27 prekonal za 3 hod., 10 min okolo 300 km.[19] Výpadky motorov lietadiel patrili k častým technickým problémom na severovýchodnom bojisku – nízke teploty, obzvlášť počas letov vo výške nad 3 000 m, mali totiž negatívny vplyv na mazanie pohonných jednotiek.[20]

Operačné akcie v posledný mesiac roka zahájil Alexander Galbavý 6. decembra 1915 diaľkovým prieskumom, ktorý sa síce nepodaril, no zároveň spolu s ďalšími rakúsko-uhorskými letcami úspešne útočil na ruské ciele v Klevane, keď jeho pozorovateľ zhodil z 05.27-ky tri bomby.[21] Do konca roka ešte v rovnakom stroji úspešne absolvoval dva diaľkové prieskumné lety, ten prvý 7. decembra 1915 pri rýchlosti vetra 16 m/s, druhý 15. decembra 1915, keď dopadla z Galbavého lietadla jedna bomba na Stavok.[22] Poveternostné podmienky v závere roka 1915 potom znemožnili výraznejšiu leteckú aktivitu posádok z *Fliku 10*.[23]

Z dokumentu vypracovaného koncom roka 1915 veliteľom *Fliku 10* Kahlenom sa môžeme dozvedieť viaceré informácie o osobnostných vlastnostiach Alexandra Galbavého. Jeho nadriadený ho videl ako rozhodného a mocného poddôstojníka, spoľahlivého a uzatvoreného vojaka, znamenitého a pokojného pilota. Kahlen uvádzal iba niekoľko nedostatkov svojho podriadeného – hoci Galbavý dobre ovládal problematiku motorov, niektoré práce zvládal vraj „pomaly“. Síce voči nadriadeným prejavoval zdvorilosť, no bol ľahko popudlivý. Čo sa týka Galbavého pilotných zručností, mal skúsenosti s ovládaním strojov Etrich Taube, Lohner C, Albatros B.I. Aviatik B.I, Hansa-Brandenburg B.I a zrejme aj Lloyd C.II.[24]

Inšpekcia následníka trónu

V januári 1916 boli štyri lety Alexandra Galbavého spojené s diaľkovým prieskumom a bombardovaním nepriateľských pozícií.[25] Nepochybne tou najzaujímavejšou však bola misia z 20. januára 1916. Galbavý so svojím pozorovateľom totiž z letiska Luck odštartoval v stroji Hansa-Brandenburg B.I 05.28 už po zotmení o 7 hod., 30 min, za hodinu a pol aviatici prekonali 150 km, pričom okrem nepríjemného vetra s rýchlosťou 20 m/s hlásili

[19] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate November 1915 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer Zgsf. Galbavy.

[20] ENGLUND, Peter. *Schönheit and Schrecken: Eine Geschichte des Ersten Weltkriegs, erzählt in neunzehn Schicksalen.* Berlin : Rowohlt Verlag 2011, s. 418. ALBRICH, Thomas – HAGEN, Nikolaus. *Österreich-Ungarns Fliegerasse im Ersten Weltkrieg 1914 – 1918.* Innsbruck : Universitätsverlag Wagner, 2019, s. 273.

[21] Táto misia je uvádzaná ako let v eskadre *(Geschwaderflug)*. Klevan 6. decembra 1915 bombardoval aj stroj Hansa-Brandenburg B.I 05.29 s pozorovateľom *Oberleutnantom* Františkom Číkom. ÖStA/KA-LFT, Karton 8, Personalakten, Oblt. Cik Franz. Verzeichnis über die im Monate Dezember 1915 durchgeführten Flüge. Beobachter: Oblt. Franz Čik.

[22] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate December 1915 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer: Zgsf. Feldpilot Galbavy Alexander.

[23] ÖStA/KA-LFT, Karton 52, Personalakten, Oblt. Res. Wurzian Hans. Verzeichnis über die im Monate November 1915 durchgeführten Flüge. Beobachter: Oblt. i. d. Res. Dr. Wurzian Hans.

[24] ÖStA/KA-LFT, ref. 2.

[25] Posádky roty Flik 10 plnili rozkazy často nezávisle od seba, napr. kým Galbavý vzlietol v stroji 05.28 počas 3. aj 18. januára za účelom diaľkového prieskumu, v priebehu týchto dní vykonávali ďalší letci tzv. detailný prieskum. V priebehu týchto dní bol vo vzduchu napr. aj stroj 05.28, jeho posádka však vykonávala tzv. detailný prieskum. ÖStA/KA-LFT, Karton 52, Personalakten, Oblt. Res. Wurzian Hans. Verzeichnis über die im Monate Jänner 1916 durchgeführten Flüge. Beobachter: Oblt. Ritter v Wurzian.

aj zhodenie dvoch bômb na Klevan. V prípade náletu na Deražne z 29. januára 1916 sa bombový náklad uvádza s váhou 15 kg, posádku stroja s číslom 05.28 tvorila znova dvojica Nachod-Galbavý.[26] Zoznam misií Alexandra Galbavého, ako poľného pilota *Fliku 10*, uzatvorili dva februárové prieskumné lety spojené s fotografovaním, naposledy 4. februára 1916, keď ovládal Albatros B.I 22.13 a spolu s pozorovateľom *Oberleutnantom* Ladislausom von Korbulym bombardoval ciele v Zdolbunive.[27] Galbavý bol v mesačnom hlásení *Fliku 10* za február 1916 uvádzaný ako čerstvý držiteľ Striebornej medaily za statočnosť I. triedy.[28] Príslušníci *Fliku 10* začali február 1916 jedným zaujímavým zážitkom, o ktorom najlepšie napovie správa spísaná veliteľom Kahlenom: „*Hlásim, že 1. februára 1916, o 1 hod 30 min poobede, vykonali inšpekciu Fliku 10 jeho cisárska výsosť arcivojvoda a následník trónu, s pánom veliteľom jeho excelenciou generálom pechoty Křitekom, pánom náčelníkom armádneho generálneho štábu generálmajorom von Berndtom, všetkými generálmi a dôstojníkmi generálneho štábu c. a k. 4. armády a 4. armádneho etapného veliteľstva. Jeho cisárskej výsosti arcivojvodovi Karolovi Františkovi Jozefovi boli demonštrované lietadlá, všetky technické zariadenia, všetky ručné palné zbrane a bomby. Ukázané bolo vyhodnotenie fotografií v evidenčnej karte. Boli predvedené viaceré cvičné lety a blízko letiska zhodená jedna 10 kg karbonitová bomba. Jeho cisárska výsosť sa milostivo a uznanlivo vyjadrila o doterajších vynikajúcich leteckých výkonoch a pochválila všetkých dôstojníkov, poddôstojníkov-pilotov a mužstvo jednotky.*“[29]

Prevelenie k *Fliku 20*

Od 10. februára 1916 *Zugsführer* Alexander Galbavý patril k príslušníkom novozriadenej leteckej jednotky *Flik 20*, ktorá bola taktiež dislokovaná v Lucku.[30] Iba o niekoľko dní neskôr počítal *Flik 10* svojho prvého padnutého letca, po leteckom boji z 20. februára 1916 podľahol 22. februára 1916 ťažkým zraneniam pozorovateľ *Major* (major) Wilhelm Hoffory, pilotom počas tejto osudovej akcie bol *Feldpilot Oberleutnant* Bruno Bechinie-Lazan.[31] S *Flikom 20* Alexander Galbavý úspešne absolvoval iba päť prieskumných letov, pričom zakaždým bolo jeho lietadlo zo zeme ostreľované ruskými vojakmi. Ako dokazujú

[26] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate Jänner 1916 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer Zgsf. Galbavy.

[27] Aj Korbuly, rodák z mesta Orosháza v Békešskej župe, patril k významným postavám rakúsko-uhorského letectva, po absolvovaní pilotného výcviku slúžil ako príslušník jednotiek *Flik* 2, *Flik 41*, *Flik 20* a *Flik 44* na talianskom, ruskom a rumunskom fronte (*Fliku 41* a *Fliku 44* aj velil). ÖStA/KA-LFT, Karton 24, Personalakten, Oblt. Korbuly Ladislaus. ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate Februar 1916 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer: Zgsf. Alexander Galbavy.

[28] ÖStA/KA-LFT, Karton Nr. 182, Monatsberichte, Flik 10. Verzeichnis über die bei der Fliegerkompagnien eingeteilten Flugzeugführer, Beobachteroffiziere, Flugzeugwärter und Werkmeister, II-1916.

[29] Generál pechoty Karl Křitek zastával post veliteľa XVII. armádneho zboru. ÖStA/KA-LFT, Karton Nr. 182, Monatsberichte, Flik 10. Inspezierung-Meldung, 2. Feber 1916.

[30] Okrem Galbavého prešli v tom čase k *Fliku 20* piloti *Zugsführer* Johann Krisch z *Fliku* 13, *Korporal* Thoma Ivandrea z *Fliku 14*, v prípade *Korporala* Juliusa Minara, *Korporala* Franza Zuszmanna a *Korporala* Ladislausa Vaczkoa sa jednalo o premiérové frontové zaradenie v letectve. K pozorovateľom novej jednotky v čase jej vzniku patrili *Oberleutnant* Koloman Fischer z *Fliku 3*, *Oberleutnant* Wilhelm Jenny z *Fliku 11*, *Leutnant in der Reserve* Kurt Nachod z *Fliku 10*, *Oberleutnant* Georg Madarasz z *Fliku 5*, *Kadett in der Reserve* Willibald Hahn, *Kadett in der Reserve* Franz Renyi, *Kadett in der Reserve* Matthias Thaller a *Kadett in der Reserve* Julius Horak (v prípade posledných štyroch išlo o premiérové frontové zaradenie v letectve). Zoznam letcov *Fliku 20* uzatváral veliteľ *Hauptmann* Eugen Czapari. ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Telegramm-Abschrift-Kommando Luftfahrtruppen, Wien 13/2. fliegeretappenpark 4 lemberk 263 8/2 2 20 n. Dienstzettel, Feldpost 101 am 12/III. 1916. VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal,* c. d. s. 97.

[31] VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal,* c. d., s. 57.

osobné spisy jednotlivých letcov, služba nad frontom sa stávala čoraz rizikovejšia aj z dôvodu ruskej protilietadlovej paľby, aj pre častejšie konfrontácie s ruskými letcami.[32]

Najprv 29. marca 1916, vtedy Galbavého pozorovateľ zhodil z paluby stroja Albatros B.I 22.20 na nepriateľské pozície dve bomby.[33] S 22.20-ou dokonca 21. apríla 1916 odštartoval dvakrát, prvý prieskumný len na trase Luck – Stavok – Tsuman'– Berestyane – Postiine –Deražne – Tsuman'– Luck bol dlhší (2 hod., 20 min, 235 km), druhý na trase Luck – Olyka –Žornyšče – Novosilky – Luck zase kratší (1 hod., 5 min, 120 km).[34] V apríli 1916 zároveň získal Striebornú medailu za statočnosť II. triedy, z dôvodu poruchy motora musel raz núdzovo pristáť.[35] V máji 1916 stihol úspešne ukončiť dve prieskumné misie, obe v stroji Aviatik B.III 33.02, počas tej druhej sa 8. mája 1916 udržiavala vo výške 800 m oblačnosť.[36]

Približne v tomto období, presnejšie na začiatku júna 1916, tvorili lietadlový park *Fliku 20* tri stroje typu Albatros B.I série 22 a tri typu Aviatik B.III série 33. Na letisku Luck boli zároveň dislokované aj jednotky *Flik 10* a *Flik 27*, dokopy disponovali dvoma desiatkami lietadiel.[37] Post veliteľa *Fliku 20* zastával hojne dekorovaný dôstojník *Hauptmann* Eugen Czapari.[38] Ďalšou zaujímavou osobnosťou jednotky, najmä z hľadiska spojitosti s územím Slovenska, bol pozorovateľ *Leutnant in der Reserve* Štefan (Stefan, István) von Füzesséry, rodák z Bohdanoviec pri Košiciach, ktorý síce k *Fliku 20* nastúpil v apríli 1916, svoj prvý operačný let ale absolvoval až 4. novembra 1916.[39] Letci z Lucku so záujmom vnímali prvé potvrdené víťazstvo ich spolubojovníkov v leteckom boji, 5. mája 1916 mali *Feldpilot Zugsführer* Karl Urban a *Leutnant in der Reserve* Otto Jäger z *Fliku 10* v stroji Albatros B.I 22.10 prinútiť núdzovo pristáť za frontovou líniou trojčlennú posádku ruského „*veľkolietadla*“.[40]

---

[32] Napr. *Oberleutnant in der Reserve* Kurt Nachod hlásil iba za máj 1916, keď absolvoval päť letov, dva strety s Rusmi – 4. mája 1916 ostreľoval jeho Albatros B.I 22.18 ruský Farman a 31. mája 1916 sa v rovnakom lietadle zapojil do boja so štvoricou ruských strojov, pričom jeden Farman zostrelil (víťazstvo bolo priznané dvom posádkam z *Fliku 20*, teda štyrom letcom). ÖStA/KA-LFT, Karton 32, Personalakten, Oblt. Nachod Kurt. Verzeichnis über die im Monate Mai 1916 durchgeführten Flüge. Beobachter: Oblt. i. d. R. Kurt Nachod.

[33] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate März 1916 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer: Zgsf. Fpilot Alexander Galbavy.

[34] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate April 1916 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer: Zgsf.fpilot Alexander Galbavy.

[35] VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal,* s. 97.

[36] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate Mai 1916 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer: Zgsf. Alexander Galbavy

[37] Začiatkom júna 1916 bolo na poľných letiskách vo Volyni, Haliči a Bukovine dislokovaných 14 *Flikov*. Okrem Lucku boli vo Volyni v prevádzke aj letiská Michalowka (Michajlivka) a Beresteczko (Berestečko). MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen. Russische Front – 1. Teil 1914 – 1916.* Wien 2001, s. 16-18.

[38] Eugen Czapari sa narodil 20. novembra 1883 v Tapolce vo Vesprémskej župe, domovskú príslušnosť však mal v blízkom Sümegu. Po vypuknutí prvej svetovej vojny slúžil ako veliteľ *Fliku 8*, neskôr patril aj k poľným pilotom, pričom bol držiteľom nemeckého leteckého odznaku. K jeho vyznamenaniam patrili napr. aj nemecký Železný kríž II. triedy či Vojenský záslužný kríž III. triedy s vojnovou dekoráciou a mečmi. Napokon zastával post veliteľa III. leteckého náhradného práporu *(Fliegerersatzbattaillon III)* nadriadenému výcvikovým náhradným leteckým rotám. ÖStA/KA-LFT, Karton 1, Offizierskarthotek, Czapari Eugen Nr. 453.

[39] V novembri 1916 bol však *Flik 20* dislokovaný už na poľnom letisku Wladimir Wołyński (Volodymyr). Štefan von Füzesséry sa narodil 18. augusta 1894, v armádnych spisoch bol vedený ako vysokoškolský študent techniky a filozofie v Budapešti, zhodne s dvoma absolvovanými semestrami. Jeho domovským útvarom bol budapeštiansky honvédsky pluk poľného delostrelectva č. 1, k jeho jazykovej vybavenosti patrilo aj ovládanie slovenčiny. Počas prvej svetovej vojny absolvoval vyše 90 letov. ÖStA/KA-LFT, Karton 12, Personalakten, Lt. Füzessery Stefan.

[40] Rakúsko-uhorská posádka najprv bombardovala na zemi upútaný ruský balón a vojenský trén, následne

Posledný let

Svoju 38. misiu 9. mája 1916 však Alexander Galbavý už nedokončil. „*Nevrátil sa. Porucha motora, núdzové pristátie za nepriateľskou líniou. V ruskom zajatí,*“ píše sa v pilotovom výpise o vykonaných letoch za 9. máj 1916.[41] „*Od 6. mája* (sic!) *nezvestní poľný pilot Zugsführer Galbavý a Fähnrich* (práporčík – sic!) *Horak sa podľa zhodenej správy nepriateľského letca nachádzajú v zdraví v ruskom zajatí. Uvedení núdzovo pristáli z dôvodu poruchy motora 6 km za vlastnými líniami,*“ uvádza zase telegram leteckého etapného parku číslo 4 *(Fliegeretappenpark 4)* z Ľvova[42] adresovaný koncom mesiaca viedenskému veliteľstvu *k. u. k. Luftfahrtruppen*.[43] Kým rakúsko-uhorské pramene z jari 1916 spomínajú iba nešťastnú zhodu okolností, zapríčinenú defektom pohonnej jednotky Aviatiku B.III 33.02, pohľad druhej strany naznačuje aj ďalšie okolnosti zajatia dvojice letcov rakúsko-uhorského *Fliku 20*.[44] Správa ruskej 8. armády pomerne nejednoznačne konštatuje zvrhnutie nepriateľského lietadla a zajatie pozorovateľa a pilota blízko Chartorysku (Starij Chartorijsk – asi 60 km severovýchodne od Lucku). Podľa tejto lokality a datovania môžeme konštatovať, že pravdepodobne uvádzanú posádku tvorili Galbavý a Horak.[45] Avšak zaujímavý je aj súpis strát príslušníkov *k. u. k. Luftfahrtruppen* vydaný takmer dva roky po zajatí Galbavého a Horaka, podľa tohto spisu k nemu malo dôjsť po „*nepriateľskej činnosti*“.[46]

počas takmer polhodinového boja použila guľomet aj karabínu. MEINDL, K. *Die Luftsiege,* s. 38.

[41] ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Verzeichnis über die im Monate Mai 1916 durchgeführten Flüge. Flugzeugführer: Zgsf. Fpilot Alexander Galbavy.

[42] Letecké etapné parky mali na starosti preberanie leteckého materiálu, jeho dodávanie leteckým jednotkám v danej oblasti, ako aj jeho opravy. Nachádzali sa približne do jedného dňa pešieho pochodu od frontovej línie. RAJLICH, Jiří. *Příslušníci rakousko-uherského letectva z českých zemí. Disertační práce.* Praha : Universita Karola 2018, s. 81.

[43] Telegram obsahuje aj zmienku o delostreleckom zostrelení lietadla Hansa-Brandenburg C.I (Ph) 26.23 s posádkou *Oberleutnant* Ferdinand Schindler a pilot *Korporal* Ludwig Konieczny, títo príslušníci *Fliku 25* skončili v ruskom zajatí 30. mája 1916. ÖStA/KA-LFT, Karton 13, Personalakten, Zgsf. Galbavy Alexander. Telegramm aus ss fr fliegeretappenpark 4 lemberk 1113 31/5 12.30 n.

[44] Letecký historik Victor Kulikov vo svojej práci spomína vzdušný súboj nad dedinou Burkanov, keď posádka dvojmiestneho stroja Sikorsky S-16 v zložení *kornet* (práporčík – jazdecká hodnosť) Jurij Vladimirovič Gilšer (neskoršie letecké eso s piatimi potvrdenými víťazstvami) a *práporščik* (práporčík) Kvasnikov prenasledovala a vo výške približne 2 500 m napadla rakúsko-uhorský Aviatik B.III. Posádka Aviatiku B.III, Kulikovom uvádzaná ako Galbavý a Horak, núdzovo pristála približne 5 km za ruskými líniami, pretože motor ich stroja bol počas vzdušného boja poškodený. Hoci sa rakúsko-uhorskí aviatici pokúšali svoj stroj zapáliť, ich snahu zmaril príchod ruskej jazdy, pričom kavaleristi následne oboch letcov transportovali na najbližšie veliteľstvo. Gilšer a Kvasnikov neskôr získali za svoj úspech Rád svätého Vladimíra IV. triedy s mečmi a mašľou. Uvádzaná dedina Burkanov (Burkaniv) sa však nachádza takmer 200 km južne od Lucku, v tom čase oblasť spadala pod operačné územie ruskej 7. armády. Je teda nepravdepodobné, že nad touto oblasťou 9. mája 1916 operovali práve letci z tohto letiska. Navyše, udalosť sa mala stať až o deň neskôr, 10. mája 1916, ako dokazuje správa ruskej 7. armády: „*Práporčík Jurij Vladimirovič Gilšer (pilot) zo 7. AOI* (7. stíhací letecký oddiel – *avijacionnyj otrjad istrebitelej* – pozn. J. Č.)*, stíhačka Sikorsky S-16 číslo 201, hlási zrazenie rakúskeho lietadla k zemi pri Burkanove v Haliči.*“ Identifikácia spomínaného „*rakúskeho lietadla zrazeného k zemi*“ 10. mája 1916 zostáva stále nezodpovedaná, uvádzané snahy o podpálení rakúsko-uhorského lietadla sa však pravdepodobne viažu ku Galbavému a Horakovi a ich pristátiu 9. mája 1916. KULIKOV, Victor. *Russian Aces of World War 1.* Oxford : Osprey Publishung, 2013, s. 71. BLUME, August G. *The Russian Military Air Fleet in World War I. Volume 2: Victories, Losses, St. George Awards.* Atglen : Schiffer Military History 2010, s. 39.

[45] BLUME, A. G. *The Russian Military Air*, c. d., s. 39.

[46] ÖStA/KA-LFT, *Statistisches Verlustliste der k.u.k. Luftfahrtruppen für die Jahre 1914-1916*. In Nachrichtenblatt der k. u. k. Luftfahrtruppen Nr. 9, Wien 28. Februar 1918.

Mimochodom, Julius Horak s rodinnými väzbami vo Viedni, v dobových prameňoch uvádzaný s najvyššou hodnosťou *Kadett in der Reserve* (kadet v zálohe), patril k vojakom s domovskou jednotkou 79. peší pluk z mesta Otočac (dnešné Chorvátsko). Ako príslušník *k. u. k. Luftfahrtruppen* bol vedený od 1. novembra 1915 a *Fliku 20* od februára 1916, keď prišiel z Leteckej školy pre dôstojníkov vo Viedenskom Novom Meste.[47]

Obe spomenuté jednotky boli ešte dlho po Galbavého zajatí dislokované na ruskom fronte, *Flik 10* do konca roka 1917 a *Flik 20* až do júna 1918, teda už po podpísaní mieru s boľševickým Ruskom, ako súčasť okupačných síl Centrálnych mocností.[48] Ukoristený Aviatik B.III 33.02 našiel svoje uplatnenie aj v ruskom vojenskom letectve, vieme, že patril do lietadlového parku 31. KAO (31. zborový letecký oddiel – *korpusnyj avijacionnyj otrjad*). Viac než rok po ukoristení lietadla, 2. júna 1917, vzlietli skoro ráno v stroji 33.02 pilot *práporščik* Timofei Kravtsov a pozorovateľ *podporúčik* Michail Petrov. Počas ich fotograficko-prieskumnej misie však ruskí letci stretli vo vzduchu nepriateľskú stíhačku, 33.02-ka bola v boji nad oblasťou Guleviči ťažko poškodená, navyše Petrov utrpel vážne zranenia. Nezranený Kravtsov síce dokázal núdzovo pristáť na ruskej strane frontu, konkrétne v operačnom rajóne 57. pešej divízie, 33.02-ku však napokon zničila delostrelecká paľba.[49]

Návrat zo zajatia

V zozname rakúsko-uhorských strát publikovaných v júni 1917 sa ako lokalita umiestnenia zajatého Alexandra Galbavého uvádza Saransk, dnešné hlavné mesto ruskej republiky Mordviansko.[50] Zajatím sa však pôsobenie v rakúsko-uhorskom letectve pre detvianskeho rodáka neskončilo. Do Rakúsko-Uhorska sa po popísaní prímeria s boľševickým Ruskom vrátil, presnejšie repatriovaný bol 17. júla 1918. Od októbra 1918 bol znova uvádzaný ako príslušník cvičného *Fleku 6* z Viedenského Nového Mesta, navyše absolvoval aj isté odborné preškolenie.[51] Dokonca v radoch letcov zostal Alexander Galbavý aj po skončení prvej svetovej vojny, svoje služby totiž ponúkol, rovnako ako viacerí ďalší veteráni *k. u. k. Luftfahrtruppen,* narodení na území dnešného Slovenska, boľševickej Maďarskej republike rád. Istý čas bol vedený ako pilot 6. leteckej stotiny, v máji 1919 absolvoval aj niekoľko prieskumných letov v oblasti dnešného severného a severovýchodného Maďarska, resp. slovensko-maďarského pohraničia, a stredného Maďarska (okolie mesta Szolnok a povodie rieky Tisa).[52] Ďalšie osudy tejto málo známej postavy našej vojenskej histórie zatiaľ nepoznáme.

---

[47] ÖStA/KA-LFT, Karton 2, Offizierskarthotek, Horak Julius Nr. 411. VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal,* s. 97.

[48] Po reorganizácii c. a k. letectva v lete 1917 dostali obe jednotky zvláštne taktické určenie, mali slúžiť na prieskum a pozorovanie, podporu pozemných jednotiek a navádzanie delostreleckej paľby. Keďže mali byť podriadené divíznemu veliteľstvu – *Divisions-Fliegerkompagnie* – niesli označenie *Flik 10D*, resp. *Flik 20D*. RAJLICH, J. *Příslušníci rakousko-uherského letectva,* c. d., s. 91.

[49] BLUME, A. G. *The Russian Military Air,* c. d., s. 225.

[50] Verlustliste ausgegeben am 13./6. 1917. Wien : K. u. k. Kriegsministerium 1917, s. 15. Dostupné na: http://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/view/uuid:a43853f0-1c5f-11df-8025-0013d398622b?page=uuid:a5efc7f0-1c5f-11df-8ba0-0013d398622b&fulltext=alexander%20galbavy.

[51] Do habsburskej monarchie sa ešte pred májom 1918 vrátil aj Julius Horak. VEINFURTER, R. *Das Fliegende Personal,* s. 274, 282.

[52] CZIRÓK, Zoltán. Katonai repülőtér Gödöllőn – 1919. In *Haditechnika*, 2013, roč. XLVII, č. 3, s. 48-50.

J. ČERVENKA: MILITÄRPILOT DER K. U. K. LUFTWAFFE ALEXANDER GALBAVÝ UND SEIN EINSATZ AN DER RUSSISCHEN FRONT

Der aus Detva stammende Zugsführer Alexander Galbavý war einer der slowakischen Pioniere der Luftfahrt. Er hatte sich nämlich schon vor dem Ersten Weltkrieg mit der Luftfahrttechnik befasst. Seit August 1915 war er einer der Piloten der Fliegereinheit Flik 10. Sein erster Einsatzflug war am 14. August 1915 ein etwa einstündiger Flug in einem Albatros B.I 21.20 vom Feldflugplatz in Kurów zum weiteren Einsatzort der Flik 10 in Kock. Eine besonders schwierige Mission war der Flug am 25. August 1915 über die Gebiete der heutigen weißrussischen Städte Kamenec, Kobryn und Brest, als er in fast vier Stunden 310 km zurücklegte und seine Maschine von drei russischen Flugzeugen verfolgt wurde. Am ersten Oktober 1915 absolvierte Galbavý seine bisher längste Mission – in 5 Stunden und 15 Minuten legte er rund 450 km auf der Strecke Gorochiw-Klewan-Sarny-Klewan-um Dubno-Luzk-Gorochiw zurück. Die Besatzung des Albatros 21.20 meldete damals einen Angriff durch ein feindliches Flugzeug und zwei Treffer auf ihre eigene Maschine.

In der Flik 10 dienten mehrere bedeutende Persönlichkeiten der österreichisch-ungarischen Luftwaffe, z. B. flog das spätere Fliegerass Kurt Nachod am 20. Oktober 1915 zum ersten Mal als Beobachter über das Feindgebiet, sein Pilot war der Galbavý. Die Liste der bemerkenswerten Missionen von Alexander Galbavý wird durch den Nachtflug im Zusammenhang mit der Bombardierung von Klewan am 20. Januar 1916 ergänzt. Ab dem 10. Februar 1916 war Zugsführer Alexander Galbavý Mitglied der neu gegründeten Einheit Flik 20, die ebenfalls in Luzk stationiert war. Alexander Galbavý geriet schließlich ebenso wie sein Beobachter Julius Horak in russische Gefangenschaft – mit der Maschine Aviatik B.III 33.02 musste er auf feindlichem Gebiet landen, vermutlich nach „feindlicher Aktivität“. Dank der österreichisch-ungarischen Gefallenenliste vom Juni 1917 wissen wir, dass Galbavý seine russische Gefangenschaft auch in der Stadt Saransk verbrachte, im Juli 1918 repatriiert wurde und anschließend wieder in der Luftwaffe der Habsburgermonarchie diente. Nach Ende des Ersten Weltkriegs war er Mitglied der ungarischen 6. Fliegerkompanie und absolvierte mehrere Aufklärungsflüge.

Zoznam použitej literatúry:

ALBRICH, Thomas – HAGEN, Nikolaus. *Österreich-Ungarns Fliegerasse im Ersten Weltkrieg 1914 – 1918.* Innsbruck : Universitätsverlag Wagner 2019, 608 s. ISBN 978-3703009976.

BLUME, August G. *The Russian Military Air Fleet in World War I. Volume 2: Victories, Losses, St. George Awards.* Atglen : Schiffer Military History 2010, 396 s. ISBN 978-0764333521.

CZIRÓK, Zoltán. *Katonai repülőtér Gödöllőn – 1919.* In *Haditechnika*, 2013, roč. XLVII, č. 3, s. 48-50.

ČERVENKA, Juraj. *Lietali pod vlajkou monarchie. Rakúsko-uhorskí vojenskí letci z územia Slovenska v rokoch 1914-1918.* Martin : Matica slovenská 2020, 192 s. ISBN 978-80-8128-253-9.

ENGLUND, Peter. *Schönheit and Schrecken: Eine Geschichte des Ersten Weltkriegs, erzählt in neunzehn Schicksalen*. Berlin : Rowohlt Verlag 2011, 704 s. ISBN 978-3871346705.

KULIKOV, Victor. *Russian Acces of World War 1.* Oxford : Osprey Publishung, 2013, 96 s. ISBN 978-1-78096-059-3.

MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen. Russische Front – 1. Teil 1914 – 1916.* Wien 2001, 96 s.

RAJLICH, Jiří. *Na křídlech světové války. Epizody ze života českých aviatiků v rakousko-uherském letectvu*. Cheb : Svět křídel 2014, 712 s. ISBN 978-80-87567-48-7.

RAJLICH, Jiří. *Příslušníci rakousko-uherského letectva z českých zemí. Disertační práce.* Praha : Universita Karola, 2018, 269 s.

VEINFURTER, Robert. *Das Fliegende Personal der k. u. k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg.* Wien : ÖFH 2017, 348 s. ISBN 978-3-200-05356-4.

Aviatik B.III 33.02 – pôvodne lietadlo *Fliku 20* využívali po zajatí Galbavého a Horaka aj Rusi. Na snímke vidieť stroj v službách ruského 31. KAO, avšak ešte s pôvodnými rakúsko-uhorskými výsostnými znakmi.
Zdroj: archív Jiřího Rajlicha

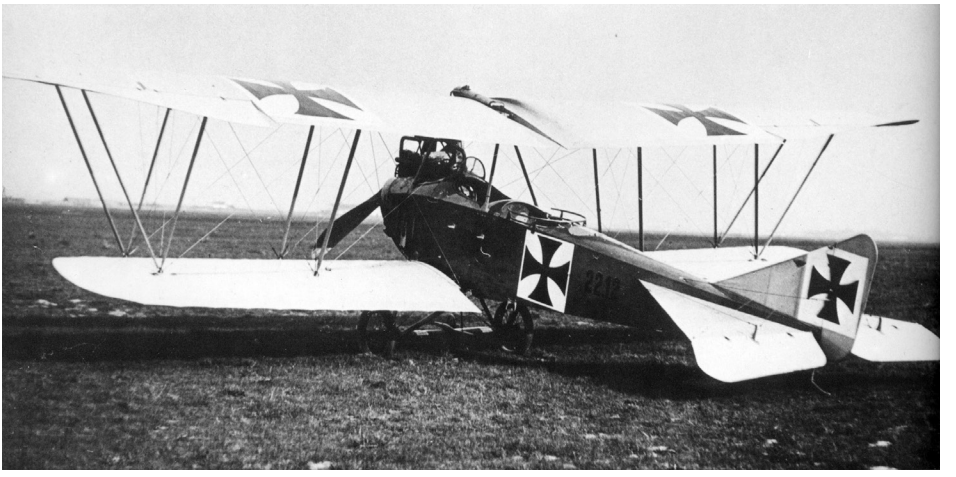

Jeden zo strojov *Fliku 10,* Albatros B.I 22.12 – Galbavý však s týmto lietadlom nelietal.
Zdroj: archív Jiřího Rajlicha

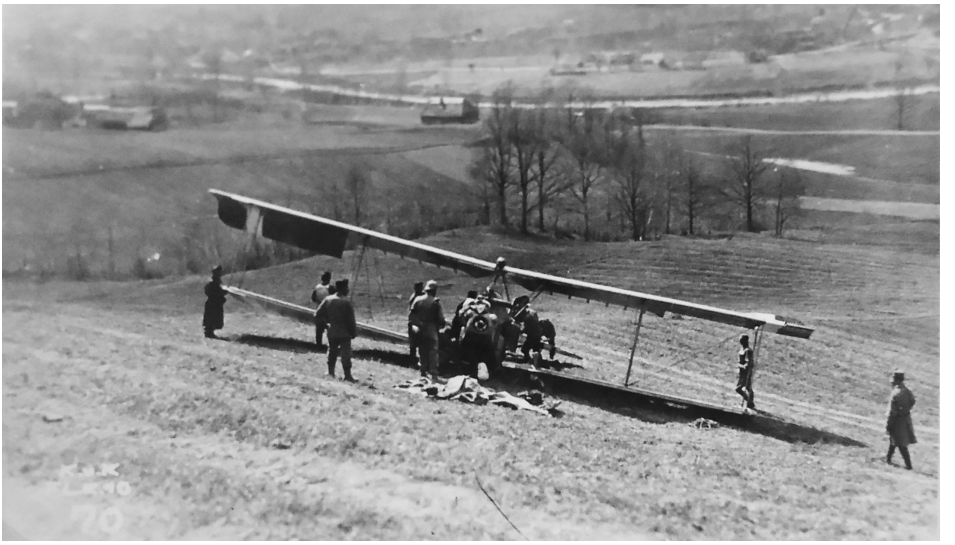

Havária jedného z Albatrosov B.I leteckej jednotky *Flik 10* – fotografia je datovaná k júnu 1915 (v tom čase rota využívala letiská Rzeszów, Kłuchów pri Łańcute a Niwo pri Ležajsku v Haliči. Galbavý sa k jednotke pridal o približne dva mesiace neskôr.
Zdroj: archív Jiřího Rajlicha

BOJOVÁ ČINNOSŤ NEMECKEJ 4. PEŠEJ DIVÍZIE NA SLOVENSKU (APRÍL – MÁJ 1915)

MARTIN **KONEČNÝ**

KONEČNÝ, M.: Combat activity of the German 4th Infantry Division in Slovakia (April-May 1915). Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 57-75, Bratislava.
The study focuses on the combat activities of the German 4th Infantry Division in Slovakia, formed from the German Beskiden Corps, commanded by General Georg von der Marwitz. The Corps was formed of three German divisions: 4th Infantry Division, 25th Reserve Division, and 35th Reserve Division. Units of the 4th Infantry Division arrived in Slovakia in several train transports at the beginning of April 1915. The 4th Infantry Division was the left wing of the Beskiden Corps. Its units had their headquarters in the villages of Radvaň nad Laborcom and Oľka. The division successfully halted the Russian offensive on 11-13 April 1915. In the second half of April, it remained in positions in the valley of Oľka and Laborec in the present-day district of Medzilaborce. On 6-7 May 1915, the 4th Infantry Division took part in the liberation of the town of Medzilaborce from Russian troops.
Keywords: First World War. Battles in the Carpathians 1915. *Beskiden* Corps. German 4th Infantry Division. Battle in the Laborec Valley. Medzilaborce 1915.

Nemecká 4. pešia divízia (*4. Infanterie-Division*) mala do augusta 1914 svoje mierové veliteľstvo v meste Bromberg, ktoré sa nachádzalo v pruskej provincii Posen (Poznaň).[1] Po roku 1875 bolo mesto zároveň sídlom rovnomenného okresu v rámci spomínanej provincie. V súčasnosti je historický pruský Bromberg známy pod menom Bydgoszcz a nachádza sa v centrálnom Poľsku. Mesto Bromberg bolo pred vypuknutím prvej svetovej vojny sídlom niekoľkých vojenských veliteľstiev pruskej armády. Pôsobil v ňom štáb 7. pešej brigády, 14. pešieho pluku, 17. pluku poľného delostrelectva a 53. pluku poľného delostrelectva (všetky vyššie uvedené vojenské útvary boli súčasťou pruskej 4. pešej divízie).

Dňa 17. augusta 1914 bola zostava 4. pešej divízie nasledovná:[2]

7. pešia brigáda (*7. Infanterie-Brigade*) – 14. peší pluk (*Infanterie-Regiment Nr. 14*)
– 149. peší pluk (*Infanterie-Regiment Nr. 149*)
8. pešia brigáda (*8. Infanterie-Brigade*) – 49. peší pluk (*Infanterie-Regiment Nr. 49*)
– 140. peší pluk (*Infanterie-Regiment Nr. 140*)
4. brigáda poľného delostrelectva (*4. Feldartillerie-Brigade*) – 17. pluk poľného delostrelectva (*Feldartillerie-Regiment Nr. 17*)
– 53. pluk poľného delostrelectva (*Feldartillerie-Regiment Nr. 53*)

12. dragúnsky pluk (*Dragoner-Regiment Nr. 12*)

Od augusta 1914 bola 4. pešia divízia ako súčasť II. armádneho zboru 1. armády nasadená na západnom fronte.[3] Bojovala na viacerých miestach vo Francúzsku. Koncom novembra 1914 bola prevelená na východný front a zapojila sa do bojov na území dnešného Poľska. Koncom februára 1915 bola divízia odoslaná ako posila nemeckej Južnej armáde (*Südar-*

[1] http://genwiki.genealogy.net/4._Division_(Alte_Armee) [cit. 1.1.2022].

[2] http://genwiki.genealogy.net/4._Division_(Alte_Armee) [cit. 1.1.2022].

[3] http://genwiki.genealogy.net/4._Division_(Alte_Armee) [cit. 1.1.2022].

mee).[4] Južná armáda vznikla 11. januára 1915 a jej úlohou bolo podporiť rakúsko-uhorské vojsko v Karpatoch.[5] Bola vsunutá medzi rakúsko-uhorskú 3. armádu a armádnu skupinu Pflanzer-Baltin. Bránila frontový úsek v Karpatoch východne od dôležitého Užockého priesmyku po Vyškovský priesmyk. Veliteľstvo Južnej armády sídlilo v meste Mukačevo, na vtedajšej Uhorskej Rusi (po roku 1919 bola oblasť známa ako Podkarpatská Rus a drvivá väčšina slovenskej verejnosti ju dnes pozná práve pod týmto označením). Južná armáda sa skladala z nemeckých a rakúsko-uhorských divízií. 4. pešia divízia mala podporiť Južnú armádu, ktorá sa v treskúcich februárových mrazoch roku 1915 stále držala na hlavnom karpatskom hrebeni severne od miest Mukačevo a Chust. Dva pešie pluky 4. pešej divízie sa zúčastnili mimoriadne ťažkých bojov v rozsiahlom pohorí Zwinin (dnes Džvynuv v Ľvovskej oblasti Ukrajiny), ktoré sa tiahlo už na území Haliče, juhozápadne od mesta Skole (dnes rovnomenné mesto na Ukrajine).[6]

Vytvorenie nemeckého Beskydského zboru

V druhej polovici marca 1915 došlo k intenzívnemu vyjednávaniu medzi náčelníkom generálneho štábu nemeckej armády generálom Erichom von Falkenhaynom a náčelníkom generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády generálom Conradom von Hötzendorfom o posilnení karpatského frontu nemeckými jednotkami.[7] Generál von Hötzendorf opätovne žiadal svojho nemeckého spojenca o vyslanie niekoľkých divízií do Karpát. Tie mali byť použité na úseku, kde ruská armáda sústredí početnú prevahu s cieľom prelomiť frontovú líniu. Koncom marca 1915 už bolo evidentné, že ruská 3. armáda (veliteľ generál Radko Dmitriev) koncentruje svoje zbory južne od mesta Medzilaborce, kde sa v tom čase nachádzala čiara dotyku dvoch rakúsko-uhorských armád: 3. armády (veliteľ generál Svetozar Boroević) a 2. armády (veliteľ generál Eduard von Böhm-Ermolli).[8]

Generál von Falkenhayn po tvrdom vyjednávaní prisľúbil pomoc v podobe troch nemeckých divízií, ktoré boli sformované do tzv. Beskydského zboru (*Beskidenkorps*).[9] Von Falkenhayn si presadil podmienku, že divízie zboru nemôžu byť na fronte rozdelené, ale musia byť nasadené ako jeden celok. Spojenci sa dohodli, že zbor bude pod nemeckým velením a pridelia ho rakúsko-uhorskej 3. armáde (Boroević). Beskydský zbor tvorili: 4. pešia divízia, 25. rezervná divízia (*25. Reserve-Division*) a 35. rezervná divízia (*35. Reserve-Division*).[10] Jednotlivé divízie a im podriadené útvary neprišli na Slovensko naraz, ale vlakové transporty ich privážali postupne na prelome marca a apríla 1915. Veliteľom Beskydského zboru sa stal generál Georg von der Marwitz, čerstvý držiteľ najvyššieho nemeckého zá-

[4] Reichsarchiv. *Der Weltkrieg 1914 – 1918. Band VII. Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Winter und Frühjahr*. Berlin : E. S. Mittler & Sohn, 1931, s. 118.

[5] Tamže, c. d., s. 80-84.

[6] Tamže, c. d., s. 118-119.

[7] GLAISE-HORSTENAU, Edmund (Ed.). *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918. Band II. Das Kriegsjahr 1915. 1. Teil*. Wien : Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1931, s. 238-240; BUTTAR, Prit. *Germany Ascendant. The Eastern Front 1915*. Oxford : Osprey Publishing, 2017, s. 148; TUNSTALL, Graydon A. *Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915*. Kansas : University Press of Kansas, 2010, s. 246-247.

[8] DROBŇÁK, Martin a kol. *Medzilaborce 1914 – 1918*. Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a Klub vojenskej histórie Beskydy, 2018, s. 172-173.

[9] K histórii Beskydského zboru pozri KONEČNÝ, Martin. *Beskydský zbor na Slovensku. Nemecké divízie v údolí Laborca*. Košice : Martin Konečný, 2021.

[10] Reichsarchiv, *Der Weltkrieg 1914 – 1918*, c. d., s. 129.

služného rádu *Pour le Mérite*, ktorý obdržal za velenie XXXVIII. rezervného zboru v bitke pri Mazurských jazerách (február 1915).[11]

V predloženej štúdii nie je našim cieľom podrobne zmapovať bojovú cestu všetkých divízií zboru, preto činnosť 25. rezervnej divízie a 35. rezervnej divízie budeme hodnotiť len v nevyhnutnej miere. Ako prvé dorazili na bojisko pluky 25. rezervnej divízie, ktoré zohrali kľúčovú úlohu počas Veľkonočnej bitky v Karpatoch (prebiehala v dňoch 1. – 6. apríla 1915).[12] Boli nasadené východne od rieky Laborec v súčasnom okrese Medzilaborce a zúčastnili sa ťažkých bojov o výšiny 598 Javirska a 640 Kobyla. Pluky 35. rezervnej divízie zasiahli do bitky od 4. apríla a pôsobili najmä v okolí obcí Čabiny a Valentovce (obe sú v súčasnom okrese Medzilaborce).[13] Našim zámerom je podrobne priblížiť bojové nasadenie 4. pešej divízie. Jej útvary cestovali na Slovensko ako posledné v rámci Beskydského zboru.

Pluky 4. pešej divízie neprišli na Slovensko naraz, ale boli privážané rôznymi vlakovými transportmi. Všetky mali za sebou dlhú a vyčerpávajúcu cestu, ktorá trvala niekoľko dní. Ich trasa viedla cez Verecký priesmyk na uhorskú stranu Karpát, potom do Mukačeva a odtiaľ cez Čop a Sátoraljaújhely (v slovenčine známe ako Nové Mesto pod Šiatrom, dnes v Maďarsku) na Slovensko.[14] Odtiaľ pokračovali v smere na Humenné, kde sa do 4. apríla zhromaždili všetky útvary divízie. Následne boli vojaci prepravení vlakmi do malej obce Koškovce. Tu počas Veľkonočnej bitky končilo železničné spojenie v smere z Humenného na Medzilaborce. Z Koškoviec pochodovali Nemci údolím Laborca do strediskovej obce Radvaň nad Laborcom, ktorá bola dôležitou cestnou križovatkou v oblasti. Z Radvane sa dalo pokračovať údolím Laborca na Volicu a Čabiny, alebo údolím Belianky smerom na Zbudskú Belú a Valentovce. Ďalšia komunikácia viedla západne do vrchov a spájala Radvaň nad Laborcom s obcou Oľka, ležiacou v údolí rovnomennej rieky. 5. apríla sa väčšina mužstva 4. pešej divízie zhromaždila v Radvani nad Laborcom a jej bezprostrednom okolí.[15] Presne v tento deň vrcholili najťažšie boje Veľkonočnej bitky v Karpatoch na výšinách Javirska a Kobyla, kde krvácali vojaci z nemeckej 25. rezervnej divízie, rakúsko-uhorskej 2. pešej divízie a rakúsko-uhorskej 24. pešej divízie (obe boli súčasťou rakúsko-uhorského X. zboru 3. armády). V nočných hodinách 5. apríla spojenci vytlačili Rusov zo spomínaných výšin a horský hrebeň definitívne ovládli.

V obci Radvaň nad Laborcom si zriadil svoj štáb veliteľ 4. pešej divízie generál Erich Freyer.[16] Okrem štábu divízie v obci sídlilo viacero veliteľstiev tohto zväzku. Radvaň sa na niekoľko týždňov stala sídlom veliteľstva 8. pešej brigády, 49. pešieho pluku a 12. dragúnskeho pluku.[17]

---

[11] http://prussianmachine.com/aok/marwitz.htm [cit. 1.1.2022].

[12] K činnosti 25. rezervnej divízie počas Veľkonočnej bitky podrobne KONEČNÝ, M. *Beskydský zbor na Slovensku*, c. d., s. 36-45. K Veľkonočnej bitke v Karpatoch všeobecne DROBŇÁK, M. a kol. *Medzilaborce 1914 – 1918*, c. d., s. 169-184.

[13] K činnosti 35. rezervnej divízie počas Veľkonočnej bitky podrobne KONEČNÝ, M. *Beskydský zbor na Slovensku*, c. d., s. 50-55.

[14] WARTENSLEBEN, Herbert Alexander. *Das Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pomm.) Nr. 14 im Weltkriege 1914 – 1918*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1926, s. 60; DUNCKER, Hans – EISERMANN, Heinrich. *Das Infanterie-Regiment von Kluck (6. Pomm.) Nr. 49 im Weltkriege 1914 – 1918*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1927, s. 68-69.

[15] WARTENSLEBEN, H. A. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 61; DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c.d., s. 69; SELLE, Hans von – GRÜNDEL, Walter. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment Nr. 149 im Weltkriege*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1929, s. 105.

[16] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 73.

[17] Tamže, s. 73.

Dislokovanie útvarov 4. pešej divízie na Slovensku

Veliteľ Beskydského zboru, generál Georg von der Marwitz, rozhodol o nasadení 4. pešej divízie západne od rieky Laborec. Pluky divízie zaujali postavenia v priestore medzi údolím Laborca a údolím rieky Oľka, i západne od údolia Oľky. Ľavým krídlom 4. pešej divízie (i celého Beskydského zboru) bol 149. peší pluk, ktorý držal pozície v zalesnenom teréne východne od obce Závada (súčasný okres Humenné) smerom k údoliu Oľky.[18] Tento pluk rozmiestnil svoje prápory v oblastiach vedených na súčasných mapách ako Bokša a Stropkovské. Zároveň kontroloval horský hrebeň s dominantnými výšinami 523 a 528 Debrianske (údaje na súčasných mapách). Horský hrebeň sa tiahne severozápadne od Oľky smerom na obec Repejov.

Napravo od 149. pešieho pluku bol dislokovaný 14. peší pluk, ktorý bránil oblasť v bezprostrednom okolí obce Oľka a údolí rovnomennej rieky.[19] Veliteľstvo pluku bolo od 8. apríla v obci Oľka. V zalesnenom priestore horského chrbta Sveržava (medzi údolím Oľky a údolím Laborca) boli postavenia 49. pešieho pluku.[20] Ten postupne vyslal svoje prápory obsadiť výšiny na Sveržave. Vojaci 49. pešieho pluku boli západne od obce Čabiny na kótach 466 Tisovec, 472 Vaškova hora i 444 Lysá hora (údaje na súčasných mapách). Ako záloha 4. pešej divízie figuroval od 7. apríla 140. peší pluk.[21] Generál Freyer nariadil dvom práporom pluku vytvoriť v lesnom masíve druhú obrannú líniu, približne na čiare Oľka – Volica. Jeden prápor 140. pešieho pluku bol ako pohotovostná rezerva dislokovaný v Radvani nad Laborcom a mohol byť nasadený veliteľom divízie operatívne podľa potreby.

V kronike 149. pešieho pluku je uvedená historická zaujímavosť, ktorá sa viaže k nasadeniu útvaru na Slovensku. Autor kroniky uviedol, že pred príchodom na Slovensko sa k 4. pešej divízii pridalo niekoľko vojakov a dôstojníkov z dvoch nemeckých vlastibraneckých peších plukov (*Landwehr*).[22] Išlo konkrétne o 87. vlastibranecký peší pluk (*Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 87*) a 28. vlastibranecký peší pluk (*Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 28*). Pre lepšie poznanie činnosti Beskydského zboru na Slovensku je to vzácna informácia, keďže v žiadnom inom prameni sme doteraz túto skutočnosť nezaznamenali. V zbierke autora tejto štúdie je fotografia, na ktorej je zachytený jeden z dôstojníkov 87. vlastibraneckého pešieho pluku na pozíciách v lesoch severne od obce Valentovce. Isté obdobie sa tam nachádzal štáb nemeckého 83. rezervného pešieho pluku (*Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 83*), ktorý bol súčasťou 25. rezervnej divízie.[23] Netušíme, prečo sa práve tam spomínaný dôstojník ocitol. Na látkovom poťahu koženej prilby dôstojníka však zreteľne vidieť číslo 87 presne identifikujúce príslušnosť k pluku. Fotografiu sme zaradili aj do nášho príspevku. Ide o doteraz jediný známy doklad potvrdzujúci nasadenie menšej časti uvedeného nemeckého vlastibraneckého pešieho pluku na Slovensku.

4. pešia divízia dorazila na Slovensko s niekoľkými delostreleckými útvarmi a potvrdila svoju pozíciu najsilnejšieho bojového zväzku v rámci Beskydského zboru. Hlavnou delostreleckou silou bol 53. pluk poľného delostrelectva. Pluk disponoval dvoma oddielmi, každý mal po tri delostrelecké batérie. V každom oddiele sa ešte nachádzala jedna ľahká muničná kolóna.

[18] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 106.

[19] WARTENSLEBEN, H. A. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 61.

[20] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 69-70.

[21] Tamže, s. 70.

[22] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 105.

[23] WAHRENBURG, Hans. *Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 83*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1924, s. 56-57.

Tento delostrelecký pluk bol nasadený najmä v údolí rieky Oľka a na postaveniach v zalesnenom teréne medzi údolím Oľky a údolím Laborca.[24] Niekoľko batérií bolo rozmiestnených na Sveržave juhozápadne od Čabín. V kronike pluku je uvedené, že ženisti divízie museli vynaložiť veľkú námahu pri príprave vhodných delostreleckých postavení.[25] Zložité bolo najmä spevňovanie lesných ciest, aby mohli byť delá presúvané do určených pozícií. Explicitne je uvedené, že v ťažkom teréne musel jedno delo ťahať do vrchov záprah až s dvanástimi koňmi! Štáb 53. pluku poľného delostrelectva bol v apríli 1915 priamo v obci Oľka.

Druhý pluk poľného delostrelectva v podriadení 4. pešej divízie neprišiel na Slovensko v plnej sile. 17. pluk poľného delostrelectva bol totiž rozdelený už pred príchodom divízie do Mukačeva vo februári 1915.[26] V Karpatoch bojoval len I. oddiel pluku (označujeme ako I./17). Práve tento I. oddiel dorazil na Slovensko a nasadený bol najmä v lesoch severozápadne od Radvane nad Laborcom, ale aj priamo v údolí Laborca.[27] Keď na ďalších stranách štúdie v texte spomenieme 17. pluk poľného delostrelectva, vždy teda máme na mysli len jeho I. oddiel. Veliteľstvo tohto pluku bolo v Radvani nad Laborcom.

Beskydský zbor mal po príchode na Slovensko k dispozícii aj niekoľko batérií nemeckých ťažkých húfnic. Kompletné pluky pešieho delostrelectva (nemecky *Fussartillerie-Regiment*), v ktorých boli ťažké húfnice organizované, na Slovensko nedorazili. K 4. pešej divízii však boli pričlenené dve batérie ťažkých húfnic z 15. pluku pešieho delostrelectva (*Fussartillerie-Regiment Nr. 15*).[28] Velenie ich nasadilo najmä v údolí Laborca. 25. rezervná divízia mala k dispozícii dve batérie 5. rezervného pluku pešieho delostrelectva (*Reserve-Fussartillerie-Regiment Nr. 5*).[29] Vie sa o ich použití západne od obce Svetlice neďaleko hradskej cesty vedúcej do Výravy.[30]

Prieskumné úlohy, prenasledovanie ustupujúcich nepriateľských oddielov i boje s jazdou protivníka boli zverované jazdeckým útvarom. 4. pešia divízia mala k dispozícii silný 12. dragúnsky pluk so štyrmi eskadrónami. Počas pôsobenia na Slovensku mali dragúni 4. pešej divízie svoj štáb v obci Radvaň nad Laborcom.[31]

Po skončení Veľkonočnej bitky obsadili nemecké a rakúsko-uhorské divízie postavenia na čiare severovýchodne od Čabín kóta 419 – kóta 431 – Javirska – Kobyla – južne od obce Výrava.[32] Od 7. apríla dochádzalo k postupnému sťahovaniu rakúsko-uhorských divízií X. zboru z frontovej línie, ktoré nariadil veliteľ 3. armády generál Svetozar Boroević. Týkalo sa to nielen 2. pešej divízie a 24. pešej divízie východne od rieky Laborec, ale aj 21. vlastibraneckej pešej divízie (Landwehr), ktorá bola nasadená západne od Laborca.[33] Zákopy západne i východne od rieky Laborec následne držali už len nemecké pluky Beskydského zboru. Ten bol pravým krídlom celej 3. armády. Hranica medzi postavením 3. armády

[24] Kolektív. *Hinterpommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 53*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1924, s. 26-27.

[25] Tamže, s. 27.

[26] KINDEL, Wilhelm. *2. Pommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 17*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1923, s. 61-62.

[27] Tamže, s. 63-64.

[28] Reichsarchiv. *Der Weltkrieg 1914 – 1918*, c. d., s. 469.

[29] Tamže, s. 469.

[30] SONNE, Ludwig et al. *Geschichte des Grossherzoglich-Hessischen Reserve-Feldartillerie-Regiments Nr. 25. im Weltkrieg 1914 – 1918*. Frankfurt : Verlag der Offiziere, 1930, mapa č. 6 v obrazovej prílohe diela.

[31] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 73.

[32] KONEČNÝ, M. *Beskydský zbor na Slovensku*, c. d., s. 55.

[33] GLAISE-HORSTENAU, E. (Ed.). *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918*, c. d., s. 256.

a 2. armády išla v chotári obce Svetlice.

Ako sme uviedli v úvode, pluky nemeckej 4. pešej divízie sa presúvali na pridelené pozície západne od údolia Laborca od 5. apríla. Boli okamžitou posilou pre zdecimované útvary 21. vlastibraneckej pešej divízie, ťažko skúšanej bojmi s Rusmi.[34] 49. peší pluk a 140. peší pluk posilnili rakúsko-uhorské postavenia na výšinách v oblasti Sveržavy, medzi údolím Laborca a údolím Oľky. 14. peší pluk a 149. peší pluk išli do okolia obce Oľka a západne od údolia Oľky. Delostrelecké batérie sa rozmiestnili aj v údolí rieky Oľka, aj v údolí Laborca, i na Sveržave. Niektoré pešie prápory sa okamžite po nasadení dostali do prestrelky s nepriateľom, keďže Rusi útočili aj západne od údolia Laborca, aj keď s menšou intenzitou ako v oblasti výšin Javirska a Kobyla.

Do 9. apríla habsburské pešie pluky oblasť západne i východne od údolia Laborca opustili a zákopové línie kompletne obsadili nemeckí vojaci. Beskydskému zboru ostali aj po 9. apríli k dispozícii rôzne rakúsko-uhorské delostrelecké útvary, vrátane batérií ťažkých mažiarov vzor 1911 kalibru 30,5 cm.[35] Tieto obávané zbrane habsburskej monarchie boli na tomto úseku frontu nasadzované najmä v údolí Laborca. V priebehu druhej polovice apríla 1915 vieme o ich použití pri obci Volica i južne od Čabín.[36] Streľbu z ťažkých mažiarov kalibru 30,5 cm v údolí Laborca dokumentuje aj niekoľko dobových fotografií.

Ruská ofenzíva južne od Medzilaboriec (11. – 13. apríl 1915)

S porážkou vo Veľkonočnej bitke sa ruské velenie odmietalo zmieriť a od 11. apríla spustilo v priestore súčasného okresu Medzilaborce novú útočnú operáciu. Hlavný úder smeroval opäť na kóty Javirska a Kobyla (všeobecne do priestoru od Čabín po Svetlice), ale pomocný úder bol zasadený aj v údolí Oľky.[37] Ruský útok prebiehal aj v zalesnenom priestore severozápadne od obce Oľka, aj na horskom chrbte Sveržava. Rusi útočili v priebehu troch dní (11. – 13. apríl), ale nepodarilo sa im výraznejšie preraziť na žiadnom úseku frontovej línie. Zúfalo im chýbala dostatočná delostrelecká podpora, bez ktorej nemali príliš veľkú šancu na úspech. Táto ofenzíva bola poslednou snahou ruskej 3. armády prelomiť karpatskú hradbu a postupovať v smere na Humenné. Nemecké pluky Beskydského zboru však ruské útoky odrazili a dobyté pozície udržali.

Pozrime sa teraz podrobne na bojové nasadenie jednotlivých peších plukov 4. pešej divízie v období ruskej ofenzívy (11. – 13. apríl). Ľavým krídlom divízie i zboru bol 149. peší pluk. Jeho prápory držali horský hrebeň severovýchodne od obce Závada. Nemci sa bránili na kótach vedených na súčasných mapách ako 528 Debrianske a 523.[38] Ruský útok prichádzal zo severu, v smere od horského chrbta Korunková. Intenzívny bol najmä 11. apríla, potom sa prakticky vyčerpal, keďže ruským divíziám chýbala delostrelecká podpora. Bez nej nemohli pomýšľať na prelomenie dvoch nemeckých obranných línií v tejto oblasti. Kronika 149. pešieho pluku uvádza, že 11. apríla zajali Nemci na tomto horskom masíve spolu 86 ruských vojakov.[39] Číslo nie je nijak vysoké a nedá sa porovnať s počtami ruských zajatcov, ktoré uvádzali nemecké pluky nasadené na východ od údolia Laborca

[34] Tamže, s. 228-230.

[35] KINDEL, W. *2. Pommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 17*, c. d., s. 64; SCHRAMEK, Georg. *Das Res.-Feldartillerie-Regiment Nr. 35 im Weltkriege 1914 – 18.* Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1925, s. 62.

[36] SCHRAMEK, G. *Das Res.-Feldartillerie-Regiment Nr. 35*, c. d., s. 62.

[37] KONEČNÝ, M. *Beskydský zbor na Slovensku*, c. d., s. 46, 55-56; TUNSTALL, G. A. *Blood on the Snow*, c. d., s. 273-274.

[38] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 106-107.

[39] Tamže, s. 106.

počas Veľkonočnej bitky.[40] Tam sa denné prírastky ruských zajatcov počítali v stovkách i tisícoch. 149. peší pluk svoje zákopové línie ubránil a Rusom sa výraznejší prielom smerom k Oľke a Závade nepodaril. Následne sa cárski vojaci stiahli do lesov severne od Repejova a prešli do obrany.

14. peší pluk bránil priamo obec Oľka a údolie rieky severne od obce, kde sa nachádzali aj postavenia niekoľkých batérií 53. pluku poľného delostrelectva.[41] Ani v tejto oblasti nedošlo k prelomeniu nemeckých obranných línií. Ďalej na východ sa vypínal horský chrbát Sveržava, ležiaci medzi údolím Oľky a údolím Laborca. Lemovalo ho niekoľko výšin, ktoré boli silne bránené nemeckými vojakmi. Ruský útok sa začal 11. apríla a smeroval na prvú obrannú líniu, ktorá sa nachádzala na výšinách 466 Tisovec a 472 Vaškova hora. Nemeckí ženisti stihli počas niekoľkých dní obranu dobre pripraviť a postavili tu aj zátarasy z ostnatého drôta. Cárski vojaci postupovali zo severu, v smere od horského chrbta Homoľa (severovýchodne od Repejova). Na Tisovci a Vaškovej hore došlo k najťažším bojom na úseku bránenom 4. pešou divíziou.[42] Rusi prenikli k nemeckým obranným postaveniam a v zalesnenom teréne sa rozhorela krvavá bitka.

Aj na Sveržave prebehli hlavné boje hneď v prvý deň ruskej ofenzívy, teda 11. apríla. Je historickou zaujímavosťou, že guľometná rota 49. pešieho pluku mala k dispozícii aj koristné ruské guľomety Maxim vzor 1910.[43] Ruskí vojaci teda útočili do vrchu proti obávanej zbrani, ktorú veľmi dobre poznali – vlastným ťažkým guľometom. V kronike 49. pešieho pluku je uverejnený záznam z osobného denníka poručíka Heinricha Eisermanna, ktorý sa zúčastnil bojov o Vaškovu horu. Uverejňujeme jeho zápis z 12. apríla 1915:[44]

„*Pondelok. Noc sme strávili v neustálom očakávaní hlásenia poplachu, ale „priateľ Rus" sa neukázal. Včera si poriadne popálil svoje prsty. V neutíchajúcom daždi sme museli pochovávať mŕtvych Rusov na našom úseku frontovej línie. Smutná práca! Všetci boli dušou pripútaní k svojim domovom, k svojim blízkym doma. U mnohých sme našli fotografie ich príbuzných.*"

Ak by sa aj Rusi dostali cez nemecké zákopy na Tisovci a Vaškovej hore, južne od týchto výšin bola pripravená druhá obranná línia, ktorú držal 140. peší pluk. Ten bol vybratý ako záloha 4. pešej divízie. Opevnil sa v lesoch na línii Oľka – Volica. K nemeckej druhej obrannej línii sa však cárski vojaci prebiť nedokázali.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že väčší nápor počas ofenzívy vyvinuli ruské vojská východne od údolia Laborca, v oblasti medzi Čabinami a Svetlicami. Ich hlavným cieľom bolo opätovne obsadiť dôležité kóty Javirska a Kobyla na kľúčovom horskom hrebeni, ale cez nemecké obranné línie neprerazili. Po tomto neúspechu veliteľ ruskej 3. armády generál Radko Dmitriev akékoľvek ďalšie ofenzívy v priestore tohto úseku karpatského bojiska zastavil.[45] Rusi sa mali obmedziť na príležitostné delostrelecké bombardovanie (mali zúfalý nedostatok delostreleckej munície) a prieskum. Správne usúdili, že pustiť sa do ďalšieho útoku proti nemeckým postaveniam bez dostatočnej delostreleckej podpory povedie len k väčším a väčším stratám na mužstve.

---

[40] WAHRENBURG, H. *Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 83*, c. d., s. 57; ZINZOW, Hans Adam. *Königlich Preussisches Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 9*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1930, s. 64.

[41] WARTENSLEBEN, H. A. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 61; Kolektív. *Hinterpommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 53*, c. d., s. 27.

[42] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 70-76.

[43] Tamže, s. 71.

[44] Tamže, s. 72.

[45] KONEČNÝ, M. *Beskydský zbor na Slovensku*, c. d., s. 46.

Poľný maršal arcivojvoda Fridrich na fronte v Čabinách

Pozornosti historikov zaoberajúcich sa bojmi v Karpatoch na území Slovenska doteraz unikala návšteva vrchného veliteľa rakúsko-uhorskej armády poľného maršala arcivojvodu Fridricha Rakúskeho v oblasti frontovej línie bránenej práve nemeckými vojakmi Beskydského zboru. Podrobnosti o jeho krátkom pobyte v údolí Laborca nájdeme v publikovanej korešpondencii veliteľa zboru generála von der Marwitza, aj v osobnom denníku veliteľa 8. pešej brigády 4. pešej divízie, generála Hansa von Winterfeldta.[46]

Nesmierne vzácna návšteva v podobe vrchného veliteľa rakúsko-uhorskej armády prišla na veliteľstvo Beskydského zboru v Humennom dňa 13. apríla 1915.[47] Generál von der Marwitz spolu s arcivojvodom Fridrichom následne cestovali automobilom z Humenného údolím Laborca až do okolia obce Čabiny. Je dôležité poznamenať, že 13. apríla vrcholil ruský pokus o prielom frontovej línie severne od Čabín, ktorý však pre Rusov nedopadol úspešne. Zdôrazňuje to aj generál von der Marwitz vo svojej korešpondencii. Okrem iného sa v nej môžeme dočítať:

„*12. apríl. Bolo mi potvrdené, že k nám príde na oficiálnu návštevu vrchný veliteľ rakúsko-uhorskej armády poľný maršal arcivojvoda Fridrich, ktorý chce vidieť nemecké jednotky. Môžem mu ukázať maximálne dva prápory a nejaké jazdecké eskadróny. Zvyšok je nasadený na fronte. Ak mu to bude vyhovovať, chcem ho ešte zobrať do hôr, z ktorých sa dá pekne pozorovať veľká časť bojiska...*[48]

13. apríl. Dnešný deň sa niesol v znamení návštevy poľného maršala arcivojvodu Fridricha. Prišiel o desiatej hodine. Po neskorých raňajkách tvorených chlebom, šunkou a vínom sme sa nechali odviezť autom na pozície, kde boli nasadené nemecké útvary. Musel som si sadnúť do jeho auta cestou tam, aj naspäť... Miesto, kde mu boli predstavené nemecké jednotky, bolo neuveriteľne špinavé a rozbahnené, ale arcivojvoda poslušne potľapkal po pleci frontových bojovníkov. Jedna rota 49. pešieho pluku prišla práve z frontovej línie, ale arcivojvoda vyzeral, že je s prehliadkou spokojný a plánoval v tomto duchu telegrafovať svojmu cisárovi, proti čomu som nemal námietky...“[49]

Generál von der Marwitz vo svojej korešpondencii nikde nespomína presné miesto, kde sa improvizovaná vojenská prehliadka dňa 13. apríla 1915 uskutočnila. Vďaka denníku generála von Winterfeldta však vieme, že k tomu došlo niekde v okolí obce Čabiny.[50] Von Winterfeldt k textu pripojil tri fotografie z tejto vojenskej prehliadky, na ktorej je arcivojvoda Fridrich, sprevádzaný generálom von der Marwitzom a ďalšími nemeckými dôstojníkmi. Fotografie sú síce horšej kvality, ale o to väčšieho významu. Zachytávajú poľného maršala arcivojvodu Fridricha v malej obci v údolí Laborca, ktorá sa na mesiac stala ťažiskovým bodom nasadenia nemeckých vojakov na Slovensku. Arcivojvoda Fridrich sa na jednej z fotografií rozpráva s nemeckým zdravotníkom, ktorého sprevádza služobný pes. Vzácne návštevy spomedzi príslušníkov vládnucej habsburskej dynastie mal generál von der Marwitz nepretržite až do konca pôsobenia Beskydského zboru na Slovensku. Vieme o nich najmä vďaka jeho korešpondencii, v ktorej ich viac či menej podrobne zaznamenal. Dňa 15. apríla prebehlo stretnutie s generálom arcivojvodom Jozefom, veliteľom VII. zboru

[46] TSCHISCHWITZ, Erich von. *General von der Marwitz. Weltkriegsbriefe*. Berlin : Verlag Reimar Hobbing, 1940, s. 117-118; WINTERFELDT, Hans von. *Meine Erlebnisse im Weltkriege 1914 – 1918. 1. Teil.* (v rukopise), s. 214-216.

[47] TSCHISCHWITZ, E. *General von der Marwitz*, c. d., s. 117-118.

[48] Tamže, s. 117.

[49] Tamže, s. 117-118.

[50] WINTERFELDT, H. *Meine Erlebnisse im Weltkriege 1914 – 1918*, c. d., s. 215.

3. armády, ktorý bol západným susedom Beskydského zboru.[51] Do Humenného pricestoval na návštevu aj generál arcivojvoda Leopold Salvátor.[52] Zachovalo sa niekoľko fotografií arcivojvodu Leopolda Salvátora s nemeckými dôstojníkmi pred humenským kaštieľom grófa Alexandra Andrášiho[53]. Jednu z nich uverejňujeme aj v tejto štúdii. V Andrášiho kaštieli v Humennom sídlil isté obdobie štáb Beskydského zboru. V druhej polovici apríla 1915 sa štáb Beskydského zboru presunul do obce Jabloň (bližšie k frontovej línii), ležiacej neďaleko údolia Laborca.[54] Z Jablone viedla cesta cez Rokytov pri Humennom až do Zbojného a ďalej smerom na Výravu.

Po odrazení posledného vážneho pokusu ruskej armády o prielom frontovej línie už k výraznejšej bojovej aktivite v údolí Laborca a Oľky nedošlo. Obe strany sa obmedzili na príležitostné delostrelecké bombardovanie a prieskum. Pruské pluky 4. pešej divízie však napriek utlmeniu bojovej činnosti rozhodne nezaháľali. Stredisková obec Radvaň nad Laborcom sa stala miestom rôznych aktivít nemeckých vojakov. Štáb 49. pešieho pluku tu v priebehu apríla 1915 vydával svoje plukovné noviny, ktoré boli distribuované aj vojakom hliadkujúcim na Sveržave.[55]

Muži 49. pešieho pluku a 140. pešieho pluku pravidelne navštevovali bohoslužby v kostole v Radvani nad Laborcom, pričom velenie jednotlivé útvary rotovalo, aby každému vojakovi mohla byť poskytnutá duchovná útecha.[56] Príslušníci 149. pešieho pluku a 14. pešieho pluku dochádzali na omše do gréckokatolíckeho chrámu v obci Oľka. V kronike 149. pešieho pluku je uvedené, že Nemci nadviazali priateľské vzťahy s vojakmi 1. honvédskeho pešieho pluku z Budapešti.[57] Tento pluk bol súčasťou 20. honvédskej pešej divízie VII. zboru, ktorý bol západným susedom nemeckej 4. pešej divízie.[58] Čiara dotyku medzi spomínanými divíziami prechádzala lesmi severne od Závady.

Nemeckí vojaci sa v priebehu druhej polovice apríla 1915 venovali aj vylepšovaniu pôvodného rakúsko-uhorského obranného systému, budovali kvalitnejšie zákopy, bunkre a provizórne priestory na ubytovanie. V kronike 49. pešieho pluku i 149. pešieho pluku sme našli zmienku, že divízni ženisti venovali značnú námahu výstavbe malých drevených zrubov v lesoch, ktoré sa stali veľmi obľúbené medzi dôstojníkmi i poddôstojníkmi.[59] Zrubové domčeky boli najmä na horskom chrbte Sveržava, a zachytené ich máme na niekoľkých fotografiách. Ich prítomnosť je potvrdená aj v lesoch medzi Závadou a Oľkou. Stali sa dočasným domovom pre príslušníkov 149. pešieho pluku. Sú zdokumentované v plukovnej kronike na dvoch snímkach.[60] Zruby pôsobia prepracovaným dojmom, majú aj drevené dvere a malé okná. Drevo na tieto zruby sa spracúvalo aj v píle v Radvani nad Laborcom,

---

[51] TSCHISCHWITZ, E. *General von der Marwitz*, c. d., s. 118-119.

[52] Tamže, c. d., s. 119.

[53] Pozri BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918)*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 35-40.

[54] TSCHISCHWITZ, E. *General von der Marwitz*, c. d., s. 119.

[55] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 75.

[56] Tamže, s. 75-76.

[57] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 107.

[58] DROBŇÁK, M. a kol. *Medzilaborce 1914 – 1918*, c. d., s. 194-195.

[59] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 75; SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 106.

[60] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., uverejnené v obrazovej prílohe.

čo dokladuje fotografia v denníku generála Hansa von Winterfeldta.[61] Zruby, ktoré postavili tesárski majstri v nemeckých uniformách, boli skutočne útulné. V kronike 49. pešieho pluku je dokonca napísané, že „*zrubové domčeky tu nadobudli takmer vilový charakter*“.[62]

Denník generála von Winterfeldta je pre nás nesmierne cenným dobovým prameňom. Vďaka nemu vieme napríklad aj o pracovných raňajkách generálov 4. pešej divízie a susednej 20. honvédskej pešej divízie (VII. zbor), ktoré sa uskutočnili v Radvani nad Laborcom dňa 22. apríla 1915.[63] Na priloženej fotografii v denníku je veliteľ 4. pešej divízie generál Erich Freyer spolu s veliteľom 20. honvédskej pešej divízie generálom Pálom von Nagyom v družnej debate.[64] Prítomní sú aj ďalší štábni dôstojníci z oboch divízií. Ide zatiaľ o jedinú nám známu fotografiu Ericha Freyera z obdobia počas nasadenia 4. pešej divízie na Slovensku.

K rozsiahlym útokom peších útvarov už v druhej polovici apríla nedochádzalo, ale delostrelecké bombardovanie úplne neutíchlo. 17. pluk poľného delostrelectva mal svoje batérie najmä v údolí Laborca v oblasti obce Čabiny.[65] Nasadené tu boli aj delostrelecké útvary rakúsko-uhorskej armády. 53. pluk poľného delostrelectva operoval v údolí Oľky a niekoľko batérií mal umiestnených aj v lesoch na Sveržave.[66] Od 24. apríla dostal tento delostrelecký pluk leteckú podporu.[67] Lietadlá mapovali ruské postavenia na sever od Repejova i v oblasti Krásneho Brodu a zistené údaje potom odovzdávali delostrelcom. Na základe presných dát dosahovalo nemecké delostrelectvo väčšie úspechy v ničení postavení protivníka i jeho vojenskej techniky. Podobnú činnosť ale vykonávali aj ruskí letci. Niektorí za ňu dokonca zaplatili životom. V zbierke autora štúdie sa nachádza fotografia havarovaného ruského lietadla v údolí Laborca. Vrak si obzerajú nemeckí a rakúsko-uhorskí vojaci.

Dňa 28. apríla 1915 mal 49. peší pluk veľký sviatok. Veliteľ pluku, podplukovník Waldemar Nolda, prevzal od generála Ericha Freyera vzácne nemecké vyznamenanie Železný kríž 1914 I. triedy.[68] K podobným slávnostným chvíľam dochádzalo koncom apríla aj pri iných plukoch divízií Beskydského zboru. Vieme napríklad o udelení rovnakého vyznamenania veliteľovi 83. rezervného pešieho pluku, plukovníkovi Fridrichovi Pohlmanovi.[69] Tento pluk bol súčasťou 25. rezervnej divízie a zúčastnil sa mimoriadne ťažkých bojov o výšinu 640 Kobyla.

Záverečné boje na území Slovenska (5. – 8. máj 1915)

Pokojné chvíle vypĺňané zdokonaľovaním zákopových systémov, stavbou zrubov, hliadkovaním, prieskumom, ale i kontaktom s miestnym obyvateľstvom skončili pre príslušníkov 4. pešej divízie dňa 5. mája 1915. V tento deň vydal generál von der Marwitz rozkaz na útok všetkým divíziám Beskydského zboru. Nemecká ofenzíva súvisela s prelomením frontovej línie na čiare Gorlice – Tarnov v Haliči. Nemecká 11. armáda a rakúsko-uhorská 4. armáda (pod spoločným velením nemeckého generála Augusta von Mackensena) prerazili front pri

[61] WINTERFELDT, H. *Meine Erlebnisse im Weltkriege 1914 – 1918*, c. d., s. 224.

[62] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 75.

[63] WINTERFELDT, H. *Meine Erlebnisse im Weltkriege 1914 – 1918*, c. d., s. 225.

[64] Tamže, c. d., s. 225.

[65] KINDEL, W. *2. Pommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 17*, c. d., s. 65.

[66] Kolektív. *Hinterpommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 53*, c. d., s. 27.

[67] Tamže, s. 27.

[68] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 76.

[69] WAHRENBURG, H. *Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 83*, c. d., s. 58.

Gorliciach a hnali Rusov na východ.[70] Ruské zbory, ktoré sa nachádzali na južnej strane Karpát, museli ustupovať karpatskými priesmykmi do Haliče, inak im hrozilo odrezanie od vlastnej armády a úplné zničenie.

Pluky 4. pešej divízie zaútočili na ruské postavenia v ranných hodinách 5. mája. Ľavé krídlo divízie (14. peší pluk, 149. peší pluk) postupovalo lesmi severne od Repejova, pravé krídlo divízie (49. peší pluk, 140. peší pluk) opustilo zákopy na Sveržave a pochodovalo oproti horskému chrbtu Homoľa, kde sa kľukatili ruské zákopové línie.[71] Intenzita ruského odporu nebola v pásme nasadenia 4. pešej divízie rovnaká. Ľavé krídlo hlásilo, že nepriateľ sa zo svojich postavení stiahol, brigáda nenarazila na významnejší ruský zadný voj. Horšia situácia bola v úseku pravého krídla divízie. 49. peší pluk a 140. peší pluk však napriek ruskému odporu ovládli kóty 460 Polom a 475 Zadný vrch severozápadne od Čabín.[72]

Ľavé krídlo 4. pešej divízie bolo stiahnuté medzi Repejov a Roškovce a všetky útvary divízie postupovali na severovýchod vo všeobecnom smere na mestečko Medzilaborce. Úlohou tejto divízie bolo oslobodiť práve dôležitý železničný uzol Medzilaborce, ktorý Rusi nepretržite ovládali tri mesiace (od 5. februára 1915).[73] Pluky na pravom krídle obišli malú obec Sukov, západne od údolia Laborca, kde Rusi uplatnili taktiku spálenej zeme a založili obrovský požiar.[74] Predvoj divízie tvorili jazdci z 12. dragúnskeho pluku, ktorí už 6. mája ráno boli v Krásnom Brode.

Delostrelectvo postupovalo v závese za pechotou. 53. pluk poľného delostrelectva sa pohol z údolia Oľky severne smerom na Repejov. 6. mája už v bol okolí obce Rokytovce a odtiaľ ostreľoval ruské postavenia pri Medzilaborciach.[75] 17. pluk poľného delostrelectva tiahol údolím Laborca a 6. mája bivakoval v okolí Krásneho Brodu.[76] Bombardoval výšiny v pohorí Magura (východne od Medzilaboriec), kde mali Rusi dobre vybudované obranné postavenia. V bojoch na Magure krvácali najmä pluky z 35. rezervnej divízie a 25. rezervnej divízie Beskydského zboru.[77] Prístupy k Medzilaborciam bránili Rusi z 33. pešej divízie do posledného muža. Práve v dňoch 6. – 7. mája 1915 zažili pluky 4. pešej divízie najťažšie boje počas svojho krátkeho pôsobenia na Slovensku.

7. pešia brigáda (149. peší pluk a 14. peší pluk) postupovala k Medzilaborciam zo západu a uviazla v bojoch na kóte 433 Panská Kýčera.[78] 8. pešia brigáda (49. peší pluk a 140. peší pluk) sa prebíjala do Medzilaboriec z juhovýchodu a krvácala na kóte 540 Kýčera.[79] O Medzilaborce sa bojovalo aj v noci zo 6. na 7. mája 1915. 49. peší pluk mal svoje postavenia i v okolí železničnej stanice.[80] V časti mesta západne od železničnej trate pálili na nepriateľa muži z práporov

[70] BUTTAR, P. *Germany Ascendant*, c. d., s. 157-200; DiNARDO, Richard L. *Turning Points. The Eastern Front in 1915*. Santa Barbara : Praeger, 2020, s. 89-106; DiNARDO, Richard L. *Breakthrough: The Gorlice – Tarnów Campaign 1915*. Santa Barbara : Praeger, 2010.

[71] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 108-109; WARTENSLEBEN, H. A. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 63-64; DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 76-77.

[72] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 76-77.

[73] DROBŇÁK, M. a kol. *Medzilaborce 1914 – 1918*, c. d., s. 146-168.

[74] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 77.

[75] Kolektív. *Hinterpommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 53*, c. d., s. 27.

[76] KINDEL, W. *2. Pommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 17*, c. d., s. 65.

[77] KONEČNÝ, M. *Beskydský zbor na Slovensku*, c. d., s. 48-50.

[78] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 109; WARTENSLEBEN, H. A. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 64.

[79] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 78.

[80] Tamže, s. 79.

140. pešieho pluku. Hranica medzi 4. pešou divíziou a 35. rezervnou divíziou išla dňa 7. mája severovýchodne od malej obce Ňagov.[81] Po vyčistení Medzilaboriec od ruských oddielov sa Nemci presúvali k hraničnému karpatskému hrebeňu, oddeľujúcemu Halič od Uhorska.

149. peší pluk a 14. peší pluk postupovali severne od Medzilaboriec smerom k obci Kalinov a museli zdolávať ruské postavenia na kótach 450 Polanka (dnes kóta 446) a 538 Spravodlivý vrch (dnes kóta 534).[82] Aj v priebehu 7. mája kládli ruskí vojaci počas ústupových bojov tuhý odpor a nevydávali svoje zákopy zadarmo. 140. peší pluk a 49. peší pluk po opustení Medzilaboriec smerovali k obci Vydraň (dnes súčasť okresného mesta) a odtiaľ k hraničnému hrebeňu.[83] Vyššie spomenuté kóty sa stali miestom krvavých stretov ruskej a nemeckej armády. 49. peší pluk len za 7. máj hlásil 3 zajatých ruských dôstojníkov a 900 vojakov, pričom ukoristil aj 5 ťažkých guľometov Maxim a bližšie neurčené množstvo pušiek a streliva.[84] 14. peší pluk uvádzal za tento deň koristných 250 ruských pušiek získaných v zákopoch na Spravodlivom vrchu.[85]

Delostrelecké útvary divízie zaujali postavenia medzi Krásnym Brodom a Medzilaborcami a zasypávali ustupujúcich Rusov silnou paľbou. 7. mája bola časť batérií 53. pluku poľného delostrelectva severovýchodne od Krásneho Brodu, časť už na západnom okraji Medzilaboriec.[86] Batérie I. oddielu 17. pluku poľného delostrelectva boli tiež rozdelené na viacerých úsekoch. Jedna časť pálila na Rusov z kóty 433 Kameň juhozápadne od Medzilaboriec.[87] Aj delostrelecké pluky sa postupne presúvali smerom k uhorsko-haličskej hranici. Delostrelecká prevaha Nemcov bola v tejto fáze bojov na našom území skutočne absolútna, ruská artilléria odpovedala len symbolicky alebo vôbec.

V predpoludňajších hodinách dňa 8. mája sa k hranici postupne priblížili útvary všetkých divízií. 7. pešia brigáda 4. pešej divízie postupovala východne od obce Kalinov a 8. mája prekročila hraničný karpatský hrebeň lesmi v okolí Laboreckého priesmyku, severne od Paloty. Zastavili sa aj na kóte 822 Stredný hrb, ktorá sa nachádza presne na hranici oboch historických regiónov.[88] Dnes je hraničnou výšinou medzi Poľskou a Slovenskou republikou. 8. pešia brigáda sa presúvala smerom od Vydrane k Laboreckému priesmyku.

Nie všetky útvary 4. pešej divízie opustili Slovensko 8. mája. Napríklad dve roty zo 149. pešieho pluku ostali ako stráž zajatcov a koristného materiálu v obci Vydraň, a k materskému pluku sa dostali až neskôr.[89] V archíve autora štúdie sa nachádza fotografia, na ktorej sú práve príslušníci pluku zachytení vo Vydrani pri strážení ruských zajatcov. Štáb Beskydského zboru na čele s generálom von der Marwitzom opustil Slovensko až po 8. máji.[90] Tým sa uzatvorilo pôsobenie nemeckej 4. pešej divízie, ale i celého Beskydského zboru na území Slovenska.

Nemci nám zanechali zaujímavé dobové svedectvo, datované práve 8. mája 1915 – v deň ukončenia bojov na území Slovenska. V kronike 49. pešieho pluku je zachytená spomienka

[81] Tamže, s. 79.

[82] WARTENSLEBEN, H. A. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 64.

[83] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 79-81.

[84] Tamže, s. 81.

[85] WARTENSLEBEN, H. A. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 64.

[86] Kolektív. *Hinterpommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 53*, c. d., s. 27.

[87] KINDEL, W. *2. Pommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 17*, c. d., s. 66.

[88] SELLE, H. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment*, c. d., s. 109.

[89] Tamže, s. 109.

[90] TSCHISCHWITZ, E. *General von der Marwitz*, c. d., s. 128.

z osobného denníka jedného z príslušníkov pluku, ktorú napísal na hraničnom hrebeni oddeľujúcom Halič od Uhorska. Pôsobenie 4. pešej divízie ukončíme práve slovami „neznámeho vojaka“:

„*Naše oddiely prechádzali cez divoké, no romantické horské oblasti. Okolo obeda sme dosiahli vrchol hrebeňa, tiahnúceho sa do diaľav. Pohov! „Uhorsko je oslobodené od nepriateľa“, znelo hrdo v našej hrudi. Tu hore bola hranica medzi Haličou a krásnym Uhorskom. Jeden pohľad späť na ten požehnaný kraj, krátka spomienka na padlých kamarátov a dlhý pohľad na obrovskú Halič. Koľko nemeckej krvi tam ešte bude musieť pretiecť?*“[91]

Záverom je potrebné zdôrazniť, že nasadenie nemeckého Beskydského zboru na fronte južne od Medzilaboriec v apríli 1915 bolo pre Centrálne mocnosti absolútne kľúčové. Nemecké pluky v poslednej chvíli zastavili ruský prielom do údolia Laborca a stabilizovali frontovú líniu. Vďaka Beskydskému zboru Centrálne mocnosti zvrátili dovtedy neúspešný priebeh Veľkonočnej bitky a do 6. apríla vytlačili Rusov zo všetkých dôležitých výšin severovýchodne od obcí Čabiny a Valentovce. Aj napriek opakovaným pokusom sa už Rusom na tomto úseku frontovej línie nepodarilo preraziť a nemeckí vojaci dobyté pozície udržali. V máji 1915 sa šťastena od Rusov definitívne odvrátila, po prielome pri Gorliciach ich čakal dlhý a tragický ústup, ktorý sprevádzali straty gigantických rozmerov.[92] Na Slovensko sa Rusi v priebehu prvej svetovej vojny už nikdy nevrátili.

M. KONEČNÝ: KAMPFTÄTIGKEIT DER DEUTSCHEN 4. INFANTERIEDIVISION IN DER SLOWAKEI (APRIL – MAI 1915)

Am 27. März 1915 wurde das deutsche Beskiden-Korps unter dem Kommando von General Georg von der Marwitz gebildet. Das Korps bestand aus drei deutschen Divisionen: der 4. Infanteriedivision, der 25. Reservedivision und der 35. Reservedivision. Das Korps hatte die Aufgabe, die österreichisch-ungarische 3. Armee zu unterstützen, die sich der russischen Offensive im Gebiet der heutigen Bezirke der nordöstlichen Slowakei entgegenstellte. Die einzelnen Verbände des Korps trafen im Wechsel von März und April 1915 nach und nach in der Slowakei ein. Die preußische 4. Infanteriedivision befand sich Ende März 1915 in Kampfstellungen auf dem Karpatenhauptkamm nördlich und östlich der Stadt Mukatschewo in der Ungarischen Ukraine. Sie war Teil der deutschen Südarmee, die von General Alexander von Linsingen befehligt wurde. Die 4. Infanteriedivision wurde mit der Eisenbahn über Mukatschewo und Tschop nach Sátoraljaújhely und von dort nach Humenné transportiert. In der ersten Aprilhälfte 1915 befand sich dort der Stab des deutschen Beskiden-Korps. Die 4. Infanteriedivision stand unter dem Kommando von General Erich Freyer. Ab dem 5. April befand sich das Divisionskommando in der Gemeinde Radvaň nad Laborcom im Laborec-Tal. Die Verbände der Division wurden sowohl westlich des Laborec-Tals als auch westlich des Oľka-Tals disloziert. Der linke Flügel der Division war das 149. Infanterieregiment. Die Gemeinde Oľka und das Tal nördlich der Gemeinde wurden vom 14. Infanterieregiment verteidigt. Der rechte Flügel der Division war das 49. Infanterieregiment im Gebiet von Sveržava zwischen dem Tal der Oľka und des Laborec. Die Reserve der Division war das 140. Infanterieregiment. Die Division verfügte auch über eine starke Artillerie – das 17. und das 53. Feldartillerieregiment. Der Kavallerieverband der Division war das 12. Dragonerregiment. Vom 11. bis 13. April 1915 stoppte die Division die russische Offensive im Gebiet westlich des Laborec-Tals und verhinderte, dass die Russen nach Čabiny und Oľka vordrangen. Am 13. April 1915 nahm das 49. Infanterieregiment der 4. Infanteriedivi-

[91] DUNCKER, H. *Das Infanterie-Regiment*, c. d., s. 82.

[92] BUTTAR, P. *Germany Ascendant*, c. d., s. 157-235; DiNARDO, R. *Turning Points*, c. d., s. 89-132.

sion an einer Militärparade in Čabiny teil, die aus Anlass des Besuchs des Oberbefehlshabers der österreichisch-ungarischen Armee, Feldmarschall Erzherzog Friedrich, stattfand. Bei der Militärparade wurde er auch von General Georg von der Marwitz begleitet. In der zweiten Aprilhälfte 1915 wurde die Division nicht in schwere Kämpfe verwickelt, sondern beschränkte sich auf den Artilleriebeschuss der russischen Stellungen. Die letzte Phase der Kämpfe des Ersten Weltkriegs auf dem Gebiet der Slowakei fand vom 5. bis 8. Mai 1915 statt. Das Beskiden-Korps startete eine Offensive in Richtung Norden, und die 4. Infanteriedivision wurde mit der Befreiung der Stadt Medzilaborce beauftragt. Die schwersten Kämpfe dieser Division auf dem Gebiet der Slowakei fanden zu dieser Zeit, am 6. und 7. Mai, bei der Befreiung von Medzilaborce und seiner Umgebung statt. Das 49. Infanterieregiment und das 140. Infanterieregiment bekämpften die russischen Truppen direkt in der Stadt Medzilaborce. Die übrigen Regimente umgingen die Stadt von Norden her. Am 8. Mai 1915 verließen die letzten russischen Einheiten die Slowakei. An diesem Tag überquerte die 4. Infanteriedivision den Grenzkamm der Karpaten im heutigen Bezirk Medzilaborce und verfolgte den Feind weiter auf dem Gebiet von Galizien.

Zoznam použitej literatúry:

BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918).* Košice : Štátna vedecká knižnica, 2013. ISBN 978-80-85328-65-3.

BUTTAR, Prit. *Germany Ascendant. The Eastern Front 1915.* Oxford : Osprey Publishing, 2017. ISBN 978 1 4728 1937 6.

DiNARDO, Richard L. *Breakthrough: The Gorlice – Tarnów Campaign 1915.* Santa Barbara : Praeger, 2010. ISBN 0275991105.

DiNARDO, Richard L. *Turning Points. The Eastern Front in 1915.* Santa Barbara : Praeger, 2020. ISBN 978-1-4408-4453-9.

DROBŇÁK, Martin a kol. *Medzilaborce 1914 – 1918*. Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a Klub vojenskej histórie Beskydy, 2018. ISBN 978-80-570-0491-2.

DUNCKER, Hans – EISERMANN, Heinrich. *Das Infanterie-Regiment von Kluck (6. Pomm.) Nr. 49 im Weltkriege 1914 – 1918*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1927.

GLAISE-HORSTENAU, Edmund (Ed.). *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 – 1918. Band II. Das Kriegsjahr 1915. 1. Teil.* Wien : Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1931.

HORVÁTH, Jakub. *Boje v Karpatoch 1914-1915.* Banská Bystrica : Jakub Horváth, 2014. ISBN 978-80-971688-0-3.

KINDEL, Wilhelm. *2. Pommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 17.* Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1923.

Kolektív. *Eine Bilderreihe aus den Kampfgebieten der 25. Reserve Division. 1914 – 1916*. Berlin : Stähle & Friedel, 1917.

Kolektív. *Hinterpommersches Feldartillerie-Regiment Nr. 53.* Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1924.

KONEČNÝ, Martin. *Beskydský zbor na Slovensku. Nemecké divízie v údolí Laborca*. Košice : Martin Konečný, 2021. ISBN 978-80-570-3189-5.

Reichsarchiv. *Der Weltkrieg 1914 – 1918. Band VII. Die Operationen des Jahres 1915. Die Ereignisse im Winter und Frühjahr.* Berlin : E. S. Mittler & Sohn, 1931.

SELLE, Hans von – GRÜNDEL, Walter. *Das 6. Westpreussische Infanterie-Regiment Nr. 149 im Weltkriege*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1929.

SCHRAMEK, Georg. *Das Res.-Feldartillerie-Regiment Nr. 35 im Weltkriege 1914 – 18.* Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1925.

SOLDAN, Adolf. *5. Grossherzoglich Hessische Infanterie-Regiment Nr. 168*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1924.

SONNE, Ludwig et al. *Geschichte des Grossherzoglich-Hessischen Reserve-Feldartillerie-Regiments Nr. 25. im Weltkrieg 1914 – 1918*. Frankfurt : Verlag der Offiziere, 1930.

TSCHISCHWITZ, Erich von. *General von der Marwitz. Weltkriegsbriefe*. Berlin : Verlag Reimar Hobbing, 1940.

TUNSTALL, Graydon A. *Blood on the Snow. The Carpathian Winter War of 1915.* Kansas : University Press of Kansas, 2010. ISBN 978-0-7006-1720-3.

WAHRENBURG, Hans. *Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 83.* Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1924.

WARTENSLEBEN, Herbert Alexander. *Das Infanterie-Regiment Graf Schwerin (3. Pomm.) Nr. 14 im Weltkriege 1914 – 1918*. Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1926.

WINTERFELDT, Hans von. *Meine Erlebnisse im Weltkriege 1914 – 1918. 1. Teil.* (v rukopise).

ZINZOW, Hans Adam. *Königlich Preussisches Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 9.* Oldenburg – Berlin : Gerhard Stalling, 1930.

Príslušník zdravotníckych jednotiek 4. pešej divízie so svojím služobným psom. Všimnite si znak červeného kríža na obojku psa. V pozadí krásne vidieť drevené zruby, ktoré postavili nemeckí ženisti v lesoch západne i východne od údolia rieky Oľka.

Generál arcivojvoda Leopold Salvátor (v popredí v strede) obklopený nemeckými a rakúsko-uhorskými dôstojníkmi v Humennom (apríl 1915).

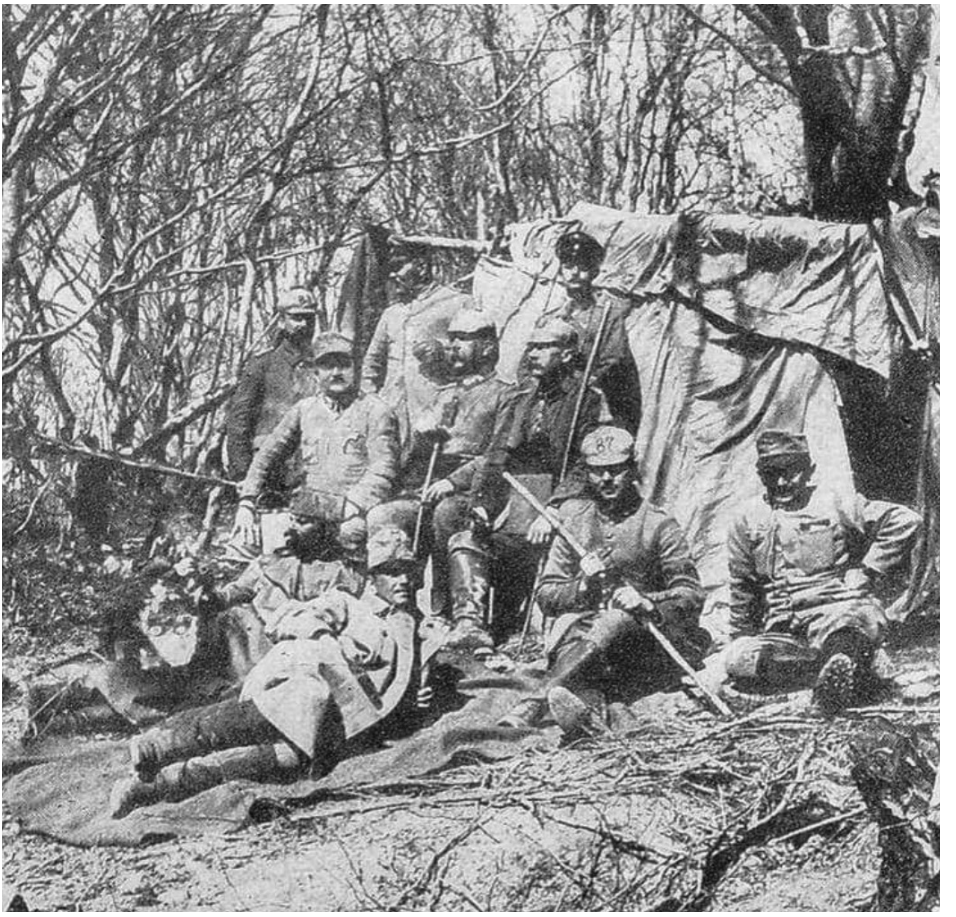

Štáb nemeckého 83. rezervného pešieho pluku v lesoch severne od Valentoviec (apríl 1915). Všimnite si dôstojníka z 87. vlastibraneckého pešieho pluku (druhý sprava). Zreteľne ho identifikuje číslo „87" na látkovom poťahu jeho koženej prilby. Ide o jedinú nám známu fotografiu, ktorá potvrdzuje nasadenie malej časti tohto pluku na území Slovenska počas prvej svetovej vojny.

Podplukovník Waldemar Nolda (na portrétnej fotografii už v uniforme generála) velil 49. pešiemu pluku 4. pešej divízie počas jeho nasadenia na Slovensku. Dňa 28. apríla 1915 obdržal vzácne vyznamenanie Železný kríž 1914 I. triedy za príkladné velenie pluku. Kríž je pripnutý v strede ľavej časti uniformy.

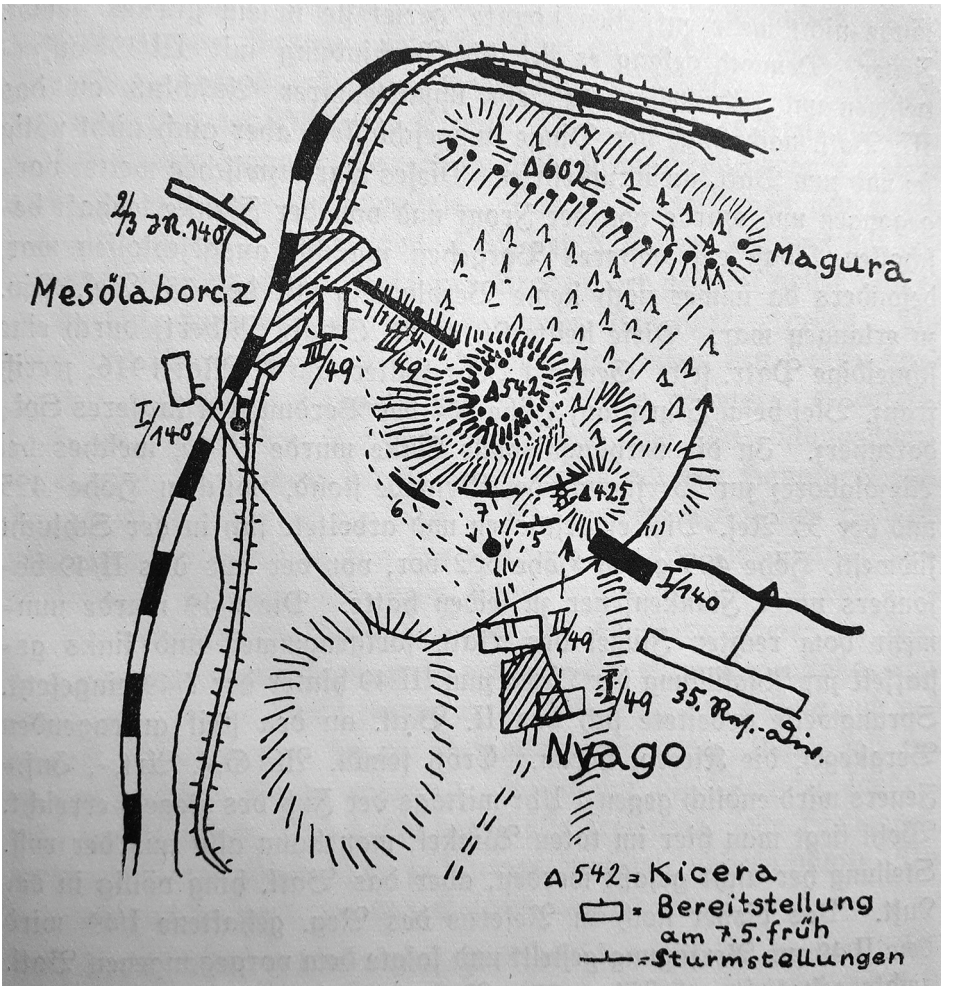

Bojové postavenie útvarov 4. pešej divízie v Medzilaborciach a ich okolí dňa 7. mája 1915

DOSTAVBA A KONEČNÁ ÚPRAVA VOJNOVÝCH CINTORÍNOV Z PRVEJ SVETOVEJ VOJNY NA ÚZEMÍ SEVEROVÝCHODNÉHO SLOVENSKA V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

ANTON **LIŠKA**

LIŠKA, A.: Completion and final arrangement of war cemeteries from the World War 1 on the territory of north-eastern Slovakia in the interwar period. Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 76-106, Bratislava.
The study introduces lazarette and frontline war cemeteries in the territory of north-eastern Slovakia, built as a result of the World War 1 battles. They are a historical phenomenon unparalleled in Slovakia. They are unique mainly in the method of their foundation as well as in high concentration in a relatively small territory. Most of these memorial sites were not completed during the war. Their construction process therefore had to be finished in the interwar period. The newly established Czechoslovak Republic had to deal with this situation due to the commitments resulting from the post-war international peace treaties. The study focuses on the extent to which the Republic succeeded and by what means and procedures, being compiled to a large extent from the knowledge gained from studying primary archival sources, supplemented by known facts, captured in the specialised literature, related to the studied issue.
Keywords: Completion and finishing. Northeast Slovakia. The first Czechoslovak Republic. The interwar period. War cemeteries and graves.

Po skončení prvej svetovej vojny prevzala zodpovednosť za všetky vojnové cintoríny (a vojnové hroby), zriadené počas tohto konfliktu na území severovýchodného Slovenska, novovzniknutá Československá republika. Nový štátny útvar, ktorý vznikol 28. októbra 1918, ako jeden z nástupníckych štátov bývalého Rakúsko-Uhorska a ktorého hranice s definitívnou platnosťou vymedzili a potvrdili až povojnové mierové zmluvy zo Saint Germain (10. september 1919) a Trianonu (4. jún 1920), formálne prevzal od X. odboru strát vojny pri cisársko-kráľovskom Ministerstve vojny vo Viedni agendu, týkajúcu sa vojnových hrobov z územia severovýchodného Slovenska (a zo všetkých zvyšných častí novovzniknutej republiky) dňa 7. januára 1919. Zodpovednou osobou za tento právny úkon bol na československej strane kapitán Dávid.[1] Formálnym prevzatím agendy vojnových hrobov sa v Československu spustil proces dostavby a konečnej úpravy stoviek vojnových cintorínov a tisícok vojnových hrobov z prvej svetovej vojny.

Organizačná základňa dostavby a konečnej úpravy vojnových cintorínov

Dostavbou a konečnou úpravou vojnových cintorínov (a hrobov), zriadených na území Československej republiky počas prvej svetovej vojny, boli v Česku, na Morave, v Sliezsku, na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi poverené miestne posádkové veliteľstvá a vojenská duchovná správa. Uvedené činnosti vykonávali vo vlastnej réžii, prostredníctvom vojakov a vojenských duchovných, slúžiacich v príslušných vojenských útvaroch, a tiež za pomoci

[1] SCHUBERT, Jan. Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Dziewiąty wydział grobów wojennych (Kriegs-gräber-abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915 – 1918. In *Czasopismo Techniczne – Architektura*, 2009, roč. 106, č. 13, s. 186.

vojenských stavebných oddelení.[2] Išlo o najnižšiu úradnú zložku (prvý iniciatívny úrad), zaoberajúcu sa účinnou starostlivosťou o vojnové cintoríny (a hroby) na zverených územiach, a to tak v praktickej rovine (dostavba, konečná úprava), ako aj v rovine úradnej (spisová agenda). Vojenská duchovná správa mala na starosti tvorbu centrálnej evidencie vojnových obetí. Posádkové veliteľstvá prostredníctvom inšpekčných dôstojníkov vojnových hrobov a vojenských pracovných oddielov zabezpečovali dozornú službu na vojnových cintorínoch, podávali návrhy na úpravu vojnových hrobov a na zrušenie alebo zriadenie vojnových cintorínov, vykonávali dozor nad prácou cintorínskeho personálu (správcovia cintorínov, stáli hrobári), podávali žiadosti o pridelenie finančných prostriedkov v podobe zriaďovacích a udržiavacích paušálov, potrebných na zabezpečenie starostlivosti o vojnové hroby a cintoríny a zabezpečovali primerané hospodárenie s týmito prostriedkami. Posádkové veliteľstvá na území východného Slovenska a v Podkarpatskej Rusi mali tieto kompetencie rozšírené aj o podávanie návrhov na účelnú koncentráciu a premiestňovanie roztrúsených vojnových hrobov na existujúce alebo nové vojnové cintoríny, ako aj o zisťovanie identifikačných údajov o exhumovaných obetiach, vrátane zostavovania ich podrobnej evidencie.[3] Na území severovýchodného Slovenska pôsobili v medzivojnovom období tri vojenské posádkové veliteľstvá – Československé vojenské posádkové veliteľstvo v Bardejove, Čemernom (dnes miestna časť mesta Vranov nad Topľou) a v Humennom.

Na území severovýchodného Slovenska a Podkarpatskej Rusi členom miestnych posádkových veliteľstiev a vojenskej duchovnej správy vypomáhali s plnením vyššie opisovaných úloh príslušníci žandárskych staníc, nájomné stavebné firmy, námezdní robotníci, správcovia vojnových cintorínov a stáli hrobári. Dôvodom tejto výpomoci bola skutočnosť, že na uvedených územiach sa na rozdiel od zvyšných častí Československa nachádzala nepomerne vyššia koncentrácia vojnových cintorínov (a hrobov) z prvej svetovej vojny. Starostlivosť o ich dostavbu, konečnú úpravu a následnú údržbu by tunajšie posádkové veliteľstvá a vojenská duchovná správa bez cudzej pomoci neboli schopné vo vlastnej réžii zabezpečiť. Ministerstvo národnej obrany pôvodne plánovalo túto situáciu vyriešiť zriadením zvláštnych pracovných oddielov, avšak napokon od tohto nápadu (pravdepodobne z ekonomických dôvodov) ustúpilo a vzniknutú situáciu vyriešilo jednak dohodou o medzirezortnej výpomoci, uzatvorenou s Ministerstvom vnútra, jednak zriadením pracovných miest stálych hrobárov a uzatváraním pracovných dohôd s miestnymi stavebnými firmami a obyvateľmi za účelom výkonu ťažkých prác v teréne.[4]

Na základe vyššie spomenutej dohody rezortných ministerstiev bolo dňa 23. decembra 1920 Zemské četnícke veliteľstvo so sídlom v Bratislave, ktoré ako najvyšší krajinský orgán Ministerstva vnútra, riadilo výkon jeho agendy na území Slovenska, požiadané, aby vzalo na vedomie nutnosť spolupráce jeho podriadených zložiek – žandárskych[5] staníc na dostavbe a konečnej úprave vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny nachádzajúcich sa na území severovýchodného Slovenska. V praktickej rovine to znamenalo, že na všetkých lokalitách, situovaných v tejto časti novovzniknutej republiky, kde nebola zriadená vojenská správa, ale nachádzali sa tam frontové a lazaretné vojnové cintoríny (a hroby), prevzali dohľad nad prá-

[2] URIK, Radoslav. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 4, s. 10.

[3] Vojenský historický archív Bratislava (ďalej VHA Bratislava), fond Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava (ďalej ZVV), rok (ďalej r.) 1921, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 149, signatúra číslo (ďalej sign. č.) 1487. *Upravení kompetence MNO a podřízených vyš. voj. velit*.

[4] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 10.

[5] Ide o slovenský ekvivalent dobového názvu profesie, v archívnych prameňoch uvádzanej pomocou pojmu *četník, četnícky, četnícka.*

cami a peniazmi vyčlenenými za účelom ich dostavby a konečnej úpravy miestne žandárske stanice.[6] Na území severovýchodného Slovenska ich bolo do tohto procesu zapojených dovedna 42 – Žandárska stanica v Bardejove, Bardejovských kúpeľoch, Čertižnom, Giraltovciach, Hanušovciach nad Topľou, Humennom, Kamenici nad Cirochou, Kapišovej, Kelči (dnešná Nová Kelča), Koškovciach, Kračúnovciach, Krajnej Poľane, Kružlovskej Hute, Kurime, Malej Poľane, Marhani, Medzilaborciach, Miňovciach, Nižnej Oľke, Nižnom Hrabovci, Osadnom, Papíne, Pčolinom, Rovnom, Ruskom (zaniknutá obec), Sačurove, Slovenskej Kajni, Slovenských Raslaviciach (dnes súčasť obce Raslavice), Snine, Soli, Stakčíne, Stropkove, Tovarnom, Ubli, Uliči, Víťazovciach, Vydrani (dnes miestna časť mesta Medzilaborce), Výrave, Vyšnej Radvani (dnešná Radvaň nad Laborcom), Vyšnom Orlíku, Vyšnom Svidníku (dnes súčasť mesta Svidník) a v Zborove. Príslušníci žandárskych staníc plnili na území svojich okrskov viaceré dôležité úlohy. Zisťovali skutočný počet vojnových hrobov, zhodnocovali aktuálny stav vojnových cintorínov, získavali dostupné informácie o pochovaných obetiach, zúčastňovali sa exhumačných prác, najímali a kontrolovali firmy, resp. robotníkov zabezpečujúcich exhumačné práce a práce realizované na dostavbe a konečnej úprave vojnových cintorínov, vyvárali spisovú agendu súvisiacu so starostlivosťou o vojnové cintoríny (katastrálne listy, evidenčné listy, exhumačné protokoly, katastrálne mapy, náčrty, skice, matrice a plány vojnových cintorínov atď.) a spravovali dobudované vojnové cintoríny.[7]

Dôležitým článkom v rámci „prvej línie“ starostlivosti o vojnové cintoríny v medzivojnovom Československu boli správcovia vojnových cintorínov a stáli hrobári. Stáli hrobári zabezpečovali praktickú starostlivosť o údržbu týchto pietnych miest po ich dobudovaní do finálnej podoby. Pôvodne mali túto úlohu vykonávať správcovia cintorínov, za ktorých boli určené obce, mestá, cirkevné spoločenstvá, posádkové veliteľstvá alebo žandárske stanice. Ministerstvo národnej obrany v snahe odbremeniť spomenuté inštitúcie od týchto povinností zriadilo dňa 4. októbra 1921 pracovnú pozíciu stálych hrobárov.[8] V praxi sa tieto pracovné miesta obsadzovali spravidla bývalými vojnovými veteránmi, vrátane takých, ktorí sa v dôsledku vojnových zranení stali čiastočnými alebo plnými invalidmi. Hlavným poslaním stálych hrobárov bola celoročná starostlivosť o celkovú údržbu im zverených vojnových cintorínov. Medzi ich pracovné úlohy patrila úprava náhrobníkov, výsadba kvetín na rovoch, zalievanie kvetín, vyplievane buriny, kosenie trávy, úprava živých plotov a živých stien, vykonávanie pravidelného dohľadu nad tým, aby sa neničila kvetinová výzdoba hrobov a aby nedochádzalo ku rozkrádaniu alebo úmyselnému či náhodnému poškodzovaniu akýchkoľvek vecí, situovaných na ploche cintorína, vykopávanie nových hrobov a ich označovanie novými náhrobníkmi, udržiavanie cestičiek a chodníkov na cintoríne vo vyhovujúcom stave, zabezpečovanie drobných opráv, na ktoré nebola potrebná cudzia pomoc, udržiavanie nápisov na náhrobných evidenčných tabuliach a krížoch v čistom stave, udržiavanie celkovej čistoty a poriadku na cintoríne, vykonávanie každoročnej jarnej komplexnej kontroly plochy cintorína za účelom zistenia jeho aktuálneho stavebno-technického stavu, ako aj odstraňovanie škôd na hroboch, náhrobníkoch, chodníkoch, oploteniach, centrálnych pietnych miestach a všetkých ostatných plochách cintorína, vzniknutých v dôsledku negatívnych vplyvov ľudskej činnosti alebo v dôsledku nepriaznivého počasia.[9] Správcovia vojnových cintorínov vykonávali dozor nad zmluvnými hrobármi, v pravidelných interva-

[6] BYSTRICKÝ, Jozef. Dokumenty o vojnových cintorínoch z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch.* Eds. Vasiľ Fedič, Svetoslav Husťák. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 31.

[7] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 12-14.

[8] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 971. *Potřeba hrobníku na voj. hřbitovech*.

[9] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 18-19.

loch kontrolovali, či sú tieto pietne miesta riadne udržiavané a nachádzajú sa v dobrom stave, zabezpečovali ich ochranu pred vandalmi, podávali návrhy na ich úpravu, hospodárili s fondmi na ich údržbu a vyjednávali podmienky nájomných alebo kúpnych zmlúv so súkromnými vlastníkmi pozemkov pod týmito pietnymi miestami.[10]

Na krajinskej úrovni zabezpečovali starostlivosťou o vojnové hroby a cintoríny z prvej svetovej vojny Zemské vojenské veliteľstvá. Do jarných mesiacov roku 1924 túto úlohu vykonávali prostredníctvom Zemských inšpekcií vojnových hrobov a ich expozitúr, od jari 1924 ju zabezpečovali pomocou Referátov vojnových hrobov pri Zemských vojenských veliteľstvách.[11] Za vojnové hroby a cintoríny nachádzajúce sa na území severovýchodného Slovenska zodpovedali do 1. marca 1924 Zemské vojenské veliteľstvo pre Slovensko so sídlom v Bratislave a Zemská inšpekcia vojnových hrobov so sídlom v Košiciach.[12] Prednostom (riaditeľom) košickej inšpekcie bol vrchný superior Jozef Kepka. Okrem neho pôsobili na tunajšej zemskej inšpekcii aj ďalší štyria úradníci. Rotmajster Aloiz Dotzenberger mal na starosti vyplácanie paušálov, zakladanie a správu katastra vojnových hrobov pre Slovensko a zber a kontrolu skíc a plánov vojnových cintorínov. Desiatnik Karel Novák zodpovedal za bežné práce, pátranie a následné exhumácie roztrúsených vojnových hrobov, vrátane vyúčtovania týchto aktivít, a tiež kreslenie plánov a skíc vojnových cintorínov. Kancelárskemu pomocníkovi Jánovi Stindlovi bola zverená starostlivosť o zakladanie a správu katastra vojnových hrobov pre Podkarpatskú Rus, tvorbu zoznamov vojnových hrobov, pátranie po vojnových hroboch a kreslenie skíc a plánov vojnových cintorínov. Príkazník Jozef Němeček zabezpečoval vyhotovovanie zoznamov objednávok náhrobných evidenčných tabuliek a ich následnú distribúciu do sídel posádkových veliteľstiev, resp. posádkových staníc.[13] Od 1. marca 1924, po tom, ako Ministerstvo národnej obrany výnosom zo dňa 9. februára 1924 združilo ku dňu 1. marcu 1924 Zemskú inšpekciu vojnových hrobov so sídlom v Košiciach, a súčasne zriadilo Referát vojnových hrobov pri Zemskom vojenskom veliteľstve Bratislava, prevzala táto novozriadená inštitúcia všetky úlohy a kompetencie, ktorými disponovala jej predchodkyňa.[14] Okrem agendy košickej inšpekcie prevzala nová inštitúcia i agendu Zemského vojenského veliteľstva v Užhorode a Expozitúry zemskej inšpekcie vojnových hrobov v Bratislave. Ministerstvu národnej obrany sa týmto krokom podarilo zlúčiť činnosť troch samostatných inštitúcií do jednej. Primárnym motívom, ktorý viedol rezortné ministerstvo k tomuto kroku, bola snaha o zníženie ekonomických výdavkov spojených s ich prevádzkou. Novozriadený Referát vojnových hrobov pri Zemskom vojenskom veliteľstve Bratislava zodpovedal po novom za agendu vojnových hrobov na celom území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Fungoval nepretržite od svojho zriadenia (1. marec 1924) až do vypuknutia druhej svetovej vojny (1. september 1939).[15] Hlavným poslaním Zemských inšpekcií vojnových hrobov,

[10] DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny a pamätníky v Medzilaborciach. In *Medzilaborce 1914 – 1918.* Ed. Martin Drobňák. Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a KVH Beskydy, 2018, s. 206.

[11] DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka. In *Prvá svetová vojna a východné Slovensko.* Eds. Martin Drobňák, Viktor Szabo. Humenné : KVH Beskydy, 2014, s. 57.

[12] BYSTRICKÝ, J. *Dokumenty*, c. d., s. 32.

[13] Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej VÚA-VHA Praha), fond Ministerstvo národní obrany – Ústřední správa válečných hrobů (ďalej f. MNO – ÚSVH), krabica číslo (ďalej kr. č.) 210, r. 1922, sign. č. 103 ½ 8. *Přehled kanc. personálu MNO – UIVHR a podřízených inspekcí a expositur*.

[14] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1924, šk. 164, sign. č. 139. *Likv. če. zem. voj. velit. pro Slovensko, Inspekce válečných hrobů v Košicích*.

[15] DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku (história, umelecká hodnota a možnosti obnovy). In *Bardkontakt 2018 – zborník prednášok*. Eds. Eva Kráľová, Martin Dubiny. Bardejov : Mesto Bardejov, 2018, s. 61.

resp. Referátov vojnových hrobov pri Zemských vojenských veliteľstvách, bola koordinácia činností všetkých orgánov a inštitúcií, zodpovedných za výstavbu a údržbu vojnových cintorínov (a hrobov) na území, ktoré im bolo zverené do starostlivosti. Medzi kompetencie týchto inštitúcií spadalo i preskúmavanie oprávnených požiadaviek a dobrozdaní správcov jednotlivých vojnových cintorínov, overovanie potreby, resp. nevyhnutnosti zriaďovania pracovných miest stálych hrobárov, zdôvodňovanie návrhov na výstavbu pamätníkov, pomníkov a mohýl, zdôvodňovanie návrhov na zriaďovanie a výstavbu nových vojnových cintorínov, kontrola úmrtných listov s evidenčnými listami a polohopisnými plánmi vojnových cintorínov, rozhodovanie o ich opravách vojnových cintorínov (a hrobov), vyžadujúcich si menšie finančné náklady, kontrolovanie náhrobných evidenčných tabúľ, vrátane ich dopĺňania, vymieňania a opravovania a pravidelné kontrolovanie podriadených inštitúcií (posádkové veliteľstvá, civilné správy vojnových cintorínov, stáli hrobári), zodpovedných za zriaďovanie, výstavbu a správu vojnových cintorínov na im pridelenom území.[16]

Na celoštátnej úrovni zodpovedalo za agendu vojnových hrobov a starostlivosť o vojnového cintoríny z prvej svetovej vojny, zriadené na území Československa, Ministerstvo národnej obrany so sídlom v Prahe. Uvedené ministerstvo zabezpečovalo túto úlohu do konca novembra 1920 výlučne prostredníctvom svojich podriadených zložiek, od začiatku decembra 1920 aj v súčinnosti s Ministerstvom vnútra. Za účelom riadenia a spravovania agendy vojnových cintorínov (a hrobov) na celoštátnej úrovni zriadilo Ministerstvo národnej obrany v roku 1919 samostatný úrad – Ústredný inšpektorát vojnových hrobov so sídlom v Prahe. Jeho riadením bol ako prvý poverený podplukovník Karel Růžička, po ktorom prevzal túto funkciu major Svatoš. Primárnym poslaním tohto úradu bolo zastrešovanie všetkých aktivít, spojených s výstavbou a konečnou úpravou vojnových cintorínov (a hrobov) na území Československej republiky a vedenie centrálnej evidencie, zahŕňajúcej dostupné informácie o všetkých vojakoch, ktorí počas prvej svetovej vojny padli a boli pochovaní v niektorom z vojnových hrobov, resp. na niektorom z vojnových cintorínov, nachádzajúcich sa na území Československa, a tiež o všetkých československých vojakoch, ktorí zahynuli v tomto vojnovom konflikte a boli pochovaní na niektorom z bojísk prvej svetovej vojny, nachádzajúcich sa mimo územia Československej republiky.[17] Do kompetencie tohto úradu patrilo vedenie všetkých rokovaní so zahraničnými úradmi zaoberajúcimi sa agendou vojnových hrobov, povoľovanie exhumácií a prevozov pozostatkov vojakov na vlastné alebo štátne náklady, kontrolovanie vojnových hrobov československých vojakov, ktorí zahynuli v prvej svetovej vojne a boli pochovaní v zahraničí, hospodárenie s rozpočtom a fondmi určenými na zriaďovanie a starostlivosť o vojnové cintoríny (a hroby), obsadzovanie miest hrobárov a zabezpečovanie výplat pre týchto zamestnancov, určovanie výšky zriaďovacieho a udržiavacieho paušálu, úradné vyhlasovanie vojakov, ktorí padli alebo sa stali nezvestnými počas prvej svetovej vojny za mŕtvych, rozhodovanie o návrhoch na vybudovanie nových pamätníkov, pomníkov a mohýl na vojnových cintorínoch, rozhodovanie o zriaďovaní a výstavbe nových vojnových cintorínov, výmenu úmrtných dokladov s kompetentnými zahraničnými úradmi, prideľovanie náhrobných evidenčných tabuliek, akékoľvek zmeny v personálnych otázkach pridelených dôstojníkov, povoľovanie služobných ciest personálu predmetného úradu po predložení cestovného plánu a rozhodovanie o realizácii opráv vojnových cintorínov, ktoré si vyžadovali použitie vyšších finančných nákladov.[18]

---

[16] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1487. *Upravení kompetence MNO a podřízených vyš. voj. velit*.

[17] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d, s. 8.

[18] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1487. *Upravení kompetence MNO a podřízených vyš. voj. velit*.

Legislatívna základňa dostavby a konečnej úpravy vojnových cintorínov – všeobecné predpisy

Podobne ako počas prvej svetovej vojny ani v medzivojnovom období neprebiehala starostlivosť o frontové a lazaretné vojnové cintoríny z územia severovýchodného Slovenska samovoľne, ale riadila sa vopred stanovenými pravidlami, nariadeniami, usmerneniami a výnosmi zakotvenými v dokumentoch príslušného rezortného ministerstva. V medzivojnovom období bolo za vydávanie týchto usmernení zodpovedné Ministerstvo národnej obrany sídliace v Prahe, ktoré tak činilo prostredníctvom svojich podriadených inštitúcií (Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov, I. politicko-právneho odboru, Prezídia, zemských vojenských inšpekcií a pod.).[19]

Medzi prvé nariadenia, ktoré Ministerstvo národnej obrany v tejto súvislosti vydalo, patril výnos zo dňa 10. mája 1919, adresovaný posádkovým veliteľstvám, žandárskym staniciam a vojenskej duchovnej správe, obsahujúci základné pravidlá pre dostavbu a konečnú úpravu vojnových cintorínov zriadených počas prvej svetovej vojny na území Československej republiky. V zmysle tohto dokumentu mali byť všetky vojnové cintoríny ohradené a všetky vojnové hroby upravené a opatrené náhrobnými evidenčnými tabuľkami s nápismi a číslami. Nápisy mali byť na ľavej strane tabuliek vyhotovené v českom (na území Čiech, Moravy a Sliezska) alebo slovenskom (na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi) jazyku, na pravej strane v materinskom jazyku pochovaného vojaka. Na tabuľkách mali byť uvedené číslo pluku, hodnosť, meno a priezvisko, rok narodenia, deň, rok a miesto úmrtia pochovaného vojaka a číslo hrobu, do ktorého boli jeho telesné pozostatky na príslušnom vojnovom cintoríne uložené. V prípade, že vojnové hroby nebolo možné z akýchkoľvek dôvodov v krátkom časovom období upraviť podľa vyššie uvedených požiadaviek, mali byť tieto aspoň označené číslami a paralelne s tým sa mal vyhotoviť zoznam vojakov pochovaných v týchto hroboch. Hroby vojakov, pri ktorým bola identita obetí otázna alebo ju nebolo možné zistiť, sa označovať náhrobnými evidenčnými tabuľkami nemali. Takéto prípady sa však mali bezodkladne nahlásiť vecne a miestne príslušným inšpekciám vojnových hrobov, a tiež Ústrednému inšpektorátu vojnových hrobov, ktorých úlohou bolo neznáme obete identifikovať (ak disponovali patričnými údajmi).[20]

Koncom októbra 1919 prijalo Prezídium Ministerstva národnej obrany výnos o pretretí časti nápisov na náhrobných evidenčných tabuľkách, situovaných na vojnových hroboch, nachádzajúcich sa na vojnových cintorínoch z prvej svetovej vojny. V zmysle uvedeného výnosu mali byť bielou emailovou farbou zabielené všetky údaje o pochovaných vojakoch, s výnimkou ich mien, priezvisk, dátumov narodení, dátumov úmrtí a čísel hrobov, v ktorých boli pochovaní. Praktickou realizáciou tohto príkazu boli poverené vojenské posádkové veliteľstvá, žandárske stanice a obecné úrady.[21]

Koncom apríla 1920 vydal Ústredný inšpektorát vojnových hrobov nariadenie s názvom *Definitivní úprava válečných hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*, v ktorom zadefinoval komplexné pravidlá pre dostavbu a konečnú úpravu lazaretných a frontových vojnových cintorínov na severovýchode Slovenska a v Podkarpatskej Rusi. V zmysle tohto nariadenia sa na uvedenom území mali rušiť všetky vojnové cintoríny (a hroby), kde boli pochovaní neznámi vojaci, pričom ich telesné pozostatky sa mali exhumovať a znova pochovať („pre-

[19] DROBŇÁK, M. *Vojnové*, c. d., s. 204.

[20] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, číslo jednotky (ďalej č. j.) 6949. *Posádkové velitelství, Četnícka stanice, Vojenská duchovní správa*.

[21] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, kr. č. 503, r. 1919, č. j. 36 207. *Kratší nápisy na evid. tabulkách vál. hrobů; prebarvení*.

pochovať“) do existujúcich alebo novozriadených masových hrobov. Podľa Ministerstva národnej obrany bolo prijatie tohto nariadenia nevyhnutné z toho dôvodu, „*...aby sa nesmierne výdavky na upravovanie tohto množstva hrobov a cintorínov v Karpatoch obmedzili, a tiež preto, aby od stáleho bremena udržiavania celého komplexu jednotlivých cintorínov štát* [...] *ušetril...*“[22].

Začiatkom mája 1920 prijal ten istý úrad dokument s názvom *Uchování roztroušených hrobů na bojištích Karpatských*, prostredníctvom ktorého všetkým posádkovým veliteľstvám v krajine nariadil, aby sa aktívne podieľali na vyhľadávaní roztrúsených vojnových hrobov v obvodoch, ktoré spravovali a ich polohy následne zakresľovali do poľných skíc. Hroby neznámych vojakov, ktoré boli vystavené zániku (pováľané, vyhrabávané zverou, rozorané a pod.), mali byť exhumované, premiestnené na najbližší vojnový cintorín a tam pochované do masového hrobu. Pri hroboch známych vojakov mal byť použitý rovnaký postup, s tým rozdielom, že ich telesné pozostatky mali byť uložené do jednotlivých hrobov. Podľa Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov bolo takéto nariadenie potrebné prijať z toho dôvodu, „*...aby sa predišlo mnohým neprístojnostiam, ako otváranie hrobov a odnímanie topánok atď. pochovaným vojakom*“.[23]

V máji 1920 sa Ministerstvo národnej obrany zaoberalo (opätovne) aj nápismi na náhrobných evidenčných tabuľkách. Primäl ho k tomu jazykový zákon z februára 1920, ktorý stanovil rámcové pravidlá používania spisovného jazyka v novom štátnom útvare. Pravidlá ustanovené zákonom bolo potrebné implementovať do všetkých sfér života, agendu vojnových hrobov nevynímajúc. Z uvedeného dôvodu vydal Ústredný inšpektorát vojnových hrobov dňa 31. mája 1920 výnos s názvom *Náhrobní evidenční tabulky a jejich text ve smyslu jazykového zákona*. Dokument bol záväzný pre všetky oblasti Československa s výnimkou Podkarpatskej Rusi, nakoľko na tomto území nebola v sledovanom období doriešená jazyková otázka. V zmysle tohto dokumentu sa pre označovanie hrobov na vojnových cintorínoch v Čechách, na Morave, v Sliezsku a na Slovensku mali vyrábať náhrobné evidenčné tabuľky v troch variantoch. Pri variante A, určenom pre označovanie hrobov vojakov československej národnosti, mali byť nápisy na cintorínoch nachádzajúcich sa v Česku, na Morave a Sliezsku vyhotovované v českom, a na Slovensku v slovenskom jazyku. Variant B, určený pre označovanie hrobov vojakov iných národností, avšak pochádzajúcich z územia Československa, mal disponovať okrem českej, resp. slovenskej mutácie nápisu aj jeho preklad v materinskom jazyku vojnovej obete. Variant C, určený pre označovanie hrobov vojakov iných štátov (Nemecko, Rusko a pod.), mal obsahovať nápis v českej, resp. slovenskej jazykovej mutácii a jeho súčasťou malo byť aj uvedenie národnosti pochovanej obete. Spomenutý dokument súčasne pozastavil platnosť predošlého nariadenia o pretieraní náhrobných evidenčných tabuliek z októbra 1919 a zároveň umožnil ponechať na vojnových cintorínoch staršie verzie označení vojnových hrobov bez ďalšieho zásahu s tým, že keď sa tieto poškodia, resp. zničia, budú vymenené za nové, vyhotovené podľa nariadení stanovených v aktuálnom výnose.[24]

V letných mesiacoch roku 1920 sa Ministerstvo národnej obrany venovalo riešeniu praktických otázok, spojených s dostavbou a konečnou úpravou vojnových cintorínov. Z tohto obdobia sa v úradnej agende ministerstva dochovali dva dokumenty, reflektujúce uvedenú problematiku. Prvým je nariadenie Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov zo dňa 15.

[22] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*.

[23] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, č. j. 85 086. *Uchování roztroušených hrobů na bojištích Karpatských – opis*.

[24] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, kr. č. 503, r. 1920, č. j. 85 536. *Náhrobní evid. tabulky a jejich text ve smyslu jazykového zákona ze dne 22.II.1920*.

júna 1920 nesúce názov *Úprava válečních hřbitovů a hrobů /oddělení/ na obecních neb jiných hřbitovech*, z ktorého vyplýva, že práce spojené so starostlivosťou o vojnové cintoríny mali príslušné posádkové veliteľstvá v im zverených obvodoch vykonávať pomocou vlastnej vojenskej posádky alebo za pomoci vojenských stavebných oddelení. Rozsah obvodov mali určiť zemské vojenské veliteľstvá po dohode s príslušnými zemskými inšpekciami vojnových hrobov. Výnimku v tomto smere tvorili frontové a lazaretné cintoríny, nachádzajúce sa v Karpatoch, na úprave ktorých sa mali podieľať špeciálne pre tento účel zriadené zvláštne pracovné oddiely[25]. Materiál potrebný na úpravu vojnových cintorínov ako drevo na výrobu krížov, plech na zhotovovanie náhrobných evidenčných tabuliek, sadenice pre zakladanie živých plotov alebo živých stien a pod. sa mal nakupovať a spracúvať prostredníctvom vojenských posádkových remeselníkov. Peniaze za materiál a prácu mali byť v prípade, že ich výška nepresiahla povolené finančné limity, refundované prostredníctvom inšpektorátov vojnových hrobov a v prípade ich prekročenia Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov.[26] Druhým dokumentom je usmernenie zo dňa 25. augusta 1920, prostredníctvom ktorého Ministerstvo národnej obrany navrhlo, aby sa zákazky týkajúce sa výroby krížov a náhrobných evidenčných tabuliek na označovanie hrobov situovaných na vojnových cintorínoch prednostne prideľovali pracovníkom vojenských stavebných správ, nachádzajúcich sa v najkratšej vzdialenosti od daného pohrebiska. Veľkosti krížov a rozmery náhrobných evidenčných tabuliek si pritom mali všetky zemské inšpekcie vojnových hrobov určiť individuálne, podľa vlastných potrieb a skúseností získaných z terénu.[27]

Začiatkom roka 1921 zaslalo Ministerstvo národnej obrany všetkým zemským inšpekciám vojnových hrobov list, v ktorom ich informovalo o povinnosti zasielať Ústrednému inšpektorátu vojnových hrobov mesačné výkazy vykonaných prác na vojnových cintorínoch[28], nachádzajúcich sa v ich správe. Výkazy sa mali zasielať do 8. dňa príslušného kalendárneho mesiaca a obsahovať mali informácie o vykonaných prácach za predošlý mesiac. Okrem všeobecného opisu vykonaných prác mali byť ich súčasťou aj informácie o počte a účele vykonaných služobných ciest, presný výpočet obnovených cintorínov, počet vyhotovených výpisov viažucich sa k vojnovým obetiam pochovaným na konkrétnych cintorínoch a pod.[29]

Na konci januára 1921 vydal Ústredný inšpektorát vojnových hrobov usmernenie obsahujúce pokyny týkajúce sa postupu pri vyhotovovaní úmrtných listov vojakov cudzích štátov, pochovaných na vojnových cintorínoch z prvej svetovej vojny v Československu, o ktorých smrti sa nezachovali písomné záznamy v matrikách. V zmysle tohto usmernenia sa v prípadoch, keď bol známy menoslov vojakov pochovaných na vojnových cintorínoch, avšak o týchto osobách absentovali záznamy v matričných knihách, mal vyhotoviť samostatný abecedný zoznam obetí pre každú národnosť, pričom na jeho konci mal byť uvedený dôvod, prečo tento menoslov nie je možné doložiť aj prostredníctvom úmrtných listov. Ministerstvo

[25] Zvláštne pracovné oddiely, spomínané v nariadení zo dňa 15. júna 1920, nikdy zriadené neboli. Dostavba a konečná úprava stálych vojnových cintorínoch v Karpatoch bola zrealizovaná za pomoci vojakov z posádkových veliteľstiev, nachádzajúcich sa v danom regióne, príslušníkov miestnych žandárskych staníc, miestnych súkromných stavebných firiem, námezdných robotníkov a stálych hrobárov. TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 10.

[26] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 472. *Úprava válečních hřbitovů a hrobů /oddělení/ na obecních neb jiných hřbitovech*.

[27] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, č. j. 86 752.

[28] V septembri 1921 predĺžilo Ministerstvo národnej obrany cyklus predkladania výkazov o zrealizovaných prácach na vojnových cintorínoch z mesačného na štvrťročný. Účinnosť tohto nariadenia nadobudla platnosť 1. októbra 1921. VHA Bratislava, f. Inšpekcia vojnových hrobov Košice (ďalej f. IVH), r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 886. *Měsíční výkazy – restrikce*.

[29] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, sign. č. 133.

národnej obrany sa týmto spôsobom snažilo odbremeniť už aj tak nadmieru vyťažených pracovníkov zemských inšpekcií vojnových hrobov od ďalšieho byrokratického zaťaženia. Ústredný inšpektorát vojnových hrobov vysvetlil postoj rezortného ministerstva k danej problematike nasledovne: „*Nemôžeme sa zaoberať vymáhaním úmrtných listov cudzích príslušníkov ani zaťažovať duchovnú správu Československej republiky vo Viedni, nakoľko zo skúsenosti vieme, že úmrtné listy našich príslušníkov pochovaných na území bývalého Rakúska mimo oblastí Československej republiky musíme si sami pomocou našich síl vo Viedni vypísať a to samé môžu veľvyslanectvá jednotlivých štátov si zaobstarať.*“[30]

Začiatkom februára 1921 vydal Ústredný inšpektorát vojnových hrobov usmernenie, v ktorom zadefinoval pojmy vojnový a vojenský hrob a vymedzil či a po akej dobe môžu byť tieto zrušené. Z uvedeného uznesenia vyplýva, že za vojnový hrob bol považovaný taký hrob, ktorý vznikol počas prvej svetovej vojny, t. j. v období od 28. júla 1914, keď bola vyhlásená, do 31. decembra 1919, keď bol zrušený vojnový stav na území Československej republiky. Za vojenský (mierový) hrob bol podľa vyššie spomenutého uznesenia považovaný každý hrob, ktorý vznikol mimo vyššie ohraničeného obdobia, resp. hrob vojaka zomrelého v čase prvej svetovej vojny, ktorého smrť priamo nesúvisela s mimoriadnym vojnovým stavom (nezomrel ani na bojisku ani vo vojenskej nemocnici alebo inom vojenskom zdravotníckom zariadení na následky bojových zranení). Z citovaného uznesenia ďalej vyplýva, že kým vojenský hrob bolo možné po desiatich rokoch od jeho zriadenia v prípade, že starostlivosť oň neprevzali príbuzní obete alebo iný subjekt, zrušiť, bol vojnový hrob nezrušiteľný a Československá republika mala povinnosť sa oň nepretržite starať a udržiavať ho v dôstojnom stave.[31]

V letných mesiacoch roku 1921 sa Ministerstvo národnej obrany zaoberalo problematikou tvorby vizuálnych prameňov viažucich sa k vojnovým cintorínom. V polici júna vydalo v tejto súvislosti jeho Prezídium nariadenie s názvom *Zhotovovení skic umístnění vojenských hřbitovů a válečních hrobů*, prostredníctvom ktorého zemským inšpekciám vojnových hrobov prikázalo zhotoviť skice všetkých vojnových cintorínov a hrobov nachádzajúcich sa v ich správe. Skice mali mať rozmery 70 x 60 cm a okrem vojnových cintorínov a hrobov v nich malo byť zakreslené aj ich bezprostredné okolie, resp. areál.[32] Vyhotovované mali byť na tvrdom papieri. O pár dni neskôr – dňa 22. júna 1921 Ministerstvo národnej obrany vyššie uvedené nariadenie rozšírilo o ďalšie náležitosti. V lokalitách, na ktorých sa vyskytovalo viacero vojnových cintorínov, mali zemské inšpekcie vojnových hrobov na skiciach okrem názvu lokality uvádzať aj typ cintorína. Zajatecké, vojnové, posádkové a vojenské cintoríny sa mali označovať červenou farbou, mestské, obecné, katolícke, židovské a moslimské čiernou farbou. Okrem typu cintorína sa na zhotovovaných vizuálnych prameňoch mali uvádzať aj počty pochovaných vojakov a farebne vyznačovať hroby podľa príslušnosti tam pochovaných obetí k niektorej z bojujúcich armád – rakúsko-uhorskej (bez farby), nemeckej (modrá farba) alebo cárskej ruskej (červená farba). V prípade, že na vytvorenie skice vojnového cintorína nepostačoval predpísaný formát veľkosti 70 x 60 cm, mohla byť táto zhotovená aj v mierke zodpovedajúcej generálnej mape (1:200 000).[33] V polovici augusta, reagujúc na medzičasom doručené nedôsledne spracované skice a poľné náčrty, vydalo Ministerstvo národnej obrany dokument s názvom *Vyhotovení plánů hřbitovů*, v ktorom nanovo zadefi-

[30] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, sign. č. 146. *Vyhotovováni úmrt. listů příslušníků cizích států o nich matriční záznamy postrádáme*.

[31] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, sign. č. 181. *Vymezení doby, ve které hroby nesou název válečný, hroby voj. /mírová/ a sestavení seznamů hřbitovů*.

[32] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, sign. č. 320. *Zhotovovení skiz umístnení voj. hřbitovů a vál. hrobů – přehled*.

[33] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 663. *Zhotovení skiz položení hřbitovů*.

novalo náležitosti tvorby týchto vizuálnych prameňov, pričom pre ich vyhotovovanie určilo nasledovné pravidlá: „*Pre každý cintorín zhotoví tamojší úrad veľký plán celého cintorína (prehľadný a presný) so zakreslením všetkých čísel vojnových hrobov a národnosti (i československú) označí na tom istom pláne rôznymi farbami. (Rady a oddelenia musia byť taktiež vyznačené). Plán vyhotoví dvojmo, jeden pre vlastnú potrebu, jeden pre Ministerstvo národnej obrany. Zároveň sa tamojší úrad (najlepšie u tamojšieho stavebného riaditeľstva) postará o kópiu tohto plánu so zakreslením čísel, radov a oddelení a zapísaním textu podľa priloženého vzoru na priesvitnom papieri (matrici).* [...] *Čísla hrobov na plánoch sa musia zhodovať s číslami hrobov, uvedenými na úmrtných a evidenčných listoch*.“[34] Plán vojnového cintorína podľa vyššie citovaných podmienok mal byť vyhotovený pre každý cintorín, na ploche ktorého sa nachádzal viac ako jeden vojnový alebo vojenský hrob.

Na prelome septembra a októbra 1921 sa Ministerstvo národnej obrany venovalo otázke náhrobných evidenčných tabuliek, pričom dospelo k záveru, že je potrebné všetky vojnové hroby z prvej svetovej vojny, nachádzajúce sa na území Československej republiky, opatriť jednotným typom takéhoto označenia. O tomto svojom rozhodnutí informovalo zemské vojenské veliteľstvá prostredníctvom listu zo dňa 27. septembra 1921.[35] Začiatkom októbra 1921 zaslalo ministerstvo list aj na zemské inšpekcie vojnových hrobov a ich expozitúry, v ktorom svoj zámer ešte spresnilo. V liste datovanom na 6. október 1921 uviedlo ministerstvo v tejto súvislosti nasledovné: „*Podľa nášho názoru by bolo najjednoduchšie, keby ste zaslali sem presný zoznam potrebných tabuliek a zároveň s uvedením mena, pluku, hodnosti, dňa, mesiaca a roku narodenia a dňa, mesiaca a roku úmrtia, potom číslo hrobu, na základe čoho by sme Vám zaslali hotové tabuľky. Je nutné ďalej uviesť, či ide o označenie hrobu s jednou mŕtvolou alebo dvoma mŕtvolami, podľa toho by potom tabuľka mala jeden alebo dva nápisy. Hroby s viac mŕtvolami budú označené inými tabuľkami, na ktorých aktuálne pracujeme*.“[36] Jednotné náhrobné evidenčné tabuľky pre označovanie vojnových hrobov s jednou, resp. dvoma mŕtvolami, mali mať podobu osemcípych plechových hviezdic, umiestnených na tenkých kovových konzolách, so zahrotením v ich spodnej časti, prostredníctvom ktorých sa mali zapichovať priamo do rovov (zeme).[37]

Okrem otázok spojených s dostavbou a konečnou úpravou vojnových cintorínov sa Ministerstvo národnej obrany muselo zaoberať aj problematikou ich následnej údržby. Nakoľko prax ukázala, že ani posádkové veliteľstvá, ani žandárske stanice nedisponujú potrebným personálom, bolo začiatkom októbra 1921 rozhodnuté, že starostlivosť o dobudované cintoríny prevezmú stáli (v dobových dokumentoch označovaný aj ako zmluvní) hrobári, teda osoby najaté výlučne na tento účel. O tejto skutočnosti informoval zemské vojenské veliteľstvá listom zo dňa 4. októbra 1921 prednosta Všeobecného vojenského odboru na Ministerstve národnej obrany – generál Ján Diviš.[38]

Koncom roka 1921 vydal Ústredný inšpektorát vojnových hrobov dva dôležité výnosy. Prvým, datovaným na 12. november 1921 a nesúcim názov *Upravení kompetence Ministerstva národní obrany a podřízených vyšších vojenských velitelstev*, vymedzil kompetencie jednotlivých zložiek Ministerstva národnej obrany podieľajúcich sa na dostavbe a konečnej úprave vojnových cintorínov.[39] Druhým, datovaným na 15. november 1921, nesúcim názov

[34] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 844. *Výhotovení plánů hřbitovů zem. insp. Bratislava*.

[35] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 969. *Potřeba náhrad evid. tabulek*.

[36] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, sign. č. 461. *Udržovaní paušál – pukázaní a přetírání evid. tab.*.

[37] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1923, šk. 156, bez sign., *Náhrobní tabulka*.

[38] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 971. *Potřeba hrobníků na voj. hřbitovech*.

[39] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1487. *Upravení kompetence MNO. a podřízených vyš.*

Vymezení pojmu hrobu řádně zřízeného a řádně ošetřeného (udržovaného), zadefinoval pojmy riadne zriadený a riadne ošetrený (udržiavaný) hrob. Za riadne zriadený bol v zmysle tohto výnosu považovaný každý hrob, ktorého poloha a umiestnenie boli také, že ho chránili pred zničením a zneuctením, ktorý bol zahrnutý do okrsku pôsobnosti dozorných a udržiavacích orgánov a ktorého miesto pochovania bolo opatrené náhrobkom z hliny, kameňa alebo akejkoľvek inej trvanlivej hmoty. Za riadne ošetrený (udržiavaný) bol považovaný každý hrob, ktorého rov bol chránený pred rozpadnutím buď trávnikom alebo dostatočne silným obkladom z kameňa alebo inej trvanlivej hmoty, ktorého náhrobná evidenčná tabuľka a písmená na nej boli vyhotovené z trvanlivých materiálov a všetky dáta na nej boli dobre čitateľné a na ploche ktorého sa nachádzal náboženský symbol, ktorý bol v dobrom stave.[40]

Začiatkom roka 1922, na porade konanej dňa 10. marca 1922, schválilo Ministerstvo národnej obrany vzor československého vojnového hrobu, podľa ktorého mali byť upravované už založené, a súčasne i zakladené nové jednotlivé hroby na vojnových cintorínoch z prvej svetovej vojny.[41] Nákresy (farebné na tvrdom papieri, čiernobiele na matriciach) obsahujúce vizuálne znázornenie vzorového hrobu, vrátane jeho označení a navrhovaných rozmerov, sa zemských inšpekciám vojnových hrobov a ich expozitúram zasielali bezprostredne po ich schválení.[42]

Na jar roku 1923 sa Ústredný inšpektorát vojnových hrobov zaoberal otázkou zefektívnenia tvorby centrálnej evidencie vojakov cudzích národností, padlých a pochovaných v čase prvej svetovej vojny na vojnových cintorínoch zriadených na území Československej republiky, a tiež československých vojakov padlých a pochovaných počas vojny v zahraničí. V tejto súvislosti vydal dňa 23. februára 1923 výnos s názvom *Usprořádaní evidence válečních hrobů*, v ktorom stanovil rámcové podmienky, ktorými sa mali zemské inšpekcie vojnových hrobov a ich expozitúry riadiť pri zostavovaní zoznamov padlých vojakoch, keďže sa písomné záznamy týchto vojakov nachádzali v ich agende. Z uvedeného výnosu vyplýva, že spomenuté úrady mali vyhotovovať dva druhy zoznamov. Prvý, označovaný písmenom A, mal obsahovať údaje o všetkých cudzincoch, ktorí počas trvania konfliktu padli a boli pochovaní na území Československej republiky, resp. ktorí sa na tomto území počas vojny ocitli, alebo akýmkoľvek iným spôsobom dostali do kontaktu s ním, ale boli pochovaní v zahraničí. Druhý, označovaný písmenom B, mal obsahovať údaje o československých vojakoch padlých v prvej svetovej vojne a pochovaných na území republiky alebo v zahraničí. Oba zoznamy sa mali deliť ešte na tri časti, z ktorých prvá mala poskytovať informácie o vojakoch pochovaných na vojnových cintorínoch nachádzajúcich sa v obvode príslušnej zemskej inšpekcie vojnových hrobov, resp. jej expozitúry, druhá mala prinášať poznatky o vojakoch pochovaných na vojnových cintorínoch, nachádzajúcich sa v obvodoch iných zemských inšpekcií a ich expozitúr, a tretia mala združovať informácie o vojakoch pochovaných na vojnových cintorínoch, nachádzajúcich sa mimo československého územia.[43] Dokumentačný materiál slúžiaci ako podklad na vyhotovovanie zoznamov A a B, zahŕňajúci výpisy z matrík (cirkevných, nemocničných, posádkových), záznamy a správy vojenských veliteľstiev o zomrelých vojakoch, exhumačné protokoly a pod., mali pre zemské inšpekcie vojnových hrobov a ich expozitúry zhromažďovať a vyhľadávať im podriadené úrady a inštitúcie.[44]

voj. velit.

[40] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1422. *Vymezení pojmu hrobu řádně zřízeného a řádně ošetřeného /udržovaného/*.

[41] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, kr. č. 467, r. 1922, sign. č. 83 1/6, č. j. 45 6013.

[42] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, kr. č. 467, r. 1922, sign. č. 83 1/6. *Vzorek voj. hrobů*.

[43] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1923, šk. č. 157, sign. č. 204. *Usprořádaní evidence válečních hrobů*.

[44] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 9.

V letných mesiacoch roku 1923 sa Ministerstvo národnej obrany a jeho podriadené inštitúcie zaoberali najmä problematikou zriaďovacích a udržiavacích paušálov a vydávaním usmernení ozrejmujúcich, na aké účely môžu byť peniaze elokované v uvedených paušáloch použité. Zo *Směrnice k používání a vyúčtování udržovacího paušálu válečních hrobů*, vydanej dňa 18. mája 1923 Zemských vojenským veliteľstvom pre Slovensko, vyplýva, že udržiavací paušál bol určený výlučne na udržiavanie hrobov a ich okolia a ciest medzi hrobmi, ako aj na kúpu rôzneho náradia, nevyhnutne potrebného na ich udržiavanie. Výška paušálu sa vypočítavala pre každý vojnový cintorín osobitne, pričom celková pridelená suma závisela od viacerých premenných. Základnou veličinou pre jeho určenie bol počet vojnových hrobov nachádzajúcich sa na príslušnom cintoríne. Za udržiavanie jednotlivého hrobu sa raz ročne vyplácala suma 5 Kč, za udržiavanie spoločného hrobu 10 Kč, za udržiavanie masového hrobu (šachty) 15 Kč, a za udržiavanie hrobového poľa 3 Kč za každý jeho štvorcový meter. Do tohto výpočtu sa nezarátavali tie hroby, o ktoré sa bez nároku na honorár starali príbuzní obetí alebo miestne inštitúcie, organizácie, spolky či spoločenstvá (obce, mestá, cirkvi, náboženské obce a pod.). Výšku udržiavacieho paušálu, vypočítanú podľa vyššie uvedeného vzoru pre konkrétne cintoríny, mali správcovia vojnových cintorínov zasielať každoročne, a to najneskôr do 1. apríla príslušného kalendárneho roka, tým zemským inšpekciám vojnových hrobov, resp. ich expozitúram, pod správu ktorých patrili. Úlohou zemských inšpekcií a ich expozitúr bolo preveriť, či sú výšky paušálov vypočítané správne. V prípade, že boli zistené nezrovnalosti, výkazy sa zasielali na prerobenie. Za predpokladu, že bola výška paušálu vypočítaná správne, zasielali sa na preplatenie Ústrednému inšpektorátu vojnových hrobov. Termín, do ktorého to museli príslušné úrady stihnúť, aby bol udržiavací paušál na príslušný kalendárny vyplatený, bol stanovený najneskôr na 15. máj.[45] Z usmernenia s názvom *Započítaní zřízovacího paušálu*, vydaného dňa 27. augusta 1923 Zemskou vojenskou inšpekciou vojnových hrobov v Košiciach, zase vyplýva, že zriaďovací paušál mohol byť využitý výlučne na zriadenie a následnú prvotnú úpravu vojnového hrobu alebo na osadenie náhrobníka. Kým do vydania tohto usmernenia bola výška zriaďovacieho paušálu stanovená na fixnú, jednorázovo vyplácanú sumu 10 Kč za zriadenie každého nového vojnového hrobu a 10 Kč za každú mŕtvolu, ktorá doň bola pochovaná, po novom sa mal jeho výpočet odvíjať (podobne, ako tomu bolo pri paušále udržiavacom) od typu zriaďovaného hrobu. Za jednotlivý hrob sa mala vyplácať jednorazovo suma 10 Kč, za hrob spoločný čiastka 20 Kč, za hrob masový suma 30 Kč a za každý bežný meter hrobového poľa 10 Kč. Podobne ako pri udržiavacích paušáloch i paušály zriaďovacie sa pred ich preplatením Ústredným inšpektorátom vojnových hrobov zasielali na kontrolu príslušným zemským vojenským inšpekciám vojnových hrobov, resp. ich expozitúram.[46] V prípade, že niektorý zo správcov cintorína nedokázal za prostriedky poukázané v rámci zriaďovacieho alebo udržiavacieho paušálu zabezpečiť vybudovanie, resp. patričnú starostlivosť o vojnové hroby na jemu zverenom vojnovom cintoríne, mohol požiadať miestne a vecne príslušnú Zemskú inšpekciu vojnových hrobov o vyplatenie mimoriadnej dávky. Takúto požiadavku však bolo potrebné vždy patrične odôvodniť. Zemské inšpekcie vojnových hrobov mali mimoriadne dávky vyplácať z finančných prebytkov, ktoré sa podarilo v rámci paušálnych výdavok ušetriť správcov vojnových cintorínov v im zverenom obvode.[47] Peniaze ušetrené z vyplatených zriaďovacích a udržiavacích paušálov bolo možné použiť aj na úhradu výdavkov spojených s výzdobou hrobov a spomienkovými oslavami na vojakoch padlých a zomrelých počas prvej svetovej vojny, konaných každoroč-

[45] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1923, šk. č. 157, sign. č. 204/3. *Směrnice k používání a vyúčtování udržovacího paušálu válečních hrobů*.

[46] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1923, šk. č. 157, sign. č. 475. *Započítaní zřízovacího paušálu*.

[47] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 21.

ne na sviatok Pamiatky zosnulých (Dušičky, 2. november).[48] Všetky ostatné práce priamo súvisiace s dostavbou, konečnou úpravou a údržbou vojnových cintorínov (stavba oplotenia, budovanie vstupných brán, zriaďovanie prístupových ciest a chodníkov, vysádzanie drevín, zakladanie kvetinových záhonov, výkup pozemkov, uzatváranie nájomných zmlúv s vlastníkmi pozemkov pod vojnovými cintorínmi a zmlúv so stálymi hrobármi a pod.), boli hradené Ústredným inšpektorátom vojnových hrobov z iných finančných zdrojov.[49]

Na jar roku 1924 sa Ministerstvo národnej obrany opätovne zaoberalo problematikou jazykovej úpravy náhrobných evidenčných tabuliek. Vo svojom výnose zo dňa 8. marca 1924, nesúcom názov *Jazyková úprava náhrobních tabulek na válčeních hrobech*, nariadilo nasledovné: „*V prípadoch, kde starostlivosť o vojnové hroby a ich udržiavanie prevzali náboženské obce alebo súkromníci a tieto hroby sú označené náhrobnými tabuľkami alebo krížmi, ktorých nápisy sú v inom ako štátnom jazyku, nebude Ministerstvo národnej obrany do tejto správy vôbec zasahovať a predpisovať, v akom jazyku majú byť nápisy náhrobných tabuliek vyhotovené.* [...] *Kde sa však o vojnové hroby starajú vojenské cintorínske správy (četnícke stanice), budú vojnové hroby označované jednotnými evidenčnými tabuľkami*.“[50] Tento svoj postoj odôvodnilo ministerstvo tým, že predovšetkým z ekonomického hľadiska nepovažuje za vhodné zasahovať do úpravy a údržby vojnových cintorínov (a hrobov) na tých lokalitách, kde starostlivosť (vrátane finančných nákladov s tým spojených) o tieto pietne miesta dobrovoľne prevzali iné inštitúcie či súkromníci.[51]

V letných mesiacoch roku 1924 bola na Ministerstve národnej obrany znovu otvorená otázka usporiadania evidencie vojnových hrobov. Uvedenej problematike sa rezortné ministerstvo opätovne venovalo z dvoch dôvod. Prvým boli pomaly sa končiace exhumácie roztrúsených vojnových hrobov na severovýchodnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, vďaka ktorým pribudli do spisov vojnových cintorínov nové doklady, ktoré bolo potrebné náležitým spôsobom do už existujúcej evidencie zapracovať. Druhým dôvodom boli nedostatky vo vedení samotnej evidencie príslušnými vojenskými posádkovými veliteľstvami a žandárskymi stanicami, vyplývajúce z nepochopenia, resp. nedostatočného plnenia rámcových podmienok stanovených Ústredným inšpektorátom vojnových hrobov vo výnose o *Uspořádaní evidence válečních hrobů* z 23. februára 1923. Ministerstvo národnej obrany na vyššie spomenuté skutočnosti zareagovalo prostredníctvom dvoch dokumentov – listu Referátu vojenských hrobov pri Zemskom vojenskom veliteľstve pre Slovensko v Bratislave s názvom *Zavedení evidence po nastalých exhumacích*[52], datovaného na 18. jún 1924, a *Směrnice ku uspořádaní evidence o válečných hrobech podle zemských vojenských velitelstvích*[53], vydanej Ústredným inšpektorátom vojnových hrobov dňa 31. júla 1924. Z menovanej smernice vyplýva, že pri vedení evidencie mali vojenské posádkové veliteľstvá a žandárske stanice rozdeľovať získané, alebo vlastnou činnosťou vyhotovené doklady, týkajúce sa vojakov padlých a pochovaných počas prvej svetovej vojny na vojnových cintorínoch, zriadených buď na území Československej republiky alebo mimo nej, do dvoch

[48] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, r. 1924, sign. č. 320 264. *Výzdoba voj. hrobů v den Dušiček a úhrada vzniklých výloh*.

[49] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 20.

[50] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, r. 1924, sign. č. 320 257. *Jazyková úprava náhrobních tabulek na válče. hrobech*.

[51] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1924, šk. č. 165, sign. č. 320 257. *Příspěvek do rozkazu ZVV. pro Slovensko*.

[52] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, r. 1924, sign. č. 320 548. *Zavedení evidence po nastalých exhumacích*.

[53] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, r. 1924, sign. č. 320 784. *Směrnice ku uspořádaní evidence o válečných hrobech podle ZVV – Opis*.

základných skupín – na doklady zomrelých československých vojakov (evidencia B) a doklady zomrelých vojakov, pochádzajúcich z iných štátov (evidencia A). Obe skupiny dokladov mali byť rozdelené ešte na tri menšie podskupiny – doklady o vojakoch zomrelých a pochovaných na vojnových cintorínoch situovaných na československom území v obvode vecne a miestne príslušného zemského vojenského veliteľstva, v obvodoch iných zemských vojenských veliteľstiev alebo doklady o vojakoch pochovaných v zahraničí. Do podskupiny dokladov o vojakoch zomrelých a pochovaných na vojnových cintorínoch, situovaných na československom území, v obvode vecne a miestne príslušného zemského vojenského veliteľstva, mali byť zaradené všetky dokumenty týkajúce sa bývalých zajatcov, internovaných príslušníkov spojeneckých vojsk a príslušníkov bývalej rakúsko-uhorskej armády, hlásiacich sa k inej než československej národnosti (evidencia A1), resp. dokumenty viažuce sa k československým vojakom (evidencia B1). Išlo jednak o staré záznamy, pochádzajúce z evidencie rakúsko-uhorskej vojenskej správy (exhumačné protokoly, evidenčné listy, denné záznamy úmrtí, nemocničné záznamy a pod.), jednak o nové dokumenty, vytvorené československou vojenskou správou. Pre každého známeho vojaka – cudzinca i Čechoslováka, zaradeného do tejto podskupiny, bolo potrebné vyhotoviť jeden úmrtný a jeden evidenčný list, oba v českom jazyku. Uvedené doklady museli obsahovať všetky potrebné identifikačné údaje o zomrelom (meno a priezvisko, dátum a miesto narodenia, dátum a miesto úmrtia, domovská príslušnosť), pričom tieto údaje sa museli na oboch dokladoch zhodovať. Pre všetkých neznámych vojakov, zaradených do tejto podskupiny, ktorí boli pochovaní do spoločných, resp. masových hrobov, mal byť vytvorený jeden spoločný evidenčný list pre každý jeden spoločný, resp. masový hrob. Takýto evidenčný list mal obsahovať informáciu o počte tam pochovaných vojakov a ich štátnej príslušnosti. Doklady patriace to tejto podskupiny mali byť usporiadané abecedne, podľa jednotlivých vojnových cintorínov, okresov a zemí. Pre každý cintorín mal byť vyhotovený aj jeden katastrálny list a jeden celkový plán cintorína s matricou, obsahujúci presné číselné označenie všetkých vojnových hrobov. Čísla hrobov na evidenčných listoch sa museli zhodovať s číslami uvedenými na plánoch a matriciach príslušných cintorínov. Počet hrobov na vojnových cintorínoch v jednotlivých obvodoch zemských vojenských veliteľstiev sa zase musel zhodovať s počtom hrobov uvedených v ich súhrnnom zozname. Dokumenty o pochovaných vojakoch mali zhromažďovať a vytvárať členovia vojenských posádkových veliteľstiev a žandárskych staníc, vyhotovovanie plánov a matríc cintorínov malo byť v kompetencii zamestnancov stavebných riaditeľstiev pri príslušných zemských vojenských veliteľstvách. Kompletná zložka dokladov, patriacich do evidencie A1 a B1, mala pri každom jednom vojnovom cintoríne obsahovať jeden celkový plán cintorína s matricou, jeden katastrálny list, jeden obal s abecedne usporiadanými dokumentmi patriacimi do skupiny A1 (vojaci – cudzinci) a jeden obal s evidenčnými listami prislúchajúcimi skupine B1 (československí vojaci). Do podskupiny dokladov o vojakoch zomrelých na území Československa a pochovaných na ploche vojnových cintorínov, nachádzajúcich sa v obvodoch iných než vecne a miestne príslušných zemských vojenských veliteľstiev, mali byť zaradené všetky dochované staré rakúsko-uhorské dokumenty (evidencie A2 a B2). Dokumenty zhromaždené v tejto podskupine mali byť usporiadané oddelene a v abecednom poradí podľa vojnového cintorína a obvodu príslušného zemského vojenského veliteľstva. Podskupinu dokladov o vojakoch, ktorí boli pochovaní na vojnových cintorínoch mimo územia Československej republiky, mali tvoriť všetky dokumenty týkajúce sa bývalých zajatcov a internovaných príslušníkov spojeneckých vojsk, ktorí boli kmeňovo príslušní do niektorého zo zajateckých táborov, nachádzajúcich v čase prvej svetovej vojny na československom území, avšak zahynuli buď v iných zajateckých táboroch, nachádzajúcich sa mimo tohto územia alebo kdekoľvek v cudzine (evidencia A3), a tiež dokumenty o československých vojakoch, ktorí zomreli pri

výkone vojenskej služby v zahraničí a boli pochovaní na niektorom z tamojších vojnových cintorínov (evidencia B3). Záznamy o takýchto vojakoch mali členovia vojenských posádkových veliteľstiev a žandárskych staníc vyhľadávať v matrikách, nemocničných záznamoch a v pôvodných rakúsko-uhorských evidenčných listoch. Dokumenty patriace do tejto podskupiny mali byť usporiadané oddelene, pre každú národnosť zvlášť, a v abecednom poradí podľa krajín, z ktorých pochovaní vojaci pochádzali. V prípade, že by členovia vojenských posádkových veliteľstiev, resp. žandárskych staníc pri zhromažďovaní záznamov o pochovaných vojakoch narazili aj na iné, ako vyššie spomenuté dokumenty (dobové fotografie, pôvodné plány a skice vojnových cintorínov z čias vojny a pod.), mali tieto taktiež priradiť do evidencie príslušného vojnového cintorína.[54] V liste, reagujúcom na končiace sa exhumácie, nariadil Referát vojnových hrobov pri Zemskom vojenskom veliteľstve pre Slovensko v Bratislave členom všetkých vojenských posádkových veliteľstiev a žandárskych staníc vo svojom obvode, aby pri zapracúvaní poznatkov, nadobudnutých počas exhumačných akcií, do existujúcej evidencie, viažucej sa ku príslušným vojnovým cintorínom, postupovali nasledovne: „*Všetky vojnové hroby pôvodné, ktoré boli už na cintoríne zriadené a všetky vojnové hroby novo zriadené po vykonaných exhumáciách zakreslite a očíslujte, a to tak v evidenčných listoch, ako aj v skici na tretej strane katastrálneho listu, aby sa vedelo, kde je ktorý vojak pochovaný. Hroby novo zriadené po exhumáciách označte príslušnou značkou a uveďte v legende. Každý pochovaný vojak musí mať osobitne vypísaný jeden evidenčný list, s výnimkou spoločných hrobov a šácht, kde sú pochovaní neznámi vojaci, pre ktorých sumárne postačí vypísať jeden evidenčný list v uvedením počtu zomrelých vojakov, nachádzajúcich sa v tomto jednom hrobe.* [...] *Jednotlivé vojnové hroby označte značkou „j“, spoločné (s dvoma až piatimi mŕtvolami) značkou „sp“, šachty (so šiestimi až 100 mŕtvolami) značkou „š“.*[55]

Počnúc jeseňou roku 1924 sa aktivita Ministerstva národnej obrany a jej podriadených inštitúcií, spravujúcich agendu vojnových hrobov, začala primárne zameriavať na údržbu vojnových cintorínov. Išlo o prirodzený dôsledok aktívnej päťročnej činnosti ministerstva, v rámci ktorej sa mu podarilo jednak ukončiť dostavbu a konečnú úpravu týchto pohrebísk, jednak vyhotoviť relatívne podrobnú evidenciu, viažucu sa k vojakom pochovaným na týchto pietnych miestach. Nakoľko údržba vojnových cintorínov si nevyžadovala prijímanie špeciálnych usmernení, od konca roku 1924 sa v spisovej agende Ministerstva národnej obrany neobjavili žiadne písomnosti, ktoré by mali zásadný vplyv na skúmaný proces dostavby a konečnej úpravy týchto pietnych miest, zriadených na území Československej republiky počas prvej svetovej vojny, resp. v medzivojnovom období.

Legislatívna základňa dostavby a konečnej úpravy vojnových cintorínov – predpisy pre parciálne oblasti

Nariadenia Ministerstvu národnej obrany v Prahe a jemu podriadených orgánov a inštitúcií obsahovali okrem všeobecných pravidiel aj predpisy pre parciálne oblasti (oplotenia, vstupné brány, hroby, náhrobníky, centrálne pamätníky, sadovnícke a krajinárske úpravy a pod.), bezprostredne súvisiace s dostavbou, konečnou úpravou a starostlivosťou o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny, zriadené na území Československej republiky počas trvania tohto konfliktu oddielmi vojnových hrobov (*Kriegsgräber Arbeiter Kompagnie*), ktorými sa mali vojenské posádkové veliteľstvá, vojenské stavebné oddelenia a žandárske stanice pri dokončovaní týchto pietnych miest riadiť.

[54] Tamže.

[55] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, r. 1924, sign. č. 320 548. *Zavedení evidence po nastalých exhumacích.*

Dostavba a konečná úprava lazaretných a frontových cintorínov, vyskytujúcich sa na území severovýchodného Slovenska, ktoré vznikli ako dôsledok karpatských bojových operácií na východnom fronte, sa mala v medzivojnovom období v zmysle platných nariadení realizovať troma spôsobmi. Vojnové cintoríny, na ploche ktorých sa nachádzali výlučne hroby s neznámymi obeťami, mali byť zrušené. Telesné pozostatky vojakov pochovaných na týchto pohrebiskách mali byť exhumované a prenesené do jedného masového hrobu zriadeného buď na najbližšom vojnovom cintoríne so známymi obeťami (čiastočne alebo úplne) alebo do masového hrobu vybudovaného na mieste rušeného cintorína. Okrem neznámych obetí z tohto pohrebiska mali byť do novozriadeného masového hrobu prenesené i telesné pozostatky neznámych vojakov, pochovaných vo vojnových hroboch rozptýlených v lesoch, na lúkach, poliach a pasienkoch, situovaných v jeho okolí. Vojnové cintoríny, v areáli ktorých sa nachádzali hroby s prevažne neznámymi obeťami, mali byť upravené tak, že ich spoločné a masové hroby s neznámymi vojakmi mali byť zrušené a telesné pozostatky obetí exhumované a prepochované do jedného nového masového hrobu, zriadeného v blízkosti jednotlivých hrobov so známymi obeťami. Do novozriadeného masového hrobu mali byť pochovaní aj neznámi vojaci, ktorých mŕtve telá boli uložené v hroboch situovaných v okolí takýchto cintorínov. Jednotlivé hroby na tomto type vojnových cintorínov, v ktorých boli pochovaní známi vojaci, mali ostať na pôvodnom mieste. V areáli vojnových cintorínov s prevahou hrobov neznámych obetí mohli byť uložené i telesné pozostatky známych vojakov z jednotlivých hrobov, nachádzajúcich sa v ich okolí. Pri situovaní a výstavbe nového masového hrobu a nových jednotlivých hrobov sa mal klásť dôraz na to, aby novovzniknuté dispozičné (pôdorysné) riešenie vytváralo súmerný a jednoliaty celok. Vojnové cintoríny, na ploche ktorých sa nachádzali prevažne jednotlivé hroby s telesnými pozostatkami vojakov, ktorých identita bola známa, mali byť upravované bez zásahov do pôvodného dispozičného usporiadania hrobových miest, vytvoreného počas prvej svetovej vojny. Upraviť dispozíciu takýchto cintorínov bolo prípustné iba vtedy, ak by tým neutrpel ich celkový výraz, pričom povolené bolo zrušiť výlučne iba tie hroby, resp. rady hrobov, v ktorých boli pochované neznáme obete. Pred ich zrušením však museli byť všetky telá tam pochovaných vojakov exhumované a premiestnené do existujúceho alebo novozriadeného spoločného alebo masového hrobu, resp. do radu spoločných alebo masových hrobov. Podobne ako v predošlých dvoch prípadoch, aj na treťom type karpatských vojnových cintorínov bolo možné pochovávať exhumované telesné pozostatky vojakov pochádzajúce z vojnových hrobov situovaných v ich bližšom i vzdialenejšom okolí, pričom známe obete mali byť pochované do jednotlivých hrobov a neznáme obete do spoločného alebo masového hrobu, resp. radov spoločných alebo masových hrobov.[56]

Dobudovaný frontový alebo lazaretný vojnový cintorín sa mal vždy ohradiť.[57] Na výrobu oplotenia sa odporúčalo použiť ostnatý drôt, upevňovaný buď na drevené koly alebo železobetónové stĺpy, pozdĺž ktorého mala byť následne zrealizovaná výsadba miestnych odrôd listnatých, resp. ihličnatých drevín alebo hlohu, plniacich po ich dorastení funkciu stáleho oplotenia v podobe živého plotu alebo živej steny.[58] Alternatívnym riešením bolo vybudo-

[56] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*.

[57] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, č. j. 6949. *Posádkové velitelství, Četnícka stanice, Vojenská duchovní správa*.

[58] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*; VHA Bratislava, fond Vojenské hroby a cintoríny (ďalej f. VHC), r. 1923, šk. č. 6, sign. č. 451. *Oplocení vál. hřbitova v Košicích*.

vanie dreveného plotu z brezového alebo bukového dreva.[59]

Uprostred každého karpatského vojnového cintorína mal byť vybudovaný centrálny pietny symbol v podobe centrálneho pamätníka alebo centrálneho kríža, nesúceho nápis nasledovného znenia: „*Tu odpočíva ... neznámych vojakov (rakúsko-uhorských, ... ruských) padlých za vlať vo svetovej vojne v dobe od ... do ...* .“[60] Citovaný nápis, ktorý mohol byť i mierne modifikovaný, sa mal vyhotovovať v dvojjazyčnej slovensko-ruskej mutácii. Osadeniu centrálnych pietnych symbolov v areáloch vojnových cintorínov malo predchádzať posudzovanie a schválenie ich návrhov Ministerstvom národnej obrany.[61] Ministerstvo si počas tohto procesu malo všímať tri základné skutočnosti – kto bude financovať ich výstavbu, kým bude zabezpečená starostlivosť a financovanie ich údržby a či ich osadenie skrášli celkový vzhľad cintorína.[62] Výstavba centrálnych pamätníkov a centrálnych krížov sa mala realizovať z materiálov trvácnych a odolných voči vonkajšiemu prostrediu, pričom za najvhodnejšie riešenie sa považovalo použitie kombinácie prírodného kameňa s kovovými doplnkami.[63] Na ich zhotovovanie však bolo prípustné používať aj iné materiály, napríklad tvrdé drevo (buk, dub, orech, slivka a pod.), umelý kameň či (železo)betón.

Vojnové hroby (jednotlivé, spoločné i masové) a hrobové polia už založené, resp. novo zakladané v areáloch frontových a lazaretných vojnových cintorínov, mali mať jednotnú úpravu. Nad každým hrobom a hrobovým poľom mal byť vybudovaný rov z hliny, ktorý sa mal následne spevniť trávnikom a skrášliť výsadbou zo vždy zelených rastlín, resp. kvetov (zimozeleň, krušpán vždyzelený a pod.).[64] Po ich obvode mali byť vybudované obruby z kameňa alebo akejkoľvek inej trvanlivej hmoty, chrániace rovy pred rozpadnutím.[65] Jednotlivé hroby sa mali zakladať v hĺbke 180 cm a ich hrobové jamy mali mať šírku 65 cm a dĺžku 200 cm. Rovy budované nad jednotlivými hrobmi mali v záhlaví hrobu dosahovať výšku 60 cm, v jeho prednej časti (pri nohách) výšku 50 cm a ich vrchná časť mala mať pôdorysný tvar pravouhlého lichobežníka s rozmermi 60 x 190 a 45 x 190 cm. Rozmery hrobových jám a rovov spoločných a masových hrobov a hrobových polí mali byť prispôsobené počtu do nich pochovávaných obetí. Pred každým rovom mal byť vybudovaný malý polkruhový výbežok z hliny posiaty trávnikom, slúžiaci na osadenie tabuľky označujúcej číslo príslušného hrobu.[66] V záhlaví hrobov a hrobových polí mali byť umiestňované pietne náhrobné symboly. Na cintorínoch, ktoré sa nachádzali v správe vojenských posádkových veliteľstiev a žandárskych staníc, sa mali ako pietne náhrobné symboly používať jednotné náhrobné evidenčné tabuľky v podobe osemcípych plechových hviezdic, umiestnených na tenkých kovových konzolách so zahrotením v spodnej časti.[67] Cintoríny, o ktorých údržbu sa starali iné inštitúcie (obce, cirkev, spolkové organizácie a pod.), alebo boli v správe súkromných

[59] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 42, Čertižné. *Plánek plotu, kterým jsou nově zřízené voj. hřbitovy ohraženy*.

[60] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*.

[61] TURIK, Radoslav. *Starostlivosť*, c. d., s. 17.

[62] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 919. *Pomníky na voj. hřbitovech*.

[63] BUREŠ, Jiří – PAVLÍKOVÁ, Marta. *Tatíčku, vrať se k nám. Pomníky velké války na Lounsku.* Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, 2018, s. 14.

[64] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*.

[65] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1422. *Vymezení pojmu hrobu řádně zřízeného a řádně ošetřeného /udržovaného/*.

[66] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, kr. č. 467, r. 1922, sign. č. 83 1/6. *Vzor česk. voj. hrobu*.

[67] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1923, šk. 156, bez sign., *Náhrobní tabulka*.

osôb, mohli mať hroby označené aj náhrobnými krížmi alebo náhrobníkmi.[68] Súčasťou náhrobných pietnych symbolov mali byť nápisy obsahujúce základné identifikačné údaje o hroboch a obetiach, ktoré v nich boli pochované – číslo hrobu, vojenská hodnosť, skratka vojenskej jednotky, meno a priezvisko, dátum narodenia, dátum úmrtia a náboženský symbol (kríž, Dávidova hviezda, polmesiac, kalich a pod.), odkazujúci na konfesionálnu príslušnosť zomrelého. Pri známych vojakoch cudzích štátov (Rusy, Nemci, Taliani, Rumuni a pod.) mal nápis obsahovať aj národnosť zomrelého. V prípade, že išlo o hroby, v ktorých boli pochované obete, ktorých identita nebola známa, mali nápisy obsahovať číslo hrobu, národnosť (prípadne aj symbol konfesionálnej príslušnosti) a počet pochovaných vojakov s uvedením, že ide o neznáme obete.[69]

Dôležitou súčasťou dostavby frontových a lazaretných vojnových cintorínov v Karpatoch mala byť popri oploteniach, centrálnych pamätníkoch a krížoch, náhrobných krížoch a evidenčných tabuľkách aj ich sadovnícka alebo krajinárska úprava, spočívajúca vo výsadbe (mimo hrobových polí) pár kusov lokálnych druhov listnatých, resp. ihličnatých stromov (lipy, cyprusy, jedle, smreky a pod.).[70]

Proces dostavby a konečnej úpravy a údržba vojnových cintorínov

Československé štátne orgány začali podnikať prvé praktické kroky priamo súvisiace s riešením otázky dostavby a konečnej úpravy tamojších vojnových cintorínov (a hrobov) z prvej svetovej vojny v máji 1919. V uvedenom období boli všetkým zainteresovaným úradom, vedúcim matričné záznamy (obce, mestá, fary) a bezpečnostným zložkám štátu (posádkové veliteľstvá, žandárske stanice, vojenská duchovná správa) zasielané prostredníctvom vecne a miestne príslušných inšpekcií vojnových hrobov pri zemských vojenských veliteľstvách informačné dotazníky so sériou otázok týkajúcich sa vojnových cintorínov alebo vojnových hrobov z prvej svetovej vojny situovaných na území Československa, a tam pochovaných vojnových obetí.[71] Pomocou dotazníkov, určených pre farské, obecné a mestské úrady, sa zisťovali informácie o počtoch vojnových obetí, pochovaných na tamojších svetských, resp. cirkevných cintorínoch od začiatku vojny do 30. apríla 1919, dátum (resp. rok) ich pochovania, identifikačné údaje (meno, náboženská a štátna príslušnosť), čísla a stav hrobov, v ktorých boli uložené ich telesné pozostatky, ďalej tiež počty hrobov s jednou, dvoma, troma a viac mŕtvolami (vrátane neupravených hrobov), počty pochovaných zajatcov a mená osôb, resp. spoločností, ktoré sa o tieto hroby starali, vrátane podmienok, za akých túto činnosť vykonávali. V prípade, že oslovené úrady mali k dispozícii aj fotografie tamojších vojnových hrobov, mali tieto zaslať príslušnej inšpekcii spolu s vyplneným dotazníkom.[72] Dotazníky, určené pre posádkové veliteľstvá, žandárske stanice a vojenské duchovné správy slúžili na zabezpečenie výkazov o všetkých pochovaných vojakoch v ob-

[68] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, r. 1924, sign. č. 320 257. *Jazyková úprava náhrobních tabulek na válec. hrobech*.

[69] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, č. j. 6949. *Posádkové velitelství, Četnícka stanice, Vojenská duchovní správa*; VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, r. 1920, kr. č. 503, č. j. 85536. *Náhrobní evid. tabulky a jejich text ve smyslu jazykového zákona ze dne 22.II.1920*; VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1923, šk. 156, bez sign.*, Náhrobní tabulka*.

[70] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*.

[71] DROBŇÁK, M. *Vojnové*, c. d., s. 57.

[72] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, bez sign. *Dotazník pre farské, obecné a mestské úrady*.

vodoch týchto inštitúcií od roku 1914 do 31. mája 1919.[73] Podľa vyzbieraných dát sa na území Československej republiky po skončení prvej svetovej vojny malo nachádzať 171 385 upravených vojnových hrobov, v ktorých malo byť pochovaných približne 203 160 obetí a 63 478 neupravených vojnových hrobov s ostatkami 119 192 vojakov.[74] Vojnové hroby boli umiestnené buď na vojnových cintorínoch alebo sa nachádzali voľne rozptýlené v krajine (v lesoch, na lúkach, poliach, pasienkoch, v záhradách rodinných domov a pod.).[75] Najväčšia koncentrácia týchto pietnych miest – viac ako 120 000[76], bola pritom na severovýchodnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, t. j. v tých častiach republiky, na území ktorých v rokoch 1914 – 1915 prebiehali bojové operácie.[77]

Zriaďovanie centrálnej evidencie o vojnových hroboch, cintorínoch a obetiach

Dáta získané prostredníctvom dotazníkovej akcie predznamenali, že starostlivosť o vojnové cintoríny (a hroby) na území severovýchodného Slovenska bude vzhľadom na ich vysoký počet, veľkú koncentráciu na relatívne malom priestore a situovanie v hornatom a ťažko dostupnom teréne technicky i finančne náročná. Pred Československou republikou, ktorá v čase svojho vzniku disponovala obmedzeným rozpočtom, stála neľahká úloha – vypracovať a následne i prakticky realizovať koncepciu starostlivosti o tieto pietne miesta, ktorá by jednak naplnila záväzky štátu, vyplývajúce z ustanovení povojnových medzinárodných zmlúv, jednak by dokázala minimalizovať finančné prostriedky vynaložené na tento účel.[78] Základným predpokladom naplnenia tohto cieľa bolo vytvorenie centrálnej evidencie vojnových cintorínov (a hrobov), a to z toho dôvodu, aby sa určil ich presný počet a vyhodnotil ich aktuálny stavebno-technický stav. Poznateľnosť týchto údajov bola nevyhnutná pre vypracovanie najefektívnejšej a finančne najmenej náročnej stratégie ich dostavby, konečnej úpravy a následnej údržby. Na zostavenie centrálnej evidencie mali byť použité údaje získané z dotazníkovej akcie a z agendy, ktorú Československá republika prevzala od X. odboru strát vojny pri rakúsko-uhorskom Ministerstve vojny. Ich pravdivosť a aktuálnosť sa však ešte mala preveriť (verifikovať) priamo v teréne. Na území severovýchodného Slovenska bola plnením tejto úlohy v lokalitách, kde sa nachádzali vojenské posádkové veliteľstvá[79], poverená československá armáda, mimo týchto lokalít zabezpečovalo danú úlohu československé žandárstvo.[80]

---

[73] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, bez sign. *Dotazník pro posádkové veliteství, četnícke stanice, vojenské duchovní správy*.

[74] BYSTRICKÝ, J. *Dokumenty*, c. d., s. 30.

[75] DROBŇÁK, M. *Vojnové*, c. d., s. 205.

[76] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 11.

[77] DROBŇÁK, M. *Vojnové*, c. d., s. 61.

[78] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 15.

[79] Ako už bolo vyššie spomenuté, na území severovýchodného Slovenska pôsobili v medzivojnovom období iba tri vojenské posádkové veliteľstvá – v Bardejove, Čemernom a Humennom. Vojenské posádkové veliteľstvo so sídlom Bardejove spravovalo všetkých päť vojnových cintorínov nachádzajúcich sa v katastri mesta (evanjelický, kalvária, u sv. Anny, u sv. Jakuba, u sv. Michala), Vojenské posádkové veliteľstvo sídliace v Čemernom malo na starosti tri vojnové cintoríny – v Čemernom, na mestskom cintoríne vo Vranove nad Topľou a na židovskom cintoríne vo Vranove nad Topľou, a Vojenské posádkové veliteľstvo so sídlom v Humennom spravovalo vojnový cintorín v meste Humenné. Spolu sa tak československá armáda na území severovýchodného Slovenska starala o deväť vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny. Zvyšných vyše 200 vojnových pohrebísk spravovali tunajšie žandárske stanice – pozn. A. L.

[80] DROBŇÁK, M. *Vojnové*, c. d., s. 88.

Overovanie údajov získaných počas dotazníkovej akcie a z agendy X. Odboru strát vojny spočívalo v preskúmavaní terénu (identifikácia a zaznačovanie vojnových cintorínov a roztrúsených vojnových hrobov do poľných náčrtov, resp. plánov a exhumácie vojnových hrobov mimo stálych vojnových cintorínov) a zhromažďovaní dostupných písomných prameňov o vojnových obetiach (matričné a kronikárske záznamy, úradná a súkromná korešpondencia, úmrtné listy a pod.). Na základe týchto aktivít zainteresovaní vojaci a žandári zisťovali skutočný počet vojnových hrobov a cintorínov, zriadených počas prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska, vyhodnocovali ich aktuálny stavebno-technický stav, zisťovali skutočný počet obetí pochovaných vo vojnových hroboch a zhromažďovali o nich všetky dochované záznamy. Získané informácie následne písomne zaznamenávali a archivovali v administratívnych zložkách príslušných vojnových cintorínov (alebo hrobov), a súčasne ich v pravidelných intervaloch (do 1. októbra 1921 raz mesačne, po tomto dátume raz štvrťročne), za účelom priebežnej aktualizácie dát, zasielali Ústrednému inšpektorátu vojnových hrobov v Prahe.[81]

Komparáciou údajov z dotazníkovej akcie a agendy X. odboru strát vojny s údajmi získanými prácou žandárov a vojakov priamo v teréne sa zistilo, že tieto sa v mnohých prípadoch rozchádzajú, pričom tak počet vojnových hrobov, ako aj v nich pochovaných vojnových obetí bol spravidla väčší, ako uvádzali pôvodné zdroje. Tento nesúlad bol spôsobený predovšetkým tým, že pri prvotnom zbere dát, realizovanom bezprostredne po skončení vojny, obyvatelia vojnou dotknutých obcí buď zámerne alebo z lenivosti, resp. z dôvodu nepresných spomienok (nepamätali si presné počty a uvádzali ich iba odhadom) uvádzali nepravdivé informácie tak o počtoch vojnových hrobov, ako aj o počtoch vojnových obetí. Nové, prácou v teréne nadobudnuté údaje, priniesli oveľa presnejšie a tým aj pravdivejšie dáta. Verifikované údaje využívali československé centrálne orgány, riadiace agendu vojnových hrobov, pre získavanie zahraničného kapitálu na dostavbu a konečnú úpravu týchto pietnych miest, ďalej pri usmerňovaní ich finálnej podoby, vrátane ich premiestňovania, resp. zmenšovania ich rozlôh, a tiež pri vyčleňovaní vlastných finančných prostriedkov na ich dostavbu, konečnú úpravu a následnú údržbu.[82]

Zriaďovanie administratívnych zložiek o vojnových hroboch, cintorínoch a obetiach

Administratívne zložky o vojnových cintorínoch (a hroboch), zakladané a priebežne dopĺňané príslušníkmi vojenských posádkových veliteľstiev a žandárskych staníc, pôsobiacich na území severovýchodného Slovenska, pozostávali primárne z dokumentov, ktoré vznikli ich vlastnou činnosťou v medzivojnovom období. Išlo o evidenčné, katastrálne a úmrtné listy, zoznamy obetí pochovaných na príslušných vojnových cintorínoch, zoznamy vojnových cintorínov v správe príslušných vojenských alebo žandárskych obvodov, potvrdenia o existencii, resp. neexistencii dokladov o vojnových obetiach v cirkevných matrikách, výpisy z úradných (obecných a mestských) matrík, dotazníky, výkazy o počtoch a druhoch vojnových hrobov a výške udržiavacích paušálov, zápisnice z exhumácií pozostatkov vojnových obetí, exhumačné plány, exhumačné protokoly, náčrty k exhumačným protokolom, skice, náčrty, plány, matrice (nákresy) a situačné nákresy vojnových cintorínov, kópie pozemno-knižných máp a výťahy z katastrálnych máp so zaznačením polôh vojnových hrobov a cintorínov. Sporadicky sa medzi nimi vyskytli i staršie materiály, pochádzajúce z obdobia

[81] VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 886. *Měsíční výkazy – restrikce*.

[82] TURIK, R. Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku v medzivojnovom období. In *Vojenská história*, 2013, roč. 17, č. 4, s. 77-78.

prvej svetovej vojny[83].

Zoznamy vojnových cintorínov poskytovali podrobné údaje o vojnových pohrebiskách, zriadených v katastroch obcí, patriacich do územnej pôsobnosti obvodov príslušných vojenských posádkových veliteľstiev alebo žandárskych staníc. Na titulnej strane týchto zoznamov boli uvedené ich názvy, ďalej tiež názvy obcí, resp. miest, v ktorých sa nachádzala najbližšia poštová a najbližšia železničná stanica a vysvetlivky, viažuce sa k údajom zhromažďovaným v týchto dokumentoch. Na ich zadnej strane bol zase vymedzený priestor na prípadné poznámky. V samotných dokumentoch sa uvádzali nasledovné informácie – názvy obcí, v katastri ktorých sa nachádzali vojnové cintoríny alebo hroby, názvy cintorínov, celkové počty vojnových a vojenských hrobov (uvádzané podľa roku ich založenia), celkové počty pochovaných obetí, obvody a výmery pohrebísk (vrátane ich šírok a dĺžok), údaje o majiteľoch cintorínov (vrátane parcelných čísel) a majiteľoch pozemkov, na parcelách ktorých sa rozprestierali, ďalej tiež počty hrobov, o ktoré sa bezplatne starali obce alebo príbuzní obetí, počty poškodených hrobov, rozsah (v metroch) prideleného ostnatého drôtu, počty pridelených hlohových sadeníc a náhrobných evidenčných tabuliek a údaje o tom, či a ak áno, tak akým spôsobom sú vojnové cintoríny v obvode príslušných vojenských posádkových veliteľstiev alebo žandárskych staníc, oplotené.[84]

Výkazy o počtoch a druhoch vojnových hrobov a výške paušálov, poskytovaných na ich údržbu vypracúvali žandárske stanice a vojenské posádkové veliteľstvá. Zaznamenávali v nich informácie, týkajúce sa jednak čiastočných a celkových počtov a druhov (jednotlivé, spoločné, šachy, hrobové polia) vojnových hrobov nachádzajúcich na vojnových cintorínoch v obvodoch ich pôsobnosti, jednak výšky čiastočných (za jednotlivé druhy hrobov osobitne) i celkových (za všetky druhy spolu) dotácií, ktoré na ich udržiavanie dostávali. Výška dotácie sa uvádzala v korunách československých (Kč), počty jednotlivých a spoločných hrobov a masových šácht v jednotkách, počty hrobových polí v dĺžkových metroch. Vo výkazoch bol vymedzený priestor aj na prípadné poznámky, kde sa spravidla zaznamenávali informácie o výmerách príslušných vojnových cintorínov, ich vlastníctve, prípadne o ich zrušení a premiestnení telesných pozostatkov tam pochovaných vojnových obetí na iné vojnové pohrebisko.[85]

Katastrálne listy sa nachádzali na predných stranách obalov administratívnych zložiek vojnových cintorínov. Obsahovali základné identifikačné údaje o danom pietnom miestne – krajinu, župu, okres a obec, v ktorej bol cintorín situovaný, jeho bližšie určenie (vojnový, zajatecký, posádkový, obecný, mestský, rímskokatolícky, evanjelický, gréckokatolícky a pod.), rozlohu, počet a druh vojnových hrobov (hroby s jednou, dvoma, tromi až piatimi mŕtvolami, šachty s viac ako piatimi mŕtvolami a hrobové polia), celkový počet pochovaných obetí, ich štátnu príslušnosť (ak ju bolo možné určiť), ďalej tiež informácie o tom, či sa v danej lokalite nachádzala trvalá vojenská posádka, kto vojnové hroby ošetroval, kto vykonával nad nimi dozor, kto bol majiteľom pozemku, koľko plánov, resp. iných vizuálnych prameňov daného pietneho miesta sa v príslušnej zložke nachádzalo a rôzne poznámky, týkajúce

[83] Podrobnú analýzu dokumentov z obdobia prvej svetovej vojny, ktoré sú súčasťou administratívnych zložiek o frontových a lazaretných vojnových cintorínoch z prvej svetovej vojny z územia severovýchodného Slovenska bližšie pozri: LIŠKA, Anton. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*, 2020, roč. 24, č. 3, s. 48-70.

[84] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1924, šk. č. 58, Kapišová. *Seznam hřbitovů o počtu a druhu válečných (voj.) hrobů v obvodu hřbitovní správy při četnické stanici v Kapišové*; VHA Bratislava, r. 1924, f. VHC, šk. č. 7, Bardejov – evanjelický. *Seznam hřbitovů o počtu a druhu válečných (voj.) hrobů v obvodu hřbitovní správy při posádk. velitelství v Bardiově*.

[85] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1934, k. č. 7, Čarno II. *Výkaz o počtu a druhu váôeľných hrobů a paušálu na jejich udržování v obvodu hřbitovní správy ve Zborove*.

sa miestnych pomerov, povolených prevozov alebo dovozov exhumovaných mŕtvol a pod.[86]

Evidenčné listy slúžili na identifikáciu obetí pochovaných vo vojnových hroboch. Mali byť vyhotovené pre každý jeden vojnový hrob nachádzajúci sa na ploche príslušného vojnového cintorína. Toto pravidlo však nebolo vždy dodržané.[87] Z obsahového hľadiska poskytovali štyri druhy údajov o obetiach – identifikačné údaje (meno a priezvisko, dátum a miesto narodenia, trvalé bydlisko, rodinný stav, národnosť, štátnu príslušnosť, vierovyznanie, zamestnanie), údaje o vojenskej kariére (dátum a miesto odvodu, vojenský oddiel, vojenskú hodnosť), údaje o úmrtí a mieste pochovania (dátum, miesto a príčina smrti, názov cintorína a číslo hrobu v ktorom bola obeť pochovaná, spôsob označenia hrobu, meno človeka a podmienky za akých sa o hrob staral a informácia o tom, kedy a za akých okolností bola mŕtvola z cintorína prevezená na iné miesto) a doplnkové údaje (komu a kedy obeť naposledy písala, adresa jej pozostalých a dôležité informácie o jej osude).[88] Väčšina evidenčných listov však bola vyplnená iba čiastočne, pričom spravidla je z nich možné zistiť iba meno a priezvisko obete, dátum jej narodenia a úmrtia, príčinu smrti, miesto pochovania a číslo a spôsob označenia hrobu. Zvyšné údaje o obeti skoro vždy absentujú.

Úmrtné listy, podobne ako listy evidenčné, poskytovali informácie o vojakoch pochovaných na vojnových cintorínoch. Vystavované boli na základe údajov zaznamenávaných počas prvej svetovej vojny v úradných a vojenských matrikách. Obsahovali meno a priezvisko obete, jej vojenskú hodnosť, názov pluku, oddielu, resp. pododdielu, ktorého bola súčasťou, rok a miesto jej narodenia, vierovyznanie, občianske povolanie, rodinný stav, miesto trvalého pobytu, dátum a miesto smrti, miesto pochovania, príčinu smrti, meno a hodnosť lekára, resp. svedka, ktorý ju po smrti ohliadol a identifikoval, meno kňaza, ktorý ju pochoval alebo zapísal do matriky zomrelých a názov dokladu, na základe ktorého bola do matriky zomrelých zapísaná. Súčasťou úmrtných listov bola i kolónka z názvom „poznámka", kde sa mali uvádzať informácie o tom, či si vojnová obeť privodila chorobu, ktorej podľahla, pri vykonávaní vojenskej služby, resp. či bola prevezená, exhumovaná, agnoskovaná a pod.).[89]

Potvrdenia o existencii, resp. neexistencii dokladov o vojnových obetiach v cirkevných matrikách[90] vystavovali na vyžiadanie príslušných úradov farári, správcovia alebo administrátori katolíckych, pravoslávnych a protestantských farností a spoločenstiev, resp. rabíni zodpovední za vedenie matrík židovských náboženských obcí. Ich úlohou bolo preveriť, či sa v matrikách zomrelých dochovali nejaké údaje o obetiach pochovaných počas prvej svetovej vojny na cintorínoch, nachádzajúcich sa vo farnostiach, matko-cirkevných a dcérocirkevných spoločenstvách a rabinátoch, ktoré spravovali. O výsledkoch lustrácie následne prostredníctvom písomného potvrdenia informovali vojenské posádkové veliteľstvá alebo žandárske stanice, ktoré si od nich dané údaje vyžiadali.[91]

Výťahy z mestských a obecných matrík vyhotovovali úradníci miestnej samosprávy – mestskí alebo obecní matrikári. Títo na predtlačené (do roku 1921 sa používali tlačivá z čias Rakúsko-Uhorska), prípadne ručne vyhotovené tlačivá (preklady rakúsko-uhorských originálov) uvádzali základné identifikačné údaje (meno a priezvisko, civilné zamestnanie, tr-

[86] VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 14, Kamenica nad Cirochou. *Katastrální list pro obec Velká Kamenice okrs. Humenné, župa zemplínska, Slovensko*; VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 72, Dobrá nad Ondavou. *Katastrální list – obec Dobrá nad Ondavou*.

[87] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 13.

[88] VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 7, Zborov. *Evidenční list nadporučíka Karla Kopřivu*.

[89] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1925, šk. č. 72, Vranov nad Topľou. *Úmrtní list pešiaka Jána Verbu*.

[90] V administratívnych zložkách skúmaných frontových a lazaretných vojnových cintorínov sa dochovali výlučne potvrdenia s negatívnym výsledkom lustrácie – pozn. A. L.

[91] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1920, šk. č. 56, Ulič. *Potvrzení [...]*.

valé bydlisko, vierovyznanie, vek, miesto úmrtia, príčina a dátum smrti a dátum oznámenia o úmrtí), poznatky o príbuzných (meno a priezvisko manželky a rodičov), vojenskú hodnosť a všetky dôležité poznámky o vojnových obetiach, ktorých mená sa nachádzali v matričných záznamoch.[92]

Zoznamy obetí pochovaných na vojnových cintorínoch obsahovali základné údaje o vojakoch, ktorých pozostatky boli uložené do hrobov na príslušných vojnových pohrebiskách. Spravidla obsahovali mená a priezviská obetí, názvy vojenských jednotiek, v ktorých počas vojny pôsobili, ich vojenské hodnosti, dátumy narodí a úmrtí, vierovyznania, čísla hrobov (súhlasia s číslami na vizuálnych prameňoch – skice, náčrty, plány, matrice a pod.), do ktorých boli na danom vojnovom cintoríne pochovaní a informácie o tom, či ich telesné pozostatky boli do týchto hrobov uložené samostatne alebo s ostatkami iných osôb.[93] Takýmito zoznamami disponujú spravidla takmer všetky lazaretné vojnové cintoríny, pri frontových cintorínoch je výskyt týchto dokumentov skôr výnimkou ako pravidlom.

Matrice (nákresy)[94], *náčrty*[95], *plány*[96], *situačné nákresy*[97] a *skice*[98] vojnových cintorínov, vyhotovované v mierke 1:200, zachytávali pôdorysnú dispozíciu a rozmiestnenie vojnových hrobov (vrátane ich číselného označenia[99]) na vojnových cintorínoch (aktuálny stav ku dňu ich vyhotovenia, ktorý sa spravidla uvádzal v spodnej časti týchto dokumentov), a súčasne poskytovali informácie o ich orientácii, rozmeroch, celkovej rozlohe, situovaní a podobe vstupov a centrálnych pietnych miest a spôsobe ich oplotenia. V ojedinelých prípadoch sa v týchto dokumentoch vyskytovali aj rozmery hrobov či spevnených plôch. Náčrty, plány a skice vyhotovovali členovia miestne príslušných žandárskych staníc, resp. vojenských posádkových veliteľstiev, matrice (nákresy) a situačné nákresy zase úradníci, pracujúci na Ústrednom inšpektoráte vojnových hrobov so sídlom v Prahe, Zemskej inšpekcii vojnových hrobov so sídlom v Košiciach, resp. Referáte vojnových hrobov pri Zemskom vojenskom veliteľstve v Bratislave. Čísla hrobov, zaznačené na týchto vizuálnych prameňoch, korešpondovali s číslami uvádzanými v exhumačných protokoloch, evidenčných listoch, prípadne v zoznamoch obetí príslušných vojnových cintorínov. Na základe komparácie týchto dokumentov bolo možné určiť, koho telesné pozostatky sa v tom-ktorom hrobe nachádzajú.

Dotazníky slúžili na komunikáciu jednotlivých oddelení Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov v Prahe s četníckymi stanicami a vojenskými posádkovými veliteľstvami. Išlo o formu rýchlej korešpondencie, založenej na stručnej otázke a stručnej odpovedi. Otázky (dotazy) kládli pracovníci inšpektorátu, odpovede na ne vypracúvali četníci alebo vojaci.

[92] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1919, šk. č. 7, Bardejov – evanjelický. *Výťah z matriky odumretých*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1920, šk. č. 58, Nižný Komárnik. *Výtah z matriky*.

[93] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1928, šk. č. 43, Palota. *Seznam vojínů pohřbených na válečném hřbitově v Palotě*.

[94] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 7, Stebník. *Nákres voj. hřbitova ve Stebníku*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 72, Čemerné. *Nákres voj. hřbitova v Čemerné*.

[95] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1920, šk. č. 7, Hažlín. *Náčrt válečného hřbitova v Hažlíně*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1925, šk. č. 14, Veľká Kamenica. *Náčrtek vojenského hřbitova v obci Velké Kamenici u Humenné*.

[96] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1928, šk. č. 56, Topoľa. *Plán vojenského hřbitova v Topole*.

[97] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1925, šk. č. 7, Hažlín. *Situační nákres vojenského hřbitova v Hažlíně*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1925, šk. č. 58, Malá Breznica. *Situační nákres vojenského hřbitova v M. Březničce*.

[98] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. č. 7, Becherov. *Skizza voj. hřbitova v obci Becherově*; VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 56, Papín. *Skizza hřbitova vál v Papíne*.

[99] Na matriciach a časti náčrtov (spravidla tých, ktoré mali byť povinne vyhotovované na tretích stranách administratívnych zložiek vojnových cintorínov) čísla hrobov absentujú. Bolo to spôsobené tým, že matrice primárne slúžili iba na prekresľovanie pôdorysov vojnových cintorínov, vrátane rozmiestnenia vojnových hrobov na ich plochách, t. j. tvorili akýsi podklad (medzičlánok) pre následnú tvorbu skíc, náčrtov, plánov a situačných nákresov vojnových pietnych miest – pozn. A. L.

Ich obsahom boli spravidla záležitosti týkajúce sa exhumačných prác, prípade úpravy alebo údržby vojnových cintorínov.[100]

Exhumačné plány slúžili ako podklad pre realizáciu exhumácií v teréne. Obsahovali údaje o počte hrobov, ktoré mali byť v danej lokalite exhumované a o predpokladanom počte obetí, ktoré sa v nich mali nachádzať. Okrem toho slúžili aj na poskytnutie informácií o tom, čo sa s telesnými pozostatkami týchto obetí ďalej dialo. Mali podobu ručne kreslených skíc, niekedy doplnených aj o vysvetlivky[101], na ktorých boli schematicky znázornené miesta exhumácií, vrátane obcí a miest, v okolí ktorých sa tieto nachádzali a lokality s vojnovými cintorínmi, na ktoré boli telá obetí po zrealizovaní exhumačného procesu prevezené.[102]

Exhumačné protokoly boli určené na zaznamenávanie informácií o exhumovaných vojakoch. Mali podobu dotazníkov s ôsmimi otvorenými otázkami, doplnenými o päť podotázok, prostredníctvom ktorých členovia exhumačných komisií zisťovali základe údaje o zomrelých a miestach ich primárneho i sekundárneho pochovania (polohu, spôsob označenia a číslo pôvodného a nového hrobu, stav mŕtvoly po exhumácii, jej oblečenie – druh uniformy, vrátane výložiek, gombíkov a spodnej bielizne, príslušnosť ku armáde a vojenskému telesu, farbu a stav vlasov a zubov, zvláštne znamenia, a tiež prítomnosť písomností alebo cenných predmetov). Protokoly obsahovali aj mená členov exhumačných komisií. Vypĺňali ich exhumační komisári (spravidla sa tak dialo priamo v teréne) a pravosť zaznamenaných informácií následne (po prevezení telesných pozostatkov exhumovaných obetí na vybraný vojnový cintorín) potvrdzovali svojím podpisom aj velitelia miestne príslušných žandárskych staníc, resp. vojenských posádkových veliteľstiev.[103]

Zápisnice z exhumácií pozostatkov vojnových obetí predstavovali podrobné správy o vykonaných exhumáciách, popisujúce celý priebeh tohto procesu – od lokalizácie miesta nálezu vojnových hrobov, resp. telesných pozostatkov vojakov padlých v prvej svetovej vojne, až po uloženie ich tiel do hrobov na stálych vojnových cintorínoch. Obsahovali informácie o polohe nálezov vojnových hrobov, resp. kostrových pozostatkov vojnových obetí, odhad ich veku, príslušnosť ku jednotlivým armádam, podrobný opis exhumovaných mŕtvol, vrátane opisu osobných vecí a oblečenia, ktoré sa pri nich našli a v neposlednom rade i údaje o spôsobe a mieste ich nového pochovania, zahŕňajúce názov obce, vojnový cintorín a číslo hrobu, do ktorého boli telesné pozostatky obetí po vykonaní predpísaných úradných úkonov uložené. Na rozdiel od exhumačných protokolov boli zápisnice spravidla vyhotovované až po ukončení exhumačného procesu, v sídlach miestne príslušných žandárskych staníc, resp. vojenských posádkových veliteľstiev, za prítomnosti ich veliteľov, starostov obcí, v katastroch ktorých sa exhumácie vykonávali a exhumačných komisárov. Všetky vymenované osoby potvrdzovali na konci týchto dokumentov pravdivosť zapísaných údajov vlastnoručnými podpismi.[104]

Náčrty k exhumačným protokolom sa vyhotovovali za účelom vyznačovania lokalít, na ktorých prebiehali exhumácie telesných pozostatkov vojakov padlých v prvej svetovej vojne. Mali podobu ručne kresleným máp, resp. schematických náčrtov, vyhotovovaných v mierke (najčastejšie 1:25 000) alebo bez mierky. Okrem zaznačenia polôh s výskytom vojnových hrobov obsahovali i polohopisné údaje o daných lokalitách (kóty, resp. názvy obcí,

[100] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1935, šk. č. 14, Vyšný Mirošov. *Dotazník* [...]; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1929, šk. č. 56, Snina – Giglovo. *Dotazník* [...].

[101] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 43, Varechovce. *Exhumační plán v okolí obce Varichovce*.

[102] VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 43, Varechovce. *Exhumační plán četnícke stanice Bardiov*.

[103] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 56, Snina, vojnový cintorín epidemický. *Exhumačný protokol*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 58, Bodružal. *Exhumačný protokol*.

[104] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1934, šk. č. 42, Medzilaborce, vojnový cintorín Medzilaborce II. *Zápisnica*.

miest, potokov a chotárov a pod.), vysvetlivky a niekedy aj krátke popisy ku vykonaným exhumáciám.[105]

Výťahy z katastrálnych máp[106] a *kópie pozemno-knižných máp*[107], vyhotovované v mierke 1:2 880, slúžili primárne na zaznačovanie polôh vojnových cintorínov v intravilánoch alebo extravilánoch obcí a miest. Prvý z uvedených vizuálnych prameňov zachytával polohu vojnového pohrebiska v rámci celého katastra, druhý len tej časti, kde sa nachádzal cintorín. Oba pramene obsahovali okrem polohy pietneho miesta aj číslo parcely, na ktorej bolo zriadené, jeho rozmery, pôdorys a celkovú plošnú výmeru, a v prípade výťahov z katastrálnych máp aj údaje o majiteľovi pozemku, na ktorom sa vojnový cintorín nachádzal.

Väčšina administratívnych zložiek viažucich sa k vojnovým cintorínom (a hrobom) z prvej svetovej vojny z územia severovýchodného Slovenska obsahuje iba nepatrnú časť z vyššie vymenovaných dokumentov. Súčasťou všetkých zložiek je katastrálny list príslušného pietneho miesta. Evidenčné listy, exhumačné protokoly a matrice (nákresy), náčrty, plány, situačné nákresy alebo skice vojnových cintorínov sa nachádzajú vo väčšine zložiek, ostatné dokumenty v nich buď úplne absentujú, alebo sa vyskytujú iba sporadicky. Miera výpovednej hodnoty samotných zložiek, ako aj parciálnych archívnych dokumentov, ktoré sú ich súčasťou, je rôznorodá. Vyskytujú sa zložky (a dokumenty), ktoré sú vyhotovené veľmi precízne, no sú i také, ktoré poskytujú neúplné, nepresné, skreslené a niekedy dokonca aj chybné údaje. Pri viacerých dokumentoch je tiež zrejmé, že boli vyhotovené v rozpore s platnými nariadeniami pre ich tvorbu, nakoľko v nich absentujú viaceré povinné formálne i obsahové náležitosti. Nedôslednosť až laxnosť pri vytváraní týchto dokumentov, resp. celých administratívnych zložiek, možno vysvetliť neprimeranou zaťaženosťou ľudí, ktorým bola táto úloha zverená. Na území severovýchodného Slovenska išlo v drvivej väčšine prípadov o žandárov, ktorí museli agendu vojnových hrobov zabezpečovať popri plnení štandardných pracovných povinností, priamo súvisiacich s výkonom ich povolania. V ich prípade teda išlo o prácu navyše, ktorú vo všeobecnosti vnímali skôr ako záťaž, než ako svoje poslanie. Z tohto dôvodu jej neprikladali takú dôležitosť, akú by si zaslúžila a jej plnenie realizovali spravidla v rozsahu spĺňajúcom výlučne iba základné požiadavky, ba niekedy dokonca ani tieto nie.[108] Napriek uvedenému predstavujú administratívne zložky (a v nich uchované dokumenty) vojnových cintorínov (a hrobom) z prvej svetovej vojny z územia severovýchodného Slovenska cenný archívny prameň, vďaka ktorému je možné v relatívne dostatočne dobrej miere zmapovať architektonicko-stavebný vývoj jednotlivých pietnych miest a získať o nich základné historické a faktografické údaje.

Exhumácie, dostavba a konečná úprava vojnových cintorínov

Československá republika začala realizovať dostavbu a konečnú úpravu vojnových hrobov a cintorínov z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska bez-

[105] VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 7, Ondrejov. *Náčrt rozložení vál. hrobů po provedení exhumace v obci Ondrejov*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1934, šk. č. 42, Medzilaborce, vojnový cintorín Medzilaborce II. *Náčrtek k exhumačnímu protokolu o nálezu padlých vojínů ve světové válce v roce 1914 – 1918*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1933, šk. č. 46, Telepovce. *Náčrtek místa koncentrace a exhumace ostatků padlých vojinů v obvodu četnícke stanice Telepovce*.

[106] VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 58, Mlynárovce. *Výtah z kastrální mapy obce Mlynárovců*.

[107] VHA Bratislava, f. VHC, r. 1925, šk. č. 7, Becherov. *Kopie pozemnoknizní mapy obce Becherov*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1925, šk. č. 58, Malá Breznica. *Kopie pozemnoknižní mapy obce M. Březnička*.

[108] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 12-13.

prostredne po tom, ako sa v novovzniknutom štátnom útvare ukončil prvotný zber dát o týchto pietnych miestach. Po jeho vyhodnotení sa potvrdil už skôr známy fakt, že na danom území sa nachádzala jednak nepomerne vysoká koncentrácia vojnových cintorínov, jednak množstvo roztrúsených vojnových hrobov. Pre starostlivosť o vojnové pohrebiská, situované na severovýchode Slovenska, boli preto vypracované osobitné pravidlá, čiastočne sa líšiace od pravidiel platných pre západnú, strednú a južnú časť Československa, v rámci ktorých sa pri plnení tejto úlohy odporúčalo používať i také pracovné postupy, ktoré vo zvyšných častiach krajiny (s výnimkou Podkarpatskej Rusi) neboli potrebné.[109] Išlo predovšetkým o exhumácie a následné uloženie telesných pozostatkov neznámych (ale i známych) vojakov, situovaných v provizórnych vojnových hroboch a cintorínoch voľne rozptýlených na desiatkach lokalít, nachádzajúcich sa na hrebeňoch, svahoch, čistinách, lúkach, pasienkoch, v údoliach a v povodiach riek a potokov karpatských hôr, do novozriadených hrobov na stálych vojnových pohrebiskách. Uvedený spôsob starostlivosti o tunajšie vojnové cintoríny a hroby z prvej svetovej vojny bol zvolený z ekonomických dôvodov.[110]

---

[109] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*.

[110] Financovanie dostavby, konečnej úpravy a následnej údržby prvovojnových pohrebísk sa na území Československa zabezpečovalo z dvoch základných zdrojov. Prvým – kľúčovým boli vlastné prostriedky štátu, druhým – doplnkovým boli finančné príspevky získavané od tých štátov, ktorých príslušníci boli pochovaní vo vojnových hroboch voľne rozptýlených v karpatskej krajine alebo sústredených na tunajších vojnových cintorínoch. Výška finančných prostriedkov alokovaná zo štátneho rozpočtu bola závislá od aktuálnej ekonomickej kondície krajiny, výška príspevkov získavaná zo zahraničia bola priamo úmerná počtu známych obetí, pochádzajúcich z tej-ktorej krajiny. Nakoľko Československo ako novovzniknutý štátny útvar muselo od svojho vzniku riešiť oveľa akútnejšie problémy než bola starostlivosť o vojnové cintoríny (a hroby) z prvej svetovej vojny, na ich dostavbu a následnú údržbu každoročne uvoľňovalo iba obmedzený balík finančných prostriedkov, postačujúci výlučne na pokrytie základných prác. Vykryť všetky náklady súvisiace so starostlivosťou o tieto pietne miesta nebolo možné ani za pomoci príspevkov, prichádzajúc na tento účel zo zahraničia, nakoľko ich výška nezohľadňovala reálny počet tam pochovaných vojnových obetí z radov cudzincov. Československo si totiž v zmysle platných medzinárodných dohôd mohlo nárokovať na finančný príspevok na starostlivosť o vojnového hroby od iných štátov iba vtedy, ak dokázalo preukázať, že sú v nich pochované telesné pozostatky vojakov, pochádzajúcich z týchto krajín. Za nespochybniteľný dôkaz tejto skutočnosti sa považovalo predloženie úmrtných listov, obsahujúcich aspoň mená a základe životopisné údaje o padlých vojakoch. Úmrtné listy bolo možné vyhotoviť iba vtedy, ak sa dali obete pochované vo vojnových hroboch a na vojnových cintorínoch jednoznačne identifikovať. V Česku, na Morave, v Sliezsku a na západnom, strednom a juhozápadnom Slovensku sa počas vojny zakladali lazaretné, posádkové a zajatecké vojnové cintoríny, kde bol vďaka dôslednému vyhotovovaniu písomných záznamov o hospitalizovaných a zomrelých vojakoch známy, spravidla kompletný, menoslov tam pochovaných obetí. Na území severovýchodného Slovenska a v Podkarpatskej Rusi, t. j. v tých oblastiach republiky, ktorými prechádzal front, bola situácia diametrálne odlišná. V uvedených častiach Československa vznikali počas prvej svetovej vojny predovšetkým frontové vojnové cintoríny, kde menoslov obetí spravidla absentoval. Bolo to spôsobené tým, že mŕtve telá vojakov sa pochovávali bezprostredne po bojoch, častokrát bez vyhotovenia patričných úmrtných dokumentov a v prípade vojakov bojujúcich na strane cárskej ruskej armády aj bez akýchkoľvek identifikačných znakov. Z uvedeného vyplýva, že kým starostlivosť o vojnové hroby a lazaretné, posádkové a zajatecké cintoríny v západnej, strednej a južnej časti Československa sa hradila tak zo štátneho rozpočtu, ako aj zo zahraničných zdrojov, finančnú záťaž, spojenú so starostlivosťou o vojnové hroby a frontové cintoríny, situované v severovýchodných a východných oblastiach republiky, musel znášať spravidla v plnej miere takmer výlučne iba štát. Z uvedeného dôvodu Ministerstvo národnej obrany v apríli 1920 rozhodlo, že karpatské vojnové cintoríny a hroby s neznámymi vojakmi budú zrušené a pretransformované do masových hrobov alebo hrobových polí, ktorých zriadenie a následná údržba mala pre československý rozpočet predstavovať nižšiu finančnú záťaž ako starostlivosť o tieto pietne miesta v ich pôvodnom počte a rozsahu. DROBŇÁK, Martin. *Vojnové*, c. d., s. 206; TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 15-16.

Exhumácie[111] sa vykonávali v intravilánoch a extravilánoch všetkých obcí a miest na území severovýchodného Slovenska, kde boli pochované neznáme vojnové obete. Zodpovednosť za plnenie tejto úlohy bola delegovaná na miestne žandárske stanice a vojenské posádkové veliteľstvá, ktoré zabezpečovali tento proces po administratívnej stránke.[112] Praktické náležitosti, spojené s touto úlohou, vykonávali priamo v teréne námezdní robotníci. Realizácii samotných exhumačných prác predchádzalo vypracovanie a schválenie exhumačného plánu s rozpočtom, podľa ktorého sa mali tieto práce v priebehu príslušného kalendárneho roka zrealizovať. Po jeho odsúhlasení nadriadenými orgánmi sa príslušným žandárskym staniciam a vojenským posádkovým veliteľstvám zaslali požadované finančné prostriedky, ktoré mohli byť následne použité na krytie všetkých oprávnených výdavkov, spojených s exhumáciami, vrátane nákupu nevyhnutných pracovných nástrojov, exhumačných rakiev a dezinfekčných prostriedkov.[113]

Ako už bolo vyššie spomenuté, praktickú stránku exhumačného procesu nerealizovali členovia miestnych žandárskych alebo vojenských posádkových veliteľstiev, ale ľudia najatí špeciálne na tento účel. Spravidla išlo o miestnych obyvateľov, vrátane členov marginalizovaných rómskych komunít.[114] Ich úlohou bolo zabezpečiť exhumácie vojnových hrobov, vrátane ich následného uvedenia do náležitého stavu (zasypanie zeminou, vyrovnanie s okolitým terénom), premiestenie telesných pozostatkov exhumovaných obetí na vojnové cintoríny a ich pochovanie do novým hrobov, vrátane konečnej úpravy týchto hrobových miest.[115] V ojedinelých prípadoch vypomáhali námezdným robotníkom s konečnou úpravou vojnových hrobov aj členovia miestnych vojenských posádkových veliteľstiev. S každým námezdným robotníkom bola uzatvorená samostatná pracovná zmluva, v ktorej bol vymedzený rozsah prác, ktorý mal tento vykonať a suma, ktorá mu mala byť za tieto práce vyplatená. Kým rozsah prác bol vždy rovnaký, mzda bola flexibilná a jej výška závisela od vyrokovaných podmienok medzi príslušnou žandárskou stanicou, resp. vojenským posádkovým veliteľstvom a najímanými robotníkmi.[116] Vojakom zúčastňujúcim sa na konečnej úprave vojnových hrobov sa za vykonanú prácu vyplácala odmena vo výške päťhodinového denného pracovného prídavku.[117] Na samotných exhumáciách sa okrem námezdných robotníkov a radových vojakov zúčastňovali aj žandári alebo velitelia vojenských jednotiek, ktorí dozerali na realizáciu exhumačných prác a vyhotovovali predpísané písomností o ich priebehu (exhumačné protokoly, náčrty k exhumačným protokolom, nové náčrty vojnových cintorínov, zápisnice z exhumácií). Exhumované telesné pozostatky vojakov sa premiestňovali na najbližšie vojnové cintoríny v exhumačných rakvách, ktoré tvorili jednoduché

[111] Proces exhumácie vojnových hrobov a cintorínov z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska (mimo územia dnešného okresu Vranov nad Topľou) v medzivojnovom období vo svojej štúdii, publikovanej v roku 2013, za pomoci archívnych materiálov podrobne rozobral a zmapoval Radoslav Turík. TURIK, R. *Exhumácie*, c. d., s. 76-97.

[112] DROBŇÁK, M. *Vojnové*, c. d., s. 58.

[113] BYSTRICKÝ, J. *Dokumenty*, c. d., s. 31.

[114] V roku 1921 predložila Žandárska stanica Poľana (dnes Malá Poľana) Inšpekcii vojnových hrobov v Košiciach exhumačný plán a rozpočet na vykonávanie exhumácií v jej obvode na príslušný kalendárny rok. Súčasťou korešpondencie bol aj sprievodný list, datovaný na 17. augusta 1921, v ktorej nadstrážmajster Hilacker informuje inšpekciu o tom, že exhumačné práce budú vykonávať Rómovia Tomáš Repaš, Jánoš Fedák a Jánoš Dzurban zo Staškoviec. VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 148, sign. č. 462/45. *Exhumanční plán a rozpočet, Stanice Polana*.

[115] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 148, bez sign. *Smlouva sepsána na obecním úřade v Podriváni s dole podespanými ohledně exhumace vál. hrobů*.

[116] TURIK, R. *Exhumácie*, c. d., s. 80.

[117] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 148, sign č. 150/III. *Pracovní přídavek*.

drevené debny s úchytkami. V každom obvode sa používala spravidla iba jedna exhumačná rakva. Po privezení telesných pozostatkov na príslušný vojnový cintorín boli tieto z rakvy vysypané do vopred pripraveného (existujúceho alebo úplne nového) hrobu, pričom rakva sa znova použila. Pochovaná bola spravidla až s posledným exhumovaným telom. V závislosti od terénu a vzdialenosti exhumovaného hrobu od vojnového cintorína, na ktorý boli telesné pozostatky obetí premiestňované, sa ich prevoz uskutočňoval buď pomocou konských povozov alebo peši, prenášaním v rukách.[118]

Po premiestnení a pochovaní všetkých telesných pozostatkov vojnových obetí do hrobov na stálych vojnových cintorínoch, boli tieto upravené v zmysle platných nariadení – nad hrobovú jamu sa navŕšila zemina (rov), na ktorú bola následne vysiata tráva alebo trvalky a v záhlaví hrobu bol umiestnený pietny náhrobný symbol (drevený kríž, kamenný, resp. liatinový náhrobok, osemcípa plechová hviezdica) s identifikačnými údajmi o pochovaných obetiach, náboženskými symbolmi a číslami príslušných hrobov.[119] V ojedinelých prípadoch bývali rovy po obvode vymedzené kamennými obrubami. Keď boli všetky hroby na vojnovom cintoríne upravené, pristúpilo sa k úprave spevnených plôch, výstavbe centrálnych pietnych symbolov (drevené kríže, kamenné, resp. železobetónové pamätníky) a vybudovaniu oplotenia (drevené alebo železobetónové koly s ostnatým drôtom a výsadbou hlohu, resp. drevené oplotenie z brezového alebo bukového dreva) so vstupnou bránou (drevená, bez alebo s jednoduchými drevenými vrátami).[120] V ojedinelých prípadoch sa na ploche vojnového cintorína zrealizovala aj výsadba ihličnatých alebo listnatých stromov. Takto upravený cintorín sa považoval za dobudovaný. Na realizáciu vyššie uvedených prác, súvisiacich s dobudovaním a konečnou úpravou vojnových pohrebísk, boli najímané miestne stavebné firmy, ktorým s tou úlohou vypomáhali i vojaci, správcovia vojnových cintorínov a nájomní hrobári. Podobne ako pri exhumáciách, aj v prípade týchto prác na ich priebeh a precíznosť prevedenia dozerali buď žandári alebo velitelia vojenských jednotiek.[121]

Po definitívnom dobudovaní vojnových cintorínov bolo potrebné doriešiť ešte jednu dôležitú otázku – právny vzťah k pozemkom, na ploche ktorých boli tieto pietne miesta zriadené. Vojnové pohrebiská sa na území severovýchodného Slovenska spravidla zriaďovali na pozemkoch, ktoré sa nachádzali vo vlastníctve obcí a miest alebo cirkevných (katolícke a protestantské cirkvi) a náboženských organizácií (židovské náboženské obce) a ktoré už predtým slúžili ako verejné pohrebiská. V ojedinelých prípadoch boli vybudované aj na súkromných alebo pozemkoch urbariátu, ktoré ich vlastníci pôvodne využívali na hospodársku alebo poľnohospodársku činnosť. Zriadením vojnového pohrebiska sa však ich funkcia zmenila a pre ich majiteľov sa stali nevyužiteľnými. Štát sa súkromným vlastníkom snažil kompenzovať ich ušlý zisk prostredníctvom uzatvárania krátkodobých alebo dlhodobých nájomných zmlúv za prenájom týchto pozemkov. Výška nájmu bola určená buď vzájomnou dohodou oboch zmluvných strán[122] alebo na základe úradného odhadu, stanoveného odhadcom príslušného notariátu[123]. Krajným riešením, využívaním v prípade, ak vlastníci s pre-

[118] TURIK, R. *Exhumácie*, c. d., s. 79-80.

[119] VÚA-VHA Praha, f. MNO – ÚSVH, kr. č. 467, r. 1922, sign. č. 83 1/6. *Vzor česk. voj. hrobu*.

[120] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1919, šk. č. 60, č. j. 6949. *Posádkové velitelství, Četnícka stanice, Vojenská duchovní správa*; VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 42, Čertižné (Vojnový cintorín Čertižné II.). *Plánek plotu, kterým jsou nově zřízené voj. hřbitovy ohraženy*; VHA Bratislava, f. VHC, r. 1923, šk. č. 6, sign. č. 451. *Oplocení vál. hřbitova v Košicích*.

[121] TURIK, R. *Starostlivosť*, c. d., s. 17.

[122] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1924, šk. č. 165, sign. č. 320 481. *Odškodné za užívání pozemku pro vál. hroby*.

[123] VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1924, šk. č. 165, sign. č. 320 387. *Komisionelní odhadnutí nájemného s pozemku*.

nájmom nesúhlasili alebo neboli spokojní s výškou štátom ponúknutej finančnej kompenzácie, bolo odkúpenie týchto pozemkov do osobného vlastníctva štátu, resp. Ministerstva národnej obrany.[124] Sú však známe aj prípady, keď rezortné ministerstvo takéto pozemky získalo do osobného vlastníctva i darom.[125]

A. LIŠKA: FERTIGSTELLUNG UND ENDGÜLTIGE ORDNUNG DER KRIEGSFRIEDHÖFE AUS DEM ERSTEN WELTKRIEG AUF DEM GEBIET DER NORDOSTSLOWAKEI IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Nach dem Ende des Ersten Weltkriegs blieb auf dem Gebiet der Nordostslowakei eine große Anzahl von Kriegsfriedhöfen bestehen, deren Bau die zuständigen Kräfte der österreichisch-ungarischen Armee (*Kriegsgräber-Arbeiter-Kompagnie*) während der militärischen Auseinandersetzung nicht erfolgreich abschließen konnten. Diese Aufgabe wurde somit der neu gegründeten Tschechoslowakischen Republik überlassen, die sie irgendwie bewältigen musste. Dazu war sie durch die internationalen Verträge der Nachkriegszeit von Saint-Germain und Trianon verpflichtet. Da die Tschechoslowakei als neu gegründete staatliche Einheit weitaus akutere Probleme als die Pflege von Kriegsgräberstätten zu bewältigen hatte, gab sie jedes Jahr nur einen begrenzten Betrag für deren Fertigstellung und anschließende Instandhaltung frei, der lediglich für die grundlegenden Arbeiten ausreichte. Es war nicht möglich, alle Kosten für die Pflege dieser Gedenkstätten zu decken, auch nicht mit Hilfe von Beiträgen aus dem Ausland, da deren Höhe nicht die tatsächliche Zahl der dort begrabenen ausländischen Kriegsopfer berücksichtigte. Aus diesem Grund beschloss das Ministerium für Nationale Verteidigung im April 1920, die karpatischen Kriegsfriedhöfe und Gräber mit unbekannten Soldaten zu schließen und in Massengräber oder Gräberfelder umzuwandeln, deren Einrichtung und spätere Pflege den tschechoslowakischen Haushalt finanziell wesentlich weniger belasten sollte als die Pflege dieser Gedenkstätten in ihrer ursprünglichen Anzahl und Ausdehnung. Die Verringerung der Anzahl (und in einigen Fällen auch der Größe) der Kriegsgräberstätten konnte nur erreicht werden, wenn die Überreste von Kriegsopfern aus den vielerorts in der Karpatenlandschaft verstreuten Kriegsgräbern auf zentralen Gräberfeldern konzentriert wurden. So waren in der ersten Hälfte der zwanziger Jahre des 20. Jahrhunderts viele Ortschaften in der Nordostslowakei Schauplatz von groß angelegten Exhumierungen. Nach deren Fertigstellung konnte mit der endgültigen Gestaltung der Kriegsgräberflächen begonnen werden, die in minimalistischer Form und mit leicht verfügbaren und kostengünstigen Materialien (Holz, Stein, Stacheldraht, Stahlbeton, Weißdorn, einheimische Bäume, Sträucher und Blumen, Gras usw.) ausgeführt wurde. Wie während des Ersten Weltkriegs geschah dieser Prozess auch in der Zwischenkriegszeit nicht spontan, sondern wurde von oben gesteuert, in diesem Fall durch das Ministerium für Na-

[124] Jednou z lokalít, kde vlastníci pozemkov, na ktorých bol zriadený vojnový cintorín, nesúhlasili s ich prenájmom štátu, bola obec Ladomirová (okr. Svidník). Išlo o tri pozemky s celkovou rozlohou 1 113 m^2. Ich vlastníkmi boli Ilona Škurlová rod. Vorobelová, Nety Seinger a Michal Škurla. Celková suma za odkúpenie príslušných pozemkov bola dohodnutá vo výške 1 000 Kč. VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1924, šk. č. 165, sign. č. 320 578. *Výkup pozemku vál. hřbitova v obci Ladomírové*.

[125] K bezplatnému darovaniu pozemkov, na ktorých boli vybudované vojnové cintoríny, došlo v obciach Zborov a Vyšná Polianka (okr. Bardejov). Uvedené pozemky sa pôvodne nachádzali vo vlastníctve Štátnych lesov a statkov. Ich bezplatné prevedenie do vlastníctva Ministerstva národnej obrany podmienil pôvodný vlastník tým, že „*...budú slúžiť výlučne uvedeného účelu* (vojenský cintorín – pozn. autora)*, výlohy a udržiavanie hrobov bude prenesené na ministerstvo Národnej obrany, ktoré bude platiť taktiež všetky dane a verejné dávny, vzťahujúce sa na tieto pozemky*“. VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1924, šk. č. 165, sign. č. 320 396. *Bezplatné věnování vojenskému eráru částky štát. pozemků v obvode štát. lesní správy Zborov, na kretých jsou zřízené vojenské hrbitovy*.

tionale Verteidigung. Neben Angehörigen der Streitkräfte, der tschechoslowakischen Gendarmerie, der örtlichen Bevölkerung (einschließlich der Volksgruppe der Roma) und Bauunternehmen waren auch Kriegsveteranen sowie Vertreter der örtlichen Selbstverwaltung, kirchlicher Organisationen und konfessioneller Vereine an der Umsetzung beteiligt. Dank dieser Zusammenarbeit konnte der Bau der meisten Kriegsfriedhöfe aus dem Ersten Weltkrieg auf dem Gebiet der Nordostslowakei bis Mitte der 1920er Jahre abgeschlossen werden.

Zoznam použitej literatúry:

BYSTRICKÝ, Jozef. Dokumenty o vojnových cintorínoch z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. In FEDIČ, Vasiľ – HUSŤÁK, Svetoslav (eds.). *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch.* Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 29-40. ISBN 978-80-969233-5-9.

BUREŠ, Jiří – PAVLÍKOVÁ, Marta. *Tatíčku, vrať se k nám. Pomníky velké války na Chomutovsku, Mostecku a Teplicku.* Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, 2020. 259 s. ISBN 978-80-85036-75-6.

BUREŠ, Jiří – PAVLÍKOVÁ, Marta. *Tatíčku, vrať se k nám. Pomníky velké války na Lounsku.* Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, 2018. 123 s. ISBN 978-80-85036-70-1.

DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska. In Bernadeta Fabová, Mikuláš Jančura (eds.). *Stretnutie mladých historikov II. Priesečníky spoločnej histórie krajín V4.* Košice : UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 83-93. ISBN 978-80-8152-103-4.

DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka. In DROBŇÁ, Martin – SZABÓ, Vikor (eds.). *Prvá svetová vojna a východné Slovensko.* Humenné : KVH Beskydy, 2014, s. 53-61. ISBN 978-80-971858-5-5.

DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku (história, umelecká hodnota a možnosti obnovy). In KRÁĽOVÁ, Eva – DUBINY, Martin (eds.). *Bardkontakt 2018 – zborník prednášok*. Bardejov : Mesto Bardejov, 2018, s. 58-66. ISBN 978-80-570-0184-3.

DROBŇÁK, Martin. Vojnové cintoríny a pamätníky v Medzilaborciach. In DROBŇÁK, Drobňák (ed.). *Medzilaborce 1914 – 1918.* Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a KVH Beskydy, 2018, s. 201-221. ISBN 978-80-570-0491-2.

LIŠKA, Anton. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*, 2020, roč. 24, č. 3, s. 48-70. ISSN 1335-3314.

SCHUBERT, Jan. Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Dziewiąty wydział grobów wojennych (Kriegs-gräber-abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915 – 1918. In *Czasopismo Techniczne – Architektura*, 2009, roč. 106, č. 13, s. 169-200. ISSN 0011-4561.

TURIK, Radoslav. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*, 2010, roč. 14, č. 4, s. 3-23. ISSN 1335-3314.

TURIK, Radoslav. Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku v medzivojnovom období. In *Vojenská história*, 2013, roč. 17, č. 4, s. 76-97. ISSN 1335-3314.

Zoznam použitých archívnych prameňov

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha

- Fond *Ministerstvo národní obrany – Ústřední správa válečných hrobů*

Vojenský historický archív Bratislava

- Fond *Vojenské hroby a cintoríny*
- Fond *Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava*

VI. ROBOTNÝ PRÁPOR PRACOVNÉHO ZBORU MNO A DEPORTÁCIE ŽIDOV V ROKU 1942

IGOR **BAKA**

BAKA, I.: VI. Labour Battalion of the MND Labour Corps and the deportation of Jews in 1942. Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 107-132, Bratislava.
The study in question deals with the problem of the deportation of Jews from Slovakia in 1942, reflecting the specific situation of the Jews on labour duty assigned to the VI Labour Battalion of the Labour Corps of the Ministry of National Defence at the time of the deportation.
The first part of the study presents a summary overview of the legal norms resulting in the discriminatory status of Jews in the conscription of the Slovak State, but at the same time some of them (e.g. the Conscription Act of 18 January 1940) ultimately protecting them from the deportations taking place in 1942.
In the second part of the study, the author notes that various claims and interpretations about the responsibility for the Jews of the VI. Labour Battalion avoiding the first stage of deportations in 1942 still appear in both the scientific and the memoir literature, but the reasons for the halt of the planned deportation of Jews on labour duty have not been further investigated. The author has therefore concentrated on identifying the decisive reasons for Jews remaining not only in attendance, but also for Jews retained in active labour duty - for the duration of the war - until the end of May 1943.
In the third part of the study, the author uses specific examples to show the impact of the ongoing deportations on the mood of the Jewish workers and their actions, manifested by the tense situation in the units of the VI Labour Battalion, the generally despondent mood of their members, fear for their relatives, concern that they, too, would be included in the deportation, desertion, and the desire to be baptised. On the other hand, he points out the ways in which the military authorities tried to eliminate the negative effects of the ongoing deportations on the actions of the Jewish workers by tightening surveillance, abolishing the granting of permits and passes, and preventing their free movement.
Keywords: World War 2., VI Labour Battalion of the MND Labour Corps and the deportation of Jews in 1942.

Problematika prvej etapy deportácií Židov zo Slovenska v roku 1942, ktoré predstavovali vyvrcholenie predchádzajúcich diskriminačných protižidovských opatrení ľudáckeho režimu, je už v slovenskej historiografii pomerne dobre spracovaná.[1] Situácii v slovenskej armáde vo vzťahu k deportáciám sa však ešte väčšia pozornosť nevenovala. Armáda pritom bola integrálnou súčasťou štátneho mechanizmu protižidovskej diskriminácie a násilia. V súvislosti s predmetnou témou možno sledovať otázku účasti armády na technickej príprave a realizácii deportácií[2], ale tiež postavenie Židov prezenčnej pracovnej povinnosti, ktorí boli v tom čase, až na niektoré výnimky, zaradení v VI. robotnom prápore Pracovného zboru Ministerstva národnej obrany (MNO). Nakoniec sa totiž paradoxne práve vďaka príslušnosti k tomuto útvaru samotným deportáciám v roku 1942 vyhli. Okolnosti, ktoré sa pod to podpísali, však neboli dodnes uspokojivo vysvetlené. Predmetom bližšieho výskumu nebola ani situácia, v akej sa Židia v VI. robotnom prá-

[1] Bližšie pozri predovšetkým NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty.* Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2005.

[2] Doterajší výskum problematiky deportácií Židov sa touto otázkou zaoberal len okrajovo. Naznačil však, že armáda pomáhala pri logistickom zabezpečení akcie stravovania Židov. Poskytla tiež pomoc jednotlivým článkom mocensko-represívneho aparátu štátu pri koncentrovaní Židov a pod. Tamže, dokument (dok.) 25, s. 123-126; dok. 30, s. 129; dok. 31, s. 130-132; dok. 37, s. 138-143; dok. 143, s. 222-223.

pore počas deportácií nachádzali. K 16. máju 1942 tu pritom bolo už 1 062 Židov, 263 „Cigánov“ a 169 „trestancov“.[3]

Diskriminácia Židov v armáde a vznik VI. robotného práporu

Postavenie Židov v armáde determinovalo už vládne nariadenie č. 74 Sl. z. z 24. apríla 1939 „o vylúčení židov z verejných služieb“. To sa totiž vzťahovalo aj na vojakov z povolania, aj keď sa jeho aplikácia v armáde nerealizovala okamžite. Židovských gážistov totiž v armáde mnoho nebolo, väčšinou pritom išlo o nenahraditeľných lekárov, lekárnikov a zdravotníkov. Všetci dôstojníci a rotmajstri spadajúci pod definíciu pojmu Žid okrem toho boli konvertiti alebo osoby bez vyznania. MNO malo preto problém zistiť ich pôvod.[4] Keďže Židov režim považovalo za rozkladný a nepriateľský živel, ich postavenie v armáde ďalej diskriminovalo vládne nariadenie č. 150 Sl. z. z 21. júna 1939 „o úprave vojenskej povinnosti židov“. Na jeho základe boli všetci židovskí dôstojníci, rotmajstri a mužstvo prezenčnej služby preradení počas činnej služby do osobitých pracovných útvarov. Týkalo sa aj židovských záložníkov na vojenskom cvičení. K jeho dôslednej realizácii sa pristúpilo už v septembri 1939 (čiastočne už skôr) počas vojny proti Poľsku. Všetci Židia v armáde, aj nastúpení záložníci, mali byť zaradení do pracovných útvarov a označení 5-cm širokou modrou páskou. Ich vojenská rovnošata mala byť bez označenia hodnosti a bez výložiek a rukávových odznakov, ale tiež akýchkoľvek vyznamenaní. Určité výnimky mali dočasne židovskí lekári v poli. Židia tiež nesmeli nosiť pobočnú zbraň, nemohli vykonávať kancelárske práce, vedúce funkcie v skladištiach, byť pomocníkmi vo vojenských zátišiach, tlmočníkmi. Vládnym nariadením č. 230 Sl. z. z 19. septembra boli Židia prepustení z vojenskej služby zbavení vojenských hodností, rovnako ako Židia všetkých vojenských kategórií v zálohe. Na toto vládne nariadenie následne nadviazal paragraf 38 Branného zákona č. 20 Sl. z. z 18. januára 1940. V ňom sa uzákoňovalo, že Židia a s nimi tiež „Cigáni“ (tí, čo podľa vyhlášky ministerstva vnútra /MV/ z 18. júna 1940 pochádzali z „cigánskej rasy po oboch rodičoch“, zároveň žili kočovným životom alebo sa vyhýbali práci) nemohli byť príslušníkmi brannej moci. Mali preto konať práce v osobitných skupinách. MNO následne dňom 31. januára 1940 prepustilo Rómov a Židov z brannej moci bez ponechania nadobudnutých hodností.[5] Pri zdôvodňovaní týchto opatrení pred branným výborom snemu označil minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš Židov ako „nežiadúci element“, ktorý nemôže slúžiť v armáde, ale „*v pracovných táboroch môžu priniesť osohu*“.[6]

[3] BYSTRICKÝ, Jozef. Niekoľko poznámok k histórii Pracovného zboru MNO. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.-23. novembra 1995.* Bratislava : ZING Print, 1996, s. 97-98.

[4] PEJS, Oldřich. Židé a slovenská armáda v prvním roce po jejím vzniku. In *Vojenská história*, roč. 24, 2020, č. 1, s. 88-109.

[5] BAKA, Igor. Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941 (do vzniku VI. robotného práporu). In *Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry*, 2008, č. 14, s. 58-75; BALCOVÁ, Milena. Šiesty robotný prápor Pracovného zboru Národnej obrany a jeho činnosť v rokoch 1941 – 1944. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 79-97; JANECOVÁ, Tamara. Ľudia píšu Čatlošovi (Prosbopisy Židov adresované ministerstvu národnej obrany v rokoch 1939 – 1942). In *Historický časopis*, roč. 69, 2021, č. 2, s. 345-369; KRALČÁK, Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939 – 1945.* Bratislava : Pro Militaria Historica, 2014; NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.*). Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 –1944.* Dokumenty. Bratislava : Dokumentačnéstredisko holokaustu, 2004; SCHÖNBRUN, KNEŽO, Bernard (ed.). *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.- 23. novembra 1995.* Bratislava : ZING Print, 1996; PEJS, O. *Židé a slovenská armáda v prvním roce po jejím vzniku*, c. d., s. 88-109.

[6] KRALČÁK, P. *Pracovné jednotky slovenskej armády*, c. d., s. 23.

MNO však pôvodne v roku 1940 urobilo výnimku v prípade dvoch židovských gážistov a ešte v júni súhlasilo s ich ponechaním v armáde. Prvým z nich mal byť npor. lek. Karol Waldmann. V jeho prípade zaváži fakt, že išlo o židovského konvertitu, a pritom najstaršieho a najskúsenejšieho odborníka vojenského lekárnictva s desaťročnou aktívnou službou.[7] Rozhodnutie ponechať ho v armáde však MNO krátko nato korigovalo. Pre armádu však naďalej pracoval na základe ministerskej výnimky ako civilný zamestnanec Vojenského zdravotného skladu. Na tejto pozícii dočasne zotrval aj po vydaní vládneho nariadenia 198/41 Sl. z. „o právnom postavení Židov" (tzv. židovský kódex) z 9. septembra 1941, a to rozhodnutím MNO z 27. novembra 1941. To však bolo podmienené vydaním prezidentskej výnimky na základe paragrafu 255 tzv. židovského kódexu. Tú Waldmann obdržal 14. augusta 1942.[8] Jediným židovským gážistom tak zostal skúsený dôstojník mjr. gšt. František M. Borský, ktorý pôsobil vo funkcii železničného traťového veliteľa počas vojny proti Poľsku. Aj jemu pomohlo konvertovanie k Cirkvi československej v apríli 1938, resp. evanjelickej a. v. v septembri 1939. 1. júla 1940 sa dokonca dočkal povýšenia na pplk. gšt. Už vo februári 1941 však bol „odložený" na miesto správcu kancelárie Správy Pracovného zboru.[9] Z armády bol nakoniec aj on prepustený a to (rovnako ako ostatní Židia) bez ponechania nadobudnutých hodností. V apríli 1942 bol takto potrestaný za intervenciu v prospech vlastnej švagrinej zaradenej do židovského transportu. Jeho ďalšie zotrvanie v armáde však bolo aj tak otázne, keďže MNO ho už nepovažovalo za potrebného a už koncom roka 1941 nepodporilo jeho žiadosť o výnimku spod tzv. židovského kódexu. Pred deportáciou ho spolu s najbližšou rodinou zachránil až ústavný zákon 68/1942 Sl. z. o vysťahovaní Židov, podľa ktorého sa do transportov nemali zaraďovať okrem iných osoby pokrstené najneskoršie do 14. marca 1939. Dodatočne ho spolu s najbližšou rodinou pred deportáciami chránila tiež prezidentská výnimka z 24. júla 1942. Vďaka nej sa však vyhol tiež ponižujúcim ustanoveniam tzv. židovského kódexu. Pomohlo mu pritom nakoniec aj dodatočné odporučenie MNO, ktoré aspoň takto ocenilo jeho zásluhy.[10]

---

[7] Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Hlavné vojenské veliteľstvo 1939 – 1940, škatuľa (šk.) 128, číslo jednacie (č. j.) 192 945, posudok na K. Waldmanna od mjr. zdrav. MUDr. L. Dohnányiho. JANECOVÁ, T. *Ľudia píšu Čatlošovi*, c. d., s. 350-352. VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 6, č. j. 157 951.

[8] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inventárne číslo (inv. č.) 249, č.j. 29 538, Vojenský zdravotný sklad v Liptovskom Sv. Mikuláši na MNO, II/3 oddelenie; č. j. 108 775, koncept odpovede MNO pre Vojenský zdravotný sklad zo septembra 1942.

[9] Čatloš po vojne tvrdil, že Borského zaradil do Pracovného zboru z dôvodu nemeckého tlaku. Zaváži tu však podľa neho mala tiež neochota prezidenta Tisu vydať mu výnimku z dôvodu, že nekonvertoval na katolícku, ale evanjelickú vieru. Tiso však udeľoval výnimky až na základe vládneho nariadenia 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov z 9. 9. 1941. Na druhej strane ešte 14. 1. 1941 Čatloš intervenoval na Predsedníctve vlády za Borského vyňatie spod ustanovení vládneho nariadenia 63/39 Sl. z. z 18. 4. 1939 (o vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach) a teda jeho ponechanie v armáde, keďže bol podľa neho „nepostrádateľný znalec vojenského dopravníctva". Predsedníctvo vlády sa však už k tejto žiadosti do vydania vládneho nariadenia 198/1941 nevyjadrilo. Prezidentov vplyv na jeho rozhodovanie v tomto prípade sa teda v praxi vylúčiť nedá. Nemeckým tlakom po vojne argumentoval aj bývalý správca Pracovného zboru Jozef Kručko. Kmeňový list a kvalifikačná listina F. Borského; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava 2013, s. 26-27. VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 106, č. j. 50 761; f. MNO 1939 – 1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939 – 1944, šk. 4, III/B Spomienky, Pracovníci na tejto výstavbe.

[10] VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/42-88/1/11, list ministra vnútra Alexandra Macha gen. Čatlošovi z 28. 3. 1942; úradný záznam pplk. Tatarka z rozhovoru s plk. Roederom zo 7. 4. 1942; f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inv. č. 249, č.j. 94 948, Borský František, pplk. gšt., prepustenie zo slov. armády – oznámenie; šk. 106, inv. č. 130, č. j. 78 587 dôv., referát MNO k žiadosti pplk. gšt. Františka Borského.

Medzi gážistami vďaka výnimkám slúžilo tiež niekoľko osôb, ktoré nariadenie 198/41 Sl. z. z 9. septembra 1941 definovalo ako židovských miešancov. Časť takto označených osôb síce mohla byť zamestnancom štátu (tí, ktorí pochádzali od jedného, podľa rasy, židovského starého rodiča), žiaden židovský miešanec sa však podľa paragrafu 15 tohto nariadenia nemohol stať poddôstojníkom ani dôstojníkom slovenskej brannej moci.[11] Podľa upresňujúceho rozkazu MNO z 11. novembra 1941 však židovskí miešanci na rozdiel od Židov „*podliehali brannej povinnosti ako ostatní árijci*“. [12] V praxi to znamenalo, že „miešanci“ mohli byť zaradení do prezenčnej vojenskej služby v zbrani alebo do pracovnej služby, nemuseli však slúžiť v VI. robotnom prápore. Napriek uvedenému, slúžili ešte v roku 1942 v armáde na základe výnimky minimálne piati gážisti, ktorí podľa protižidovského zákonodarstva spadali pod pojem židovský miešanec. Išlo o dvoch nižších dôstojníkov, dvoch rotmajstrov a jedného poddôstojníka z povolania.[13] Ich ponechanie v armáde nakoniec potvrdil aj prezident republiky vydaním výnimky spod tzv. židovského kódexu. Rozhodujúci tu bol odporúčací list MNO, ktoré dokonca muselo na žiadosť prezidentskej kancelárie preskúmať majetkové a rodinné pomery žiadateľov.[14]

Čo sa týka prezenčne slúžiacich Židov, tí boli na základe branného zákona z januára 1940 zaradení do jednotiek pracovnej služby, ktoré pôsobili pri peších plukoch. Ich príslušníci sa v roku 1940 rozdelili na „árijcov prezenčnej pracovnej služby“ a „Židov a Cigánov prezenčnej pracovnej povinnosti“. Nútené nasadenie na práce v prospech MNO sa však netýkalo len prezenčne slúžiacich Židov. Hlinkova garda (HG) už začiatkom roka 1940 v rámci organizovania brannej výchovy svojvoľne nasadzovala Židov a „Cigánov“ vo veku 20 – 50 rokov na rôzne nútené práce. Keďže z nich sa bolo možné vykúpiť, HG sa vo viacerých prípadoch obohatila. MNO preto v marci zakázalo podobné pracovné jednotky organizovať. Následne, 29. mája, vyšlo nariadenie č. 130 s mocou zákona, na základe ktorého boli Židia a „Cigáni“ povinní dva mesiace v roku namiesto brannej výchovy vykonávať práce v prospech obrany štátu, ktoré určí MNO. Aj z tejto práce sa ešte dalo čiastočne vykúpiť.[15]

V októbri 1940 sa realizovala nová reorganizácia armády, v rámci ktorej sa vytvoril aj Pracovný zbor MNO. Tu boli sústredené všetky jednotky prezenčne slúžiacich osôb pracovnej služby a povinnosti (teda aj Židia). Súčasťou Pracovného zboru sa v roku 1941 stal aj VI. robotný prápor. Spočiatku ho tvorili dve židovské a dve „cigánske“ roty. Neskôr to boli tri židovské roty, jedna „cigánska“ a tiež jedna rota trestancov. Tie sa členili na čaty, ktorých velitelia museli byť „árijci“, prezenčne slúžiaci vojaci pracovnej služby. Organizačné členenie sa však postupne menilo, keďže sa vytvárali aj rôzne pracovné, resp. robotné oddiely. Názov „robotný“ pritom mal od začiatku diskriminačný charakter, zvyšných päť „árijských“

[11] Slovenský zákonník 1941, nariadenie 198/41 Sl. z. o právnom postavení Židov.

[12] Židovský miešanec mohol byť len strelníkom, alebo pracovníkom, nie však hodnostníkom brannej moci. Možno predpokladať, že viaceré osoby označené za židovských miešancov sa následne snažili o preradenie zo VI. robotného práporu. Naznačuje to žiadosť Františka Preisa z mája 1942. VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/41-88/1/1, rozkaz MNO z 11. 11. 1941; f. Pracovný zbor národnej obrany 1940 – 1945 (PZNO), šk. 105, inv. č. 106, žiadosť Františka Preisa o preradenie k V. pracovnému práporu z 28. 5. 1942.

[13] Konkrétne: rotník – rotmajster Viliam Sokol, rotník – rotmajster hosp. Pavol Plechlo, čatník letec Fridrich, Michal Preis, por. del. Štefan Holota, npor. pech. Jozef Sokol. VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inv. č. 249, služba osôb židovského pôvodu a so židovským príbuzenstvom v slovenskej armáde.

[14] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 198, inv. č. 249, č. j. 93 394, majetkové pomery voj. gážistov žiadajúcich o udelenie výnimky spod ustanovenia vládneho nar. 198/41 – predloženie.

[15] BAKA, I. *Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941*, c. d., s. 67-68.

práporov (ako aj samostatná 8. rota pre príslušníkov nemeckej menšiny) malo označenie „pracovné“ podľa hesla „*práca česť, robota povinnosť*“. V ňom sa odrážal klasický antisemitský naratív. Zatiaľ čo u „árijcov“ malo mať pracovné nasadenie rovnakú cenu ako služba so zbraňou, pre Židov a „Cigánov“ malo byť ich zmobilizovanie do „roboty“ predovšetkým trestom za údajné krivdy na slovenskom národe. Malo plniť tiež výchovný aspekt, keďže práca bola pre nich podľa propagandy len „*podfukom, okrádaním a vykorisťovaním*“.[16]

Od „árijských“ vojakov sa Židia a Rómovia zo VI. robotného práporu líšili tiež navonok, tvarom a farbou uniformy. Židia dostali staré, vyradené, namodro prefarbené ženijné uniformy s okrúhlou modrou čiapkou. Vystrojenie všetkých príslušníkov VI. robotného práporu sa však ukončilo až v septembri 1941.[17] Ubytovaní a zamestnávaní mali byť tak Židia, ako aj Rómovia, izolovane od ostatného mužstva. Židia mohli byť ponechaní medzi „árijcami iba v tom prípade, keď išlo o nenahraditeľných špecialistov“.[18] Tieto opatrenia sa spočiatku porušovali, avšak postupom času stále viac sprísňovali.[19] Analogicky sa ich dotkli tiež niektoré opatrenia vyplývajúce z prijímanej protižidovskej legislatívy. Napr. koncom apríla 1941 to bol zákaz vychádzky po 20 00 hod.[20] Medzi ďalšie diskriminačné opatrenia možno zaradiť zákaz písania listov po hebrejsky z apríla 1941[21], strata nároku na pohrebný sprievod atď.[22] Na druhej strane Židia prezenčnej pracovnej povinnosti nemuseli nosiť židovskú hviezdu (tú nahrádzala špecifická uniforma) podľa vyhlášky ministerstva vnútra (MV) z 18. septembra č. 401/1941. Podľa branného zákona totiž podliehali výlučne vojenskej súdnej a disciplinárnej právomoci.[23] MNO na druhej strane tolerovalo určité špecifiká vyplývajúce z náboženských potrieb veriacich Židov. Tie však nesmeli ísť na úkor predpísaného pracovného výkonu, resp. noriem na materiálne zabezpečenie prezenčne slúžiacich vojakov. Sem patrila možnosť rituálneho stravovania financovaného Ústrednou kanceláriou autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí.[24] MNO však (vzhľadom na zákaz rituálnych porážok zvierat) postupne obmedzilo prísun kóšer mäsa. Podobným „výdobytkom“ bolo pracovné voľno v sobotu (avšak len pre samostatne pracujúcich Židov) na vykonávanie bohoslužieb, ktoré si však museli nadpracovať cez pracovné dni. Rituálne stravovanie ako aj pracovné voľno v sobotu síce MNO povolilo už v októbri

[16] Slovenské vojsko, roč. III, 15. 1. 1942, č. 2, Príloha venovaná Pracovnému zboru MNO, roč. 1, s. 23, pdk. Greguš – Práca česť – robota povinnosť.

[17] V reakcii na kritiku, že Židia nosili nepovolené súčiastky vojenskej rovnošaty, informoval Sklad intendančného materiálu vo Vrútkach už koncom júla 1941, že prefarbenie uniforiem pre Židov a „Cigánov“ bolo ukončené. Spolu bolo dovtedy pre Židov v VI. robotnom prápore odoslaných cca 1 600 uniforiem. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, hlásenie pre MNO – II/8 oddelenie z 30. 7. 1941; č. j. 237 441, hlásenie Správy Východnej pracovnej skupiny pre Správu Pracovného zboru z ? 9. 1941.

[18] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 232 638, Správa Pracovného zboru na Veliteľstvo Vojenskej nemocnice 1 v Bratislave dňa 5. 3. 1941.

[19] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 691, šk. 60, č. j. 250 602, 250 907.

[20] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 265, robotníci židia, zákaz vychádzky po 20. hod. z 30. 4. 1941.

[21] K tomuto nariadeniu sa MNO rozhodlo preto, lebo listy v hebrejčine nevedelo cenzurovať. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 60, č. j. 250 252.

[22] Tie nepatrili ani „Cigánom“, ktorí neboli zapísaní v matrike. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 58, inv. č. 41, č. j. 250 339, inštrukcie MNO pre Veliteľstvo pozemného vojska z 3. 4. 1941 ohľadne pohrebných pôct. Dokument pozri tiež *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Doplňujúci materiál k Zborníku materiálov. Bratislava 2002, s. 65-66.

[23] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 239 978, list Ústredného úradu práce MV pre MNO z 18. 11. 1941.

[24] Tá doplácala cenový rozdiel od predpísanej stravnej dávky.

1939, s dodržiavaním týchto opatrení však boli viackrát problémy.[25] Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí sa tiež zasadzovala za možnosť sláviť v VI. robotnom prápore židovské predpísané sviatky. Rozsah, v akom MNO vychádzalo Židom v ústrety, je však otázny.[26] Na druhej strane ešte tesne po začiatku deportácií vydala Správa Pracovného zboru 27. marca 1942 nariadenie, v ktorom predložila zoznam tohoročných židovských sviatkov, cez ktoré mali mať právo na modlenie a pracovné voľno. V súvislosti s blížiacim sa židovským sviatkom Pesach, ktorý pripadal na začiatok apríla, Správa Pracovného zboru dokonca nariadila tiež udelenie dovoleniek všetkým, ktorí o to požiadajú. Znamenalo to výrazné odbremenenie povinnosti Ústrednej kancelárie autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí spojených so zabezpečovaním rituálneho stravovania počas sviatkov.[27] Toto nariadenie však (vzhľadom na začatie deportácií) nemalo dlhú platnosť a už o niekoľko dní bolo zrušené. Podľa nových inštrukcií bolo treba naopak Židov izolovať a zamedziť tak ich dezerciám, o ktoré sa viacerí začali pokúšať aj v snahe pomôcť svojim príbuzným odsúdeným na deportácie do nacistických vyhladzovacích táborov. Zákaz dovoleniek pre mnohých židovských robotníkov v konečnom dôsledku znamenal aj koniec nádejí, že ešte niekedy uvidia svojich blízkych.

Čo zachránilo Židov zo VI. robotného práporu pred deportáciami?

V odbornej, ale tiež memoárovej literatúre sa dodnes objavujú rôzne tvrdenia a interpretácie o tom, kto sa zaslúžil o to, že Židia zo VI. robotného práporu sa vyhli prvej etape deportácií v roku 1942. Zdokumentovaná je pritom skutočnosť, že MNO spolu s Predsedníctvom vlády ešte v auguste rokovali o prepustení Židov z Pracovného zboru k 31. augustu, čo malo následne viesť k zaradeniu časti z nich do deportačných transportov. Problematiku doteraz asi najlepšie načrtol ešte v 90. rokoch Jozef Bystrický.[28] Samotný fakt, že k prepusteniu Židov zo VI. robotného práporu napokon v roku 1942 nedošlo, sa podpísal pod vznik viacerých teórií. Viac či menej pritom naďalej rezonuje tvrdenie samotného Ferdinanda Čatloša, ktorý sa vo svojich rozsiahlych pamätiach vyjadroval aj k tejto otázke. Viac svetla do problematiky však nepriniesol, keďže aj tu sa pridržiaval svojho obranného schematizmu. V jeho intenciách sa automaticky staval do role záchrancu prezenčne slúžiacich Židov pred deportáciami. Vo svojej obhajobe pritom zašiel ešte ďalej, keď si ako vlastné zásluhy pripísal tiež fakt, že Židia nemuseli bojovať a krvácať na východnom fronte. A to napriek tomu, že ich diskriminačné postavenie vo vzťahu ku slovenskej brannej moci bolo jedným z prejavov tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku, teda systematického vytesňovania tejto minority zo slovenskej spoločnosti. [29] Zabudol však zdôrazniť, že na Slovensku po skončení depor-

[25] Bližšie pozri BAKA, I. *Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941*, c. d., s. 58-75; VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 234 929, žiadosť o povolenie oslobodenie v sobotňajších dňoch od pracovnej povinnosti Židov; VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, inv. č. 65, č. j. 361 580, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 237 669, Slovenský zákonník č. 198/1941 – zákaz rituálnych porážok; č. j. 193 643, list MNO pre Ústrednú kanceláriu autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí z 27. 2. 1940.

[26] Je pravdepodobné, že MNO umožnilo svätenie židovských sviatkov v septembri a októbri 1941. Naznačuje to rozhodnutie MV, ktoré počas blížiacich sa židovských sviatkov 22. – 23. 9. a 30. 9. – 1. 10. vyhlásilo pre veriacich v svojich židovských pracovných strediskách pracovné voľno. Väčšina Židov okrem toho dostala na tieto dni priepustky. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 237 732, obežník Ústredného úradu práce MV z 18. 9. 1941.

[27] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, inv. č. 65, č. j. 361 580/II-8-1942, nariadenie Správy Pracovného zboru z 27. 3. 1942 pre Správu východnej pracovnej skupiny.

[28] BYSTRICKÝ, J. *Niekoľko poznámok k histórii Pracovného zboru MNO*, c. d., s. 98-99.

[29] K tejto otázke okrem iného napísal: „Keď nebolo nespokojnosti po stránke výberovej, to boli židovské

tácií zostali len tí Židia, ktorí mali pre štát hospodársky význam. Sem patrili tak osoby s prezidentskou alebo ministerskou výnimkou, ako aj osoby v židovských pracovných táboroch, strediskách a v neposlednom rade aj v VI. robotnom prápore. Čatlošov naratív pritom prižívovali tiež ďalšie memoárové práce[30], ale čiastočne tiež profesionálna historiografia.[31] Na druhej strane na možný ekonomický rozmer Čatlošovej motivácie upozornil už Ladislav Lipscher v práci *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*[32] a z najnovších prác Peter Kralčák v publikácii o pracovných jednotkách slovenskej armády. Ani on však príčiny zastavenia pripravovanej deportácie bližšie neskúmal.[33] Nad touto otázkou sa najnovšie zamýšľal tiež Eduard Nižňanský, ktorý poukázal na to, že Čatloš a s ním aj dôstojnícky zbor slovenskej armády sa na východnom fronte museli stretnúť s vraždením Židov i civilistov. Na základe toho hypoteticky nevylúčil, že práve táto skúsenosť mohla ovplyvniť Čatlošovo rozhodnutie Židov zo VI. práporu nedeportovať.[34]

Samotné deportácie Židov organizovalo ministerstvo vnútra, predovšetkým jeho 14. oddelenie a žandárstvo v spolupráci s ministerstvom dopravy a verejných prác a ďalšími inštitúciami. Medzi ne možno zaradiť Ústredný hospodársky úrad, Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu, HG, Freiwillige Schutzstaffel, podriadené orgány štátnej správy, ale tiež Ústredňu židov. Čiastočne však na príprave a realizácii deportácií participovala tiež armáda.[35] Tá však pôvodne nemala vystupovať len ako podporný element technického prevedenia deportácií. Tie sa totiž mali, ako už bolo naznačené, vzťahovať aj na príslušníkov VI. robotného práporu Pracovného zboru.

V súvislosti s prípravou deportácií Židov bol, prirodzene, relevantný postoj samotného ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša. Ten sa pritom ako člen slovenskej vlády a tiež Štátnej rady o tejto akcii dozvedel najneskôr začiatkom marca 1942. Mohol k nej preto už s predstihom zaujať svoje stanovisko. O rozhodnutí deportovať Židov zo

a cigánske pracovné jednotky. Títo museli všetci bez rozdielu v nich si odslúžiť svoju prezenčnú službu. Ak sa po druhej svetovej vojne vytýkajú ľudské straty na bojiskách, tak moje svedomie v tomto smere je spokojné, lebo ani jednému Židovi a či Cigánovi som nedal rozkaz bojovať. Ba, keď už mali podajedni aj ukončenú svoju prezenčnú službu, neprepustil som ich do civilu, lebo im hrozila deportácia s ostatnými židmi ...do osvietimských vtedy ešte záhad. Pre Pracovný zbor som musel obstarávať zamestnanie. A nielen preň, lež aj pre všetkých mobilizovaných Židov na prácu. Aj týchto mi dala vláda na starosť. Dotiaľ som ich držal na vojenských prácach, kým mi ich neodobrali pre transporty na deportáciu. Na týchto som právo nemal (myslia sa Židia, ktorí boli na základe nariadenia z mocou zákona 130/40 Sl. z. z 29. 5. 1940 povinní dva mesiace v roku namiesto brannej výchovy vykonávať práce určené MNO v „prospech obrany štátu" – pozn. I. B.). Mal som však právo na príslušníkov prezenčnej služby a keďže bola vojna, tak aj na ich ďalšie ponechanie ako aktívne slúžiacich záložníkov." VHA Bratislava, Špeciálna zbierka X – spomienky, X – 414, Ferd. Čatloš: Spomienky a komentáre k rokom 1939 – 1944.

[30] Podobne ako Čatloš sa vyjadroval aj bývalý správca Pracovného zboru Jozef Kručko. Vo svojich „Pamätiach" konštatoval, že MNO „uchránilo židovský mužský výkvet od záhuby a dnešní verejní činitelia židovského pôvodu môžu ďakovať za svoju existenciu týmto opatreniam." VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, fondové oddelenie Kabinet ministra 1939 – 1944, šk. 5, Ing. Jozef Kručko Pamäti, s. 5.

[31] Z historických prác možno spomenúť štúdiu Václava Štefanského: Dôstojnícky zbor a mužstvo Pracovného zboru slovenskej armády a vzťah gen. F. Čatloša k nim. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*, c. d., s. 101-103.

[32] Lipscher v tejto súvislosti poukazoval na ekonomické záujmy firmy Moravod, ktorá mala záujem o lacnú pracovnú silu Židov, ktorých využívala pri regulácii rieky Morava, ako aj pri výstavbe Šúrskeho kanála. LIPSCHER, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945.* Banská Bystrica : Print-servis, 1992, s. 103-104.

[33] KRALČÁK, P. Generál Čatloš a pracovný zbor národnej obrany. In *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972).* Bratislava : Pro Militaria Historica, 2011, s. 65.

[34] NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2016, s. 170.

[35] NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku 6*, c. d., s. 37.

Slovenska informovali predseda vlády Vojtech Tuka a minister vnútra Alexander Mach členov vlády na jej zasadnutí 3. marca 1942. Mach tu pritom predniesol podrobný referát o realizácii deportácií. V zápisnici z tohto rokovania sa pritom konštatuje, že vláda vzala tieto informácie na vedomie.[36] O tri dni neskôr, 6. marca, predseda vlády o úmysle vysťahovať Židov zo Slovenska informoval aj členov Štátnej rady. Keďže z tohto zasadnutia sa už zachovala podrobná zápisnica, je možné sledovať aj konkrétne reakcie prítomných osôb. Samotný Čatloš však do diskusie (napriek svojej prítomnosti) o tejto téme vôbec nezasiahol. Nezareagoval pritom ani na Tukovo tvrdenie, že Židia majú byť vysťahovaní do oblasti Ukrajiny.[37] A to napriek tomu, že už od roku 1941 disponoval informáciami o rozbiehajúcej sa genocíde Židov na východnom fronte. Tie mu vo viacerých hláseniach sprostredkovali velitelia slovenských poľných jednotiek, ktoré sa od leta 1941 po boku Nemecka zúčastňovali vojny proti ZSSR.[38]

O deportáciách sa rokovalo tiež na zasadnutiach vlády 21. a 24. marca. Tých sa však Čatloš nezúčastnil. Prítomný nebol ani na ďalšom zasadnutí Štátnej rady, ktoré sa konalo už krátko po odštartovaní deportácií 26. marca 1942.[39] V tom čase bol totiž služobne v Nemecku. O jeho postoji však možno čo-to vyčítať z poznámky nemeckého vyslanca Hannsa E. Ludina v hlásení pre Zahraničný úrad v Berlíne z 13. apríla 1943, v ktorom analyzoval dopad pastierskeho listu slovenských katolíckych biskupov o židovskej otázke na slovenskú verejnosť v čase po prerušení deportácií. Ten sa čítal v katolíckych kostoloch dňa 21. marca 1943. Ludin tu, okrem iného, konštatoval, že „*na poslednom stretnutí rady ministrov, ktorá sa konala po čítaní pastierskeho listu, sa generál Čatloš a zvlášť minister Medrický (minister hospodárstva) vyslovili za intenzívne pokračovanie vysídľovania židov*“.[40] Tu však treba upozorniť, že nie je známy žiadny iný dokument potvrdzujúci toto tvrdenie. Do úvahy treba zobrať tiež fakt, že Ludin si v predmetnom hlásení na tieto udalosti spomenul s časovým odstupom. Aj napriek tomu však možno (na základe vyššie uvedeného) predpokladať, že minister národnej obrany nemal zásadnejšie výhrady voči deportáciám. Túto hypotézu podporuje aj jeho zasadzovanie sa o prijatie zákonnej normy, ktorá by zaručovala bezplatné prevedenie časti židovského hnuteľného majetku pre potreby slovenskej armády. Túto požiadavku ako veľmi naliehavú urgoval len pár dní pred začiatkom deportácií 19. marca prostredníctvom Ústredného hospodárskeho úradu.[41]

O inak všemocne zahmlievaných plánoch vládnych orgánov na deportácie Židov bolo s predstihom informované aj velenie slovenskej armády. Jej úlohou totiž bolo zabezpečiť ubytovacie priestory pre deportovaných Židov v kasárňach v Žiline a Poprade. Podľa nariadenia MNO z 11. marca 1942 pre posádkové veliteľstvo v Poprade malo byť v miestnych kasárňach pravdepodobne od 20. marca 1942 „núdzovo a dočasne“ ubytovaných približne

[36] NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty.* Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003, dok. 47, s. 142.

[37] Tamže, dok. 50, s. 146-147.

[38] Bližšie pozri BAKA, I. *Slovenská armáda vo vojne proti Sovietskemu zväzu a slovensko-nemecké vzťahy (1941 – 1945)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019, s. 232-255.

[39] NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2,* c. d., dok. 57, s. 154, dok. 123, s. 295.

[40] Toto zasadnutie sa konalo 30. 3. 1943. NIŽŇANSKÝ, E. ed.) *Holokaust na Slovensku 4*. *Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003, dok. 79, s. 234, hlásenie Ludina Zahraničnému úradu 13. 4. 1943.

[41] NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.) *Holokaust na Slovensku 2*, c. d., dok. 51, s. 148, list MNO z 19. 3. 1942 Ústrednému hospodárskemu úradu.

1 500 nevojenských osôb.[42] Prípravám na deportácie zodpovedal aj rozkaz správcu Pracovného zboru plk. pech. Ladislava Bodického zo 14. marca 1942 týkajúci sa zostreného dozoru nad židovskými príslušníkmi VI. robotného práporu (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu).[43] Minister Čatloš nakoniec zareagoval aj na spustenie samotnej deportačnej akcie, a to úpravou odvodovej povinnosti Židov. Už 25. marca tlmočil správca Pracovného zboru na Veliteľstve doplňovacej správy jeho rozkaz, ktorým sa úplne zrušila odvodová povinnosť Židov. V prípade potreby mali byť uskutočnené dodatočné odvody. Minister toto opatrenie zdôvodnil sústreďovaním všetkých Židov do koncentračných stredísk s cieľom ich vysťahovania. Medzi týmito osobami totiž mali byť aj odvodom povinní židovskí muži. Ich povolaním pre potreby armády by sa tým pádom podľa Čatloša „*narušila celá organizácia ich sústredenia*". Týmto inštrukciám zodpovedal obežník šéfa Vojenskej správy gen. I. tr. Antona Pulanicha z tohto istého dňa, adresovaný všetkým odvodným komisiám, doplňovacím okresným veliteľstvám a oblastným veliteľstvám.[44] Na základe uvedeného možno konštatovať, že MNO od začiatku deportačnej akcie nepočítalo s dlhodobým využívaním židovských pracovných oddielov vo vlastnej réžii. Počítalo, naopak, tiež s deportáciami aj už povolaných židovských robotníkov. Potvrdzuje to úradný záznam o telefonickom hlásení správcu Pracovného zboru plk. Bodického na ministerstvo vnútra z 1. apríla 1942. V ňom sa konštatuje, že z rozhodnutia samotného ministra národnej obrany došlo k zrušeniu transportu prezenčne slúžiacich Židov, ktorý bol pripravovaný na 11. apríla. Tento transport mal byť vypravený ako úplne posledný na konci celej vysťahovaleckej akcie.[45] V tejto súvislosti znie pomerne hodnoverne teória P. Kralčáka, ktorý poukázal na možný ekonomický rozmer toho rozhodnutia.[46] Práve 1. apríla totiž MV vydalo vyhlášku, ktorá zakotvovala existenciu troch židovských pracovných táborov: Nováky, Sereď, Vyhne. V danej situácii si aj velenie armády muselo veľmi dobre uvedomovať význam „svojich" židovských robotníkov zapojených do rôznych stavebných projektov prakticky na celom území slovenského štátu. Najnovší výskum však naznačuje, že MNO malo v tomto čase za nich už pripravenú náhradu. Vyplýva to z predbežnej dohody uzavretej s Povereníctvom pre prípravu Slovenskej pracovnej služby (SPS) pri Predsedníctve vlády v novembri 1941, na základe ktorej mali byť od roku 1942 jednotky Pracovného zboru používané už len pre potreby slovenskej brannej moci. Novovytvorenej organizácii SPS (vznikla na jar 1942) preto mali byť prenechané viaceré práce realizované v prospech civilného sektora. Sem mali patriť aj stavebné úseky pri regulácii rieky Morava či výstavbe odvodňovacieho kanála v okolí Sv. Jura.[47] Práve tu sa pritom (pravdepodobne nie náhodou) v apríli 1942 zhromaždila drvivá väčšina židovských jednotiek VI. robotného práporu (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu). Na základe uvedeného možno predpokladať, že rozhodnutie o odložení transportu Židov zo VI. robotného práporu bolo diktované snahou podržať ešte židovských robotníkov dočasne na pracoviskách, keďže formujúce sa jednotky Slovenskej pracovnej služby ich ešte neboli schopné plnohodnotne nahradiť.

---

[42] NIŽŇANSKÝ, E. (ed.) *Holokaust na Slovensku 6*, c. d., dok. 31, s. 130-132, nariadenie MNO z 11. 3. 1942.

[43] NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku 5,* c. d., dok. 67, s. 136-137, rozkaz správcu Pracovného zboru zo 14. 3. 1942.

[44] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 192, inv. č. 243-244, č.j. 94 386, Židia – odvody v roku 1942.

[45] NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku 6*, c. d., dok. 139, s. 220, telefonický oznam MNO 1. 4. 1942 pre MV.

[46] KRALČÁK, P. *Pracovné jednotky slovenskej armády*, c. d., s. 66-67.

[47] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 127, inv. č. 160, k č. j. 77 654 dôv.

Viac svetla do tejto problematiky neprinášajú ani nemecké dokumenty. Nepoznáme totiž zatiaľ žiadnu konkrétnu reakciu nemeckých vojenských orgánov na Slovensku (Nemecká vojenská misia /Deutsche Heeresmission/, nemecký vojenský atašé atď.) k otázke deportácií Židov zo VI. robotného práporu. V hlásení nemeckého vojenského atašé plk. Heinricha Beckera z 30. júna sa síce všeobecne kritizuje hrozba pozastavenia deportácií vzhľadom na nepripravenosť väčšej časti vlády pre radikálne riešenie. Svoj postoj však ani on nekonkretizoval.[48] V skutočnosti len reprodukoval kritické slová nemeckého vyslanca Hannsa E. Ludina na margo vydávania rôznych foriem výnimiek. Tie prišli koncom júna, napriek tomu, že dovtedy už zo Slovenska bez akéhokoľvek nemeckého nátlaku odišlo 50 židovských transportov.[49]

Vláda sa však ani v nasledujúcich mesiacoch nevzdávala plánu deportovať do nacistami okupovaného Poľska aj pri MNO prezenčne slúžiacich Židov. Ako kompromis vyznieva rozhodnutie pravdepodobne z júla 1942, na základe ktorého mali byť Židia (v tom čase to bolo spolu 993 osôb) prepustení do pomeru mimo činnej služby dňom 31. augusta 1942. Vysťahovaná z územia Slovenska totiž mala byť už len ich časť. Zvyšok mal byť preradený do židovských pracovných zariadení (tábory, strediská) riadených MV. To len potvrdzuje, že vláda si už v tomto čase uvedomovala aj ich ekonomickú rentabilitu. Nie je však zatiaľ jasné, kto inicioval toto rozhodnutie. Známa je len žiadosť správcu Pracovného zboru MNO plk. Bodického na Predsedníctvo vlády z 28. júla, kde jeho realizáciu (vychádzajúc z ústavného zákona 68/1942 Sl. z. „o vysťahovaní Židov“) podmieňoval úradným skrátením v brannom zákone z roku 1940 legislatívne predpísanej 24-mesačnej pracovnej povinnosti Židov.[50] Najnovší výskum potvrdzuje, že sa táto požiadavka skutočne premietla pod zotrvanie v pracovných jednotkách slovenskej armády slúžiacich Židov na Slovensku. Predsedníctvo vlády totiž ešte v polovici augusta vrátilo MNO jeho návrh na skrátenie pracovnej povinnosti Židov a požiadalo ho o vypracovanie návrhu vládneho nariadenia týkajúceho sa prepustenia židovských robotníkov z pracovnej povinnosti pre potreby armády.[51] Podľa inštrukcií Predsedníctva vlády zo 17. augusta táto právna norma mala vychádzať z odseku 1 paragrafu 5 ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. „o vysťahovaní Židov“ z 15. mája 1942.[52] Ten totiž umožňoval vydať vláde za účelom vysťahovania Židov potrebné predpisy nariadením, „*aj keby Ústava vyžadovala úpravu zákonom*“.[53] Nezmenený však zostal pôvodný termín prepustenia Židov z prezenčnej pracovnej povinnosti, resp. ich prevzatia orgánmi MV k 31. augustu 1942. Správca Pracovného zboru preto 20. augusta obratom urgoval MNO, aby urýchlene vypracovalo požadovaný legislatívno-právny návrh.[54] Osnova „nariadenia s mocou zákona o pre-

[48] NIŽŇANSKÝ, E. a kol. (eds.). *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Slowakisch-deutsche Beziehungen 1941 – 1945 in Dokumenten II. Vom Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945*. Prešov : Universum-EU 2011, dok. 87, s. 315, Beckerova situačná správa Generálnemu štábu pozemného vojska z 30. 6. 1942.

[49] NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku*, c. d., s. 131-132.

[50] NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku 5*, c. d., dok. 75, s. 147-148, hlásenie MNO z 28. 7. 1942 pre Predsedníctvo vlády.

[51] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č.j. 381 362, hlásenie Správy Pracovného zboru pre MNO – III/27. odd. z 20. 8. 1942.

[52] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, inštrukcie Predsedníctva vlády pre MNO zo 17. 8. 1942; dok., pozri tiež *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Doplňujúci materiál, c. d., s. 78.

[53] Slovenský zákonník 1942, ústavný zákon č. 68 z 15. 5. 1942 o vysťahovaní Židov, s. 507.

[54] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 222, inv. č. 281, č. j. 381 362, žiadosť správcu Pracovného zboru na MNO – III/27. odd. z 20. 8. 1942.

pustení robotníkov – Židov z robotnej povinnosti“ „uzrela svetlo sveta“ už o dva dni, teda 22. augusta 1942, keď bola urýchlene odoslaná na medzirezortné pripomienkovanie. Kópiu okrem jednotlivých ministerstiev obdržali tiež kancelária prezidenta republiky, Kancelária Snemu Slovenskej republiky, Najvyšší kontrolný dvor, Slovenská národná banka a Najvyšší úrad pre zásobovanie. MNO pritom urgovalo jej okamžité prerokovanie, a to vzhľadom na snahu o dodržanie termínu na prepustenie židovských robotníkov k 31. augustu. Samotný návrh tohto nariadenia s mocou zákona sa pritom opieral o paragraf 44 ústavy z 21. júla 1939, podľa ktorého vláda mohla vydávať nariadenia s mocou zákona, „*ak na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu vyžadujú neodkladné opatrenia....s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon*“. Podľa paragrafu 1 tohto návrhu sa dňom 31. augusta 1942 rušili ustanovenia paragrafov 38 a 58 branného zákona z januára 1940, pokiaľ sa týkali Židov. Podľa paragrafu 2 začínala jeho účinnosť 31. augusta. Malo teda ísť o veľmi stručnú legislatívno-právnu normu, ktorej jediným cieľom bolo legalizovať deportácie Židov vykonávajúcich brannú povinnosť. Zodpovedal tomu aj cynicky znejúci obsah priloženej dôvodovej správy. Ten jednoznačne odporuje povojnovým svedectvám niektorých predstaviteľov armády na čele s Čatlošom, podľa ktorých boli Židia v VI. robotnom prápore chránení pred deportáciami. Otvorene sa v nej totiž konštatuje, že MNO nemá žiadny záujem, aby Židia vykonávali pracovnú povinnosť a mali pritom čokoľvek spoločné s armádou.[55]

V tomto okamihu všetko nasvedčovalo tomu, že deportáciám, minimálne časti Židov, z armády už nič nestojí v ceste. Do celej záležitosti sa však na poslednú chvíľu vložil Sekretariát Snemu Slovenskej republiky. Ten totiž v liste z 25. augusta, adresovanom Predsedníctvu vlády (na vedomie bol zaslaný aj priamo MNO), otvorene spochybnil legitimitu predkladanej osnovy. Upozornil totiž, že podľa ústavy patrilo vydávanie zákonných noriem o brannej povinnosti do výlučnej právomoci snemu. Nesúhlasil preto s návrhom MNO zo dňa 22. augusta, aby zmena branného zákona bola prevedená nariadením s mocou zákona. Čatlošova reakcia na toto stanovisko sa zachovala v podobe ručne zapísaného úradného záznamu v záhlaví jedného z dokumentov: „*Minister N.O. nariadil riešiť otázku židov v armáde branným zákonom*.“ Pod touto poznámkou je dátum 31. 8. 1942 a podpis zodpovedného dôstojníka.[56] Keďže do odchodu posledného transportu v októbri 1942 sa nový branný zákon pripraviť a ani uzákoniť nepodarilo, znamenalo toto ministrovo rozhodnutie fakticky záchranu Židov zo VI. robotného práporu pred ich plánovaným odtransportovaním v roku 1942. Rozhodnutie o odložení plánovaného transportu Židov v súvislosti s prípravou branného zákona v armáde sa však napriek tomu nerodilo ľahko. Naznačujú to aj povojnové spomienky bývalých židovských robotníkov. Podľa nich bola vzniknutá situácia tŕňom v oku radikálnych predstaviteľov režimu predsedovi vlády Tukovi a ministrovi vnútra Machovi. K nim sa mali pridať tiež predstavitelia Deutsche Partei na čele s Franzom Karmasinom.[57] Archívne dokumenty potvrdzujúce toto tvrdenie síce zatiaľ absentujú, na prvý pohľad však korešponduje s ich predchádzajúcimi negatívnymi reakciami na prítomnosť väčšiny židovských jednotiek v regióne Malých Karpát v čase deportácií (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu). Podporuje ho aj iniciatíva nemeckého vyslanca na Slovensku Ludina. Ten sa na prelome novembra a decembra 1942 Tukovi posťažoval, že minister národnej obrany naďa-

[55] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 222, inv. č. 281, osnova nariadenia s mocou zákona zo dňa....1942.

[56] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 222, inv. č. 281, stanovisko Sekretariátu Snemu SR pre Predsedníctvo vlády z 25. 8. 1942.

[57] Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírastkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore..., s. 7, 28; prírastkové číslo S 492/93, kópie spomienok Alfréda Rusnáka na pôsobenie v VI. pracovnom prápore, s. 22.

lej drží židovský robotný prápor, a to napriek viackrát opakovaným inak znejúcim sľubom.[58] Do celej záležitosti sa však nakoniec zaangažoval aj samotný prezident Tiso. Vyplýva to už z korešpondencie zdravotného referenta Pracovného zboru mjr. zdrav. MUDr. Pavla Trusíka, ktorý finančne nákladné ošetrenie jedného zo židovských robotníkov ešte v septembri 1942 podmieňoval zotrvaním Židov v VI. robotnom prápore. Správa Pracovného zboru túto otázku ešte 30. septembra podmieňovala rozhodnutím Predsedníctva vlády, ktoré však podľa nej stále neprišlo. Odpoveď na svoju otázku síce Trusík opakovane urgoval 23. októbra, dostal ju však až 18. novembra. Vtedy mu bolo oznámené, že „*podľa rozhodnutia pána prezidenta, rob. židia u Prac. sboru zostanú pravdepodobne ešte do jari v roku 1943*“.[59]

Prezident tak v konečnom dôsledku podporil Čatloša, ktorý potreboval čas na prípravu nového branného zákona. Tisova zaangažovanosť v tejto otázke mohla súvisieť tiež s jeho nečakaným záujmom o VI. robotný prápor v čase krátko pred prerušením deportácií. Dňa 5. októbra totiž v sprievode gen. Čatloša, ministra dopravy a verejných prác, Júliusa Stana, ale tiež iných vládnych funkcionárov bez predchádzajúceho ohlásenia osobne navštívil židovský pracovný oddiel v Sv. Jure.[60] Je možné, že sa tak chcel na vlastné oči presvedčiť o rentabilnosti týchto jednotiek pre slovenské hospodárstvo zoči-voči možnosti ich deportovania v jednom z posledných transportov. Aj preto možno predpokladať, že pod rozhodnutie nedeportovať zatiaľ týchto Židov sa, okrem naznačených legislatívno-právnych prekážok, podpísala aj ekonomická rentabilita ich jednotiek. Zodpovedá to aj teórii E. Nižňanského, podľa ktorého vláda vyviezla Židov, ktorí v dôsledku ich pauperizácie predstavovali sociálny problém: „*Sociálna analýza zbytku židovskej komunity nám ukazuje, že väčšina z tých, ktorí mali výnimky – boli hospodársky, prípadne profesne potrební....alebo boli v židovských pracovných táboroch (Nováky, Sereď, Vyhne, 6. prápor), kde prinášali štátu zisky.*“[61]

Trusíkova korešpondencia so Správou Pracovného zboru však na druhej strane potvrdzuje, že možnosť deportácie minimálne časti Židov zo VI. robotného práporu zostala aktuálna aj po prerušení transportov v druhej polovici októbra 1942. Aj naďalej sa totiž počítalo s ich preradením pod MV na jar 1943. Tu treba mať na pamäti skutočnosť, že ani prerušenie deportácií v októbri neznamenalo automatickú záchranu Židov, ktorí zostali na Slovensku. Naďalej sa totiž hovorilo o ich pokračovaní. Zodpovedali tomu aj nemecko-slovenské rokovania z 10. novembra, podľa ktorých mali na jeseň odísť ešte dva transporty, ďalšie mali pokračovať na jar.[62] Deportačná akcia bola pre rok 1942 ukončená (oficiálne pre zimné počasie) až 15. decembra 1942.[63] Fakt, že realizácia transportu Židov z Pracovného zboru bola aj po prerušení deportácií naďalej aktuálna, potvrdzuje list gen. Čatloša vojenskému oddeleniu Kancelárie prezidenta republiky zo 4. novembra 1942. Ten v ňom pripomienkoval pripravovanú osnovu vládneho nariadenia o zrušení vyšetrovacej väzby, ako aj prerušení výkonu trestu a zastavení trestného konania voči Židom, ktorí mali byť vysťahovaní. Žiadal pritom o výnimku z tohto nariadenia pre Židov z Pracovného zboru, čo zdôvodnil tým, že „*sa o ich prepustení s cieľom vysťahovania ešte nerozhodlo*“.[64] Pripomenul zároveň vyš-

[58] TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn. Paderborn*, München, Wien, Zürich 2003, s. 272.

[59] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 77, inv. č. 71, k č. j. 363 745, žiadosti zdravotného referenta z 24. 9. a 23. 10. 1942, odpoveď správcu Pracovného zboru z 18. 11. 1942.

[60] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 64, č. j. 4 429/1942, hlásenie správcu VI. robotného práporu z 5. 10. 1942.

[61] NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku 6*, c. d., s. 84.

[62] NIŽŇANSKÝ, E. (ed.) *Holokaust na Slovensku 4*, c. d., dok. 74, s. 224-226.

[63] NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku 6*, c. d., dok. 449, s. 529-530; dok. 453, s. 534-535.

[64] Zrušením stíhania, resp. väzby v prípade Židov z Pracovného zboru by tak podľa Čatloša „takéto osoby na čas unikly trestnému pokračovaniu, resp. odpykaniu trestov“.

šie spomínané rozhodnutie prezidenta v otázke „*prepustenia cieľom vysťahovania*“ Židov z Pracovného zboru, ktorá sa mala „*riešiť osobitne všeobecným a jednotným opatrením*“. Ten Čatloša v odpovedi zo 16. novembra informoval, že ministerstvo pravosúdia ako predkladateľ osnovy jeho pripomienky akceptovalo.[65]

Aj keď takéto opatrenie nakoniec (vzhľadom na neobnovenie deportácií na jar 1943) stratilo opodstatnenie, preradenie Židov z kompetencie MNO pod MV bolo v predmetnom čase stále len otázkou času. K 5. októbru 1942 pritom v VI. robotnom prápore naďalej slúžilo 888 židovských robotníkov. Najviac bolo podľa oficiálnych údajov „odvelených v rámci práporu“ – až 312 osôb. Toto označenie sa vzťahovalo pravdepodobne len na židovských robotníkov nasadených v oblasti posádky VI. robotného práporu, ktorá vtedy sídlila v Sv. Jure. Uvedené číslo totiž zodpovedá početným stavom Židov Pracovného (od novembra Robotného) oddielu Sv. Jur nasadených pre potreby firmy Moravod na výstavbe Šúrskeho kanála v oblasti Pezinok – Sv. Jur – Ivanka pri Dunaji. Pre túto firmu pracovali tiež ďalšie židovské jednotky nasadené na reguláciu rieky Morava. V 21. robotnej rote v Zohore to k uvedenému dátumu predstavovalo 164 osôb, v 22. robotnej rote v Lábe 152 osôb. Pre firmu Hamburger tu pracovalo ďalších 32 Židov. Väčšia skupina 79 osôb ešte pôsobila v rámci Vozatajskej kolóny v Čemernom a vo Výcvikovom tábore v Kamenici nad Cirochou (62 osôb). Vo vojenských nemocniciach 1, 2, a 11 pracovalo spolu 23 Židov. Viaceré menšie skupinky boli roztrúsené po ďalších pracoviskách.[66] Na druhej strane v porovnaní s vyššie uvedenou štatistikou z mája 1942 klesol počet Židov v VI. robotnom prápore o takmer dvesto osôb. Táto skutočnosť bola dôsledkom predchádzajúcich prípadov dezercií, ktoré sa v VI. robotnom prápore rozmohli po začatí deportácií (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu).

Podľa prednostu 14. oddelenia MV Antona Vašeka plánovalo MNO presunúť týchto Židov pod MV už v januári 1943.[67] Takáto reakcia bola zdanlivo prekvapujúca, keďže stále nebola legislatívne doriešená otázka prezenčnej pracovnej povinnosti Židov. Tá však mala už na prelome februára a marca uplynúť Židom z odvodného ročníka 1940.[68] Minimálne časť robotníkov preto MNO mohlo po tejto lehote odovzdať MV. Isteže, v prípade obnovenia deportácií by už tieto osoby neboli legislatívne chránené pred zaradením do transportu. MNO však pôvodný sľub nedodržalo a aj čoskoro „nadsluhujúcich“ Židov naďalej držalo v VI. robotnom prápore ako robotníkov – Židov v zálohe, konajúcich pracovnú službu za brannej pohotovosti štátu. K 15. máju 1943 sa v VI. robotnom prápore nachádzalo 361 takto označených osôb zo súhrnného počtu 813 Židov (bližšie pozri tabuľky 1, 2).[69]

MNO medzitým nereflektovalo ani na žiadosť vládneho komisára židovských pracovných táborov na MV z 15. februára 1943 o uvoľnenie 300 židovských robotníkov.[70] Ten týmto krokom sledoval snahu zvýšiť výrobné kapacity vlastných židovských táborov a stredísk kvalifikovanými pracovnými silami. To opäť potvrdzuje, že aj MV si uvedomovalo ekono-

[65] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy obyčajné 1941 – 1945, šk. 190, č. j. 47 882, Židia prac. sboru MNO – vysťahovanie a úprava trest. pokračovania.

[66] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 148, príloha k hláseniu Správy VI. robotného práporu pre Správu Pracovného zboru z 10. 10. 1942.

[67] NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku 5*, c. d., dok. 88, s. 166-167, úradný záznam prednostu 14. oddelenia MV A. Vaška zo 14. 1. 1943.

[68] ZAJAC, Ladislav. Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*, c. d., s. 142.

[69] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 148, Počty osôb v prac. útvaroch, príloha k hláseniu správcu VI. robotného práporu pre Správu Pracovného zboru MNO z 15. 5. 1943.

[70] ZAJAC, Ladislav. Výnimočná kapitola v dejinách holokaustu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Doplňujúci materiál, c. d., s. 18-19.

mickú rentabilitu židovských robotníkov VI. robotného práporu, ktorých časť si chcelo už v lete 1942 ponechať. Toho si však pravdepodobne boli vedomí aj zástupcovia Pracovného zboru. Naznačuje to žiadosť veliteľa Výcvikového tábora v Kamenici nad Cirochou pplk. pech. Antona Adamicu z 25. januára 1943 o pozdržanie rozhodnutia o prevelení viacerých jemu podriadených židovských robotníkov pod MV. Tú zdôvodňoval potrebou pridelenia a vycvičenia náhrady „z pracovníkov árijcov" a doplnil ju aj konkrétnym zoznamom požadovaných osôb. [71]

Aj keď celý problém pozdržania židovských robotníkov v VI. robotnom prápore mal pravdepodobne najmä ekonomický rozmer, ich preradenie pod MV v danej chvíli komplikoval tiež ďalší problém. MV totiž pre nich v tom čase nemalo zabezpečené dostatočné množstvo zimného civilného oblečenia, keďže mnohí Židia oň paradoxne prišli ešte v čase deportácií (bližšie pozri nasledujúcu podkapitolu). Pôvodne preto plánovalo ich vystrojenie zo zásob, ktoré zostali v Žiline po už vysťahovaných Židoch. Väčšina týchto odevných súčastí však už nebola k dispozícii.[72]

Samozrejme, odmietnuť nemožno ani Čatlošovo povojnové tvrdenie, že rozhodnutie ponechať Židov vo svojom rezorte aj nad rámec ich zákonnej povinnosti urobil v snahe o ich ochranu pred hrozbou obnovenia deportácií.[73] Tie sa totiž na jar 1943 opätovne pripravovali, aj keď nakoniec už nepokračovali.[74] Tu je však na mieste otázka, prečo minister takto „nezištne" nekonal už v roku 1942, keď do „civilu" zoči-voči blížiacim sa deportáciám odchádzali ich starší rovesníci z odvodného ročníka 1939. Tu však treba mať na pamäti, že v tomto čase už dochádzalo k obratu na frontoch druhej svetovej vojny v prospech Spojencov. Táto skutočnosť preto už mohla determinovať alibistické správanie ministra národnej obrany, ale tiež viacerých príslušníkov Pracovného zboru. Korešponduje to tiež s niektorými povojnovými svedectvami bývalých židovských príslušníkov VI. robotného práporu. Podľa Alexandra Pelacha viacerí vysokí dôstojníci „*už vtedy hľadali alibi, že to bola úmyselná akcia* (existencia VI. robotného práporu – pozn. I. B.) *zachrániť židovskú mládež*".[75]

Na druhej strane legislatívna prekážka, ktorá pôvodne bránila deportácií Židov z Pracovného zboru, bola odstránená v novom Brannom zákone č. 30 Sl. z. z 26. marca 1943, podľa ktorého už Židia nepodliehali pracovnej povinnosti v armáde. Jeho návrh z dielne MNO z decembra 1942 bol pritom ešte konzekventnejší. Vyradení z brannej povinnosti totiž mali podľa jeho paragrafu 38 okrem Židov a „Cigánov" byť aj židovskí miešanci, čo sa zdôvodňovalo zásadou, že „*služba v brannej moci je čestnou službou národu*". „Cigáni" mali byť podľa neho naďalej zaraďovaní do osobitných skupín, kde mali vykonávať svoju robotnú povinnosť. Židia sa však mali preradiť do robotných stredísk MV. Príslušnosť k „cigánskej rase" sa tu však vôbec nešpecifikuje. Naopak, konštatuje sa tu, že by sa „*nesrovnávalo s mravnou zásadou čestnej služby, keby príslušníci Cigánskej rasy, ktorí žijú nezriadeným spoločenským životom a nie sú na osoh, ba na ťarchu spoločenskému života, boli tiež príslušníkmi brannej moci*". Nešpecifikovalo sa tu ani postavenie židovských miešancov.[76] Vládny návrh branného zákona napokon túto otázku vôbec neriešil. Odporovalo by to totiž

[71] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 106, k č. j. 462 817, žiadosť pplk. Adamicu z 25. 1. 1942.

[72] NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku 5*, c. d., dok. 88, s. 166-167, úradný záznam prednostu 14. oddelenia MV A. Vaška zo 14. 1. 1943.

[73] Porovnaj s poznámkou KRALČÁK, P. *Pracovné jednotky slovenskej armády*, c. d., s. 66-67.

[74] NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku*, c. d., s. 145-150.

[75] Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírastkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore... s. 3.

[76] VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné I. časť 1940 – 1942, šk. 294, nv. č. 349, osnova branného zákona.

zneniu už spomínaného paragrafu 15 nariadenia č. 198/1941 Sl. z. (tzv. židovského kódexu). V paragrafe 38 vládneho návrhu sa len konštatuje, že Židia nepodliehajú brannej povinnosti. Namiesto nej mali vykonávať pracovnú povinnosť podľa paragrafu 22 tzv. židovského kódexu. Na jeho základe mali Židia vo veku od 16 do 60 rokov, ak nekonali práce podľa paragrafu 38 branného zákona z roku 1940, povinnosť konať práce, ktoré im prikázalo MV. V dôvodovej správe k vládnemu návrhu branného zákona (pod ktorým je okrem predsedu vlády Vojtecha Tuku podpísaný aj minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš) však zostalo konštatovanie, že „*bolo by proti mravnej zásade čestnej služby, keby Židia mali byť príslušníkmi brannej moci*“. Z prijatého zákona však nakoniec vypadol aj odkaz na tzv. židovský kódex. Zdôvodňovala to správa branného a ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu branného zákona z 18. marca 1943. V nej sa konštatuje, že „*ide tu o otázku špeciálne upravenú v nariadení č. 198/1941 Sl. z., ktorého sa predmetný zákon nedotýka*“.[77]

V uvedenom paragrafe sa na druhej strane aplikovala požiadavka, aby boli do vojenských pracovných jednotiek preradení všetci Rómovia. Konštatuje sa tu totiž, že „*Cigánov nemožno zaradiť do vojenských jednotiek, ustanovizní a organizácií...môžu konať iba službu v Pracovnom sbore, a o v osobitných skupinách*.“ Zrušilo sa tu však už ustanovenie pôvodného branného zákona, že Rómovia nepodliehajú brannej moci. Ich postavenie vo vzťahu k brannej moci ďalej špecifikoval rozkaz MNO z 15. júna 1943. Na jeho základe boli do Pracovného zboru k VI. robotnému práporu preložení aj „Cigáni“ vojenskej prezenčnej služby a činnej vojenskej služby za brannej pohotovosti štátu (teda nielen tí príslušníci „cigánskej rasy“, ktorí podľa vyhlášky z 18. júna 1940 pochádzali „z nej po oboch rodičoch“ a žili „*životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýbali práci*“).[78]

Možno konštatovať, že bez ohľadu na konečnú podobu paragrafu 38 branného zákona, pôvodná osnova z dielne MNO predpokladala ešte radikálnejší postup tzv. riešenia židovskej otázky v armáde, než to bolo v tzv. židovskom kódexe. Z brannej moci totiž podľa nej mali byť vyradení aj židovskí miešanci. Prehlbovala tiež diskrimináciu Rómov, čo si v konečnom dôsledku osvojil aj prijatý branný zákon, napriek tomu, že ich už formálne akceptoval ako príslušníkov brannej moci.

Súčasne s nadobudnutím platnosti nového branného zákona (1. júna 1943) prevzalo MV 31. mája od MNO pracovné jednotky Židov, ktorých následne nasadilo do židovských pracovných táborov a stredísk. Väčšinu z nich pritom na žiadosť firiem Moravod a Slovenskej akciovej tehelne v Devínskej Novej Vsi ponechalo na pôvodných pracoviskách, kde vytvorilo nové židovské pracovné strediská (v Sv. Jure, Lábe a Devínskej Novej Vsi).[79]

MNO si však naďalej ponechalo ako civilných pracovníkov niekoľko desiatok odborníkov, ktorí boli považovaní za dočasne nenahraditeľných.[80] Do „civilu“ mali právo odísť len

[77] Snem Slovenskej republiky, Tlač 601-723, 1. volebné obdobie, 7. - 8. zasadanie 1942 – 1943, 721. správa branného a ústavno-právneho výboru o vládnom návrhu branného zákona (tlač 714).

[78] Slovenský zákonník 1943, branný zákon 30/43 Sl. z. Bližšie pozri napr. TANCOŠ, Július – LUŽICA, René. *Zatratení a zabudnutí.* Bratislava : Iris 2002, s. 63-65.

[79] NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku 5*, c. d., dok. 111, s. 239-241, hlásenie Antona Vaška z 5. 6. 1943 A. Machovi o prevzatí VI. robotného práporu zo strany MV.

[80] Po dobu trvania služobného pomeru nepodliehali na základe rozhodnutia Pracovného zboru (so súhlasom 14. oddelenia MV) nariadeniam o koncentrácii (v pracovnom tábore či stredisku) a deportácii Židov. To isté sa vzťahovalo aj na ich rodinných príslušníkov. Pôvodný návrh s menami požadovaných osôb pritom MNO na ústny rozkaz ministra Čatloša zo 17. 4. 1943 predložilo prezidentskej kancelárii. Nešlo však o osoby s výnimkou spod ustanovenia tzv. židovského kódexu. Spolu bolo takto pre potreby MNO pôvodne ponechaných 49 Židov ako civilných zamestnancov vojenskej správy. Ich počet sa neskôr ešte zvýšil, keďže podľa zoznamu zo septembra 1943 ich tu bolo už 60. Prevažne išlo o lekárov a zubných technikov, ale tiež vysokoškolských absolventov rôznych technických smerov. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 240, č. j. 466 884, rozhodnutie vydané civilným zamestnancom Židom – zaslanie; šk. 123, inv. č. 125, č. j.

Židia, ktorí mali výnimku spod tzv. židovského kódexu. V tomto prípade sa však s najväčšou pravdepodobnosťou nejednalo o osoby zo VI. robotného práporu. Nie sú zatiaľ známe ani prípady, že by boli niektorí jeho pôvodní príslušníci takúto výnimku obdržali. Spolu malo byť k 5. júnu 1943 prevzatých 814 Židov, z tohto stavu však nakoniec chýbalo 324 osôb. Množstvo židovských robotníkov totiž medzičasom dezertovalo, pričom väčšina z nich ušla do Maďarska. Časť bola dočasne v nemocničnom liečení a ďalší si odpykávali trest vo vojenskej väzbe.[81] Podľa rozkazu správcu Pracovného zboru z 21. mája však mali byť MV odovzdaní tiež liečení Židia.[82] Rovnako sa malo do 20. júna postupovať tiež so Židmi v súdnej a vyšetrovacej väzbe, ktorí mali byť zaradení do Židovského pracovného tábora v Novákoch. Sem mali byť po odpykaní trestu posielaní tiež zvyšní väzobne stíhaní Židia z Pracovného zboru.[83]

Situácia Židov a nálady v VI. robotnom prápore počas deportácií

V súvislosti s prípravou a realizáciou deportačnej akcie je potrebné sledovať tiež postavenie a situáciu samotných Židov vo vojensky organizovaných pracovných jednotkách. Armáda tu totiž mala od začiatku za úlohu predovšetkým zaistenie pokojnej situácie a pacifikovanie ich možného odporu. Režim sa, pochopiteľne, obával nepokojov z ich strany diktovaných strachom o seba a blízkych určených na vysťahovanie. Zodpovedal tomu obsah už vyššie uvedeného dôverného rozkazu správcu Pracovného zboru č. 12 zo 14. marca 1942. Tu sa konštatuje, že „*riešením židovskej otázky a zavádzaním najnovších protižidovských opatrení dajú sa očakávať so strany rob. Židov, vykonávajúcich svoju prez. pracovnú povinnosť určité zjavy vyvolania zmätku, hrubé porušenie kázne, sabotáž nie je vylúčené aj ublíženie na tele, napadnutie a inzultovanie, ako sa to vo verejnosti aj stalo.*“ Aby sa uvedeným nežiaducim prípadom predišlo, všetci velitelia robotných oddielov mali zaviesť čo najprísnejší dozor nad židovskými robotníkmi. Malo tiež dôjsť k výmene málo energických a nespoľahlivých poddôstojníkov, tiež k ich doplneniu v prípade ich nedostatku. Ten mohlo v prípade potreby suplovať aj ozbrojené mužstvo zložené z „árijských“ vojakov. Ich úlohou bola tiež prísna kontrola správania sa židovských robotníkov.[84] Už koncom marca 1942 správca Pracovného zboru zrušil tiež udeľovanie dovoleniek a priepustiek pre židovských príslušníkov VI. robotného práporu na sviatok Pesach začiatkom apríla 1942. Ústredňa židov preto musela urýchlene zabezpečiť stravovanie týchto osôb.[85] V súvislosti so začatím deportačnej akcie tak režim okamžite oklieštil postavenie prezenčne slúžiacich židovských

501 951, Zoznam Židov ponechaných u Veliteľstva Pracovného sboru Národnej obrany; č. j. 500 669. Správa Pracovného zboru vydala zároveň inštrukcie, podľa ktorých mal aj pre tieto osoby (vzhľadom na ich židovský pôvod) naďalej platiť „špeciálny“ režim. Ubytovaní mali byť na „vhodnom nenápadnom mieste v kasárňach, kde by bola dostatočne zaistená kontrola po stránke služobno-pracovnej, mimoslužobnej – vo voľnom čase, ako aj vykonávaný dozor nad celkovým chovaním“. Akékoľvek dovolenky či služobné cesty mohli tieto osoby absolvovať len po predchádzajúcom súhlase správcu Pracovného zboru. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 926, Pridelenie rob. Židov ponechaných v ďalšej prac. službe – zariadenie.

[81] NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (eds.). *Holokaust na Slovensku 5*, c. d., dok. 111, s. 239-241, hlásenie prednostu 14. oddelenia MV A. Vaška pre ministra vnútra A. Macha z 5. 6. 1943.

[82] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 135, č. j. 500 669, koncept rozkazu Správcu Pracovného zboru z 21. 5. 1943.

[83] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 135, č. j. 500 997, koncept rozkazu Správcu Pracovného zboru.

[84] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 380 545, príspevok do dôverného rozkazu VPSb č. 12, č. 4; dok. pozri tiež *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor*. Doplňujúci materiál, c. d., s. 76.

[85] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 29, č. j. 240 271, hlásenie hospodárskeho referátu Správy Pracovného zboru MNO z 27. 3. 1942.

robotníkov. Ich diskriminácia sa pritom, ako už bolo uvedené, prehlbovala už v predchádzajúcom období úmerne s prijímaním protižidovských právnych noriem.

Aj vzhľadom na uvedené neprekvapuje, že v VI. robotnom prápore panovala od začiatku deportácií napätá situácia. Potvrdzuje to už hlásenie obranného referenta Správy Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru por. jazd. Ondreja Krišáka zo 7. apríla 1942.Tu sa konštatuje: „*Keď započala akcia sústreďovania židov do koncentračných stredísk prejavila sa u židov rob. prez. povinnosti rozrušenosť, ktorá pomalu prechádzala v rozličné špekulácie. Jednotlivci začali snahu dostať sa pokiaľ možno najskôr domov pod zámienkou rozlúčky s príbuznými. Zvýšil sa počet prosieb za dovolenky a priepustky, avšak veliteľ Vých. prac. skupiny nariadil najprv. z vlastného popudu všetkým podriadeným jednotkám, kde rob. ž. konajú službu /Čemerné, Prešov, Lipt. Sv. Peter, Sv. Júr/ prísny zákaz vydávania týmto dovoleniek, priepustiek a akýchkoľvek výhod spojených s opustením služ. miesta. Tento prísny zákaz vydal potom i sám veliteľ Prac. zboru MNO. Ako ďalší zjav som konštatoval rozsiahle podávanie žiadosti za povolenie sobášov, v ktorých uvádzali prirodzene nutné rodinné dôvody, výhody a pod. avšak v pozadí týchto sa skrývala záchrana dievčat, ktoré prichádzali v úvahu do konc. stredísk. Zaujímavé a zarážlivé bolo u týchto žiadosti, že patričné úrady im okolnosti potvrdily čím pomáhaly uzavrieť sobáše, avšak udeľovanie sobášových povolení bolo tiež veliteľom VPS* (správcom Pracovného zboru – pozn. I. B.) *zamedzené*.“ Kriticky sa obranný referent vyjadril tiež o činnosti konkrétnych Doplňovacích okresných veliteľstiev v Nitre, Trenčíne a Žiline, ktoré podľa neho podliehali tlaku intervencií zo strany samotných Židov. Tí sa tu mali usilovať o vybavenie si vlastného povolania k robotnej povinnosti pri armáde, a to zo strachu pred deportáciami. Medzi Židmi v VI. robotnom prápore podľa obranného referenta panovala napriek tomu „*všeobecne veľmi skleslá nálada*“ a vládla „*medzi nimi mienka, že i oni pôjdu do konc. stredísk*“.[86]

Reakcie židovských príslušníkov VI. robotného práporu na prebiehajúce deportácie zachytilo vo svojej správe aj Veliteľstvo pešieho pluku 6 v Prešove, ktoré dňa 10. apríla 1942 konštatovalo: „*V poslednom čase bolo badať rozrušenie u pracovníkov židov, keď boly odosielané transporty židov, ktoré chodily práve okolo Hlinkových kasární*.“[87]

Ako naznačujú vyššie uvedené hlásenia, Správu Pracovného zboru od začiatku znepokojoval rozmáhajúci sa počet prípadov dezercií. Túto skutočnosť reflektuje aj jeho rozkaz č. 13 z 3. apríla 1942, ktorým bolo zakázané udeľovať židovským robotníkom dovolenky. Do tohto kontextu zapadlo tiež nariadenie ministra národnej obrany gen. Čatloša z 11. apríla, ktorého cieľom bolo koncentrovanie židovských robotníkov do väčších pracovných celkov. Tie poskytovali možnosť efektívnejšej realizácie nariadení súvisiacich s potrebou ich izolácie a kontroly. Správe Pracovného zboru bolo v tejto súvislosti nariadené presunúť všetkých Židov z Liptovského Sv. Petra pracujúcich na výstavbe vojenského letiska Mokraď[88] do Sv. Jura (100 osôb) na budovanie šúrskeho odvodňovacieho kanála (v priestore Pezinok – Zálesie) a do priestoru nemeckej ochrannej zóny do táborov v Zohore (200 osôb) a Lábe (200 osôb) na reguláciu rieky Morava. Čatloš pritom získal súhlas jej nemeckého veliteľa, ktorý ešte v roku 1941 túto žiadosť zamietol.[89] Počet Židov pracujúcich už v tom čase v oko-

[86] VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/42 – 29/5/7 – 6, č. j. 24 dôv./obr.1942, hlásenie obranného referenta Správy Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru na Veliteľstvo 2. divízie, obrannému dôstojníkovi 7. 4. 1942; f. Veliteľstvo pozemného vojska, šk. 14, sig. 14/28/13, správa o všeobecnej obrannej situácii Veliteľstva divíznej oblasti 2 pre MNO, obranné oddelenie z 13. 4. 1942.

[87] VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/95 – 98/1/8, hlásenie Veliteľstva pešieho pluku 6 v Prešove Veliteľstvu divíznej oblasti 2, obrannému dôstojníkovi z 10. 4. 1942.

[88] K 9. 4. bolo v Pracovnom oddiely Liptovský Sv. Peter sústredených 488 Židov. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, fonogram správcu Pracovného oddielu v Liptovskom Sv. Petri z 9. 4. 1942.

[89] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 28, inv. č. 30, č.j. 236 289, 236 299, 236 351, 236 335, Správa Pracovného

lí Sv. Jura sa mal zvýšiť na cca 400 osôb. Dovtedy tam pracovalo 285 Židov, 54 Rómov (ktorí však boli presunutí) a 29 inštruktorov.[90] Ako už bolo vyššie uvedené, nasadenie židovských jednotiek v novom priestore malo mať len dočasný charakter, a to vzhľadom na ich plánované zaradenie do transportu na konci deportácií. Ich koncentrácia do veľkých celkov mala aj z tohto pohľadu svoju logiku.

Drvivá väčšina židovských jednotiek VI. robotného práporu sa tak ocitla na juhozápade Slovenska v bezprostrednej blízkosti hlavného mesta, čo sa následne nezaobišlo bez kontroverzií medzi MNO a kompetentnými orgánmi MV zodpovednými za tzv. riešenie židovskej otázky. Tým zjavne prekážal presun Židov do blízkosti Bratislavy v čase, keď sa vláda odhodlala k radikálnemu riešeniu v podobe ich deportácií na nacistami okupované územia. „Olej do ohňa" pridávali tiež nacifikovaní predstavitelia *Deutsche Partei*, ktorá mala v malokarpatskom regióne silné zastúpenie. Tí sa dožadovali prísneho izolovania Židov. Podľa vzoru antisemitskej propagandy ich pritom obviňovali z lenivosti a sabotovania pracovnej činnosti, napriek tomu že to nezodpovedalo skutočnosti.[91]

Správca VI. robotného práporu stot. pech. Július Kubovčík síce podobné obvinenia odmietal, aj on však Židov reflektoval ako nutné zlo, ktoré však treba dočasne strpieť. Ich prítomnosť v regióne pritom otvorene ospravedlňoval nutnosťou ich dočasnej exploatácie. Správa Pracovného zboru pritom vlastným robotníkom postupne ešte viac oklieštila možnosť pohybu, ktorý sa mal nakoniec obmedziť len na okolie vlastného tábora. Tieto opatrenia však naďalej determinovali aj pribúdajúce dezercie, ktoré podľa obežníka správcu Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru mjr. pech. Aurela Rumanna z 20. apríla „*v poslednom čase nadobudly... veľmi značného rozsahu*". Opätovne bolo zakázané tiež udeľovanie akýchkoľvek dovoleniek, aj keď koncom mája správca Pracovného zboru vyhovel žiadosti stot. Kubovčíka z 18. mája 1942 udeľovať Židom dovolenky v prípade úmrtia člena najužšej rodiny (otec, matka, sestra, brat, žena, dieťa), alebo predvolania k súdu. Dovolenka mohla byť vydaná na maximálne štyri dni, každý Žid však musel byť v sprievode „árijcu".[92] Podľa spomienky bývalého šéflekára práporu MUDr. Alexandra Pelacha sa pod dezercie výrazne podpisovali rôzne neoverené správy o príprave deportácií. Tie mal podľa neho zámerne pred Židmi v Sv. Juri šíriť aj samotný stot. Kubovčík. V niektorých prípadoch sa preto mali doslova rozutekať, mnohí sa vrátili, až keď sa presvedčili, že tieto správy nezodpovedali skutočnosti.[93]

Napriek uvedenému, situácia v VI. robotnom prápore sa do skončenia deportácií opätovne prešetrovala v septembri 1942, a to na základe udania stot. let. Jána Lehockého z pracovného práporu I z Nitry. Ten poukazoval na podozrivé návštevy dvoch židovských robotníkov VI. robotného práporu v meste v byte Žida Vojtecha Schillera. V prvom prípade malo ísť o pokrsteného Žida oblečeného v „árijskej" vojenskej uniforme. V druhom prípade malo ísť

zboru pre styčného dôstojníka u veliteľa ochranného pásma zo 14. 7. 1941 a jeho odpoveď zo 16. 7.

[90] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, fonogram Pracovného oddielu v Sv. Jure z 9. 4. 1942.

[91] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 389 564, Zákaz vychádzky pre Židov vyšetrenie; rozkaz Správy Pracovného zboru MNO zo 14. 4. 1942; hlásenie správcu Pracovného oddielu Sv. Jur z 21. 4. 1942; šk. 72, k č. j. 363 073, podnet Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnej skupiny na Slovensku na MNO z 1. 6. 1942. Bližšie pozri BAKA, I. *Židovské „vojenské" pracovné jednotky v malokarpatskom regióne počas deportácií v roku 1942*. V tlači.

[92] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 255/dôv. 1942, hlásenie správcu VI. robotného práporu pre správcu Pracovného zboru z 15. 6. 1942; č. j. 380 607, obežník správcu Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru z 20. 4. 1942; č. j. 1639/dôv. 1939, hlásenie správcu VI. robotného práporu pre správcu Východnej pracovnej skupiny Pracovného zboru z 18. 5. 1942; Bližšie pozri BAKA, I. *Židovské „vojenské" pracovné jednotky v malokarpatskom regióne počas deportácií v roku 1942*. V tlači.

[93] Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírastkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore... s. 7, 14.

o osobu navštevujúcu manželku, ktorá sa tu pravdepodobne ukrývala.[94] Správca Pracovného zboru nakoniec celý prípad na prelome septembra a októbra odovzdal Ústredni štátnej bezpečnosti, a to s podozrením na zhromažďovanie sa „rozličných židovských elementov". MNO pritom obidvoch vyšetrovaných Židov označilo za „komunistických agitátorov".[95] Prispelo k tomu aj tvrdenie správcu VI. robotného práporu, ktorý počas vyšetrovania tohto prípadu upozornil, že ani pokrstení Židia od neho nikdy nedostali povolenie nosiť „árijskú" rovnošatu príslušníka Pracovného zboru.[96]

Plk. Bodický zároveň opätovne vydal „*prísne opatrenia na zamedzenie voľného pohybu rob. Židov*". Zopakoval pritom, že Židia mohli posádku opustiť len v sprievode „árijského" sprievodu, aj to len vo výnimočnom prípade, konkrétne ak išlo o predvolanie na súd, úmrtie člena rodiny a pod.[97]

Okrem strachu a obavy o svojich príbuzných, ale aj svoju budúcnosť, židovskí robotníci museli od začiatku deportácií riešiť aj osobné existenčné problémy. Názorne to ilustruje spoločná žiadosť príslušníkov Pracovného oddielu v Liptovskom Sv. Petre z 15. apríla 1942 adresovaná správe Východnej pracovnej skupiny o možnosť zaobstarať si aspoň najnutnejšie civilné šatstvo použiteľné po ich prepustení z pracovnej služby. Tu sa, okrem iného, konštatuje: „*Následkom opatrení, týkajúcich sa sústredenia Židov, stratili sme svoje domovy a súčasne s movitým majetkom našich príbuzných i svoje veci každodennej potreby. Týmto nastáva pre nás vážne nebezpečie, že po našom prepustení do pomeru mimo činnú pracovnú službu nebudeme mať k dispozícii svoje civilné šatstvo, prádlo a obuv.*"[98] Správa Pracovného zboru túto žiadosť akceptovala a židovským robotníkom umožnila uskladniť si nevyhnutné šatstvo a obuv v skladoch pracovných oddielov VI. robotného práporu. To však nesmelo prekročiť MV stanovené množstvo pre deportovaných Židov. Tu možno konštatovať, že zo strany MNO išlo o „logický" krok, keďže v predmetnom čase stále počítalo s deportovaním svojich židovských robotníkov na konci celej akcie. Týmto rozhodnutím sa však pálčivé problémy so zabezpečením civilného oblečenia židovských robotníkov neskončili. Nie každému sa totiž v dôsledku zabavenia hnuteľného majetku po deportovaných Židoch šatstvo a obuv podarilo zaobstarať vlastnými prostriedkami. Správa VI. robotného práporu sa preto 13. júla 1942 obrátila priamo na Ústredňu židov o pomoc so zaobstaraním civilného šatstva, keďže „*väčšina robotníkov bola zaistením movitostí vysťahovaných Židov zbavená civilného šatstva, ktoré mali doma uložené u rodičov atď*".[99] Následne sa 27. júla na Správu Pracovného zboru obrátila Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí na Slovensku so žiadosťou, aby robotníkom pridelila šatstvo zo zásoby, ktorá zostala po deportovaných osobách.[100] Túto prosbu však správca Pracovného zboru cynicky odmietol s odkazom na svoje skoršie rozhodnutie o tom, že tieto

[94] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 761, hlásenie stot. Lehockého obrannému referentovi v Nitre 21. 9. 1942.

[95] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 569, hlásenie MNO - II./4 pre správcu Pracovného zboru z 9. 10. 1942.

[96] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 607, hlásenie správcu VI. robotného práporu na Správu Pracovného zboru z 29. 9. 1942.

[97] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č. j. 381 569, hlásenie správcu Pracovného zboru na MNO – II./4 z 2. 10. 1942.

[98] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, č. j. 362 255, žiadosť robotníkov židov Pracovného oddielu v Liptovskom Sv. Petri z 15. 4. 1942.

[99] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, k č. j. 364 114, žiadosť správcu VI. robotného práporu na Ústredňu židov 13. 7. 1942.

[100] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, k č. j. 364 114, žiadosť Ústrednej kancelárie...z 27. 7. 1942.

veci si mali jednotlivé osoby zaopatriť vo vlastnej réžii. Problém s chýbajúcim oblečením sa preto nedoriešil a ako už bolo naznačené, v roku 1943 dokonca skomplikoval preradenie Židov pod MV. Situácia sa napokon vyriešila až na poslednú chvíľu v máji 1943. V prípade, že Židia nemali vlastný odev a obuv, boli im tieto súčiastky na krátky čas poskytnuté zo zásob MNO. Zapožičanie kvalitnejšej obuvi však bolo zakázané.[101] Možno konštatovať, že reakcia kompetentných orgánov MNO aj v tomto prípade plne korešpondovala s prístupom, ktorý vo vzťahu k riešeniu tzv. židovskej otázky od začiatku razili kompetentné orgány MV.

Ako už bolo naznačené, prísna izolácia od okolitého sveta a obavy z hroziacich deportácií sa podpísali pod zhoršujúce sa psychické rozpoloženie židovských robotníkov. K tomu sa pridával strach o blízkych miznúcich v transportoch. Ilustruje to ich zachovaná korešpondencia, ale tiež povojnové spomienky. Situáciu plasticky charakterizoval už spomínaný Alexander Pelach: „*Denne bol plač a smútok. Jeden prišiel, že mu vzali rodičov, alebo iných príbuzných, druhý sa usmieval a bol v nádeji, že mu ich nevezmú, tretí sa vrátil s balíčkom, čo mu odovzdali susedia – árijci – čo ešte ostalo pri odtransportovaní rodičov, iný prišiel s koláčmi a pijatikou, lebo to mu dali susedia, chlapci sa stali naraz „boháčmi“: behom celej doby mal málo peňazí a naraz dostal od susedov niekoľko tisíc čo rodičia zanechali pri odtransportovaní do Oswienczinu. Veľmi smutné.*“[102]

Neprekvapuje preto, že viacerí z nich sa pokúšali aj v takýchto podmienkach hľadať rôzne spôsoby ako sa aj z vlastnej iniciatívy vyhnúť hroziacim deportáciám. Jednou z možností bolo prijatie krstu, aj keď ten v tom čase sám o sebe nezaručoval výnimku spod deportácií. Pokrstení Židia však boli vo všeobecnosti uprednostňovaní pri žiadosti o výnimku spod ustanovení nariadenia 198/1941 Sl. z. z 9. septembra 1941 (tzv. židovského kódexu). Zároveň podľa ústavného zákona 68/1942 Sl. z. o vysťahovaní Židov sa deportácie nemali vzťahovať okrem iného na tých Židov (a ich rodinných príslušníkov – manželku, deti a rodičov), ktorí sa najneskoršie 14. marca 1939 stali príslušníkmi niektorého kresťanského vierovyznania.[103] Mnoho Židov sa preto usilovalo o vystavenie falošného antidatovaného krstného listu. MNO bolo v tomto kontexte v lete 1942 konfrontované s hromadnou žiadosťou 11 osôb, ktoré predložili krstné listy z rokov 1937 a 1938. Na ich základe sa usilovali o preradenie zo VI. robotného práporu k niektorému z „árijských“ práporov ako aj právo nosiť „árijskú“ uniformu príslušníka Pracovného zboru. Odvolávali sa pritom na rozkaz MNO, podľa ktorého mali Židia pokrstení do prijatia tzv. židovského kódexu nosiť takúto uniformu.[104] MNO sa tu opieralo o vyhlášku MV z 18. septembra 1941 o označovaní Židov. Konkrétne išlo o paragraf 2, odsek e, podľa ktorého židovské označenie (hviezdu) nemuseli nosiť tí Židia, ktorí boli príslušníkmi štátom uznanej kresťanskej cirkvi, ak boli pokrstení pred

[101] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 72, č. j. 364 114, Správa Pracovného zboru pre správcu VI. robotného práporu z ? 8. 1942; šk. 123, inv. č. 135, č. j. 500 669, koncept rozkazu správcu Pracovného zboru z 21. 5. 1943. Podľa spomienok Alexandra Pelacha správca Pracovného zboru na poslednú chvíľu rozhodol o ponechaní niektorých súčiastok, keďže počas odovzdávania uniforiem 1. 6. 1943 „niektorí chlapci stáli pred barákom v spodnej bielizni“. PELACH, Alexander. Sociálne, zdravotné a psychologické aspekty príslušnosti k VI. robotnému práporu. In *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor*, c. d., s. 150.

[102] Archív Múzea SNP, f. FX II. (Dokumenty memoárového charakteru), prírastkové číslo S 490/93, xerokópia spomienok MUDr. Alexandra Pelacha na pôsobenie v VI. pracovnom prápore... s. 24; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku 6*, dok. 311, s. 395, list Imricha Löwyho zo VI. robotného práporu z 9. 6. 1942 F. Waltemárovi o svojej situácii po deportácii rodiny.

[103] MV vydalo už pred začatím deportácií nariadenie o vyňatí určitých osôb z nich. Výnimka sa mala vzťahovať okrem iných aj na Židov pokrstených pred 10. 9. 1941. Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku 6*, c. d., dok. 73, s. 169-170.

[104] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 125, č. j. 500 926, zoznam rob. židov nosiacich zelenú rovnošatu /pokrstených pred 10. septembrom 1941/.

10. septembrom 1941. Ekvivalentom hviezdy v prípade armády pritom boli špeciálne „židovské“ uniformy. [105] Pritom podľa inštrukcií Správy Pracovného zboru z 18. októbra 1941 mala byť „árijská“ uniforma na základe rozhodnutia ministra gen. Čatloša pridelená 15 židovským príslušníkom VI. robotného práporu. Tí mali byť následne pridelení k pracovnému oddielu do Liptovského Sv. Petra. Mali teda pravdepodobne zostať v radoch VI. robotného práporu. Rovnako sa malo postupovať tiež v prípade ďalších dodatočne do služby povolaných Židov, na ktorých sa vzťahovala vyššie uvedená vyhláška.[106] Do akej miery sa toto opatrenie v praxi aj naozaj realizovalo, je však otázne. Protirečí tomu totiž už vyššie citované tvrdenie správcu VI. robotného práporu z konca septembra 1942, že ani pokrstení Židia od neho nikdy nedostali povolenie nosiť „árijskú“ rovnošatu príslušníka Pracovného zboru.[107] Na druhej strane ešte v máji 1943 slúžilo v Pracovnom zbore minimálne šesť Židov, ktorí vďaka svojmu pokrsteniu pred prijatím tzv. židovského kódexu (oficiálne pred 10. septembrom) nosili na základe rozkazu MNO z 24. októbra 1941 „árijskú“ uniformu Pracovného zboru. Neslúžili pritom v VI. robotnom prápore.[108]

O preradení pokrstených Židov k jednému z „árijských“ práporov MNO uvažovalo aj v prípade uvedenej žiadosti 11 príslušníkov VI. robotného práporu. MNO však už koncom júla začalo prešetrovať pravosť predložených krstných listov. V spolupráci s orgánmi štátnej správy sa pritom zistilo, že tieto dokumenty podpísal pravoslávny duchovný Vasilij Ivanovič Ptaščuk z obce Vilag (dnes Svetlice v okrese Medzilaborce). Ten síce 1. augusta 1942 ešte stihol potvrdil ich pravosť, už krátko nato však bol zatknutý a uväznený v Zaisťovacom tábore v Ilave. Bol totiž podozrivý z hromadného krstenia Židov a antidatovania väčšiny pre nich vydaných krstných listov. Keďže vyšetrujúce úrady nenašli matriku jeho farského úradu (tú Ptaščuk pravdepodobne stihol ukryť), pravosť ním vydaných krstných listov nebolo možné overiť. Vo februári 1943 preto Správa Pracovného zboru definitívne zamietla žiadosť týchto osôb o preradenie k „árijskému“ prápor.[109]

V súvislosti s prípadmi hromadného krstenia Židov prešetrovalo MNO tiež situáciu vo Vojenskej duchovnej službe. Prednosta duchovenstva Vojenskej správy vyhotovil dňa 3. septembra 1942 výkaz o pokrstení Židov dôstojníkmi duchovnej správy z povolania. Ten bol rozdelený na katolícku a evanjelickú skupinu. V prvej z nich (16 duchovných) je zaznamenaný len jeden prípad pokrstenia Žida, a to na základe povolenia vikariátu brannej moci z roku 1940. V druhej početne oveľa menšej skupine (7 duchovných) Židov krstili dvaja duchovní. Mjr. Daniel Kováč tak urobil v ôsmich prípadoch a npor. Ondrej Ďurica dokonca v 22 prípadoch.[110] Či však MNO aj pristúpilo k bližšiemu prešetrovaniu týchto prípadov, zatiaľ nie je známe. Tieto údaje však korešpondujú s celospoločenským trendom, podľa

[105] Úradné noviny, č. 51, 20. 9. 1941, vyhláška ministra vnútra č. 401 z 18. 9. 1941; VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 60, č. j. 251 152, Správa Východnej pracovnej skupiny na MNO - Správu Pracovného zboru 14. 10. 1941.

[106] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 60, č.j. 251 152, Správa Východnej pracovnej skupiny na MNO - Správu Pracovného zboru 14. 10. 1941.

[107] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 86, inv. č. 86, č.j. 381 607, hlásenie správcu VI. robotného práporu na Správu Pracovného zboru z 29. 9. 1942.

[108] Rozhodnutím MNO z 1. 8. 1942 nosili „zelenú“ uniformu tiež šéflekár VI. robotného práporu a ďalších päť zubárov zaradených do pojazdnej zubnej ambulancie, a to napriek tomu, že všetci mali židovské náboženstvo. VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, inv. č. 125, zoznam rob. Židov nosiacich zelenú rovnošatu /pokrstených pred 10. septembrom 1941.

[109] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 123, č.j. 500 179, Žiadosť o premiestnenie rob. Židov k árijskému práporu – zamietnutie.

[110] VHA Bratislava, f. 53, sig. 53/42-13, výkaz o pokrstení Židov dôstojníkmi duchovnej správy z povolania z 3. 9. 1942.

ktorého evanjelická cirkev vystupovala pri vydávaní krstov aktívnejšie (vzhľadom na počet duchovných a percentuálne zastúpenie veriacich) ako katolícka.[111]

V apríli 1943 vypracovalo MNO menný zoznam všetkých prekrstených židovských robotníkov v jeho pôsobnosti, ktorý obsahoval spolu 108 osôb. V sprievodnom liste adresovanom pre 14. oddelenie MV sa pritom konštatovalo, že v priloženom zozname sa nachádzalo aj 9 osôb pokrstených pravoslávnym duchovným Ptaščukom, ktorý sa stále nachádzal v ilavskom väzení.[112] U nich sa naďalej predpokladalo, že ich krstné listy boli antidatované. Dátum krstenia síce nie je uvedený pri každom mene (keďže nie všetky osoby dodali krstný list), len v čase deportácií (od 25. marca do októbra 1942) však túto možnosť využilo minimálne 29 osôb (od marca do decembra 1942 spolu 31 osôb). Najviac takýchto prípadov možno dokumentovať v auguste 1942, keď bolo pokrstených minimálne 27 Židov.[113] Napriek pochybnostiam prihliadalo MNO naďalej okrem odbornosti aj na náboženský pomer židovských robotníkov. Bolo tomu tak pravdepodobne aj v súvislosti s realizáciou presunu židovských robotníkov pod MV do židovských pracovných táborov v júni 1943. Už v januári 1943 sa totiž objavila požiadavka na ponechanie niektorých Židov, ako nenahraditeľných civilných zamestnancov, naďalej v rezorte MNO. Jej autorom bolo Veliteľstvo Výcvikového tábora Kamenica nad Cirochou, ktoré žiadalo o dočasné ponechanie práve niekoľkých prekrstených osôb židovskej národnosti.[114]

Židovskí robotníci hľadali aj iné možnosti ako sa vyhnúť deportáciám. Jednou z nich boli spomínané dezercie zo VI. robotného práporu, opakom sa paradoxne stali zúfalé žiadosti o pokračovanie v prezenčnej pracovnej povinnosti. Viacerí odvedení Židia totiž v predchádzajúcom čase využili možnosť jej nahradenia nejakou formou domácej práce za príslušný poplatok, alebo sa z nej nejakým spôsobom vyreklamovali. MNO v tejto súvislosti v apríli a máji 1942 prešetrovalo služobný postup Doplňovacích okresných veliteľstiev (DOV) v Nitre a Ružomberku. Tie totiž v niekoľkých prípadoch povolali takéto osoby na ich vlastnú žiadosť 1. apríla 1942 (teda krátko po začatí deportácií) späť do prezenčnej pracovnej povinnosti. Konkrétne v Nitre vieme o troch takýchto prípadoch. Správa Pracovného zboru pritom zistila, že v dvoch z nich išlo dokonca o osoby, ktorých prezenčná povinnosť sa mala skončiť už vo februári 1942. MNO v máji 1942 nariadilo, aby Správa Pracovného zboru všetky tri uvedené osoby opätovne prepustila do pomeru mimo činnej pracovnej povinnosti. Podobná situácia nastala aj v Ružomberku. Tu miestne DOV požiadalo nadriadené orgány o súhlas so zaradením do činnej pracovnej povinnosti Žida, ktorému sa vo februári 1942 skončil odklad vydaný z dôvodu prepadnutej lehoty určenej na jeho vysťahovanie do zahraničia. Tento prípad rozhorčil správcu Východnej pracovnej skupiny mjr. pech. Aurela Rumanna napriek tomu, že miestne DOV sa proti úradným predpisom previnilo len tým, že uvedenú osobu nepovolalo okamžite vo februári, ale usilovalo sa o to až na základe jeho vlastnej iniciatívy. Obidve doplňovacie veliteľstvá zároveň obvinil z porušovania subordinácie, keď upozornil, že povolávanie – Židov na trvalej dovolenke na pokračovanie činnej pracovnej povinnosti bolo vo výlučnej kompetencii Správy Pracovného zboru. V hlásení z 11. apríla pritom otvorene konštatoval, že takýto postup napomáhal Židom. Či išlo v tých-

[111] Najviac krstov uskutočnila reformovaná (kalvínska) cirkev. NIŽŇANSKÝ, E. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát.* Bratislava 2010, s. 164.

[112] V edícii dokumentov o deportáciách Židov z roku 2005 sa píše, že v Ilave boli internovaní dvaja kalvínski duchovní – L. Šedivý z Nitry a L. Puskás (Puškáš) zo Zvolena. NIŽŇANSKÝ, E. (ed.). *Holokaust na Slovensku 6*, c. d., s. 69.

[113] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 106, č. j. 462 817, menný zoznam prekrstených robotníkov židov – predloha zo 16. 4. 1943.

[114] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 105, inv. č. 106, č. j. 1544/vel. 43, žiadosť Výcvikového tábora Kamenica nad Cirochou Správe Pracovného zboru z 25. 1. 1943.

to prípadoch o vedomý čin pomoci Židom je však otázne. DOV v Nitre totiž kritiku na seba rozporovalo, v jednom prípade sa pritom vyhovorilo na omyl.[115] Na druhej strane postoj mjr. Rumanna v tomto prípade ilustruje absenciu akejkoľvek empatie voči osudu deportovaných Židov zo strany jedného z najvyššie postavených dôstojníkov Pracovného zboru.

***

Možno konštatovať, že predstavitelia slovenskej armády sa nijako nevyhraňovali proti deportáciám Židov v roku 1942. Armáda sa naopak podieľala na technickej podpore tejto násilnej akcie. Prijala aj opatrenia diktované od začiatku plánom vysťahovať na jej konci aj „vlastných" Židov (nepovolanie ďalších Židov na odvody, príprava legislatívy umožňujúcej ich prepustenie z pracovnej povinnosti, príprava a schválenie nového branného zákona), a to s odvolaním sa na už platné protižidovské právne normy. Tento plán sa nestihol realizovať len v dôsledku obštrukcií zo strany slovenského snemu. Deportácii Židov z Pracovného zboru totiž bránil branný zákon z januára 1940. Zmena platnej legislatívy sa už do ich prerušenia v októbri 1942 realizovať nestihla. Pod zotrvanie týchto Židov na Slovensku sa však podpísala aj ich ekonomická rentabilita. S tou sa kalkulovalo už v lete 1942, keď sa rozhodlo, že časť z nich nebude deportovaná, ale premiestnená do židovských pracovných táborov a stredísk MV. Tu nakoniec v roku 1943 skončila (až na výnimky) väčšina Židov zo VI. robotného práporu. Okrem ich pokračujúcej exploatácie sa v armáde v súvislosti s deportáciami vystupňovala aj ich diskriminácia. Dokumentujú to viaceré preventívne opatrenia, ktorých cieľom bola ich prísna izolácia. Tie diktovala, okrem iného, snaha eliminovať ich rôzne pokusy o záchranu seba, vlastnej rodiny a blízkych pred deportáciami.

Tabuľka 1: Stav prezenčne slúžiacich Židov VI. robotného práporu k 15. máju 1943

21. robotná rota	Zohor	22
22. robotná rota	Láb	111
Robotný oddiel	Sv. Jur	200
Pracovný oddiel	Liptovský Sv. Peter	15
Výcvikový tábor	Kamenica nad Cirochou	32
Pracovný oddiel	Kuchyňa	12
Vojenský žrebčinec	Horné Motešice	1
Vojenský hospodársky majetok	Zamutov	2
Vojenský hospodársky majetok	Podtureň	6
Vojenské nemocnice 1, 2, 11	Bratislava, Prešov, Ružomberok	19
Vojenský stavebný dozor	Prešov	10
Pracovný oddiel	Šinveg	1
Vojenské väznice	Poprad, Bratislava	11
Sklad intendančného materiálu	Vrútky	1
Štábna rota	Sabinov	1
Vojenský liečebný ústav	Matliare	1

[115] VHA Bratislava, f. PZNO, šk. 222, inv. č. 281, č. j. 95 741, Neprístojnosti pri povolávaní robotníkov Židov na trv. dov. na pokračovanie v činnej pracovnej povinnosti.

Pracovný oddiel	Devínska Nová Ves	3
v poli		1
v šetrení		1
Posádková ošetrovňa práporu	Sv. Jur	2
Spolu		452

Tabuľka 2: Početné stavy robotníkov Židov VI. robotného práporu konajúcich pracovnú službu za brannej pohotovosti štátu k 15. máju 1943

21. robotná rota	Zohor	110
22. robotná rota	Láb	98
Pracovný oddiel	Liptovský Sv. Peter	14
Robotný oddiel	Sv. Jur	62
Výcvikový tábor	Kamenica nad Cirochou	42
Pracovný oddiel	Kuchyňa	2
Vojenské nemocnice 1, 2, 11	Bratislava, Prešov, Ružomberok	8
Vojenský stavebný dozor	Prešov	9
Vojenské väznice	Poprad, Bratislava	2
Pracovný oddiel	Devínska Nová Ves	6
Posádková ošetrovňa	Banská Bystrica	1
Vojenský liečebný ústav	Piešťany	1
Vojenský liečebný ústav pre nervové choroby	Trnava	1
Posádková ošetrovňa práporu	Sv. Jur	5
Spolu		361

I. BAKA: DAS VI. ARBEITSBATAILLON DES ARBEITSKORPS DES MINISTERIUMS FÜR NATIONALE VERTEIDIGUNG UND DIE JUDENDEPORTATIONEN IM JAHR 1942

Die Problematik der ersten Etappe der Judendeportationen aus der Slowakei im Jahr 1942, die den Höhepunkt der vorangegangenen diskriminierenden antijüdischen Maßnahmen des Regimes der Ludaken darstellte, ist in der slowakischen Geschichtsschreibung bereits relativ gut behandelt. Der Lage in der slowakischen Armee im Zusammenhang mit den Deportationen wurde jedoch nicht viel Aufmerksamkeit geschenkt. Der Status der Juden in der Armee zu der betreffenden Zeit wurde dabei durch § 38 des Wehrgesetzes Nr. 20 des slowakischen Gesetzbuches vom Januar 1940 bestimmt. Darin wurde festgelegt, dass Juden und mit ihnen auch „Zigeuner" (die laut einem Erlass des Innenministeriums /slowakisch *Ministerstvo vnútra* – MV/ vom 18. Juni 1940 von „Zigeunerrasse beider Elternteile" abstammten und außerdem ein Nomadenleben führten oder die Arbeit mieden) keine Angehörigen der Wehrmacht sein konnten. Daher mussten sie Arbeiten in speziellen Gruppen durchführen.

Das Ministerium für Nationale Verteidigung /slowakisch *Ministerstvo národnej obrany* – MNO/ entließ daraufhin am 31. Januar 1940 Roma und Juden aus der Wehrmacht, ohne ihre erworbenen Dienstgrade beizubehalten. Die zum Arbeitsdienst verpflichteten Juden und Roma wurden ab 1941 im VI. Arbeitsbataillon des Arbeitskorps von MNO zusammengezogen. Dieses Arbeitsbataillon unterschied sich von den anderen Arbeitseinheiten durch seinen diskriminierenden Charakter. Bereits die Bezeichnung „robotný" war von dieser Art. Während für die „Arier" der Arbeitseinsatz den gleichen Preis haben sollte wie der Dienst an der Waffe, sollte für die Juden und „Zigeuner" die Einberufung zur „Arbeit" in erster Linie eine Strafe für das angebliche Unrecht am slowakischen Volk sein. Der Arbeitseinsatz sollte auch einen erzieherischen Aspekt haben, denn Arbeit war für sie, so die Propaganda, nur „Betrug, Raub und Ausbeutung".

Die Vertreter der slowakischen Armee wehrten sich in keiner Weise gegen die Judendeportationen im Jahr 1942. Die Armee hingegen beteiligte sich an der technischen Unterstützung dieser Gewaltaktion. Sie ergriff auch Maßnahmen, die von Anfang an von dem Plan diktiert waren, die „eigenen" Juden schließlich auch auszusiedeln (keine weitere Rekrutierung von Juden, Ausarbeitung von Gesetzgebung, die ihre Freistellung vom Arbeitsdienst ermöglicht, Ausarbeitung und Verabschiedung eines neuen Wehrgesetzes) und berief sich dabei auf die bereits geltenden antijüdischen Rechtsnormen. Dieser Plan konnte nur wegen der Obstruktionen des slowakischen Landtages nicht umgesetzt werden. Die Deportation von Juden aus dem Arbeitskorps wurde nämlich durch die Gültigkeit des Wehrgesetzes vom Januar 1940 verhindert. Bis zur Aussetzung der Deportationen im Oktober 1942 wurde die Änderung der geltenden Gesetzgebung noch nicht umgesetzt. Aber auch die wirtschaftliche Rentabilität dieser Juden trug zu ihrem Verbleib in der Slowakei bei. Diesem Umstand wurde bereits im Sommer 1942 Rechnung getragen, als beschlossen wurde, dass ein Teil von ihnen nicht deportiert, sondern in jüdische Arbeitslager und Zentren von MV überführt werden sollte. Die meisten Juden des VI. Arbeiterbataillons landeten 1943 hier (mit einigen Ausnahmen). Zusätzlich zu ihrer fortgesetzten Ausbeutung wurde auch ihre Diskriminierung in der Armee im Rahmen von Deportationen verschärft. Dies kann durch eine Reihe von Präventivmaßnahmen dokumentiert werden, die darauf abzielen, sie strikt von der Außenwelt zu isolieren. Diese wurden unter anderem von dem Bestreben diktiert, ihre verschiedenen Versuche, sich selbst, ihre Familien und Bekannten vor den Deportationen zu retten, zu unterbinden.

Zoznam použitej literatúry:

BAKA, Igor. Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941 (do vzniku VI. robotného práporu). In *Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry*, 2008, č. 14, s. 58-75. ISBN: 80-8060-231-4.

BALCOVÁ, Milena. Šiesty robotný prápor Pracovného zboru Národnej obrany a jeho činnosť v rokoch 1941 – 1944. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 2, s. 79-97. ISSN 1335-3314.

JANECOVÁ, Tamara. Ľudia píšu Čatlošovi (Prosbopisy Židov adresované ministerstvu národnej obrany v rokoch 1939 – 1942). In *Historický časopis*, roč. 69, 2021, č. 2, s. 345-369. ISSN 0018-2575.

KRALČÁK, Peter. Generál Čatloš a pracovný zbor národnej obrany. In *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972).* Bratislava : Pro Militaria Historica, 2011, s. 109-127. ISBN 978-80-970768-0-1.

KRALČÁK, Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939 – 1945.* Bratislava : Pro Militaria Historica, 2014. ISBN 9788097076818.

NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty.* Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2005. ISBN 80-969242-3-0.

NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.) *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945).* Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003. ISBN 80-968662-3-0.

NIŽŇANSKÝ, Eduard – BAKA, Igor – KAMENEC, Ivan (eds.*). Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 –1944.* Bratislava : Dokumenty. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2004. ISBN 80-968662-9-X.

NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan (eds.) *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty.* Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2003.

PEJS, Oldřich. Židé a slovenská armáda v prvním roce po jejím vzniku. In *Vojenská história*, roč. 24, 2020, č. 1, s. 88-109. ISSN 1335-3314.

SCHÖNBRUN, KNEŽO, Bernard (ed.). *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. robotný prápor. Zborník materiálov z medzinárodného seminára Bratislava 22.- 23. novembra 1995.* Bratislava : ZING Print, 1996. ISBN 80-967629-0-7.

Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945 – VI. robotný prápor. Doplňujúci materiál k Zborníku materiálov. Bratislava 2002.

TÖNSMEYER, Tatjana. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn.* Paderborn, München, Wien, Zürich 2003. ISBN 3-506-77532-4.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

SLOVÁCI VO VELITEĽSKOM ZBORE ČS. BRANNEJ MOCI V ROKOCH 1945 – 1948 NA STRÁNKACH SÚDOBÉHO DENNÍKA DEMOKRATICKEJ STRANY *ČAS*

ALEX **MASKALÍK**

MASKALÍK, A.: Slovaks in the command corps of the Czechoslovak Armed Forces in 1945-1948 on the pages of "Čas" the period newspaper of the Democratic Party. Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 133-158, Bratislava.

The submitted material study vividly presents the views of the Democratic Party representatives on the Slovak aspect of the construction of the command corps of the Czechoslovak Army with all its nuances. In the vast majority of cases, this was reflected in a tendentious and schematic way, in the most general level of disclosure of basic trends and indicators, without considering the main mechanisms from which it was directly derived, with an emotional, politically motivated downplaying of all the objective causes that were part of it. The reader has the opportunity to judge which of them were the result of querulantism and which were the result of reality, not allowing to resolve the *Slovak question* in the army to the satisfaction of the Slovak side.

Keywords: CS Armed Forces, Slovaks in the command corps, 1945 – 1948, "Čas" period daily and the issue in question.

Problematika pôsobenia a zastúpenia Slovákov vo veliteľskom zbore čs. brannej moci v rokoch 1945 – 1948 predstavovala v porovnaní s predmníchovským obdobím ešte citlivejšiu politickú tému.[1] V kontexte potreby Slovenska s jeho veliteľskými kádrami pre rozširovanie zahraničnej armády pri oslobodzovaní Československa z „východu" sa z nej naviac oficiálne stala *slovenská otázka*, ktorej podobu zadefinovali *ľudáci* už koncom 30. rokov. Tá sa premietala do úlohy vytvárať slovenské národné jednotky a zabezpečiť primeranú participáciu Slovákov vo veliteľskom zbore i vo všetkých inštitúciách vojenskej správy z hľadiska funkčného zaradenia a hodnostného profilu. V nadväznosti na Košický vládny program dohovory medzi českou a slovenskou politickou reprezentáciou navyše zaistili slovenskej strane značný vplyv na výstavbu veliteľského zboru. Mohla predkladať návrhy na obsadenie najdôležitejších veliteľských a štábnych funkcií na Slovensku i povyšovanie Slovákov do vyšších dôstojníckych a generálskych hodností, prostredníctvom vlastnej prijímacej komisie organizovala prijímanie slovenských dôstojníkov a rotmajstrov. Politický pragmatizmus pri zohľadňovaní slovenských požiadaviek a napĺňaní početných stavov veliteľského zboru *Veľkej armády* znamenala ústretovosť vojenskej správy voči Slovákom, a to prakticky v každom ohľade. Práca slovenských prijímacích komisií, sprevádzaná mnohými kontroverziami (prehliadanie vážnych nedostatkov, bagatelizovanie previnení, rozhodovanie na základe protekcie), bola posudzovaná benevolentne. A tak i napriek nedôvere najvyš-

[1] Predmetom záujmu čs. historiografie sa taktiež stala až po roku 1989. Z profilových vedeckých prác spomeňme: HAVLÍČEK, J. K otázke formovania a národnostného zloženia veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945 – 1948. In *Historie a vojenství*, roč. XLII, 1993, č. 2, s. 91-110; ŠTAIGL, J. K niektorým otázkam existencie slovenských národných jednotiek v čs. armáde po druhej svetovej vojne. In *Vojenské obzory*, roč. 3, 1996, č. 1, s. 119-129; HANZLÍK, F. Velitelský sbor čs. armády na Slovensku jako objekt zájmu vojenského obranného zpravodajství v letech 1945 – 1948. In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 55-71; ŠTAIGL, J. Formovanie a vývoj dôstojníckeho zboru čs. armády na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 61-89.

ších kruhov voči štátnej spoľahlivosti veteránov bývalej slovenskej brannej moci (tvoriacich absolútnu väčšinu slovenskej časti veliteľského zboru) podiel Slovákov medzi dôstojníkmi a rotmajstrami vzrástol oproti predmníchovským 4 – 5 % na 15 – 16 %, medzi generálmi a plukovníkmi z 1 % na 10 – 12 % a medzi exponovanými armádnymi funkciami na 16 – 19 %.[2] Mnohým bol dokonca umožnený rýchlejší funkčný postup, a to napriek tomu, že ho mali za vojny a že podobné „výnimky" boli v rozpore so zavedenou systemizáciou. V národných jednotkách na Slovensku slúžila väčšina Slovákov, a to napriek tomu, že vládny program žiadne ustanovenie o mieste ich dislokácie neobsahoval. Prednostné rozmiestňovanie vyšších veliteľských kádrov na Slovensku a ich obmedzený zdroj súčasne znamenali, že uspokojivejšie výsledky v ich rozmiestňovaní v centrálnych armádnych orgánoch neboli možné. V snahe pritiahnuť Slovákov do armády sa výrazne znížili i kritériá prijatia v oblasti kvality dosiahnutého občianskeho vzdelania, bezprecedentnou novinkou bol kvótový systém, ktorý im v prijímacom konaní do hranickej vojenskej akadémie (zabezpečujúcej výchovu dôstojníckeho dorastu) zaručoval pevne daný objem z prírastku. Ani to však nestačilo, aby sa v podmienkach silnejúceho pacifizmu vyriešil pretrvávajúci nezáujem slovenskej mládeže o vojenské povolanie a dosiahlo tak slovenskými politikmi očakávané 25 % zastúpenie, zodpovedajúce národnostnej štruktúre obyvateľstva štátu.

Na pozadí prebiehajúceho mocenského boja medzi demokratickými a komunistickými silami sa zo slovenských politických subjektov v predmetnej problematike najviac angažovala Demokratická strana. V prostredí značnej, účelovo tlmenej, averzie celého politického spektra voči slovenskému elementu bola osamotená, nakoľko Komunistická strana Slovenska (druhá najsilnejšia na Slovensku) po odstránení nacionálne orientovanej frakcie „pracovala" výlučne v službách materskej KSČ (naviac s veľmi jasne vymedzenou úlohou oslabovať mocenské pozície konkurencie).[3] A rovnako ako *ľudákom* pred rokom 1938 slúžila ako vhodný prostriedok budovania si imidžu na slovenskej politickej scéne ako národnej občianskej strany obhajujúcej záujmy Slovákov (a to nielen) v armáde. Svoje názorové stanoviská a námietky vo vzťahu k širšej verejnosti na Slovensku prezentovali prostredníctvom tlačového orgánu *Čas*. Rešerš ich najdôležitejších výstupov je predmetom tejto materiálovej štúdie.

V rétorike dominoval kritický pohľad, pričom prístup kompetentných pri zaisťovaní práv Slovákov v armáde (nielen z hľadiska ich celkového počtu a prednostného rozmiestňovania na Slovensku, ale i funkčného a hodnostného profilu) nepovažovali za dostatočný – podobne ako u *ľudákov* bez zohľadnenia širších súvislostí, t. j. podmienok, za ktorých armáda fungovala (striktne zaraďovanie gážistov na základe tzv. systemizácie služobných miest, prax povyšovania), existujúcich možností (nezáujem Slovákov o vojenské povolanie, nemožnosť súčasne zabezpečiť primerané zastúpenie vyšších dôstojníkov Slovákov v ústredných orgánoch i na Slovensku) a eventuálnych východísk. Ich kampane síce neboli také konfrontačné ako Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v predmníchovskom období, ani ony sa ale nezaoberali relevantnými návrhmi na prípadné riešenie. Poukazovalo sa na fakt, že normálnym doplňovaním vo veliteľskom zbore pomerné zastúpenie slovenského živlu nebude možné docieliť, zvýšené úsilie pri propagácii vojenskej profesie na Slovensku však chýbalo. I odporúčania realizovať premyslenú psychologickú agitáciu medzi stredoškolskou mládežou či systematicky

[2] MASKALÍK, A. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica 2012, s. 33-34, 843, 845.

[3] V súvislosti s pertraktovanou problematikou sa KSS (prostredníctvom tlačového orgánu *Pravda*) angažovala jedine v oblasti práce prijímacích komisií, keď (rovnako ako ideovo spriaznený *Partizán* Sväzu partizánov na Slovensku) žiadala nekompromisný postup pri preverovaní gážistov niekdajšej slovenskej brannej moci (najmä pokiaľ šlo o mieru kolaborácie, horlivosti počas pôsobenia na východnom fronte a odbojové zásluhy). Šlo o súčasť cielenej akcie na elimináciu čo najväčšej časti dôstojníkov a rotmajstrov z povolania, ktorá otvorene s komunistami nesympatizovala a ktorú v armáde agresívne viedli orgány obranného spravodajstva Hlavného štábu.

pripravovať rotmajstrov a ďalejslúžiacich poddôstojníkov slovenskej národnosti pre vstupné prijímacie skúšky (v snahe zvyšovať ich kvalitu) boli ignorované. Obzvlášť poburoval nezodpovedajúci pomer Slovákov vo vyššom veliteľskom zbore a centrálnych úradoch, kde ambície vyvierali zo snahy mať na čele kľúčového mocenského nástroja „svojich ľudí". Trvalo sa na ich urýchlenom povyšovaní „*bez ohľadu na to, ako sa dívajú na to príslušníci českej národnosti*", výhodnejšia prax oproti ostatným účastníkom odboja sa neváhala nárokovať ako „zaslúžená a opodstatnená" odmena bojovníkov SNP. Požiadavky sa vytrvalo vznášali napriek avizovaným negatívnym dopadom podobnej ústretovosti na kvalitu či morálku veliteľského zboru. Znamenalo by to totiž pracovať s kádrami, ktoré neboli dostatočne kvalifikované buď po odbornej alebo politickej stránke. Neústupnosť a razantnosť pri ich presadzovaní (v ktorých mnohí v republike videli analógiu s pomníchovským vývojom a prijímali s nevôľou ako dedičstvo *Slovenského štátu*) pokračovala až do roku 1947, keď sa za zostrovania vnútropolitickej situácie a silnejúceho postavenia KSČ začali voči Demokratickej strane presadzovať otvorené negativistické tendencie. Ich aktivity výrazne napomohli vytvoriť konfrontačné prostredie, pričom absencia sebareflexie a neschopnosť pričiniť sa o úspech veci výrazne prispeli i k prehĺbeniu značného antagonizmu z českej strany.

Obsah predkladanej materiálovej štúdie tvorí dovedna 17 dokumentov, ktoré majú plasticky predstaviť názorové stanoviská ich predstaviteľov na slovenský aspekt výstavby veliteľského zboru čs. armády so všetkými jeho nuansami. Z nich vyplýva, že v prevažnej väčšine prípadov bol (rovnako ako pred rokom 1939) reflektovaný tendenčne a schematicky, v najvšeobecnejšej rovine sprístupnenia základných trendov a ukazovateľov, bez zohľadnenia hlavných mechanizmov, od ktorých sa priamo odvíjal, za to však s emotívnym, politicky motivovaným, bagatelizovaním všetkých objektívnych príčin, ktoré boli jeho súčasťou. Čitateľ má možnosť sám posúdiť, ktoré boli dôsledkom kverulantstva a ktoré zasa dôsledkom reality, ktorá neumožňovala vyriešiť *slovenskú otázku* v armáde k spokojnosti slovenskej strany. Gro tvoria prepisy prejavov poslancov Demokratickej strany, prednesených na pôde Národného zhromaždenia, či Slovenskej národnej rady (niektoré dokonca vzhľadom na obšírnosť boli publikované na pokračovanie). Zvyšok prináša prostredníctvom interview pohľady zúčastnených aktérov a informácie, ktoré sa či už priamo alebo nepriamo k problematike vzťahujú. Tematicky je väčšia časť dokumentov prejavom nespokojnosti a akousi výzvou na dôslednejšie zohľadňovanie slovenských aspektov pri budovaní veliteľského zboru.[4] Zvyšok sa ich usiluje analyzovať v širšom kontexte fungovania armádneho mechanizmu (s ocenením prístupu a uvedomením si existujúcich limitov)[5], resp. je pokusom o propagáciu profesionálnej vojenskej služby medzi slovenskou mužskou populáciou.[6] Nositeľmi myšlienok sú pritom mnohé významné osobnosti vtedajších slovenských demokratov, medzi ktorými nechýbajú obaja štátni tajomníci MNO Mikuláš Ferjenčík a Ján Lichner, veliteľ letectva 4. oblasti generál Ján Ambruš (ktorý krátko nato zasadol do poslaneckých lavíc), podpredseda SNR a súčasne predseda Zväzu vojakov povstania pplk. v z. Michal Polák či poslanci, ktorí sa v parlamente aktívne angažovali v branno-bezpečnostnej problematike Pavol Pláňovský a Michal Zibrín. Väčšina príspevkov vznikla do jari 1947, pričom ich ráznosť a konfliktný ráz sa postupne vytrácali v závislosti od meniacej sa politickej situácie, charakteristickej prechodom strany do defenzívy v dôsledku silnejúceho tlaku komunistov i českých politických strán. Skoro polovica pochádzala z obdobia pred parlamentnými voľbami v máji 1946 (kde bol ich politický rozmer viac než zrejmý) a z prelomu februára až marca 1947, ktoré sa viazalo s najúspešnejším povýšením Slovákov do vyšších hodností v celej dovtedajšej histórii čs. armády.

[4] Dokumenty č. 2, 3, 4, 6, 8, 10, 12.

[5] Dokumenty č. 1, 7, 11, 14, 15.

[6] Dokumenty č. 9, 13, 16, 17.

Jednotlivé archívne materiály publikujeme v pôvodnom znení, bez akýchkoľvek jazykových a gramatických úprav, v snahe čo najviac zachovať ich výpovednú hodnotu. Vzhľadom na ich rozsiahlosť, boli pasáže, ktoré sa k predmetnej problematike nevzťahovali, vynechané (...).

Dokument č. 1

Rozhovor denníka *Čas* so štátnym tajomníkom Ministerstva národnej obrany gen. MVDr. M. Ferjenčíkom o zohľadňovaní slovenských aspektov pri budovaní čs. brannej moci

Úrad štátneho tajomníka pri Ministerstve národnej obrany je na Víťaznom námestí v Prahe – Dejviciach. Je to veľká budova, moderný palác a sídli v nej hlavný štáb čs. armády. Vlastné Ministerstvo je v inej budove, neďaleko. Nevieme, prečo to tak zariadili, že minister národnej obrany a zastupujúci minister – štátny tajomník nie sú v jednom dome – takto sa nám však aspoň vidí, že úrad štátneho tajomníka najvyššej vojenskej inštancie je slovenský. Stráž pred vchodom do budovy pozostáva z vojakov – Slovákov, rotmajster, čo vydáva priepustky na vstup do budovy, hovorí po slovensky, na dverách sú tieto tabuľky: Vybavujte svoje záležitosti stručne. Vstup len úradne ! – teda slovenské. No, reku, už to inakšie začíname v tom pomere Čechov a Slovákov, ako sme robili, kým sme skrachovali !

Pred prijatím u pána štátneho tajomníka nás privíta pobočník. Mladý poručík, pravdepodobne z Horehronia, lebo aj pán generál Dr. Mikuláš Ferienčík je rodák z Polomky[7] ... Dnes zastávate vlastne tú funkciu – poznamenávame, – ktorú v prvé dni československej štátnosti z roku 1918 – 19 zastupoval gen. M. R. Štefánik.[8] Ten bol prvý čs. minister národnej obrany, vy zasa, pán štátny tajomník, ste najvyššia slovenská hodnosť v obnovenej armáde ! No, prechodíme na otázku,

Z ČOHO POZOSTÁVALA ČS. ARMÁDA V BOJI O SLOBODU

Prvou československou, vojensky organizovanou, cvičenou a ozbrojenou mocou odporu proti germánskym rušiteľom pokoja a poriadku v Európe bol I. čs. sbor, ktorý pôvodne mal 3 brigády.[9] **Druhá brigáda bola slovenská** a v septembri a v októbri 1944 bola zasadená do boja za slobodu v banskobystrickom povstaní. Po príchode I. čs. sboru mobilizáciou 17 ročníkov na oslobodenom Slovensku bola postavená **ďalšia čiste slovenská (IV.) brigáda**. Neskôr preorganizovaním I. čs. sboru vznikla I. čs. armáda a brigády boly preorganizované na divízie.[10] Mali sme teda **II. a IV. divíziu čisto slovenskú** a I. a III. divízia boly doplnené Slovákmi, mobilizovanými vyhláškou ministra národnej obrany na Slovensku (Čechy a Morava ešte neboly oslobodené). Okrem toho bola budovaná a bojovala jedna *čisto slovenská letecká divízia (II.)*, kým smiešané divízie I. a III. pozostávaly zo značného počtu Slovákov dôstojníkov a vojakov.

DNEŠNÝ STAV

Po kapitulácii Nemecka bolo prikročené k mierovému budovaniu čs. brannej moci. Jednotky I. čs. armády boly ponechané v zbrani na prechodný čas a sú použité na ochranu hraníc. Obe slovenské divízie, t.j. II. a IV., sú určené na ochranu južných hraníc Slovenska. Dôstojníci a mužstvo slovenskej národnosti z ostatných divízií (I. a III.) sú postupne uvoľňo-

[7] Mikuláš Ferjenčík, štátny tajomník MNO v rokoch 1945 – 1946, následne do februára 1948 povereník SNR pre veci vnútorné a krátko hlavný inšpektor brannej výchovy MNO; v lete 1948 z Československa emigroval (generál veterinár 1945, generál šéf veterinár 1947).

[8] Milan Rastislav Štefánik, v rokoch 1918 – 1919 minister vojenstva (brigádny generál 1918, generálporučík légií 1918).

[9] Jednalo sa o 1. čs. armádny zbor v ZSSR, ktorý bol vytvorený v apríli 1944.

[10] Divízie boli číslované arabskými číslicami.

vaní a posielaní na Slovensko k slovenským jednotkám.[11] Prikročené bolo aj k prepúšťaniu prebytočných mobilizovaných ročníkov, takže nateraz ostáva v službe len 5 ročníkov mužstva a 8 najmladších ročníkov dôstojníkov. V Čechách a na Morave nastúpilo do mimoriadnej vojenskej služby 5 ročníkov mužstva a 8 ročníkov dôstojníkov, ktorí slúžili v čs. armáde pred rokom 1939.

PRÁVOMOC ŠTÁTNEHO TAJOMNÍKA

Štátny tajomník pri Ministerstve národnej obrany je zástupcom ministra NO. Rozhoduje po dohode s ministrom o **všetkých otázkach, týkajúcich sa slovenskej zložky armády**. Je členom vlády ako ostatní ministri a štátni tajomníci. Program vlády, nakoľko ide o organizovanie slovenských jednotiek s väčšinou dôstojníkov, rotmajstrov a mužstva slovenskej národnosti, je taký, že **služobná reč týchto jednotiek bude slovenská**. Slováci budú pomerne zastúpení v ústredných vojenských úradoch, ústavoch a na veliteľstvách. Tento program sa plne vykonáva a plní. Na tento dôležitý záujem dbá štátny tajomník v dohode so Slovenskou národnou radou. Za veliteľov k slovenským jednotkám sú vymenovaní Slováci. Nakoľko sú k nim prideľovaní dôstojníci českej národnosti, deje sa tak dočasne a najmä v takých prípadoch, kde je nedostatok slovenských dôstojníkov so špeciálnym výcvikom (dôstojníci generálneho štábu, ženisti, veterinári pod.). prideľovanie týchto dôstojníkov k slovenským jednotkám, deje sa výlučne v dohode so slovenskými zástupcami. Vzájomný pomer dôstojníkov slovenskej a českej národnosti v novej čs. brannej moci sa vyvíja veľmi uspokojivo. Psychologické prekážky, vytvorené dobou 6-ročnej neslobody, poslednými rokmi pred okupáciou našich zemí, sa pomaly ale isto odstraňujú a vzájomným rešpektovaním národných práv sú dané predpoklady pre utvorenie nerozbornej sily československej armády.

POVYŠOVANIE DÔSTOJNÍKOV

Nakoľko ide o povyšovanie dôstojníkov slovenskej národnosti, všetci, ktorí sa vynikajúcim spôsobom zaslúžili tak v odboji, ako v organizovaní povstania, ďalej v bojoch za národného povstania, boli povýšení skoro bez výhrad ešte v čase národného povstania Slovenskou národnou radou, na návrh veliteľstva I. čs. armády. Ku dňu 28. októbru 1944 povýšil viacerých dôstojníkov a rotmajstrov povereník SNR pre veci vojenské. Za bojovú a vojnovú činnosť po 28. októbri 1944 a za účasť v partizánskych oddieloch boli dôstojníci a rotmajstri povyšovaní veliteľmi partizánskych brigád. Tieto hodnosti sa v čs. armáde uznávajú ako povýšenie za bojovú činnosť v rámci jednotiek I. čs. armádneho sboru. Veliteľstvo tohto sboru navrhlo povýšiť ešte viacerých dôstojníkov, ktorí mali účasť na povstaní a neboli dlhší čas povyšovaní. Okrem niekoľkých málo jednotlivcov, ktorí vypadli z evidencie, MNO týchto povýšilo v posledné časy.[12] Možno tvrdiť, že všetci dôstojníci a rotmajstri, ktorí sa zaslúžili v odboji alebo na povstaní, boli povýšení najmenej o jednu hodnosť, v mnohých prípadoch však o 2 – 3 hodnosti. Je však prirodzené, že pri tvorení armády a povyšovaní dôstojníkov, ktoré je v prúde, mnohí vypadli, lebo nie sú pojatí do evidencie. Celkove však každý, kto sa zaslúžil o povstanie, bol alebo bude povýšený.

VYZNAMENANIA

V priebehu niekoľkých dní bude vykonané i vyznamenanie dôstojníkov, rotmajstrov a mužstva, zaslúžilých o národné povstanie.

***Čas*, 5. júl 1945**
článok *Štátny tajomník gen. Dr. Mikuláš Ferienčík o organizácii čs. brannej moci*

[11] 1. aj 3. divízia boli rozmiestnené mimo Slovensko.

[12] MNO – Ministerstvo národnej obrany.

Dokument č. 2

Denník *Čas* prináša prejav poslanca Demokratickej strany Pavla Pláňovského v pléne Dočasného národného zhromaždenia týkajúci sa zohľadňovania slovenských aspektov pri zjednocovaní dôstojníckeho zboru čs. armády.

V rozprave DNS o návrhu zákona o pracovných pomeroch osôb, ktoré nastúpily prezenčnú službu prehovoril za DS posl. Pavol Pláňovský, ktorý okrem iného vyhlásil:[13]

...

Aby však armáda bola ozaj spokojná, musí sa podariť v dobe čo najkratšej sjednotiť aj dôstojnícky a rotmajstrovský sbor. Nesmie byť rozdiel medzi vojakom z východu alebo západu, alebo domácim odbojovým pracovníkom . Nesmie byť rozdiel medzi Slovákom a Čechom, komunistom alebo demokratom (potlesk) a jednotná uniforma má im byť nielen vonkajším spoločným označením, ale aj duchovným a mravným meradlom pre čestné a spravodlivé požiadavky všetkých skupín a stavov v armáde. Mám poruke požiadavky najmä slovenských dôstojníkov a partizánov, ktorí za celý čas presvedčene bojovali za ČSR, ako predseda Dr. J. Lettrich spomínal (nech žije ČSR a s ním i celý národ !).[14] Tieto ich požiadavky sú opodstatnené a je treba vyvrátiť mylný názor, že na Slovensku je veľký počet vyšších a vysokých dôstojníkov, lebo pravda je táto: Prijímacia komisia I. a II. stupňa spravodlivým zásahom do čs. armády neprijala viac ako 50 % dôstojníkov vyšších a vysokých, ktorí za tzv. slovenského štátu boli povýšení preto, že verne slúžili režimu. Dnes je na Slovensku 18 dôstojníkov – plukovníkov proti 350 v Čechách a na Morave. Posledným Vestníkom z 97 dôstojníkov vysokých boli povýšení iba dvaja Slováci.

Týchto niekoľko informácií neuvádzam azda preto, aby som spomínanými príkladmi rozbíjal jednotu v armáde, ale naopak, aby po odstránení chýb nebolo už viac dôvodov v budúcnosti pre rozbíjanie Republiky, aby personálne a hospodárske otázky v armáde boly jednotné, konečne demokratické a tak všetci, bez rozdielu, prispejeme k tomu, že vyrazíme poslednú zbraň z rúk tých, ktorí o našej čs. jednote ešte všelijako rozmýšľajú. Opakujem, že DS vo všetkých veciach, týkajúcich sa armády, má na zreteli trvalé a spokojné spolunažívanie: spokojnosť vojska českého na Slovensku a Slováka v Čechách, lebo vojak nemôže byť viazaný na časť územia, musí ho dokonale poznať celé, lebo vojak nechráni ani Slovensko, ani Čechy, ale našu drahú Republiku (Potlesk). Demokratická strana odporúča DNS, aby prijalo tento návrh v plnom znení (Potlesk).

***Čas*, 19. január 1946**
článok *Za sjednotenie dôstojníckeho sboru v armáde*

Dokument č. 3

Denník *Čas* prináša 1. časť prejavu poslanca Demokratickej strany JUDr. Michala Zibrína v pléne Dočasného národného zhromaždenia, v ktorom viní vojenskú správu z nedostatočného akceptovania významu SNP a zohľadňovania potrieb Slovákov v čs. armáde.

I. V piatok 10. mája branný ústavoprávny výbor v urýchlenom pokračovaní schválil vládny návrh zákona, ktorým sa dočasne upravujú platové a služobné pomery vojenských a četnických gážistov. Pri odhlasovaní tohto zákona v plene DNS poslanec Dr. M. Zibrín mal tento prejav:

Vážená snemovňa ! My, poslanci Demokratickej strany, sme veľmi radi, že tento zákon teraz odhlasujeme, lebo boli sme to my, ktorí sme v brannom výbore stále poukazovali na

[13] DNS – Dočasné národné zhromaždenie; DS – Demokratická strana.

[14] Jozef Lettrich, predseda SNR (súčasne predseda Demokratickej strany) v rokoch 1945 – 1948.

neutešené pomery pri starých platových stupniciach, hlavne v nižších hodnostných triedach. Tu nám svorne pomáhali aj druhí kolegovia, hlavne Slováci v tom, aby sme presvedčili príslušných činiteľov, že nemáme dostatočný dorast – čo je veľkou chybou hlavne pre nás Slovákov – v československej armáde. Je všeobecne známe, ako sme na začiatku poukazovali, že stav slovenského tak nižšieho ako aj vyššieho dôstojníctva je veľmi úbohý a že Ministerstvo nár. obrany dostatočne nerešpektuje potreby správneho percentuálneho zastúpenia Slovákov v československej armáde. Práve preto s najväčšou radosťou odhlasúvame tento zákon, ale súčasne sa neráčte nahnevať, keď v labutej reči pri tomto zákone v parlamente som nútený konštatovať, že od tých čias, čo sme prví poukazovali na chyby v organizácii československej armády – hlavne čo do pomeru Slovákov a Čechov – hoci uplynulo pekné pracovné obdobie tejto váženej snemovni, predsa reči naše ako keby vyznely do prázdna. Nevideli sme nijakú väčšiu snahu, aby Ministerstvo nár. obrany všelijaké naše provízie, všelijaké naše požiadavky – hovoril by som – s dobrou vôľou bolo vypracovalo, aby si ich všimlo a aby urobilo nápravy.

Okrem ožehavej otázky pomeru Čechov a Slovákov čo do percentuálneho zastúpenia ešte aj iné otázky, ktoré Slovákov všeobecne zaujímajú, neboly dodnes riešené a vyriešené. Sú to otázky také, na ktoré dnes dopláca už dlhé časy drobný slovenský ľud. Je to otázka právneho nástupcu pre slovenskú armádu. Slovenská armáda v poslednom čase hodne rekvirovala, tá tzv. armáda, tzv. lútkového slovenského štátu.

...

Okrem týchto našich sťažností máme sťažností dosť čo do prijímania a povyšovania rotmajstrov, čo do povyšovania dôstojníkov, čo do doplňovania dôstojníckeho sboru. A v tom ohľade nadväzujem na to, čo som už včera naznačil, že Ministerstvo národnej obrany nie je v stave alebo nechce dostatočne akceptovať význam slovenského národného povstania, hoci celý svet uznáva heroický čin našich povstalcov ako jedinečný prejav počas tejto vojny, ako niečo tak heroického, čo sa nikdy tak spontánne, tak všenárodne nepodalo.

Je nesporné, že slovenské národné povstanie bolo základným pilierom pre utvorenie Československej republiky. Prirodzeným dôsledkom tohto povstania bolo utvorenie košického vládneho programu, ktorý bol sostavený so súhlasom všetkých politických strán Národného frontu Čechov a Slovákov. Treba aby veci, týkajúce sa našej novej armády, začaly sa riešiť konečne tak, ako je to sľúbené v košickom vládnom programe. Keď sa vedelo sľubovať, keď sme všetci armádu najviac potrebovali, treba dať tejto armáde to, čo jej patrí, najmä aspoň to, čo jej bolo sľúbené.

V tejto súvislosti poukazujem znovu na oprávnené požiadavky príslušníkov armády slovenskej národnosti a shrnujem ich do týchto bodov.

Slovenské národné povstanie nie je ani dnes ešte hodnotené tak, ako v ňom jeho účastníci bojovali a trpeli. U dôstojníkov a rotmajstrov, ktorí sa povstania zúčastnili, nebol význam tohto povstania dosiaľ patričným povýšením zhodnotený. Väčšina dôst., na bedrách ktorých spočívala váha úspešného vedenia boja v slov. národnom povstaní, nebola odmenená za svoje bojové činy, ale bola väčšinou povýšená len normálne do hodnosti, ktorú by boli bývali získali aj v bývalej armáde, alebo v hocijakej armáde v tom istom čase alebo aj skôr. Ako taký smutný prípad uvádzam. Dôstojníci povýšení na nadporučíkov 1. januára 1940 a teraz nami prevzatí boli povýšení na kapitánov po troch rokoch. Totiž boli by povýšení 1. januára 1945 aj bez toho, že sa zúčastnili slovenského národného povstania. Títo dôstojníci, hoci vykonali veľmi mnoho k úspešnému prevedeniu povstania, boli povýšení na kapitánov až 1. augusta 1945, teda 7 – 8 mesiacov neskôr než za normálnych okolností. Kde je teda tá vyhlasovaná odmena za slovenské národné povstanie ? Vidím len krivdy 7 – 8 mesačného neskoršieho povyšovania a zhoršenia poradí len preto, že bolo slovenské národné povstanie a normálne povýšenie k 1. januáru 1940 nemohlo byť prevedené. Táto bolesť sa netýka len spomenutých

nadporučíkov, ale takto by som mohol preberať všetky hodnosti a takým spôsobom by som mohol dokázať, že veľmi zaslúžilí a verní dôstojníci a rotmajstri slovenského národného povstania a dôstojníckeho sboru našej armády sú ukrivdení. Títo dôstojníci a rotmajstri, čo aj normálne mali tú odmenu, že za splnenie svojej národnej povinnosti získali pre národ slobodu, zaistenú Československej republike, keď však vidia hromadné veľkorysé povyšovanie nižších dôstojníkov českej národnosti, isto sú dotknutí. Mohol by som citovať Vestník č. 18, 25, 26, 27, 45, 46, 47, 58, 69 a konečne kilové spisy z minulého mesiaca vestníka 68 a vestníka 10, 26, 38, 40 minuloročného, ktorými boli povýšení o dve až tri hodnosti ich českí kolegovia a k tomu mnohí z neporovnateľne menšími zásluhami za obnovenie Republiky; veď nemohli sa zúčastniť dvojmesačného povstania, štvormesačného urputného boja v slovenských horách. Práve preto títo Slováci právom sa dožadujú, aby ich práca bola zhodnotená aspoň v tom pomere, ako je zhodnotená u bratov Čechov. Nežiadame nijaké extra kabáty.

Žiadame len dodržovať to, že sa v Čechách počíta za zásluhu a potom sa aj záslužne odmení, aby sa odmeňovalo aj u účastníkov slovenského národného povstania, alebo u tých slovenských dôstojníkov, ktorí boli verní a ktorí si isto svojim chovaním či prácou v podzemí to zaslúžili (Potlesk).

A keď sa títo naši ľudia nedožadujú, hoci by mali na to právo, povýšenia v takom rozsahu, ako previedli u príslušníkov zahraničných jednotiek, predsa len poukazujem na mnohé prípady, keď ešte vyšší dôstojníci boli ešte v auguste 1945 poručíkmi, a teraz so zpätnou platnosťou sa stali štábnymi kapitánmi. Takéto prípady staly sa len v Čechách, na Slovensku mi nie je známy ani jeden. Naproti tomu vo vestníku osobnom z 20. apríla 1946 je podobných prípadov viac. Z toho vyplýva, že za 1 – 3 mesiace mnohí boli povýšení až o tri, ostatní o dve hodnosti. Tieto povýšenia sa previedly síce na základe dekrétu prezidenta Republiky o odčinení krívd renomináciou, tým však nepomerne predbehnú dôstojníkov slovenskej národnosti, ktorí za svoje vynikajúce činy v slovenskom národnom povstaní neboli povýšením zhodnotení. Predsa nie je mysliteľné, aby na podklade tohto dekrétu ten, kto nevykonal vojenskú službu a nemá šesť mesiacov odbojnej efektívnej činnosti v slovenskom národnom povstaní, alebo iných šesť mesiacov boja, predbehol na podklade trestu tzv. renomináciou tých Slovákov, ktorí túto vojnovú činnosť majú za sebou. Pri hromadnom povyšovaní nižších dôstojníkov českej národnosti napríklad k 1. augustu 1945 čo sa stalo ? Tieto neskoršie menovania dôstojníci českej národnosti dostali poradie o jeden deň staršie, poradie predchádzajúce o jeden deň povýšenie a menovanie slovenských dôstojníkov, a takým spôsobom sa stali v poradí staršími, teda predchádzajú slovenských dôstojníkov. Toto jednoduchové preterovanie slovenských dôstojníkov musíme uznať za zlomyseľné konanie osobného oddelenia Ministerstva národnej obrany a **boli by sme veľmi šťastní, keby v Ministerstve národnej obrany v osobnom oddelení prestal duch Piccadilly, duch Londýna, kde slovenskí dôstojníci boli odstrkovaní, kde sa nič iného nerobilo, ako z chybičky ako blcha robil sa elefant len preto, aby slovenskí dôstojníci šli do pozadia.**[15] **A tak sa stalo, že zahraničná armáda zo Západu zďaleka nemá také percento slovenských dôstojníkov, ako zahraničná armáda z Východu.**

Skutočne v tomto ohľade by sme už raz mohli vyrovnať tieto účty (Hlas: Tak je).

V rámci hromadného povyšovania českých a slovenských dôstojníkov maly byť predložené určité návrhy. Tieto však boly vrátené. Stalo sa tak minulý mesiac: všetky slovenské veci boly vrátené vzhľadom na prevedenú renomináciu.

Renominácia sa nevzťahuje na Slovákov, tak prečo boly tie slovenské návrhy vrátené. Mám taký dojem, že sa úmyselne našiel dôvod, aby Slováci boli poškodení. Povyšovanie

[15] Prednostom (2.) Osobného odd. Všeobecno-vojenského odboru MNO bol v období mája 1945 až februára 1946 Slovák, plk. Dezider Kišš – Kalina, počas SNP okrem iného prednosta Osobného odd. 1. čs. armády na Slovensku.

do vyšších hodností prevádza sa väčšinou výberom. Neviem síce, ako sa tento výber bude prevádzať, som však toho názoru, že keď napr. bol povýšený dôstojník českej národnosti zo zahraničnej armády, ktorý bol ešte v r. 1939 čatárom – ašpirantom alebo dokonca rotným – mohol by som i meno povedať, je to vestník č. 20, str. 173 – teda prosím, tento pred rokmi poddôstojník dokonca má návrh na plukovnícku hodnosť. Takúto závratnú kariéru neurobil ani jeden z hrdinského slovenského národného povstania, ani jeden zo Slovákov hrdinskej zahraničnej armády. Napriek tomu, veľmi často sa poukazuje, že údajní Slováci robili také a onaké kariéry. Podobné salto mortále sa ani u jedného nevyskytlo – taká dobroprajnosť nebola ani jednému Slovákovi preukázaná (pokrač.).

***Čas*, 21. máj 1946**
článok *Za správne zastúpenie Slovákov v armáde*

Dokument č. 4

Denník *Čas* prináša 2. časť prejavu poslanca Demokratickej strany JUDr. Michala Zibrína v pléne Dočasného národného zhromaždenia, v ktorom viní vojenskú správu z nedostatočného zohľadňovania potrieb Slovákov v čs. armáde a zabezpečovania ich primeraného zastúpenia na MNO.

II. Čo sa týka zastúpenia Slovákov na Ministerstve národnej obrany a v hlavnom štábe a iných ústredných inštitúciách, uvádzam nasledovné: Pokiaľ je mi známo po príchode Ministerstva národnej obrany a hlavného štábu z Košíc do Prahy, len asi 11 významnejších prednostenských miest bolo obsadené dôstojníkmi slovenskej národnosti, čo bolo nepatrné zastúpenie na tomto zodpovednom mieste. Čakali sme, že toto zastúpenie po čase v smysle košického vládneho programu sa zvýši. Musím však konštatovať, že nielen sa v tom nevykonala náprava, ba odišli z týchto miest 4 dôstojníci slovenskej národnosti bez toho, aby boli zas Slovákmi nahradení. V ostatnom čase je známo, že opätovne prichádza k takému pre Slovákov krivému kroku, lebo miesto schopného dobrého slovenského dôstojníka, podplukovníka Dr. Paškana s dlhou praxou vo svojom odbore prichádza na jeho miesto podplukovník Škvařil a starší podplukovník Slovák Dr. Paškan je opomíjaný, takže opätovne Slováci strácajú jednu pozíciu v Ministerstve národnej obrany, hoci ich nemáme toľko, koľko by nám ich patrilo. Mohol by som podobné kroky a plány, ktoré sa chystajú, prezradiť. Nechcem ale predbiehať tomu, čo nás čaká. Apelujem na Ministerstvo národnej obrany, aby sa podobných chybných krokov vystríhalo.

Ďalšou krivdou je, že sa konečne nevyrieši otázka bývalých vojenských akademikov z r. 1944. Nechcem tu hájiť tých, ktorí sem prišli na podklade ľudáckych a gardistických protekcií, prosím tých vyhodiť. Je ale nemožné, že aj dnes slúži ešte 80 poddôstojníkov, ktorých pomer k armáde sa neriešil a nechajú sa ďalej slúžiť a takto slúžia už rok. Okrem toho títo chlapci bojovali, tak prosím, nech sa im dôstojnícka hodnosť upraví, lebo nie je možné tých 80 mladíkov nechať bez povšimnutia, keď inde sa dôstojníci urýchlene robia, poddôstojníci na dôstojníkov sa povyšujú a u tých 80 ostáva to stáť. Prosím, ešte raz prízvukujem, za nikoho nehovorím, ktorý tam prišiel s gardistickou legitimáciou a protekciou, nepatrí do armády, ale to, čo je tam zdravé, to si chceme ponechať, prosím, nech dostanú po jeden a polročnej dobe to, čo im patrí.

Menovanie rotmajstrov

O nič lepšieho to nie je s menovaním rotmajstrov na dôstojníkov. Ako ráčite vedieť, Ministerstvo národnej obrany vyzýva rotmajstrov, aby si podali prihlášky k odborným skúškam, po absolvovaní ktorých by boli menovaní dôstojníkmi. Stanoveným podmienkam vyhovelo, žiaľbohu, len malé percento rotmajstrov Slovákov, pretože je predpísaný veľmi dlhý čas

v rotmajstrovskom stave. Treba zhodnotiť, či 6 rokov strávených mimo armádu v českých zemiach je dôležitejšie pre armádu ako kratší čas, ktorí rotmajstri – Slováci strávili vo vojenskej službe za vojny a aj teraz minulý rok, keď Slováci mohli bojovať od východného frontu až po Prahu, zatiaľ čo českí rotmajstri boli v civilných službách. Rotmajstri Slováci, ktorí si vo februári t. r. podali prihlášku k odborným skúškam, zatiaľ k nim neboli povolaní. Zatiaľ čo v jednom vestníku z r. 1946 je menované na dôstojníkov 100 rotmajstrov českej národnosti. Tým sa zaplní systemizovaný počet a potom menovania rotmajstrov Slovákov sa jednoducho zamietne s poznámkou, že nemôžu byť menovaní, lebo by boli nad systemizovaný počet. Takto sa vyhovára, hoci systém systemizácie prevedený nie je.

Povyšovanie záložných dôstojníkov

Ďalší bod sa týka povyšovania záložných dôstojníkov. Asi 1000 záložných dôstojníkov – Slovákov sa zúčastnilo národného povstania a postupovalo s prvým československým sborom do Prahy. Mnohí z týchto dôstojníkov zúčastnili sa aktívne v takom počte, že by boli zväčšia zaplnili medzery, javiace sa v dôstojníckom sbore československej armády vzhľadom na ich účasť na slovenskom povstaní. Mohli ich teda povýšiť jednak preto, aby boli odmenení za svoju bojovú činnosť a jednak preto, aby im dali predpoklady vstúpiť do dôstojníckeho sboru ako dôstojníci z povolania. V návrhu sa realizovalo veľmi malé percento. Preto títo záložníci i dôstojníci miesto toho, aby v armáde zostali a doplnili medzeru, ktorá sa javí v percentuálnom kontingente slovenskom, odišli a takýmto spôsobom kontingent sa zase náležite nedoplňuje. Ešte horší je stav ohľadne dôstojníkov vo vyšších hodnostiach. Snaha povyšovať dôstojníkov – Slovákov do vyšších hodností je na kompetentných miestach minimálna, pretože prevláda názor, že do vyšších hodností Slovákov povyšovali rýchlym tempom a podľa týchto málo prípadov, 3 – 4 dôstojníci, ktorí za mimoriadne zásluhy mali aj mimoriadne povýšenie, berie sa priemerná miera. Je to rozhodne nesprávne, lebo nie je možné tvrdiť, že by sme si neboli slovenský dôstojnícky sbor vo vyšších hodnostiach náležite vyčistili. Tu treba konštatovať, že z toho malého počtu Slovákov – dôstojníkov neprijala prijímacia komisia do československej armády – takým spôsobom káder vyšších dôstojníkov vyčistila – 138 vyšších dôstojníkov, to značí, že to, čo zostalo, je náležite preosiate a že skutočne v dôstojníckom sbore bola prevedená náležitá očista. Keď to percentuálne berieme, vidíme, že viac ako 25 perc. príslušníkov bývalého dôstojníckeho sboru vo vyšších hodnostiach bolo vylúčené. Teraz sme si tu očistu tak dôkladne vykonali, i keď s nejakými chybami, nie je možno tento dôstojnícky sbor naďalej podozrievať. Treba, aby dôstojníci – Slováci boli urýchlene povyšovaní na systemizované hodnosti, i keď sú vekove mladší, lebo treba uvážiť, že päťročná vojenská služba, v slovenskom národnom povstaní, podzemná činnosť a vôbec v oslobodzovacích bojoch nadobudli iným spôsobom vedomosti z vojenského odboru ako tí dôstojníci českej národnosti, ktorým nebolo dopriate 6 rokov slúžiť v československej armáde.

Treba vydať systemizačný výnos

Zmienil som sa, aby už nastala konečne náprava, náprava nielen momentálna, ale náprava systematická na niekoľko rokov plánovaná. Treba vydať aspoň systemizačný výnos, ktorý by tieto práva na veliteľské a prednostenské miesto do budúcnosti zaistil, aby sa nemohlo napríklad stať, keď je odvolaný Slovák prednosta, tak Slováci strácajú zase prednostenské miesto. Nechcem do verejnosti dávať štatistiky aký nepomer je medzi jednotlivými skupinami dôstojníkov. Niektoré Vám už boly sdelené a od tých, ktoré som prednesol skoro pred 6 mesiacmi, nenastala nijaká náprava v prospech slovenského kontingentu. Práve preto, čo som vtedy povedal, i dnes stojí až v tej miere, že dnes všetkých generálov máme asi 90 a z toho len 5 Slovákov a z 360 plukovníkov je dohromady len 18 Slovákov. Je to tak veľký nepomer, že rozhodne každý kto to počuje, jasne si uvedomí, že moja výstraha je úplne na mieste. Okrem toho musím upozorniť ešte na jeden najnezdravejší zjav,

ktorý teraz začína vládnuť a panovať v Ministerstve národnej obrany. Ako ráčite vedieť, vynesený bol zákon č. 72 zo dňa 6. marca 1946, kde sme ujednávali podmienky, ako sa budú prijímať aktívni gážisti v československej armáde. Tu sme chceli sjednotiť armádu.[16] Robili sme ďalekosiahle úspechy vzhľadom na to, že sme mali vyhlásenie pána ministra národnej obrany generála Svobodu, že napriek tomu prísnemu zákonu sa Slovákom nijaká krivda nebude robiť.[17] To sa zistilo a je to v zápisnici, lebo to vyhlásil v ústavnoprávnom výbore. Napriek tomu, keď sa zákon začal prevádzať a Ministerstvo robí prevádzajúce nariadenia, máme veľmi smutný úkaz, ako nejaká kľuka v Ministerstve národnej obrany chce krágľovať Slovákov. Upozorňujeme, aby sa s podobnými zlomyseľnými vecami prestalo. Výslovne udával toto: dôstojníkom slovenskej národnosti hrozí nebezpečenstvo, ktoré sa prejavuje v tom, že podľa zákona č. 72 nemôžu byť prijatí len podľa dôvodovej zprávy, ktorú sme v parlamente neprijali, ktorá bola bez parlamentného a výborového oznámenia vytlačená, to že je tam výslovne uvedené, že ten, kto slúžil v tzv. Hašíkovej armáde nemá byť prijatí.[18] V zákone to tak uvedené nie je. Okrem toho hlavná zpráva má už pripravení soznam všetkých dôstojníkov a rotmajstrov tzv. Hašíkovej armády a dáva ich k dispozícii prijímacej komisii, že títo dôstojníci a rotmajstri nemôžu byť do armády prijatí. S tým úplne súhlasím a my na tom trváme, že ten, kto dobrovoľne slúžil v tejto armáde, kto sa hocijakým spôsobom postavil proti slovenskému národnému povstaniu, nielen aby bol vylúčený navždy z československej armády, ale aby bol aj súdený. Ale aby sa tu išly rozširovať tieto rady dôstojníkov o tých, ktorí prípadne nemohli prísť do povstania, aby sa to rozširovalo na tie armádne skupiny, ktoré boly mimo územia Slovenska ako v Rumunsku a Taliansku, proti tomu sa čo najhorlivejšie staviam, lebo tu by sa pre Slovákov stala veľká krivda a vylúčil by sa tak veľký počet dôstojníkov a taká veľká kategória dôstojníkov a rotmajstrov, ktorú sme my pôvodne našim zákonom vylúčiť nechceli. Také zaobchádzanie, keď by to robili naši v Bratislave, proti tomu by som nič nemal, ale keď sa to pripravuje v Prahe takým spôsobom, rozhodne musím proti tomu protestovať. Ďalej sa stáva to, keď sa sídu dôstojníci slovenského národného povstania vo svojom spolku v tzv. „Svojpove" a rokujú o organizačných otázkach o svojich stavovských otázkach, tak druhý a tretí deň ich predvolajú na pražské OBZ a dávajú im otázky a berú ich na zodpovednosť, ako mohli o slovenských otázkach rokovať a čo ich k tomu viedlo, kto ich v tom podporoval, s kým majú styky a s ktorými poslancami o tom rozprávali.[19] Prosím, toto je taký režim, ktorý prevyšuje všetky režimy, ktoré sme mali predtým a rozhodne sa staviam proti tomu, aby hrdinovia slovenského národného povstania niekoľko ráz vyznamenaní, zaslúžilí pracovníci boli všelijakými pánmi z OBZ šikanovaní len za to, že sa domáhajú práv v československej armáde pre slovenských dôstojníkov, pre rotmajstrov a pre mužstvo (Potlesk).

***Čas*, 22. máj 1946**
článok *Zastúpenie Slovákov na MNO*

[16] Jedná sa o Zákon č. 72/1946 o úprave niektorých právnych pomerov dôstojníkov a rotmajstrov z povolania a o prevzatí niektorých osôb do československej brannej moci z 13. apríla 1946 (ktorého jednoročná platnosť bola v roku 1947 predĺžená o rok).

[17] Ludvík Svoboda, minister národnej obrany v rokoch 1945 – 1950 (armádny generál 1945).

[18] „Haššíková armáda" – Domobrana, fakticky symbolická armáda, ktorá po vypuknutí SNP zostala verná ľudáckemu režimu. Nosila meno Štefana Haššíka, ktorý 5. septembra 1944 nahradil gen. Ferdinanda Čatloša vo funkcii ministra národnej obrany Slovenskej republiky.

[19] SVOJPOV – Sväz vojakov (Slovenského národného) povstania; OBZ – obranné spravodajstvo (5. Odd. HŠ).

Dokument č. 5

Denník *Čas* informuje o manifestácii sympatizantov Demokratickej strany, ktorej sa zúčastnili aj dôstojníci, rotmajstri a poddôstojníci čs. armády slovenskej národnosti.

Bratislava prežívala vo štvrtok opäť jeden z veľkých dní, keď obyvateľstvo hlavného mesta Slovenska prejavilo vo veľkých masách svoju oddanosť Demokratickej strane. DS usporiadala totiž dve manifestácie: pre bratislavských voličov vo veľkej sieni Obchodného grémia a pre vojakov v bratislavskej Redute. Po skončení týchto manifestácii odobrali sa účastníci na Hviezdoslavovo námestie, kde mimo nich sa shromaždily veľké zástupy bratislavského obyvateľstva. Vyše 25.000 ľudí si vyžiadalo, aby prehovoril predseda DS Dr. Jozef Lettrich a pplk. M. Polák.[20] Oboch prijali s veľkým nadšením a veľké ovácie nemaly konca – kraja.

Na manifestácii v Redute, ktorú usporiadala DS, zúčastnili sa demokraticky smýšľajúci dôstojníci, rotmajstri, poddôstojníci, vojaci a členovia NB vo veľkom počte, takže ich veľká sála Reduty nemohla ani všetkých pojať.[21] Manifestáciu otvoril tajomník DS V. Viola, ktorý privítal prítomných, najmä našich vojakov – invalidov, ktorí pre našu republiku obetovali svoje zdravie. Po tom sa ujal slova podpredseda SNR pplk. Milan Polák, ktorý uviedol, že DS nesie meno čs. armády slovenských a českých bojovníkov za slobodu na svojom čestnom štíte, lebo len týmto ďakujeme za svoj vznik a za svoj program. V ďalšej časti svojho prejavu ocenil najmä prínos slovenských vojakov v našom druhom odboji, pričom zdôraznil:

„DS chápe dobre požiadavky našej armády a bude bojovať za to, aby Slováci v nej dosiahli také práva, aké im prináležia. Na základe košického programu chcem budovať na tých, čo ju vydobyli. Mravnou povinnosťou a príkazom je, aby Republika čerpala z toho fondu.

Treba vyriešiť všetky pálčivé problémy našich vojakov, či pri povyšovaniach, úprave platov, pri ubytovaní, stravovaní a iných starostiach našej armády. Tieto požiadavky DS považuje za svoj program a vždy bude mať na pamäti, že boli to vojaci, o ktorých sme sa opierali v minulosti a o ktorých sa budeme opierať aj v budúcnosti. Nie menší zreteľ budeme brať na našich invalidov, vdovy a siroty, ktorým chceme zabezpečiť život lepšie ako v minulosti.“

Manifestácia bola ukončená zaspievaním „Kto za pravdu horí“. Po manifestácii prítomní vojaci odniesli na ramenách gen. J. Ambruša, ktorý na tejto manifestácii zo služobných dôvodov nemohol prehovoriť.[22] Nadšení vojaci pripojili sa potom k manifestantom pred Národným divadlom.

***Čas*, 25. máj 1946**
článok *Slovenskí vojaci stoja pevne za DS*

Dokument č. 6

Denník *Čas* prináša rozhovor s gen. Jánom Ambrušom o problémoch slovenských vojakov v čs. armáde a naliehavosti vojenskej správy ich riešiť.

Vo štvrtok večer, ako už „Čas“ písal, usporiadala Demokratická strana predvolebnú manifestáciu pre príslušníkov bratislavskej posádky, na ktorej mal prehovoriť aj gen. Ján Ambruš. Jeho prejav však odpadol zo služobných dôvodov a preto ho náš redaktor vyhľadal, aby mu

[20] Milan Polák, v rokoch 1945 – 1948 podpredseda SNR, predseda SVOJPOV-u a jeden zo spoluorganizátorov Demokratickej strany.

[21] NB – Národná bezpečnosť.

[22] Ján Ambruš, v rokoch 1945 – 1946 veliteľ letectva 4. oblasti, teritoriálne pokrývajúcej územie Slovenska (brigádny generál 1946).

položil niekoľko otázok, v ktorých gen. Ambruš, jeden z našich popredných bojovníkov za slobodu v zahraničí a pevný zástanca demokratických ideí, odpovedal so zreteľom k nastávajúcim voľbám a k potrebám našej armády.

...

1. Aké stanovisko majú zastávať vojaci k nastávajúcim voľbám ?

My, Slováci, ako malý národ, potrebujeme viac pestovať našu štátnosť a tradíciu československú. Musíme si uvedomiť, že náš národ zachránily pred zánikom len verná k svojeti, láska k našej sladkej materčine, k svojmu národu a nie medzinárodné ideológie.

...

2. Na akej báze sa má viesť výchova nášho vojaka v budúcnosti ?

Armáda nemôže byť silná a zdravá, keď nie je silný a zdravý národ. Chceme, aby armáda bola ľudovodemokratická, aby cítila a smýľala tak, ako cíti národ. Preto, keďže žiadame, aby náš človek mal v sebe vypestované najlepšie vlastnosti dokonalého človeka, tým docielime i to, že budeme mať dobrého a disciplinovaného vojaka. Preto i dnes, keď voláme, že chceme jednotu a svornosť, musia byť vojaci vzorom celému národu. Láska k vlasti stojí nad politickými ideológiami a preto by sme si želali, aby si toto každý občan i každý vojak uvedomil. Chceme jednotnú armádu československú, chceme, aby sa Slovák cítil doma v Čechách tak, ako Čech na Slovensku.

...

3. Aké požiadavky sa musia presadiť na zabezpečenie práv Slovákov v armáde ?

Košický vládny program musí byť dodržaný i v armáde a musíme dosiahnúť, aby práva Slovákov boly i tu uplatnené. Máme odôvodnený dojem, že dosiaľ nebola rovnoprávnosť Čechov a Slovákov v armáde vyjasnená, ani zaistená. Medzi vojenskými gážistami slovenskej národnosti je veľká nespokojnosť, lebo nevidieť snahu, smerujúcu k tomu, aby systemizované miesta, ktoré by podľa pomerného dielu maly byť obsadené Slovákmi, boly nimi skutočne obsadzované. Všeobecné a odborné znalosti slovenských gážistov musia sa doplňať, aby sa nemohlo poukazovať na ich slabšie schopnosti. Snaživým poddôstojníkom musí byť daná možnosť, aby sa stali dôstojníkmi.

...

4. V čom vidíte nedostatky dnešnej osvetovej výchovy ? V akom smere sa má viesť, aby slúžila národu a štátu ?

Tieto snahy plne podporuje i Demokratická strana, ktorej záleží na prevedené všetkých demokratických zásad, na uplatnení Slovákov v čs. armáde, na zlepšenie pomerov našich vojakov a na očiste sboru osvetových dôstojníkov. Preto i vojaci vedia, že len Demokratická strana zaručí všetky tieto práva a v nedeľu odovzdajú svoj hlas na DS.

***Čas*, 26. máj 1946**
článok *Musia sa riešiť problémy slovenských vojakov*

Dokument č. 7

Denník *Čas* prináša časti prejavu ministra národnej obrany gen. Ludvíka Svobodu o pomere Čechov a Slovákov v čs. armáde.

Branný výbor konal vo štvrtok dopoludnia schôdzku za účasti ministra Národnej obrany arm.gen. L. Svobodu a štátneho tajomníka Jána Lichnera.[23] Na schôdzke predniesol arm. gen. L. Svoboda obsiahle expozé, z ktorého vynímame časť o pomere Čechov a Slovákov v čs. armáde:

[23] Ján Lichner, štátny tajomník MNO v rokoch 1946 – 1948. Nahradil vo funkcii gen. M. Ferjenčíka.

Pri prijímaní uchádzačov do vojenskej akadémie, kde v roku 1945 bolo prijatých celkom 76 perc. prihlásených uchádzačov Čechov a 82 perc. Slovákov, v roku 1946 len 22 perc. Čechov a 40 perc. Slovákov.[24] Vojenská správa tu naráža na pomerný nezáujem Slovákov v pomere oproti Čechom o aktívnu vojenskú službu.

Pri povolávaní do vyšších vojenských učilíšť, vychádza MNO dôstojníkom – Slovákom veľmi v ústrety. Napriek tomu však za súčasných pomerov nemožno zaradiť do ústredného úradu požadovaných 25 perc. vyšších dôstojníkov Slovákov, pretože MNO ich nemá.

Dnes všetky vyššie veliteľské miesta na Slovensku sú obsadené Slovákmi a MNO má už dnes v ústredných úradoch celý rad dôstojníkov Slovákov v kľúčových postaveniach pokiaľ preukazujú potrebné schopnosti. Ďalej urobilo všetky opatrenia, aby tento stav sa rýchle zlepšil a aby sa vyrovnala disparita v povyšovaní, bude povýšený väčší počet dôstojníkov Slovákov do vyšších hodností, napriek tomu, že na Slovensku sa cez vojnu povyšovalo.

V rotmajstrovskom sbore spravuje sa vojenská správa podobnými zásadami. Schopným rotmajstrom umožňujeme dosiahnúť i dôstojnícke hodnosti.

Pokiaľ ide o mužstvo pri teritoriálnom doplňovaní, väčšina brancov Slovákov koná službu na Slovensku. rovnoprávnosť češtiny a slovenčiny je v armáde zaistená. Veliacou rečou je na Slovensku slovenčina a predpisy sú slovenské.

***Čas*, 23. november 1946**
článok *O pomere Čechov a Slovákov v československej armáde*

Dokument č. 8

Denník *Čas* prináša časti prejavu podpredsedu SNR pplk. Milana Poláka v parlamente k aktuálnym otázkam v čs. armáde, v ktorom sa dotýka aj početného pomeru Čechov a Slovákov.

V podrobnej rozprave pléna ÚNS prehovoril v mene DS podpredseda SNR poslanec pplk. M. Polák, ktorý na okraj rozpočtu MNO o aktuálnych otázkach našej armády medziiným povedal:

Naša vojenská správa sa od začiatku snažila, aby naša armáda bola v v najkratšom čase zreorganizovaná. Treba uznať, že na tomto poli vykonala uznaniahodnú prácu. Zostáva ešte vždy vyriešiť niekoľko dôležitých otázok.

Neutešený hmotný stav vojenských gážistov

...

Politika v armáde

Všetky argumenty hovoria za to, aby sme zabránili prenášaniu straníckych vplyvov do armády, lebo armáda bude môcť plniť len vtedy svoju úlohu pre národ v mieri i vo vojne, keď bude mať dôveru celého národa. Branná moc je najcitlivejším telesom v každom štáte. Československá armáda nemôže byť výnimkou, musí mať preto aj ona vo svojich základoch vyvážené problémy, ktoré ju robia jednotnou, pevnou v pravom slova smysle.

Početný pomer Čechov a Slovákov

Týmto problémom je aj pomerný počet účasti Čechov a Slovákov v armáde. Je mi známy korektný postoj pána ministra Svobodu v tejto veci a jeho snaha dať Slovákom to miesto v armáde, ktoré im náleží. Chcem však upozorniť, že dosavadná prax jeho snahu vždy nepodporovala. Chybu vidím v tom, že sa v personálnych veciach armády hneď od začiatku nepokračovalo dosť metodicky a prezieravo. Bolo by po probléme, keby sa

[24] Vojenská akadémia v Hraniciach v rokoch 1920 – 1938, resp. 1945 – 1950 vychovávala nových dôstojníkov čs. armády.

vyhradilo prijateľné percento všetkých systemizovaných miest Slovákom v celom organizme armády, i keď by sa prechodne obsadily tieto miesta dôstojníkmi českej národnosti, dokiaľ niet na to Slováka. Sú odbory, kde majú Slováci prevahu, vo väčšine však percento slovenské je malé alebo mizivé. Riešením národnostného pomeru len prijímaním frekventantov podľa určeného kľúča by takýto vážny problém armády bol prakticky vyriešený za 30 až 40 rokov.

Je pochopiteľné, že niekedy rýchlejšie povyšovanie Slovákov vyvolávalo nepokojnosť v radoch gážistov českej národnosti. Je však známe, že počet Slovákov v predmníchovskej československej armáde bol tak nepatrný, že máme len malý počet vo vyšších hodnostiach.

Bolo a je preto treba v záujme zdravého vývoja personálií v armáde povyšovať s tohto stanoviska. Fakt je, že sme ani týmto povýšením nedosiahli, najmä vo vyšších hodnostiach ani zblízka želateľného stavu. Zdravá personálna politika v armáde by nemala brániť tomu, aby sa ponechala štvrtina všetkých systemizovaných miest Slovákom. To nie je požiadavka prepätá a zodpovedala by potrebe aj spravodlivosti. Obchádzaním a odkladaním tohto problému škodíme zdravému základu armády a jej pevnému jednoliatemu rastu a konečne protiví sa to aj smyslu Košickej dohody i keď tam percentuálne vyslovená nebola.

Podobne ako u dôstojníkov je nutné ponechať systemizované miesta aj rotmajstrom slovenskej národnosti. Nepovažujem za šťastné, že Ministerstvo národnej obrany menovalo neúmerne veľký počet rotmajstrov českej národnosti, zatiaľ čo je slovenských veľký nedostatok a u týchto vynechaní boli aj v bojoch osvedčení veľmi mnohí ďalejslúžiaci poddôstojníci, ktorí sa pre rôzne prijateľné príčiny nemohli prihlásiť na termín do prípravnej služby.

Pri riešení otázok rotmajstrov nesmie sa zabudnúť na konkrétny prípad rotmajstrov pilotov – letcov, bývalých príslušníkov leteckého pluku číslo 3 a jednak československej smiešanej divízie v SSSR, ktorí sa zúčastnili oslobodzovacích bojov o našu republiku spolu so sovietskymi hrdinnými letcami a za svoje činy neboli dosiaľ náležite odmenení, hoci absolvovali i sovietske pilotné školy a ich spolubojovníci boli menovaní do dôstojníckych hodností po skončení týchto škôl. Takto boli odmenení aj príslušníci našej zahraničnej armády zo západu, piloti – letci rotmajstri a len príslušníci spomínaných plukov, ktorí za bojové zásluhy dostali pochvalné uznanie tri razy od samého generalissima Stalina, neboli dosiaľ z nepochopiteľných príčin povýšení. Som presvedčený, že sa v konkrétnom prípade jedná len o nedopatrenie, lebo keby to bolo úmyselné, musel by byť vinník odstránený z armádnej správy v mene dobrého, nikým zbytočne a úmyselne nenarušovaného bratského pomeru.

Armáda nemusí byť ľudová a národná

Robíme zákony aj pre príslušníkov zahraničného a domáceho odboja. Zdá sa mi, že by nebolo ťažko dať sa legislatíve národnej obrany do styku vždy a za každých okolností aj s tými organizáciami, o príslušníkov ktorých sa v zákone jedná. Utváral by sa potrebný súlad armády aktívnej s tými, ktorí položili jej základy.

Ľudovosť našej armády nevidíme v tom, aby sa o nej len hovorilo, ani v tom, aby špatne chápaná ľudovosť šla na úkor disciplíny, ani v tom, aby sa vychovávala len jednostranne politicky, ale v harmonickom súlade s národmi, ktoré tvoria Republiku, aby armáda cítila všetky záchvevy srdca a duše týchto národov a naopak, ľud aby cítil, že armáda je záštitou jeho slobody a bezpečnosti.

***Čas*, 15. december 1946**
článok *Aktuálne otázky našej armády*

Dokument č. 9

Denník *Čas* prináša príspevok poručíka Gustava Talana o podmienkach života vo Vojenskej akadémii v Hraniciach, ktorý mal byť povzbudením pre slovenskú mládež pri podávaní prihlášok na štúdium na nej.

Aktuálnou otázkou je dnes pomerné zastúpenie Slovákov v našej armáde. Je našim záujmom, aby sme zdanlive neprekonateľné prekážky na prijatie do Vojenskej akadémie v Hraniciach, do ktorej sa môžu dostať naši maturanti, postavili do správneho svetla a tým rozptýlili obavy niektorých jednotlivcov, ktorí sa chcú stať dôstojníkmi čs. armády.

Život vo vojenskej akadémii chcem načrtnúť v piatich hlavných bodoch:

1. Praktické cvičenia sú vedené odborníkmi, ktorí prešli starou hranickou akadémiou, slovenskou akadémiou v Bratislave, resp. vysokými vojenskými školami.

2. Teoretické štúdium je rozdelené na predmety rázu vojenského a civilného. Vojenskú náuku prednášajú absolventi Vysokej vojenskej školy, event. dôstojníci s dlhoročnou praxou. Civilné predmety prednášajú profesori stredných a vysokých škôl. Cudzie jazyky vyučujú príslušníci toho ktorého národa.

3. Osvetová výchova s použitím všetkých prostriedkov snaží sa rozšíriť politický a kultúrny rozhľad poslucháčov. Sú k dispozícii knižnice a čitárne. Knižnica je bohatá a obsahuje diela mnohých významných autorov cudzích i našich. Potešiteľné pre nás Slovákov je, že je tu zastúpená celá naša historická i súčasná literatúra. Rozhlasové zariadenie je vo všetkých miestnostiach a s technicky veľmi dobre vybaveným štúdiom, čo umožňuje vysielanie vlastných akad. programov.

4. Pre športovcov sú neobmedzené možnosti. Pestujú sa všetky druhy športov: box, šerm, cyklistika, basketbal, hádzaná, futbal, volejbal, plávanie, ľahká atletika, jazda na koni, na aute atď. Jednotlivci, ako akademik Zátopek, čs. rekordman a najlepší atlét v Republike r. 1946, je najlepšou zárukou vysokej úrovne športu v akadémii. Pre milovníkov lyžiarskeho športu umožňuje hospodárska správa akadémie bezplatné návštevy lyžiarskych terénov Beskid. Potrebnú výstroj zapožičiava telocvičný odbor VA.

5. Materiálne vybavenie je v rámci daných možností veľmi dobré. Ubytovanie je na výške. Spoločné jedálne s obsluhou, kde sa pestuje vzorné spoločenské chovanie vojenských akademikov, dávajú VA ráz pensionátu a nie vyššieho vojenského učilišťa.

Každý maturant, ktorý vyhovel požiadavkám Vojenskej akadémie, nájde v Hraniciach svoj druhý domov.

***Čas*, 14. február 1947**
článok *Vojenská akadémia v Hraniciach*

Dokument č. 10

Denník *Čas* prináša časti prejavu podpredsedu SNR pplk. Milana Poláka v parlamente o bolestných otázkach Slovákov v čs. armáde.

V rozprave branného výboru ÚNS o expozé ministra národnej obrany armádneho generála L. Svobodu prehovoril v mene DS podpredseda SNR pplk. Milan Polák, ktorý o bolestných otázkach Slovákov v armáde medziiným prehlásil:

„ I keď by principielne nebolo námietok, aby slovenské jednotky slúžily v Čechách a české na Slovensku, že teda výmena za normálnych okolností dobre pôsobí pre vzájomné poznávanie, nepovažujem to za nutné a vhodné už dnes v celom rozsahu, lebo to vyžaduje nielen časovú vhodnosť, ale aj príslušnú psychologickú prípravu“.

Rečník ďalej poukázal na hospodárske ťažkosti vojenských gážistov a upozornil predovšetkým na ich ubytovanie.

Ak je pravda, že do armády sú prijímaní len Česi a Slováci, že naši dôstojníci sú dostatočne preverovaní už pri prijímaní, povyšovaní a pri zadeľovaní do služieb, najmä na miesta vyšších veliteľov, potom je nemysliteľné, aby osvetový dôstojník bol ich kontrolorom, alebo nebol veliteľovi naprosto v celej jeho činnosti podriadený.

Pri vynášaní prvého celoštátneho zákona o prijímaní dôstojníkov a poddôstojníkov číslo 72 mal rečník svoje výhrady. A dnes po skúsenostiach plne súhlasí s tými, čo tomuto zákonu vytýkajú neúplnosť s strohosť. Ľutuje, že zákon číslo 72 vylúčil súčinnosť SNR s Ministerstvom národnej obrany.

Potom rečník prešiel na hlavnú problematiku personálnej politiky v našej armáde. Na túto problematiku sme narážali a narážame denne. Ide o správne a zdravé základy personálnej politiky a našej strany o slovenskú účasť v dôstojníckom a poddôstojníckom sbore. Práve pre zdravý vývoj tejto účasti považujem za veľmi potrebné, aby sa ustálil ten najskromnejší pomer Slovákov v armáde a tento pomer vyjadril aj v systemizácii gážistických miest. Slovensko v predmníchovskej Republike nemalo želaný záujem na účasti v armáde. Bola to chyba. Chceme však dohnať zameškané. Chceme ich primäť k službe v armáde, preto sa treba vyhýbať viditeľnému úskaliu. Prirodzeným dôsledkom predmníchovského stavu je, že systemizované miesta na strane českej sú predimenzované a na strane slovenskej niekde nedosahujú ani minimálne percento štvrtiny systemizovaných miest. Ak žiadam pre Slovákov minimálne štvrtinu všetkých systemizovaných miest, nerobím to ani z demagógie, ani z nejakej slovenskej precitlivenosti. V poslednom čase sa obsadzujú na Slovensku veliteľské miesta a ja si dovoľujem upozorniť, že volený postup nie je správny a plne odôvodnený. Je nemysliteľné, aby o krátky čas zostali na Slovensku pri slovenských jednotkách na veliteľských miestach len jeden – dvaja velitelia a vonkoncom by už nebolo únosné, aby povstalec, účastník odboja, musel veliteľské miesto postúpiť dôstojníkovi, hoci staršiemu, z vládneho vojska, alebo takému, ktorý s odbojom nič nemal a nechcel mať.

Rečník znova reklamoval zodpovedné povýšenie rotmajstrov do dôstojníckych hodností a žiadal rozhodnúť o postavení civilných zamestnancov. Treba sa postarať o financovanie odbojových sväzov na Slovensku z prostriedkov štátnych.

Nakoniec podpredseda SNR pplk. Polák zdôraznil za Demokratickú stranu, že dobré budovanie čs. brannej moci je pre stranu výsostným vlasteneckým príkazom, že svoje pripomienky robí v záujme armády a Republiky a že z jej pomeru k otázkam brannej moci vyplýva aj ochota podporiť vedenie armády vždy a v každom čase a neželá si nič inšie, len aby armáda pod taktným a múdrym vedením pána ministra a pána štátneho tajomníka mohla v dobrej súčinnosti vyriešiť všetky problémy, na ktorých máme spoločný záujem.

***Čas*, 15. február 1947**
článok *Treba vyriešiť pomer Čechov a Slovákov v armáde*

Dokument č. 11
Denník *Čas* oslavuje menovanie 13 Slovákov za čs. generálov.

Vo včerajšom čísle „Času" priniesli sme mená trinástich Slovákov, ktorí boli menovaní generálmi československej armády.[25] S doterajšími piatimi (Ferienčík, Širica, Ambruš,

[25] *„V štvrtok dňa 20. t. m. vyšiel Osobný vestník Ministerstva národnej obrany, ktorý prináša menovanie trinástich nových slovenských generálov. Sú to brigádni generáli: František Borský, Vojtech Danielovič, Ing. Vojtech Kováč, Dr. Samuel Korbel, Ján Martin Kristín, Pavol Kuna, Viliam Lichner, Jozef Marko, Július Nosko, Dr. Ján Paškan, Emil Perko, Dr. Ivan Trebichavský a Mirko Vesel. Okrem toho boli dvaja slovenskí*

Markus, Imro) máme teda v československej armáde nateraz 18 slovenských generálov, čo je počet blížiaci sa pomernému zastúpeniu Slovákov v generalite našej armády.

Nebudeme preháňať, keď túto udalosť zaznamenáme ako význačný medzník v dejinách československej armády. Veď do r. 1938 mali sme iba jedného generála Slováka (po generálovi Štefánikovi) a tento fakt, ako je známe, nijako neprispieval k tomu, aby pomer Čechov a Slovákov sa zlepšoval, nehovoriac o tom, že neprispieval ani ku konsolidácii v lone samej armády, ktorá mala nepatrné percento vyšších dôstojníkov Slovákov. Muselo prísť Slovenské národné povstanie a všetky dôsledky politické z neho plynúce, aby aj v tejto predôležitej oblasti uplatnilo sa Slovensko svojou politickou váhou takým zastúpením, aké mu prislúcha. Slovenská aktívna účasť na budovaní čs. armády a v jej vedení stane sa tak kladným prínosom k budovaniu štátu, dobre vyriešená otázka pomeru Čechov a Slovákov v armáde bude jedným zo základných kameňov vyriešenia tejto otázky v našom štáte vôbec.

Ešte jedno by sme chceli spomenúť k menovaniu nových slovenských generálov. Ich menovanie je predovšetkým výsledkom svedomitej starostlivosti štátneho tajomníka v Ministerstve nár. obrany J. Lichnera, ktorý ako politický exponent Demokratickej strany v tomto rezorte vykonáva dôležitú funkciu uplatňovania slovenských záujmov v armáde. Koná tak v intenciách Demokratickej strany, ktorá k armáde vždy mala a bude mať najkladnejší postoj.

Prinášame niekoľko životopisných dát novomenovaných 13 generálov ...

***Čas*, 23. február 1947**
článok *Noví trinásti slovenskí generáli*

Dokument č. 12

Denník *Čas* prináša 1. časť expozé štátneho tajomníka MNO Jána Lichnera v SNR týkajúcu sa širších súvislostí okolo povyšovania Slovákov v čs. armáde.

Na pondelkovom zasadnutí pléna SNR predniesol štátny tajomník J. Lichner expozé, v ktorom podal vyčerpávajúci výklad o problematike slovenských príslušníkov československej armády. Hovoril o otázke povyšovania, o očiste, o zastúpení Slovákov v centrálnych úradoch vojenských, o udeľovaní vyznamenaní a o mnohých iných otázkach i všeobecných problémoch československej armády vo vzťahu k jej slovenskej zložke. Z jeho expozé vynímame dnes časť o povyšovaní vyšších dôstojníkov.

Percentuálna účasť Slovákov v československej armáde je z celkového počtu dôstojníkov 15 %. Táto účasť je neprimeraná, lebo počítame s účasťou 25 %. I keď reprezentujeme len 15 % namiesto 25 %, obsadzujeme miesta na Slovensku výlučne Slovákmi. Tento nedostatok, prirodzene, nemôže mať trvalý ráz, preto sme na určité miesta povolali aj dôstojníkov z Čiech. Toto sa ale nikde nestalo na úkor Slovákov, ktorí sú v tých istých funkciách ako boli dosiaľ. Bude treba ešte niekoľkých preložiť, aby sa ako-tak obsadily všetky posty. Tu sa nám veľmi uľahčilo tým, že vláda povýšila viac slovenských dôstojníkov do vyšších hodností a tak preloženie českých dôstojníkov nebude na úkor slovenských, lebo už budú poruke vyššie hodnosti.

Základom pre našu prácu je a musí byť košický vládny program, ktorého zásady predovšetkým musia platiť v armáde. Tento program je kauzálne spojený s otázkou vývinu pomerov v československej armáde v čase budovateľského programu a tým je tiež povedané, že brannosť našej republiky je otázkou spravodlivého vyriešenia všetkých problémov v armáde, s ktorými sa denne stretávame.

brigádni generáli menovaní na divíznych generálov. Sú to div. gen. Dr. Mikuláš Ferienčík, povereník vnútra a div. gen. M. Širica.“ Generáli Danielovič, Kováč, Korbel, Trebichavský a Paškan boli menovaní do hodnosti generála služieb konkrétnej stavovskej skupiny (t. j. intendančnej, stavebnej, justičnej a zdravotnej), ktorá bola u dôstojníkov zbraní obdobou brigádneho generála. Rovnako generál Ferjenčík bol v generálskej hodnosti povýšený na generála šéfa veterinárnej služby, ktorý bol obdobou divízneho generála u dôstojníkov zbraní.

Vyslovuje presvedčenie, že sa tak stane, i keď sú tu prekážky a v mnohých prípadoch byrokratická strohosť starších predpisov nám zabraňuje, aby sa hladko vykonaly veci, vyplývajúce z košického vládneho programu. Verím v to, preto že je to základný kameň bezpečnosti a obrany našej vydobytej slobody.

Pre povyšovanie vyšších dôstojníkov vydalo MNO smernice v zásade rozdelené na dve skupiny. Prvá skupina pojednáva o tzv. renomínácii – o odčinení krívd v povyšovaní od roku 1938 do roku 1944, druhá skupina vzťahovala sa na vyrovnanie hodností vykonaných v r. 1945 – 1946, tzv. nominácia. Od vydania smerníc pre renomináciu pripravovaly sa návrhy vyšších dôstojníkov i so strany slovenskej. Pravda, tieto smernice vzťahovaly sa len zčiastky na Slovákov a prípady, spadajúce do renomínácie boly vyriešené ku dňu 28. októbru 1946 uverejnením v osobných vestníkoch MNO.

Treba pripomenúť, že k dôstojníkom, ktorí už boli vybraní pre renomináciu, previedol sa výber ostatných vyšších dôstojníkov, ktorých by bolo treba povýšiť s ohľadom na systemizáciu armády, resp. vo vzťahu na dislokáciu útvarov na Slovensku. Výber týchto dôstojníkov vykonal sa dôsledne a paralelne u všetkých zbraní i služieb a prihliadalo sa predovšetkým na zásluhy v druhom odboji, ďalej na fyzický vek s prihliadnutím na dĺžku doby, strávenej v poslednej hodnosti.

Kabinet štátneho tajomníka sledoval túto otázku so zvýšenou pozornosťou a snažil sa zo všetkých síl presadiť povýšenia, navrhované či už priamo rezortnými oddeleniami, alebo výberom. Situácia však bola dosť nepriaznivá a k definitívnemu rozriešeniu povýšenia vyšších dôstojníkov slovenskej národnosti došlo až v poslednom čase ... 24. januára ... schválil personálny komitét a 4. februára 1947 aj vláda väčší počet návrhov na povýšenie slovenských dôstojníkov do vyšších hodností. Viac návrhov na povýšenie vyšších dôstojníkov slovenskej národnosti nebolo možné predložiť vláde z týchto dôvodov: 1. Nemohly sa vyčerpať všetky systemizované miesta slovenského priestoru (štvrtina celkovej systemizácie armády z roku 1936). 2. Navrhované boly len tie osoby, ktoré boly prijaté do československej armády podľa zákona 72/1946 Sb a ktoré s ohľadom na odbojové zásluhy zastávajú miesta, systemizované pre vyššie hodnosti a ktoré sú schopné zastávať zodpovedajúce funkcie tých hodností, do ktorých sú povyšované. Mladší dôstojníci, i keď v odboji zaslúžilí, dostali by sa prípadným povýšením do radu vyšších dôstojníkov a potom by boli nútení vyčkávať dlhší čas v jednej hodnosti. 4. Muselo sa prihliadať na určitú rezervu slovenskému priestoru a Kabinet štátneho tajomníka ponecháva si z celkovej štvrtiny z tohto priestoru 30 % rezervy pre prípadné doplnky a pre ďalšie povyšovania.

Treba pripomenúť, že týmto povýšením nie je povyšovanie vyšších dôstojníkov definitívne vyčerpané. Je známe, že do týchto návrhov neboly pojaté osoby, ktoré by v týchto návrhoch maly byť, ale pri ktorých sa ešte nevedel výsledok podľa zákona 72/46. Sú v prúde ďalšie návrhy, prípadne ďalší výber vyšších dôstojníkov, ktorý bude dodatočne zaslaný vláde. Mimoriadne povyšovania máme v úmysle dokončiť 1. mája t. r., preto do tohto času chcem podať ďalšie návrhy, ktoré doteraz nemohly byť realizované.

Po tomto termíne chceme viesť personálnu politiku jednotnú podľa ustálených pravidiel československej armády.

Pri medziministerských rokovaniach robily sa námietky, že ide o fyzicky mladších dôstojníkov s malým služobných rokov pre tú ktorú hodnosť. To sa týkalo aj dôstojníkov českej národnosti, príslušníkov zahraničného vojska. Nám však šlo o tých, ktorí v odboji vskutku niečo dokázali, ktorí riskovali životom niekedy už od roku 1938, ktorí prijímacou komisiou boli klasifikovaní ako veľmi dobrí; ale ktorí sú fyzicky a tým aj služobne skutočne mladí. Základným činiteľom pri medziministerskom výbere bola však služobná doba. Je pochopiteľné, že z tohto aspektu riešiac vec, bolo by povýšených len asi 30 až 40 % navrhovaných dôstojníkov. Trvalo to dosť dlho, kým sa členovia komisie dali presvedčiť, že

súčasné povyšovanie nie je povyšovanie za odsedené roky v armáde, ale že je aj odmenou za účasť v boji.

Tu chcem osobitne zdôrazniť, že zástupcovia jednotlivých politických strán uznali politické dôvody, ktoré ma viedly k tomuto mimoriadnemu povyšovaniu a daly súhlas, aby návrhy tak, ako boly podané, boly predložené vláde na schválenie. Za toto pochopenie chcem mimoriadne poďakovať zástupcom českých politických strán, ktorí pochopili dôležitosť tohto aktu a hľadiska československého a československého pomeru k našej armáde, a tým dali súhlas na realizovanie povýšení.

Tiež chcem osobitne vyzdvihnúť veľkú príkladnú blahosklonnosť vlády a vysloviť poďakovanie za pochopenie problematiky v dôstojníckom sbore so strany slovenskej a že tým pripustila, aby sa do povýšenia dostali mladí nadaní dôstojníci, ktorí prešli frontovou školou a ktorí majú nemalú zásluhu na tom, že sme slobodní v obnovenej Republike. Bolo to v duchu sľubov za vojny, ktoré sa musia realizovať v záujme dôvery.

Týmto povýšením sa naša slovenská kvota značne zvýšila a prispelo to k všeobecnej konsolidácii číselného stavu dôstojníkov národnosti slovenskej v rámci československom.

***Čas*, 28. február 1947**
článok *Postavenie Slovákov v československej armáde*

Dokument č. 13

Denník *Čas* prináša 2. časť expozé štátneho tajomníka MNO Jána Lichnera v SNR, poukazujúci na nezáujem slovenskej mládeže o vojenské povolanie a vyzývajúcu všetkých kompetentných za jeho účinnejšiu propagáciu.

Otázka slovenského dôstojníckeho dorastu je dnes najpálčivejšou v čs. armáde so stanoviska slovenského. Naši politickí predstavitelia postarali sa o to, aby boly dané predpoklady k vyriešeniu tohto problému. Bude však všetko márne, ak so strany slovenskej mládeže bude sa i naďalej prejavovať taký nezáujem o armádu ako doteraz. O tomto probléme hovoril vo svojom expozé pred SNR i št. tajomník J. Lichner, ktorý dôrazne apeloval i na členov SNR, aby pomohli k priaznivému obratu v tejto veci.

Na otázku školenia – hovoril št. taj. J. Lichner – čiže na získanie budúcich dôstojníkov kladie sa najmä so strany slovenskej veľký dôraz už z toho dôvodu, že potrebujeme za každých okolností dôstojnícky dorast. Nábor do vojenského povolania musí byť našou prvoradou otázkou, pretože inak nebude možné vyrovnať počty, o čo v podstate ide, lebo na odstránenie personálnych nesrovnalostí potrebujeme ľudí, ktorých je veľký nedostatok.

Napriek tomu, že pre prijatie uchádzačov do vojenskej akadémie pre rok 1946 bol stanovený pomer Čechov ku Slovákom 2:1, aby sa aj tým odstránil citeľný nedostatok dôstojníkov slovenskej národnosti, nebolo možné dosiahnuť tento pomer, ba dokonca ani tak, že celkový priemer, dosiahnutý uchádzačom pre prijímacej skúške bol u Slovákov podstatne znížený.

S vojenského hľadiska nerobily sa slovenským uchádzačom nijaké prekážky, ba naopak, urobily sa dosť značné ústupky, aby sa vyhovelo požiadavkám, ktoré diktuje správne usporiadanie personálnych pomerov v československej armáde. Treba len ľutovať, že dodnes nenašlo sa dosť pochopenia práve medzi slovenskou mládežou o vojenskú službu.

Nezáujem slovenských maturantov o vojenskú dráhu vidieť veľmi zjavne na prihláškach do vojenskej akadémie v Hraniciach a do vojenskej leteckej školy.

Z celkového doterajšieho počtu prihlásených uchádzačov je len 12 % slovenskej národnosti. Vidieť veľký nepomer a tým aj naša starosť o vojenský dorast so strany slovenskej je väčšia a zúfalejšia.

Za takéhoto nezáujmu nie je možné dosiahnuť ten pomer, ktorý slovenskému národu patrí, tak isto nie je možné ani argumentovať pri realizovaní pomerného zastúpenia, keď primárna požiadavka argumentácie nie je splnená.

Pretože posledný termín podania prihlášky do vojenskej akadémie v Hraniciach, ako aj do vojenskej leteckej školy končí dňom 5. marca t. r., treba ešte v poslednej chvíli vykonať účinný nábor slovenskej mládeže pre aktívnu vojenskú službu.

Je to vskutku niekoľko dní, práve preto treba konať rýchlo a bez dlhých úvah.

Za dnešného stavu nie je možné vyhovieť vojenskej správe, ktorá prichádza v ústrety tým, že dáva väčšiu kvotu pre slovenských uchádzačov len preto, aby odpomohla nedostatku slovenských dôstojníkov.

Katastrofálny neúspech vidieť aj v nábore pre vojenskú leteckú akadémiu, na ktorú sa vynaložily dosť veľké náklady a výsledok je menej ako uspokojujúci. Nemáme proste dorast a tento získať sa nám nedarí. Z tohto vychádzajúc, prídeme na to, že problematika v pomernom zastúpení účasti na hodnostiach i funkciách sa nevyrieši tak rýchlo, ako by bolo potrebné vo vlastnom záujme slovenského národa.

Slováci v československej armáde majú väčšiu účasť a tiež lepšie postavenia, ako mali predtým. Tak isto bolo by úplne zbytočné porovnávať dnešný počet s číslami a funkciami za prvej Republiky. Jedným slovom dnešná situácia je veľmi priaznivá a treba si len želať, aby aj pre armádu bolo viac pochopenia so strany našich občanov. Nateraz je tento záujem veľmi malý. Tu treba zdôrazniť zarážajúcu skutočnosť, že práve na slovenskej strane javí sa väčší nezáujem o veci vojenské, ako je tomu na strane českej, pretože veľká väčšina odišla alebo pomýšľa opustiť vojenskú dráhu zväčša z dôvodov hmotných.

Je pravda, že finančná otázka gážistov nie je na závidenie, ale s podobnými ťažkosťami zápasí vôbec celá štátna i verejná správa. Úprava hmotných pomerov gážistov uskutoční sa však po všeobecnom vyriešení platových otázok štátnych a verejných zamestnancov, čo sa musí stať do konca tohto roku. Osobitnú pozornosť bude treba venovať aj gážistom – vysokoškolákom, najmä lekárom, ktorí znechutení opúšťajú vojenskú službu, pretože sa ich vzdelanie skoro vôbec neoceňuje.

Pri tejto príležitosti apelujem na všetkých, aby podporovali pri každej príležitosti nábor slovenských maturantov do vojenskej akadémie. Dôstojnícky dorast je našou prvoradou povinnosťou, bez záujmu našej mládeže o vojenskú aktívnu službu nebude možné mať takú účasť na vedení československej armády, aká slovenskému národu patrí.

***Čas*, 1. marec 1947**
článok *Slovenská mládež nemá záujem o armádu?*

Dokument č. 14

Denník *Čas* prináša 3. časť expozé štátneho tajomníka MNO Jána Lichnera v SNR o slovenských aspektoch povyšovania nižších dôstojníkov, rotmajstrov a ďalejslúžiacich poddôstojníkov.

Št. tajomník J. Lichner v expozé, prednesenom pred SNR 24. februára 1947, zaoberal sa i povyšovaním nižších dôstojníkov, rotmajstrov a ďalejslúžiacich poddôstojníkov Slovákov v rámci čs. armády. O smerniciach, podľa ktorých sa povyšovanie deje, hovoril:

Povyšovanie nižších dôstojníkov slovenskej národnosti pripravovalo sa súčasne s povyšovaním nižších dôstojníkov národnosti českej. Pre Slovákov boly vypracované odlišné smernice, pretože smernice pre dôstojníkov českých nevyhovovali našim pomerom, keďže

títo neboli 6 rokov povyšovaní. Tieto nové smernice ďaleko vyššie presahovaly rámec povyšovacej metódy českých dôstojníkov. Mohly sa uviesť do praxe len začiatkom novembra 1946 a už prvý výsledok bolo vidieť v osobnom vestníku zo dňa 9. nov. 1946.

Hlavné zásady sú tieto: Základom je odbojová činnosť. Iba na tomto podklade bolo možné povyšovať nižších dôstojníkov práve tak, ako aj vyšších. Záležalo na klasifikácii. Treba podotknúť, že gážista, keď bol prijímacou komisiou do armády prijatý, povolaný, alebo prevzatý, tým okamihom stáva sa legálnym príslušníkom československej armády, a keď to ostatné okolnosti pripúšťajú, môže byť aj povýšený. Z povýšenia vylučuje iba § 12, prípadne § 13. zákona 72/46 Sb.

Ako ďalšia smernica pre povyšovanie nižších dôstojníkov bol rok vyradenia príslušného dôstojníka z vojenskej akadémie a v ďalšom aj rok aktivovania. Pri porovnávaní klasifikačnej známky s rokom vyradenia, alebo aktivovania, došlo sa k určite hranici a tak aj k určitému termínu pre povýšenia dotyčnej osoby. Keď dávam dôraz na to, že aj známka „vyhovujúca" ponecháva, preberá alebo prijíma dôstojníka do československej armády, tak aj tento dôstojník s touto kvalifikáciou bol pri týchto smerniciach podchytený a tým aj povýšený do určitej hodnosti. Nemožno preto poukazovať na to, že ten alebo onen dôstojník nezúčastnil sa na odboji, nič pre odboj neurobil, alebo že slúžil v Haššíkovej armáde a že bol povýšený. Väčšina gážistov slovenskej národnosti, ktorí konali službu mimo povstaleckého územia na Slovensku, najmä v spomenutej armáde, prijímaní sú do čs. armády s kvalifikáciou „vyhovujúci". Pretože sú povyšovaní, nemožno ešte povedať, že by predbiehali účastníkov odboja, alebo že by sa im pripisovali určité privilégiá. Iná metóda by bola nesprávna, keď ju nepoužilo ani MNO pri dôstojníkoch českej národnosti, čiže ide opäť o relatívne posudzovanie problémov.

Pri povyšovaní šlo o to, aby dôstojnícky sbor na Slovensku bol čo najskôr vystužený, aby sa v sbore obsadily všetky miesta, ktoré sa dajú obsadiť, najmä čo do hodnosti. Pri tejto príležitosti treba poukázať i na povyšovanie dôstojníkov hospodárskej služby, pretože skoro v každej slovenskej posádke poukazuje sa na túto vec. Povyšovanie dôstojníkov hospodárskej služby konalo predovšetkým rezortné oddelenie, a to osobitnými smernicami pre príslušníkov českej národnosti. Referent, ktorému bolo sverované povyšovanie nižších dôstojníkov hosp. služby, vlastne len odkopíroval povyšovacie termíny a takto čo sa robilo pre hospodárov českej národnosti, vykonalo sa aj pre slovenských. Nie je preto pravda, že sa tým sledovalo prenáhlené povyšovanie v jednej stavovskej skupine. Predpokladalo sa, že uverejneniu povyšovaní bude súčasné pre všetky služby a zbrane zároveň, čo sa však nestalo a tak spôsobilo predčasnú kritiku. Ostatne, kritické hlasy sa ozvaly v tom istom aj na strane českej.

Povyšovanie slovenských nižších dôstojníkov nie je ešte skončené, lebo prijímacia komisia nie je dosiaľ úplne hotová s materiálom a preto stále prichádzajú osoby do vestníkov a tým dostávajú sa aj do procesu povyšovania, prirodzene s nárokom na zpiatočnú platnosť povýšenia.

Rotmajstri

Povyšovanie rotmajstrov koná sa všeobecne podľa smerníc, ktoré vydalo osobné oddelenie MNO. Tieto smernice rovnako platia pre príslušníkov slovenskej ako českej národnosti. Aj tu základ tvorí odbojová činnosť, vyjadrená klasifikačnou známkou. Ďalej sa prihliada na rok ustanovenia rotmajstrom a tak pri určitej klasifikácii a známke vychádza určitý termín povýšenia. Treba pripomenúť, že ani tu nie je problém, či rotmajster so známkou „vyhovujúci" má byť povýšený. Ďalej treba pripomenúť, že v smerniciach sa pamätá na mladých rotmajstrov, napr. z roku 1940, ktorí môžu za 6 rokov pri určitej kvalifikačnej známke dosiahnuť až hodnosti práporčíka. Naproti tomu do takejto hodnosti, ale pri inej klasifikácii, nemôže byť povýšený rotmajster napr. z r. 1931.

MNO mieni likvidovať rotmajstrovský sbor zbraní. Podkladom pre toto rozhodnutie bolo, že je veľa fyzicky starších rotmajstrov v zbrani, ktorí v tejto stavovskej skupine neprinášajú veľký osoh, lebo skoro každý starší rotmajster zbraní je pridelený alebo do skladišťa, alebo vykonáva službu mimo svojej stavovskej skupiny, čiže je pridelený k službám. MNO má v úmysle ponechať pri zbraniach len mladých rotmajstrov, ktorí by tu vykonávali funkcie účtovných rotmajstrov, prípadne aj veliteľov čiat a inštruktorov.

Doterajší rotmajstri zbraní majú možnosť stať sa dôstojníkmi zbraní, prípadne po preradení dôstojníkmi služieb. Pre prvý prípad bolo už vydané nariadenie, podľa ktorého môžu si podať rotmajstri žiadosti a môžu byť povolaní do kurzu. Po absolvovaní tohto a po určitých skúškach môžu byť menovaní dôstojníkmi. Ostatní rotmajstri služieb môžu sa stať dôstojníkmi po vykonaní predpísaných odborných skúšok určitej skupiny. Tu sa však musí urobiť revízia doterajších predpisov, podľa ktorých napr. rotmajster hospodárskej služby nemôže byť pripustený k odborným skúškam, dokiaľ nemá odslúžených 11 rokov a z toho dva roky pri hospodárskej službe. Takéto predpisy, najmä dnes, nevyhovujú a budú sa musieť prispôsobiť novému duchu našej armády. Tým sa podchytí i mladá slovenská generácia, na ktorej bola ťarcha boja a ktorá je dnes dosť znechutená práve pre podobné skostnatelé predpisy.

Ďalejslúžiaci poddôstojníci

Povyšovanie rotmajstrov do dôstojníckych hodností a povyšovanie ďalejslúžiacich poddôstojníkov do hodností rotmajstrovských viazané je na systemizovanie počtov tej-ktorej služobnej triedy. Okrem toho musia byť splnené aj ďalšie podmienky, čo do školského vzdelania a odborného vojenského školenia. Pri ďalejslúžiacich poddôstojníkoch je závažné absolvovanie prípravnej služby stavovskej skupiny.

Kabinetu štátneho tajomníka MNO šlo za každých okolností o to, aby zaslúžilé osoby z povstania a z odboja vôbec, boly náležite odmenené. To isté platí aj na ďalejslúžiacich. V roku 1945 bola vypísaná súťaž pre prípravnú službu. Termín bol, pravda, pomerne krátky a preto teraz robia sa ďalšie prípravy pre nový nábor na prípravnú službu. Že spomenutý termín bol krátky, vysvetľuje sa tým, že v roku 1945 šlo hlavne o rýchle doplnenie sboru rotmajstrov. Nový nábor na prípravnú službu je teraz zásadne viazaný na pomery v armáde, na dislokáciu útvarov, na systemizované počty a vôbec na organizáciu čs. armády. Postupne ale prichádza k spravodlivému riešeniu tejto otázky, ktorú Kabinet štátneho tajomníka stále sleduje a rieši.

***Čas*, 5. marec 1947**
článok *Slováci v čs. armáde. Povyšovania nižších dôstojníkov*

Dokument č. 15

Denník *Čas* prináša 4. časť expozé štátneho tajomníka MNO Jána Lichnera v SNR týkajúce sa očisty v slovenskej časti veliteľského zboru čs. armády.

Očista v armáde koná sa v intenciách zákona čís. 72/1946 Sb. v smysle ktorého boly zriadené dve prijímacie komisie a jedna komisia odvolacia. Jedna z prijímacích komisií prijíma dôstojníkov a rotmajstrov slovenskej národnosti. Členovia tejto komisie boli schválení vládou na návrh ministra národnej obrany po predchádzajúcom súhlase SNR. Úloha komisie je známa. Predovšetkým ide o to, aby do novej československej armády nedostaly sa osoby, ktoré do nej nepatria s ohľadom na ich činnosť z čias slovenského štátu.

Komisia má pre svoju činnosť zákonom stanovené smernice, ktoré boly doplnené tzv. vykonávacím nariadením ministra národnej obrany. Činnosť komisie spočíva zásadne v tom, aby ohodnotila každého dôstojníka a rotmajstra, či vôbec má byť do armády prijatý, ďalej aby ohodnotila odbojovú činnosť týchto určitou známkou, čiže komisia klasifikuje. Používa

štyri známky, a to výtečný, veľmi dobrý, dobrý a vyhovujúci. K týmto známkam viažu sa, pravda, aj §§ zákona, a to § 1, ktorý shrňuje možnosti niekoho do armády povolať alebo ponechať, a § 9, s možnosťou prevziať, § 12 vylučuje možnosť prijatia a § 13 pripúšťa možnosť ponechať, povolať alebo prevziať niekoho za určitých, presne vymedzených okolností.

Pri klasifikácii § 12 je možné odvolanie, ktoré prerokúva odvolacia komisia, ktorej rozhodnutia spadajú ďalšej inštancií vojenskej správy a to kárnemu výboru prípadne vojenským súdom. Práce s prerokovaním prihlášok sú, až na ojedinelé prípady, skončené. V dohľadnom čase začne sa s rozposielaním dekrétov podľa §§ 1 a 9. Oznámenia podľa § 12 sú už rozposlané, aby tak bola možnosť odvolať sa na odvolaciu komisiu.

Okrem uvedených počtov došlo viac prihlášok so strany záložných dôstojníkov a rotmajstrov, ktorí žiadajú o aktivovanie. Čo sa týka činnosti komisie a jej rozhodnutí pri klasifikovaní, podotýkam, že komisia si je vedomá svojho poslania a ustanovenia podľa zákona. Ani minister, ani ja sme nevplývali na rozhodnutie komisie, ktorá pracovala úplne samostatne, bez vplyvu zvonku. Jej rozhodnutia sú zákonné. Keď sa na začiatku spôsobovaly určité zásahy na Slovensku, minister národnej obrany rozhodol ešte pred mojim príchodom premiestniť komisiu do Prahy.

Tu pracovala opäť samostatne, dostávala iba všeobecné direktívy, pokiaľ sa týka všeobecnej taktiky a časového vymedzenia práce. Šlo hlavne o to, aby nesporné prípady boly urýchlene vybavené, aby tí, ktorí konali službu, mali právnu istotu, že zostanú v armáde, resp. mohli byť pojatí do renominácie. Nakoniec zostaly len sporné prípady, ktoré vyžadovaly sporného vyšetrenia, prípadne osobného výsluchu alebo výsluchu svedkov, preto komisia prešla opäť do Bratislavy, kde prácu dokončila.

K celkovému problému preverovania treba pripomenúť, že osoba, ktorá pri preverovaní neobstála a cíti, že dostala asi najnižšiu známku, hľadá uplatnenie a zaistenie svojej existencie v rezortoch štátnej správy mimo rámec MNO. Tu chcem pripomenúť, že preverovanie príslušníkov armády nemožno ani zďaleka porovnávať s preverovaním pri ostatných rezortoch štátnej správy. V armáde je to tak prísne a spravodlivé, že gážista, ktorý cíti, že nedosiahne takých výhod ako jeho zaslúžilý kolega, hľadá, ale aj nájde si príslušné miesto, pre ktoré je, prirodzene, spoľahlivý a ktoré mu dokonca viac donáša. Práve pre tento nezdravý úkaz búri sa krv u tých, ktorí vskutku pre Republiku oddane a čestne pracovali i bojovali.

Niektorí gážisti, ktorí slúžili v Haššíkovej armáde, boli prijatí do čs. armády, pretože ich predošlá činnosť v Slovenskom národnom povstaní, alebo celý ich postoj alebo smýšľanie stály za to, aby im bola daná možnosť uplatniť sa. V takýchto prípadoch dalo sa postupovať len od prípadu k prípadu a každý osobitne hodnotiť, pretože skoro všade hraly úlohu hmotné, rodinné a psychologické dôvody.

Celá akcia preverovania a preverenia skončí sa v čase, ktorý stanovuje zákon, t.j. v aprílu t. r.

***Čas*, 7. marec 1947**
článok *Očista v armáde*

Dokument č. 16
Denník *Čas* prináša oznam o prijímaní uchádzačov do leteckej spojovacej školy Chrudim.

Letecká spojovacia škola vychováva a školí dorast pre spojovacie úkoly v čs. vojenskom letectve v týchto odboroch:

a) palubných rádiotelegrafistov (lietajúcich) a

b) pozemných rádiomechanikov – telegrafistov.

Štúdium v tejto škole trvá dva roky a je bezplatné. Žiaci leteckej spojovacej školy sú vydržiavaná štátom.

Zahájenie výcviku a vyučovania začína dňom 1. októbra 1947.

Podmienky pre prijatie: a) československá príslušnosť; b) národnosť česká, slovenská alebo iná slovanská; c) mravne bezúhonný, štátne i politicky spoľahlivý, žiadateľ ako i jeho rodičia; d) stav slobodný, bez alimentačných záväzkov; e) vek 17 – 20 rokov, pretože žiadatelia budú zaradení do leteckej spojovacej školy v roku 1947, budú prijatí do výberovej súťaže všetci uchádzači vyhovujúci všetkým podmienkam, narodení v roku 1927 až 1930. Z ročníku 1930 len tí, ktorí dovŕšia do 30. septembra 1947 17 rokov veku; f) školské vzdelanie: úspešné absolvovanie nižšej strednej školy, alebo 4 triedy mešt. Školy. Aby boly napravené krivdy, spôsobené okupáciou a vojnou na čs. mládeži, budú zahrnutí do výberovej súťaže výnimočne i tí, ktorí s prospechom výborný absolvovali tretiu triedu mešt. školy; g) zdravotné pre túto službu spôsobilí; h) uspokojivý výsledok špeciálnej skúšky prirodzených schopností a uspokojivé znalosti z matematiky, fyziky a zemepisu v rozsahu učiva nižšej strednej školy; i dobrovoľné prijatie záväzku so súhlasom otca (poručníka).

...

Termín podávania žiadostí je do 30. apríla 1947.

***Čas*, 27. marec 1947**
článok *Prijímanie uchádzačov do leteckej spojovacej školy v roku 1947*

Dokument č. 17

Denník *Čas* prináša informáciu z tlačovej konferencie veliteľstva 4. Oblasti o nezáujme slovenskej mládeže hlásiť sa na vojenskú akadémiu.

Veliteľstvo IV. oblasti usporiadalo v piatok 16. januára t. r. predpoludním v zasadacej sieni ZAS tlačovú konferenciu, ktorú otvoril a viedol škpt. Hlaváč.[26]

Na konferencii, na ktorej sa zúčastnili zástupcovia všetkých bratislavských denníkov, informoval prítomných o stave náboru maturantov Slovákov do Vojenskej akadémie, ktorý nateraz nie je uspokojivý, lebo so slovenskej strany o vojenskú službu v poslednom čase prejavuje sa nezáujem. Poukázal na pomer civilného obyvateľstva k vojsku v krajinách českých a na Slovensku. Poznamenal, že zatiaľ, čo vojenské akadémie sú takmer prázdne, vysoké školy iného druhu zaznamenávajú veľký nadbytok poslucháčov, hoci vojenská služba so stránky materiálnej oproti iným štátnym službám je najvýhodnejšia.

...

***Čas*, 18. január 1948**
článok *O nábore Slovákov do Vojenskej akadémie*

A. MASKALÍK: SLOWAKEN IM KOMMANDOKORPS DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN WEHRMACHT IN DEN JAHREN 1945 – 1948 AUF DEN SEITEN DER ZEITGENÖSSISCHEN TAGESZEITUNG DER DEMOKRATISCHEN PARTEI ČAS

Die veröffentlichte Materialstudie stellt die Ansichten der Vertreter der Demokratischen Partei über den slowakischen Aspekt des Aufbaus des Kommandokorps der tschechoslowakischen Armee mit all seinen Nuancen anschaulich dar. Dieser Aspekt wurde in der überwiegenden Mehrheit der Fälle tendenziös und schematisch wiedergegeben, und zwar in den allgemeinsten Formen der Offenlegung grundlegender Trends und Indikatoren, ohne die wichtigsten Mechanismen zu berücksichtigen, von denen er direkt abhing, mit einer emotio-

[26] 4. oblasť v rokoch 1945 – 1950 teritoriálne pokrývala územie Slovenska. Jej veliteľstvo sa nachádzalo v Bratislave.

nalen, politisch motivierten Verharmlosung aller objektiven Ursachen, die Teil davon waren. Der Leser hat die Möglichkeit zu beurteilen, was das Ergebnis von Querulantismus und was das Ergebnis der Realität war, die es nicht erlaubte, *die slowakische Frage* in der Armee zur Zufriedenheit der slowakischen Seite zu lösen.

Zoznam použitej literatúry:

HANZLÍK, F. Velitelský sbor čs. armády na Slovensku jako objekt zájmu vojenského obranného zpravodajství v letech 1945 – 1948. In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 55-71. ISSN 1335-3314.

HAVLÍČEK, J. K otázke formovania a národnostného zloženia veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945 – 1948. In *Historie a vojenství*, roč. XLII, 1993, č. 2, s. 91-110. ISSN 0018-2583.

MASKALÍK, A. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica 2012, s. 33-34, 843, 845. ISBN 9788097094102.

ŠTAIGL, J. Formovanie a vývoj dôstojníckeho zboru čs. armády na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 61-89. ISSN 1335-3314.

ŠTAIGL, J. K niektorým otázkam existencie slovenských národných jednotiek v čs. armáde po druhej svetovej vojne. In *Vojenské obzory*, roč. 3, 1996, č. 1, s. 119-129. ISSN 1335-2598.

PERSONÁLIE

PODPLUKOVNÍK MICHAL ĎURKAJ

MATEJ **MEDVECKÝ**

MEDVECKÝ, M.: Lieutenant Colonel Michal Ďurkaj. Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 159-161, Bratislava. The article presents the fate of Michal Ďurkaj, who actively fought against the German Armed Forces in 1940 and 1944-1945 in the Czechoslovak Foreign Resistance in France and Great Britain during the World War 2. After the end of the War, he participated in the formation and training of specialized aerial reconnaissance units and intelligence airdrops. He was politically persecuted in the 1950s, dismissed from the army, and rehabilitated in 1968.
Keywords: Personalia, Michal Ďurkaj, Czechoslovak Foreign Resistance in France and Great Britain.

Druhá svetová vojna dala Slovensku mnoho zaujímavých vojenských osudov. Medzi tie menej známe, aj keď nie celkom neznáme[1], patrí aj Michal Ďurkaj (roč. 1916), rodák z Malej Domaše, okr. Vranov nad Topľou. Jeho význam, okrem aktívnej účasti na bojoch proti nemeckej brannej moci v rokoch 1940 a 1944 – 1945, spočíva najmä v participácii na formovaní a výcviku špecializovaných jednotiek hĺbkového prieskumu a spravodajských výsadkov.

Po absolvovaní obecnej školy Ďurkaj pokračoval v štúdiu na reálnom gymnáziu v Košiciach a Bratislave.[2] Po maturite v rokoch 1934 – 1937, za podpory svojho strýka Michala Gdoviča, v Alsasku podnikajúceho obchodníka s dobytkom, študoval v Paríži medicínu (absolvoval 6 semestrov). V júli 1937 sa Ďurkaj štúdium prerušil so zámerom pripojiť sa k medzinárodným brigádam v Španielsku, a bojov sa zúčastnil ako zdravotník.[3] Začiatkom februára 1939 opustil so zvyškami rozprášených republikánskych jednotiek krajinu. Francúzi bývalých interbrigadistov sústredili vo viacerých táboroch a Ďurkaj absolvoval internáciu v táboroch v Argeles-sur-

[1] IRÁSEK, D. *Historie českých speciálních sil. Jednotky zvláštního určení 1957 – 2001*. Praha 2017, s. 37.

[2] Archív bezpečnostních složek, f. Zpravodajská správa generálního štábu, osobný spis a. č. 12779, Michal Ďurkaj, osobný spis, 9. 6. 1969.

[3] Osobný spis uvádza, že slúžil do začiatku septembra 1937 v rámci veliteľského štábu medzinárodných brigád v Albacete, od 4. 9. do 28. 11. 1937 ako pomocník lekára 14. brigády, od 29. 11. 1937 do 7. 4. 1938 v prápore T. G. Masaryka ako podporučík zdravotnej služby a od 8. 4. 1938 do 9. 2. 1939 ako poručík zdravotnej služby v rámci divízneho práporu 45. divízie. Archív bezpečnostních složek, f. Zpravodajská správa generálního štábu, osobný spis a. č. 12779, Michal Ďurkaj, osobný spis, 9. 6. 1969.

Mer a v dedine Gurs v Akvitánsku. Dňa 18. decembra 1939 ho prevzala čs. armáda a v rámci 8. roty 2. pešieho práporu pešieho pluku 1 sa v roku 1940 zúčastnil bojov proti Wehrmachtu. Po porážke Francúzska sa nalodil v juhofrancúzskom meste Sète na loď, ktorá Ďurkaja aj s ďalšími vojakmi 13. júla 1940 vylodila v Liverpoole. Vo Veľkej Británii sa Ďurkaj začlenil do čs. obrnenej brigády, s ktorou vo funkcii veliteľa čaty 2. roty 1. tankového práporu odišiel v roku 1944 na front do Francúzska.[4] Koncom roka 1944 utrpel počas obliehania mesta Dunquerke zranenie.

Po návrate do vlasti slúžil od mája 1945 do augusta 1946 v rámci martinskej 14. tankovej brigády a od augusta 1946 do septembra 1947 zastával funkciu veliteľa školskej roty na spojárskej škole v Kutnej Hore. Následne, aj vďaka jazykovým schopnostiam (plynulá francúzština, angličtina a španielčina, čiastočne nemčina), prijal ponuku pôsobiť na 2. oddelení Hlavného štábu (vojenské výzvedné spravodajstvo), kde sa uplatnil aj ako lektor. Vo svojich prednáškach sa obzvlášť venoval leteckej fotografii a výučbe angličtiny. Popri tom spracoval vojenský technický anglicko-český slovník. A napokon: „*Zdokladoval jsem nutnost průzkumnických jednotek, které pak byly skutečně vytvořeny. Založil jsem letecké zpravodajské výsadky a vytvořil zvlášní výcvikový útvar u Jabloněce*.“[5] Skutočne, 1. októbra 1949, prišlo k zriadeniu Vojenského výcvikového strediska CHLUM,[6] neskôr 73. pešieho pluku s uvedeným zameraním a aj k Ďurkajovmu menovaniu za veliteľa.

Na poste sa však škpt. Ďurkaj dlho neohrial. Už dňa 17. decembra 1949 ho zatkli a až do 28. novembra 1950 prebiehalo jeho väzobné stíhanie. Zatknutie súviselo s prebiehajúcimi politickými procesmi a najmä celou sériou zásahov bezpečnostného aparátu proti bývalým interbrigadistom. Samotný Ďurkaj to označil, že sa mal stať československým Rajkom, čo však považujem za prehnané. Trestné stíhanie sa zameriavalo na vyšetrenie jeho údajných stykov so západnými rozviedkami, čo sa nepodarilo preukázať. Preto vyšetrovatelia svoju pozornosť sústredili na údajne nedbalé nakladanie s utajovanými skutočnosťami. Za túto činnosť vojenský súd Ďurkaja odsúdil na jeden rok, ktorý si už stihol odpykať vyšetrovacou väzbou. Situáciu pred súdom po tom, ako sa bránil aj proti obvineniu z nedbalého nakladania s tajnými vojenskými písomnosťami opísal nasledovne: „*Při nastalém dlouhém mlčení ze strany senátu uvědomil jsem si, že na jednu z výcvikových pomůcek, která byla mezi doklady, které údajně byly zabaveny v mém bytě, má ode mne písemnou stvrzenku můj představený plk. Malkovský a to s datem 17. prosince 1949, t. j. s datem dne kdy jsem byl uvržen do vězení přímo z budovy hlavního štábu a proto domů jsem se tohto dne již nemohl dostat a ani nedostal. Za této situace a především pod vplyvem nehezkých a téměř rok trvajících zkušeností jsem proto prohlásil, že souhlasím, protože vím, že po ročním sezení ve vězení musím být odsouzen s tím, abych byl na základě předloženého doličného materiálu souzen*.“[7] Po vynesení rozsudku nasledovalo degradovanie na vojaka a vysťahovanie z bytu. Ďurkajovi, ktorý mal až do februára 1951 stále uzavretý pracovný pomer s vojenskou správou, pridelili neobývateľný byt, kde žil aj s manželkou a dvoma dcérami.

[4] Archív bezpečnostních složek, f. Zpravodajská správa generálního štábu, osobný spis a. č. 12779, Michal Ďurkaj, Úřední záznam sepsaný dne 10. července 1948 s kpt. tank. Michalem Ďurkajem, nar. 12/5 1916, přideleným 2. oddělení Hl. štábu v Praze, 10. 7. 1948.

[5] Archív bezpečnostních složek, f. Zpravodajská správa generálního štábu, osobný spis a. č. 3449, Michal Ďurkaj, Životopis.

[6] ABS, f. Spravodajská správa Generálneho štábu, balík 228, Historie 73. peš. pluku, 10. 4. 1954. Bližšie: MEDVECKÝ, Matej. Zabudnutý útvar. Krátke dejiny 73. pešieho pluku (1949 – 1954). In *Vojenská história*, roč. 20, č. 1, 2016, s. 86-110; JIRÁSEK, D. *Historie českých speciálních sil,* c. d., s. 36-38.

[7] Archív bezpečnostních složek, f. Zpravodajská správa generálního štábu, o osobný spis a. č. 12779, Michal Ďurkaj, žádost o vrácení důstojnické hodnosti, 14.12.1959.

Po prepustení z armády pôsobil v civilných zamestnaniach v stavebníctve a doprave až do 1. augusta 1968, keď ho reaktivovali v hodnosti podplukovníka a pôsobil v rehabilitačnej komisii MNO a od 12. augusta 1969 na oddelení pre zahraničný styk Spravodajskej správy generálneho štábu (ZS GŠ) ČSĽA. Dňa 31. októbra 1969 ho náčelník ZS GŠ genmjr. Jozef Turošík vzal do kádrovej dispozície a od 4. decembra 1969 pôsobil vo funkcii vedúci starší dôstojník skupiny pre II. zahraničný odboj celoštátnej komisie pre vydávanie osvedčení podľa zákona č. 255/1946 Zb. K 31. máju 1971 ho, v súvislosti s postojmi z roku 1968, prepustili do zálohy: „*Pplk. Ďurkaj Michal po lednu 1968 svými názory, postoji a činností nepotvrdil své hodnocení do ledna 1968 jako přímý účastník boje proti fašismu a interbrigadistů ve Španělsku, z hlediska úrovně jeho třídně politických a morálně politických kvalit. V současné době je úroveň jeho třídně politických a morálně politických kvalit s ohledem na jeho politické názory, postoje a činnost v období po lednu 1968 nevyhovující. Je u něho již malý předpoklad dalšího vývoje i při soustavném výchovném působení. Z hlediska svých třídně politických i morálně politických kvalit není způsobilý zastávat dosavadní funkci, avšak vzhledem k jeho stáří (v květnu 1971 bude mu 55 let) ponechat jmenovaného dosloužit v ČSLA v dosavadní funkci do 31.5.1971 s tím, aby odešel jako bývalý interbrigadista a přísl. čs. zahraniční armády v r. 1939 – 1945 do zálohy.*“[8] V súvislosti s uvedeným politickým hodnotením prišlo aj k vyčiarknutiu Ďurkaja zo zoznamu členov KSČ.

Priebeh povyšovania: podporučík (1944), poručík (1945), nadporučík (1945), kapitán (1946), štábny kapitán (1947), podplukovník (1968).

Za svoju činnosť počas španielskej občianskej vojny a druhej svetovej vojny získal nasledovné ocenenia: Pamätná medaila medzinárodných brigád, Československý vojnový kríž (1945), Medaila za zásluhy I. stupeň (1943), Medaila za zásluhy II. stupeň (1945), Medaila za chrabrosť (1944) a Čs. pamätná medaila v zahraničí F + VB (1943).

Počas výkonu civilného zamestnania a po reaktivácii v 60. rokoch obdržal: Rád červenej hviezdy (1957), Pamätná medaila 20 let (1965), plaketu 50 let oslobodenia (1968) a medailu Priekopník socialistickej práce (1966).

M. MEDVECKÝ: OBERSTLEUTNANT MICHAL ĎURKAJ

Während des Zweiten Weltkriegs kämpfte Michal Ďurkaj in den Jahren 1940 und 1944 – 1945 im tschechoslowakischen Auslandswiderstand in Frankreich und Großbritannien aktiv gegen die deutsche Wehrmacht. Nach Kriegsende beteiligte er sich an der Bildung und Ausbildung von spezialisierten Einheiten der Tieferkundung und Luftlandeaufklärungseinheiten. In den 1950er Jahren wurde er politisch verfolgt, aus der Armee entlassen und 1968 rehabilitiert.

Zoznam použitej literatúry:

JIRÁSEK, David. *Historie českých speciálních sil. Jednotky zvláštního určení 1957 – 2001*. Praha 2017, s. 37. ISBN 9788020443960.

MEDVECKÝ, Matej. Zabudnutý útvar. Krátke dejiny 73. pešieho pluku (1949 – 1954). In *Vojenská história*, roč. 20, č. 1, 2016, s. 86-110. ISSN 1335-33114.

[8] Archív bezpečnostních složek, f. Zpravodajská správa generálního štábu, osobný spis a. č. 12779, Michal Ďurkaj, Vyhodnocení třídně politických a morálně politických kvalit vojáka z povolání, 28. 12. 1970.

VOJENSKÉ MÚZEJNÍCTVO

VOJENSKÁ BLÚZA VÝSADKÁRA JÁNA KOPČÁKA V ZBIERKACH VOJENSKÉHO HISTORICKÉHO MÚZEA

(Účasť príslušníka 1. čs. armádneho zboru v ZSSR na výsadku Jana Kozinu)

GABRIEL **BLAŠKO**

BLAŠKO, G.: Military blouse of paratrooper Ján Kopčák in the collections of the Military History Museum. (Participation of a member of the 1st Czechoslovak Army Corps in the USSR in the Parachute Group Jan Kozina). Vojenská história, 2, 26, 2022, pp 162-175, Bratislava.
The main goal of this study is to present the military English Battledress Blouse (Pattern 1940) of the paratrooper of 1. Czechoslovak Army Corps in the USSR from the collection of the Institute of Military History Bratislava - Museum Department Svidník of the Military History Museum Piešťany, as well as to introduce its wearer Jan Kopčák, who underwent special training to perform combat tasks in the rear of the enemy, which culminated in his participation in the Parachute Group called Jan Kozina, which was dropped under adverse circumstances on the night of 16. 10. 1944 on the territory of the Protectorate of Bohemia and Moravia. For participating in this combat action, the paratrooper in question could wear the so-called British Parachutist Wings on his blouse.
Keywords: Ján Kopčák, Battledress Blouse, British Parachutist Wings, Special Purpose Company, Parachute Group Jan Kozina.

Ján Kopčák sa narodil 16. mája 1921 v obci Zborov, nachádzajúcej sa neďaleko mesta Bardejov, na severovýchodnom Slovensku. Na výkon vojenskej služby nastúpil 1. októbra 1942, bol zaradený do 5. pešieho pluku Levoča na vykonávanie prezenčnej služby. 28. júna 1943 bol odoslaný k 1. pešej divízii (predtým Rýchla divízia) do Geničeska. V slovenskej armáde dosiahol hodnosť slobodníka. 30. októbra 1943 bol zajatý Červenou armádou (ČA) a odoslaný do zajateckého tábora č. 82 v Usmani v ZSSR.[1] K zajatiu, do ktorého J. Kopčák prešiel dobrovoľne, podobne ako mnoho iných príslušníkov 1. pešej divízie, došlo v priestore západne od Melitopola. Vo vlastnoručne napísanej správe o svojej odbojovej činnosti J. Kopčák o týchto udalostiach uviedol: „*Dvadsiatehosiedmeho šiesty nás vyviezli do Ruska k Azovskému moru, mesto Geničesk. Dvadsiatehodeviateho desiaty nás zasadili u Novej Askaniji. Hneď v noci som prešiel k Rusom. Potom sme boli sústredení v lágri v Usmane.*“[2] Počas svojho pobytu v Usmani sa J. Kopčák, ako príslušník Pluku slovenských dobrovoľníkov, významne zapísal do histórie pluku – neskoršieho základu 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR. Bol členom prípravného výboru, ktorý 27. decembra 1943 skoncipoval návrh „Prevolania k slovenskému národu a k slovenskej armáde“.[3] Večer 29. decembra v Usmani došlo k slávnostnému aktu podpísania a schválenia Prevolania k slovenskému národu a k slovenskej armáde. Zúčastnilo sa ho 50 vojakov

[1] Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv Praha (ďalej len VÚA-VHA Praha), Kopie materiálů, Osobní karta příslušníka zahraničního a domácího odboje Jána Kopčáka, 27. 6. 1969, Bardejov; VÚA-VHA Praha, Kopie materiálů, Kmenový list č. 5169/m Jána Kopčáka, 15. 6. 1946, Milovice; VÚA-VHA Praha, Kopie materiálů, Kvalifikačná listina. Časť I Jána Kopčáka.

[2] VÚA – VHA Praha, f. 308/122/37.

[3] VÚA – VHA Praha, f. SSSR I, sign. 5/2, i.č. 14, BYSTRICKÝ, Jozef, ed. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska V/2/1. 1. čs. armádny zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2014, s. 18.

z každej roty, všetci dôstojníci a rotmajstri, ďalej slúžiaci poddôstojníci a zástupcovia veliteľstva tábora. Prevolanie za veliteľov a mužstvo pluku slávnostne podpísalo 27 dôstojníkov, rotmajstrov, poddôstojníkov a vojakov. Za 6. rotu ho podpísal slobodník Ján Kopčák.[4] 9. januára 1944 prišiel z Usmane do Jefremova železničný transport príslušníkov Pluku slovenských dobrovoľníkov, medzi ktorými bol aj J. Kopčák. V Jefremove bol J. Kopčák 18. januára 1944 aj odvedený.[5] V ten istý deň podpísal prehlásenie, že sa „*dobrovolně dávám k disposici vládě československé v zahraničí a že souhlasím, abych byl zařaděn do československé armády*“.[6] Bol včlenený k čs. náhradnému, resp. záložnému pluku a obdržal číslo kmeňového listu 5169/m. 19. januára 1944 bol premiestnený k 2. čs. samostatnej paradesantnej brigáde.[7] Dva a pol mesiaca bol J. Kopčák pri protitankovej rote. Od 15. marca do 27. júla 1944 bol pri rote ZÚ (rota pre zvláštne úlohy). Potom bol premiestnený do špeciálnej školy do Kyjeva, v ktorej bol do 15. októbra 1944.[8] 1. februára 1944 mu bola priznaná hodnosť slobodníka, dňom 15. marca 1944 bol povýšený na desiatnika. 16. októbra 1944 bol v hodnosti rotmajstra (rtm) vysadený v tyle nepriateľa v priestore Žatec – Louny ako komisár partizánskej organizátorskej skupiny Ján Kozina.[9] 4. júla 1945 bol povýšený na podporučíka pechoty v zálohe s účinnosťou a poradím od 1. júna 1945 a 21. júla 1945 bol povýšený na poručíka pechoty v zálohe s účinnosťou a poradím od 1. augusta 1945.[10]

Jánovi Kopčákovi boli prepožičané nasledujúce vyznamenania: v roku 1944 Čs. vojenská pamätná medaila, v roku 1945 Čs. vojnový kríž 1939, Čs. medaila za chrabrosť pred nepriateľom a Čs. medaila Za zásluhy 1. stupeň a v roku 1951 Za víťazstvo nad Nemeckom.[11]

Vojna sa stala Jánovi Kopčákovi osudná aj v jeho osobnom živote, pretože sa počas nej v mestečku Kamenec Podolský spoznal so svojou budúcou manželkou volynskou Češkou Evgéniou (Evženiou) Vígnerovou, ktorá sa stala vo veku takmer 20 rokov, od 6. marca 1944, príslušníčkou dobrovoľníčkou 1. československej samostatnej brigády, ktorej velil brigádny generál Ludvík Svoboda. Po vojne sa Ján Kopčák so svojou manželkou Evgéniou usadili v uvedenej obci Zborov a vychovali spoločne tri deti.[12] Mjr. Ján Kopčák zomrel 9. decembra 1985.[13]

---

[4] VÚA-VHA Praha, f. SSSR I, sign. 28/11, i. č. 110.

[5] VÚA-VHA Praha, Kopie materiálů, Odvodní lístek č. 9/47 Jána Kopčáka, 18. 1. 1944; VÚA-VHA Praha, Kopie materiálů, Kmenový list č. 5169/m Jána Kopčáka, 15. 6. 1946, Milovice. BYSTRICKÝ, J. *Pramene*, c. d., s. 21.

[6] VÚA-VHA Praha, Kopie materiálů, PROHLÁŠENÍ Jána Kopčáka, 18. 1. 1944, Jefremov.

[7] VÚA-VHA Praha, Kopie materiálů, Kmenový list č. 5169/m Jána Kopčáka, 15. 6. 1946, Milovice.

[8] VÚA-VHA Praha, f. 308/122/37.

[9] VÚA-VHA Praha, Kópie materiálů. Osobní karta příslušníka zahraničního a domácího odboje Jána Kopčáka, 27. 6. 1969, Bardejov.

[10] VÚA-VHA Praha, Kopie materiálů, Kmenový list č. 5169/m Jána Kopčáka, 15. 6. 1946, Milovice.

[11] VÚA-VHA Praha, Kópie materiálů. Osobní karta příslušníka zahraničního a domácího odboje Jána Kopčáka, 27. 6. 1969, Bardejov.

[12] LAVRINCOVÁ, Magdaléna. *Život zrodený zo smrti.* Bratislava : Magdaléna Lavrincová, 2011, s. 117-119; BLAŠKO, Gabriel. Vojenská blúza príslušníčky 1. československého armádneho zboru v ZSSR Evgénie Kopčákovej, rodenej Vígnerovej. In JURKOVÁ, Viera a kol. *Zo zbierok Vojenského historického múzea Piešťany.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, s. 116.

[13] GIBEĽ, M. Pozabudnutý mjr. Ján Kopčák z výsadku Jána Kozinu. In *Bojovník – dvojtýždenník antifašistov*, 2015, roč. 60, č. 13, s. 9. Autor spracoval článok podľa podkladov Hany Pentekovej, dcéry Jána Kopčáka; Obec Zborov- Matričný úrad, Lesná 10, 086 33 Zborov.

Rota pre zvláštne úlohy

Od marca 1944 existovali v 2. čs. samostatnej paradesantnej brigáde oddiel pre zvláštne úlohy a neskôr rota pre zvláštne úlohy. Od 15. marca do 27. júla 1944 bol pri rote ZÚ. Potom bol premiestnený do špeciálnej školy do Kyjeva, v ktorej bol do 15. októbra 1944. Ján Kopčák absolvoval aj 2. kurz špeciálnej partizánskej školy UŠPH, ktorá pripravovala príslušníkov partizánskych organizátorských skupín.[14] V prípade oddielu pre zvláštne úlohy a neskôr roty ZÚ šlo o jednotky, ktoré vzhľadom na ich štruktúru, organizáciu a špeciálny charakter výcviku ich príslušníkov boli výcvikovými strediskami s dočasnou existenciou.[15] Dezignovaný veliteľ pripravovaného 1. československého armádneho zboru v ZSSR (1. čs. armádneho zboru) brigádny generál Jaroslav Kratochvíl ho charakterizoval ako jednotku 120 – 150 osobitne vybraných dobrovoľníkov schopných vysádkového výcviku, určených na použitie na území predvojnového Československa (ČSR) (v hraniciach z roku 1938, t. j. vrátane Zakarpatskej Ukrajiny) na diverzné, spravodajské, propagačné a organizačné ciele v súlade s aktualizáciami plánov povstania v ČSR, vypracovávaných Štábom pre vybudovanie brannej moci pri čs. MNO v Londýne. Táto jednotka, ktorá sa svojou organizáciou, štruktúrou a poslaním pripomínala skôr výcvikové stredisko, bola zriadená 15. marca 1944 v Jefremove. Po vzniku 1. čs. armádneho zboru sa pôvodný jedenásťčlenný inštruktorský káder presunul do Sadagury a po absolvovaní paradesantného kurzu bol doplnený stošiestimi vybranými príslušníkmi 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády. Počty oddielu ZÚ, resp. roty ZÚ, boli v rozmedzí 98 – 175 osôb. Výcvik jeho príslušníkov sa začal približne v rovnakom čase ako v škole Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia a dĺžka jeho trvania bola približne jeden mesiac. S výnimkou niektorých spoločných zamestnaní bol rozdelený osobitne pre skupinu šifrantov a radistov a pre skupinu prieskumníkov a diverzantov. V Jefremove oddielu velil škpt. Josef Knop a jeho zástupcom bol kpt. Karel Černý. Na riadení výcviku sa podieľal rad sovietskych inštruktorov a dôstojníkov Veliteľstva čs. voj. jednotiek v ZSSR, resp. 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády. Koncom júla ruku 1944 bol výcvik v podstate ukončený. Rote ZÚ v podriadenosti 1. čs. armádneho zboru velili postupne ppor. Josef Černý, por. František Slavíček. Minister obrany gen. Sergej Ingr pôvodné poslanie roty ZU v ČSR zrušil 14. augusta 1944. Aktualizácia plánov Štábu pre vybudovanie brannej moci, Slovenské národné povstanie na Slovensku a Karpatsko-duklianska operácia priniesli nove úlohy. Príslušníci roty ZÚ boli využití pri operáciách spravodajských orgánov frontov a armád ČA, Čs. vojenskej misie (ČSVM) v ZSSR a v skupinách hĺbkového prieskumu 1. čs. armádneho zboru.[16]

Výsadok Jan Kozina

Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia (UŠPH) z iniciatívy ÚV KS(b) Ukrajiny a moskovského vedenia KSČ previedol s platnosťou od 30. septembra 1944 všetky partizánske oddiely a brigády pôsobiace na území ČSR do operačnej podriadenosti štábu partizánskeho hnutia pri vojenskej rade 1. ukrajinského frontu (1. UF). Veliteľom štábu partizánskeho hnutia pri vojenskej rade 1. UF bol hrdina ZSSR podplukovník I. M. Bovkun. Významným krokom na zintenzívnenie sovietskej pomoci partizánskemu hnutiu v českých krajinách bola porada na štábe veliteľa 1. UF maršala I. S. Koneva, 7. októbra 1944, kde podal podplukovník Bovkun podrobnú správu o dovtedajšej situácii partizánskeho hnutia v ČSR. Po diskusii k tejto informácii bol prijatý záver, s ktorým boli v podobe rozkazu

[14] VÚA -VHA Praha, f. 308/122/37.

[15] ŠOLC, Jiří. *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941 – 1945).* Cheb : Svět křídel, 2003, s. 80-87.

[16] VANĚK, Oldřich. Výber a príprava kádrov pre špeciálne operácie zo ZSSR v rokoch 1941 – 1945. In *Vojenská história*, 2009, roč. 12, č. 4, s. 78-79.

maršala Koneva oboznámení príslušní velitelia. Štvrtý bod príslušného rozkazu sa priamo dotýkal českých krajín a hovoril o vysadzovaní desantov a vysielaní oddielov bojujúcich na Slovensku organizovať partizánske hnutie v Čechách a na Morave. Začiatkom novembra 1944 sa štáb partizánskeho hnutia pri vojenskej rade 1. UF premiestnil na už oslobodené územie Zakarpatskej Ukrajiny do Užhorodu. Prvé partizánskoorganizátorské výsadky do českých krajín odlietali z letiska pri poľskom meste Rzeszów. Jedným z týchto partizánskoorganizátorských desantov, ktorý bol vyslaný štábom partizánskeho hnutia pri vojenskej rade 1. UF do protektorátu, bol sedemnásťčlenný výsadok nazvaný Jan Kozina.[17] Bol určený do tyla nepriateľa a tvorilo ho osem čs. vojakov, resp. príslušníkov 1. čs. armádneho zboru, a deväť sovietskych vojakov, špecialistov z radov ČA. Jeho členovia, ktorí boli vybraní z mimoriadne zdatných a odvážnych mužov a žien, si dobre uvedomovali, že v prípade ak by sa dostali do rúk nepriateľa, čakala by ich s veľkou pravdepodobnosťou smrť, pretože by ich nechránili vojenské konvencie.[18] Výsadok, ktorý bol symbolicky pomenovaný po bojovníkovi za práva Chodov, ktorí v minulosti strážili západné hranice Českého kráľovstva,[19] bol sformovaný už 3. septembra 1944 z rozhodnutia Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia pri vojenskej rade 1. UF. Jedným z členov tohto parašutistického výsadku bol aj spomínaný rtm. Ján Kopčák – politický komisár skupiny. Veliteľom výsadku bol poručík Vasil Kiš,[20] rodák z Podkarpatskej Rusi,[21] jeden z príslušníkov 1. čs. az v ZSSR vyčlenených z roty ZÚ.[22] Ďalšími členmi výsadku boli: náčelník štábu – major Grigorij Arsentjevič Melnik, zástupca náčelníka štábu – por. Vladimír Jastrenskij, veliteľ bojovej skupiny – npor. Pavel F. Morjakov, náčelník diverzie – ppor. A. M. Petrosjan, náčelník prieskumu – ppor. Dmitrij Mališev, lekár – kpt. Nikolaj Kosinkov, radisti – A. N. Pančenková a V. Šamajev, pomocníčka štábu V. Mordunovová, spojka veliteľa Michal Turis, členovia bojovej skupiny – Michal Galanda, Peter Tunder, Juraj Hušťák, Ján Palo, Jozef Balaščík.[23] Skupina mala byť pôvodne dopravená na územie Slovenska a odtiaľ prejsť na Moravu zatiaľ bez bližšieho miesta určenia, avšak v dôsledku uzávery na moravsko-slovenských hraniciach bolo rozhodnuté vyčkať, kým partizánsky oddiel Jána Ušiaka (1. čs. partizánsky oddiel Jana Žižku) prejde na Moravu a príjme výsadok veliteľa Vasila Kiša. Počiatkom októbra 1944 sa skupina Jan Kozina presunula do poľského mesta Rzeszów. Výsadok sa nemohol realizovať do oblasti Beskyd vzhľadom na nevhodné podmienky pre činnosť 1. čs. partizánskeho oddielu J. Žižku. Na štábe velenia partizánskeho hnutia na porade, na ktorej sa zúčastnili sovietski predstavitelia spolu s veliteľom skupiny poručíkom Kišom, náčelníkom štábu majorom Melnikom a politickým komisárom rtm. Jánom Kopčákom, sa po zhodnotení situácie bojová úloha výsadku Jan Kozina zmenila. Ako novourčený priestor

[17] GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu 1941-1945.* Bratislava : Pravda; Praha : Naše vojsko, 1984, s. 353-354 a 356.

[18] SVOBODA, Ludvík. *Z Buzuluku do Prahy*. Praha : Naše vojsko, 1967, s. 382; RICHTER, Karel. *Apokalypsa v Karpatech. Boje na Dukle bez cenzury a legend.* Praha : Nakladatelství Ostrov, 2003, s. 201 a 202.

[19] GIBEĽ, M. *Pozabudnutý*, c. d., s. 9; Internetový zdroj, Obec Újezd: Historie obce Újezd. https://www.obecujezd.cz/obec/o-obci/historie-obce-ujezd-12cs.html

[20] GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 356 a 357; RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 202 a 203.

[21] Internetový zdroj, Vojenský historický ústav Praha : Skupinový snímek příslušníků Partyzánského pluku Ludvíka Svobody. http://www.vhu.cz/exhibit/skupinovy-snimek-prislusniku-partyzanskeho-pluku-ludvika-svobody/

[22] RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 202; VANĚK, O. *Výber*, c. d., s. 84. Podobne ako v prípade Jána Kopčáka aj meno Vasila Kiša figuruje v zozname absolventov druhého kurzu zvláštneho určenia, príslušníkov 1. ČSAZ v Sviatošine uverejnenom v tejto štúdii.

[23] GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 357; RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 203.

jeho pôsobenia v protektoráte bola vybraná Šumava. Tu mali členovia desantu organizovať partizánske oddiely z miestneho obyvateľstva; ďalej pripraviť základňu pre príjem nákladu a ďalších parašutistických skupín; vykonávať diverznú a deštrukčnú činnosť na komunikáciách (najmä na železničnej trati z Prahy do Plzne); podnikať bojové akcie v okruhu svojej pôsobnosti a zakladať národné výbory. Dňa 16. októbra 1944 odletel výsadok z poľského Rzeszówa (z poľného letiska Drabińanka). Počas následnej cesty do naplánovanej akcie sa lietadlo pri prelete cez front a nad Moravskou Ostravou dostalo do prudkej protilietadlovej paľby, pilot sa odklonil od určeného smeru. Parašutistická skupina bola vysadená v noci (po 22. hodine) na dvakrát z výšky asi 2 km, do celkom iného priestoru než sa predpokladalo, navyše v blízkosti protektorátnych hraníc. Prvá skupina výsadku J. Kozina dopadla do oblasti obcí Tuchořice a Lipno, juhozápadne od Loun, druhá skupina dopadla neďaleko lounského námestia (2 – 4 km). Kým sa obe skupiny desantu Jan Kozina stačili spojiť, boli napadnuté a obkľúčené nacistami. V priebehu niekoľkých hodín dostalo o danom výsadku informácie pražské gestapo a pracovníci referátu IV 2 už ráno 17. októbra 1944 vyrazili do priestoru vysadenia, o to viac, že miesto nebolo, ako už bolo spomínané, príliš vzdialené od protektorátnych hraníc. Správa pražskej vedúcej úradovne gestapa z 2. novembra 1944 uvádza súhrnne výsledky akcie gestapa proti výsadku Jan Kozina:[24] „*V noci ze 16. na 17. 10 1944. Místo seskoku: Louny-Tuchořice (pobočka Kladno). Seskok 17-členné (z toho 2 ženy) uniformované skupiny. Zatčeno až dosud 7 osob (z toho 1 žena), 3 mrtví (z toho 1 žena). Zajištěno: 1 kompletní krátkovlná přijímačka a vysílačka, 3 kontajnery se zbraněmi a střelivem a výbušninami, 9 osobních padáků.*“[25] Takáto bola bilancia výsadku po troch dňoch v protektoráte z pohľadu nacistov. Necelé 2 hodiny po zoskoku sa zišla časť prvej skupiny desantu Jan Kozina (Kiš, Melnik, Petrosjan, Morjakov, Mališev a Turis), ktorá dopadla do priestoru Tuchořic. Ráno 17. októbra 1944 bola napadnutá nacistami a obkľúčená. Skupine sa podarilo prebiť z nepriateľského obkľúčenia a ustúpiť približne 2 km k rozsiahlejšiemu lesu, ale pri prestrelke bol zranený do ľavej nohy major Melnik. Po príchode vojenských posíl pokračovali nacisti v boji, ktorý parašutisti odrazili a večer ustúpili hlbšie do lesa. Orientáciu im sťažovalo to, že si mysleli, že boli vysadení na Šumave a domnievali sa, že sú v Rakúsku. Po tom, čo zablúdil a bol zatknutý ďalší člen tejto časti výsadku, M. Turis, sa zostávajúcich päť členov dalo s ťažko raneným náčelníkom štábu Melnikom na ústupovú cestu a neskôr po zvážení situácie, keď si parašutisti uvedomili, že by mohol byť ich cieľ cesty na Šumavu prezradený (vzhľadom na zatknutie niekoľkých členov výsadku gestapom), sa definitívne rozhodli zmeniť trasu pochodu na východ smerom k sovietsko-nemeckému frontu. Po viac ako mesačnom strastiplnom pochode sa dostali do oblasti Českomoravskej vrchoviny, kde začali plniť svoje úlohy. Na miesto svojho pôvodného určenia, do oblasti západných Čiech, sa už nevrátili. Druhá skupina výsadku Jan Kozina, ktorá pristála neďaleko Loun, dopadla ešte horšie. Bola takmer okamžite napadnutá nacistami a v prudkej prestrelke, ktorá sa rozpútala, padli lekár Kosinkov, zástupca náčelníka štábu Jastrenskij a pomocníčka štábu Mordunovová. Ďalší štyria členovia boli postupne pozatýkaní. Z ohrozeného priestoru sa nakoniec podarilo prestrieľať a uniknúť iba Jánovi Kopčákovi a Jánovi Palovi; navyše ostali bez spojenia so skupinou vedenou por. Kišom. Kopčák funkciu politického komisára výsadku po jeho vysadení v Čechách

[24] GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 356; RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 202-205; Internetový zdroj, Holas, Vlastimil. Válka a Chrudimsko. Brno 2007, s. 18 Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická. Historický ústav. https://is.muni.cz/th/kgej0/Bakalarska_prace.pdf

[25] GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 356. Daný odsek je v knihe citovaný, ako je uvedené v poznámke pod čiarou na s. 357, z: KSČ proti nacismu. Sborník dokumentů. Praha 1971, dok. č. IV/3 s. 319. Český odboj ve světle nacistických dokumentů. Sborník dokumentů, sv. I. Praha 1970, s. 108; RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 206-207.

v dôsledku rozdelenia skupiny na dve časti nevykonával.[26] Kopčák s Palom sa v danej situácii chceli vydať k horám na obzore, mysliac si, že ide o Šumavu. Dostali sa pri tom k rieke Ohře, no nedokázali ju prebrodiť. Následne šli po prúde rieky k mestu Louny. Medzi Lenešicami a Dobroměřicami si v zákrute rieky zhotovili úkryt. Nemci počas dňa niekoľkokrát prehľadali blízky terén, no bez úspechu. Kopčák a Palo stáli celý deň vo vode a vyšli z nej až večer. Celú noc sa snažili zorientovať v neznámom teréne, aby nad ránom zistili, že sú len kúsok od pôvodného miesta, a tak aj 18. október strávili radšej v osvedčenom úkryte.[27] Nacisti neprestávali po parašutistoch pátrať a snažili sa zastrašiť miestne obyvateľstvo vylepovaním plagátov s výstrahou, varujúcou pod hrozbou smrti, pred poskytnutím akejkoľvek podpory tzv. „padákovým agentom". Výstraha, ktorá verejne priznala výsadok parašutistov, sľubovala za prispenie k dolapeniu agentov odmenu vo výške 100-tisíc korún, no kto by poskytol padákovému agentovi podporu, ukryl by ho, resp. neudal akékoľvek spozorovanie o prítomnosti padákových agentov, by bol podľa platných zákonných ustanovení potrestaný smrťou. K tomu v žiadosti o pátranie riadiacej úradovne gestapa v Prahe po tzv. „zahraničných agentoch" sú uverejnené aj fotografie 9 členov výsadku so stručným popisom a charakteristikou hľadaných osôb, a textom, ktorý upozorňuje na príchod tzv. zahraničných agentov v noci zo 16. na 17. októbra 1944. Ďalej sa v pátraní upozorňuje, že títo agenti vystupujú prevažne v uniformách bývalej čs. alebo ruskej armády, a že v prípade ich zadržania je ich potrebné okamžite odovzdať bez výsluchu gestapu.[28]

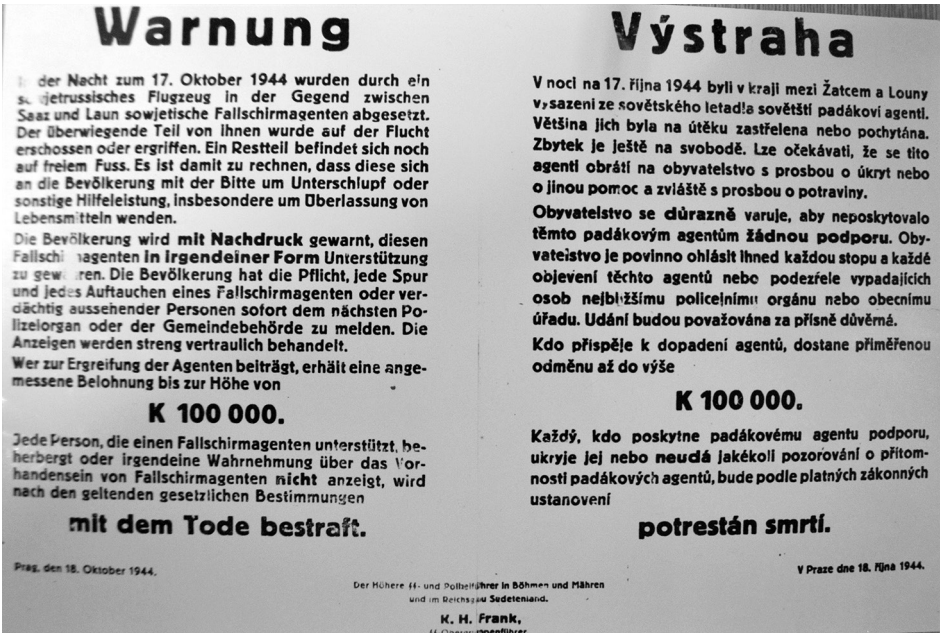

Warnung

In der Nacht zum 17. Oktober 1944 wurden durch ein sowjetrussisches Flugzeug in der Gegend zwischen Saaz und Laun sowjetische Fallschirmagenten abgesetzt. Der überwiegende Teil von ihnen wurde auf der Flucht erschossen oder ergriffen. Ein Restteil befindet sich noch auf freiem Fuss. Es ist damit zu rechnen, dass diese sich an die Bevölkerung mit der Bitte um Unterschlupf oder sonstige Hilfeleistung, insbesondere um Überlassung von Lebensmitteln wenden.

Die Bevölkerung wird **mit Nachdruck** gewarnt, diesen Fallschirmagenten **in irgendeiner Form** Unterstützung zu gewähren. Die Bevölkerung hat die **Pflicht**, jede Spur und jedes Auftauchen eines Fallschirmagenten oder verdächtig aussehender Personen sofort dem nächsten Polizeiorgan oder der Gemeindebehörde zu melden. Die Anzeigen werden streng vertraulich behandelt.

Wer zur Ergreifung der Agenten beiträgt, erhält eine angemessene Belohnung bis zur Höhe von

K 100 000.

Jede Person, die einen Fallschirmagenten unterstützt, beherbergt oder irgendeine Wahrnehmung über das Vorhandensein von Fallschirmagenten **nicht** anzeigt, wird nach den geltenden gesetzlichen Bestimmungen

mit dem Tode bestraft.

Prag, den 18. Oktober 1944.

Der Höhere SS- und Polizeiführer in Böhmen und Mähren
und im Reichsgau Sudetenland.

K. H. Frank,

Výstraha

V noci na 17. října 1944 byli v kraji mezi Žatcem a Louny vysazeni ze sovětského letadla sovětští padákoví agenti. Většina jich byla na útěku zastřelena nebo pochytána. Zbytek je ještě na svobodě. Lze očekávati, že se tito agenti obrátí na obyvatelstvo s prosbou o úkryt nebo o jinou pomoc a zvláště s prosbou o potraviny.

Obyvatelstvo se důrazně varuje, aby neposkytovalo **těmto padákovým agentům žádnou podporu.** Obyvatelstvo je povinno ohlásit ihned každou stopu a každé objevení těchto agentů nebo podezřelé vypadajících osob nejbližšímu policejnímu orgánu nebo obecnímu úřadu. Udání budou považována za přísně důvěrná.

Kdo přispěje k dopadení agentů, dostane přiměřenou odměnu až do výše

K 100 000.

Každý, kdo poskytne padákovému agentu podporu, ukryje jej nebo **neudá** jakékoli pozorování o přítomnosti padákových agentů, bude podle platných zákonných ustanovení

potrestán smrtí.

V Praze dne 18. října 1944.

Fotokópia výstrahy pred tzv. „padákovými agentmi" z 18. 10. 1944 (zo zbierok VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XXII – Písomnosti, P 208 S).

[26] GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 356-359; RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 204-205; Internetový zdroj, Holas, Vlastimil. Válka a Chrudimsko. Brno 2007, s. 18 Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická. Historický ústav. https://is.muni.cz/th/kgej0/Bakalarska_prace.pdf

[27] GIBEĽ, M. *Pozabudnutý*, c. d., s. 9.

[28] VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XXII – Písomnosti, P 211 S, šk. 17, propagačné materiály, Fahndungsersuchen der Staatspolizeileitstelle Prag (originál Žiadosti o pátranie riadiacej úradovne gestapa

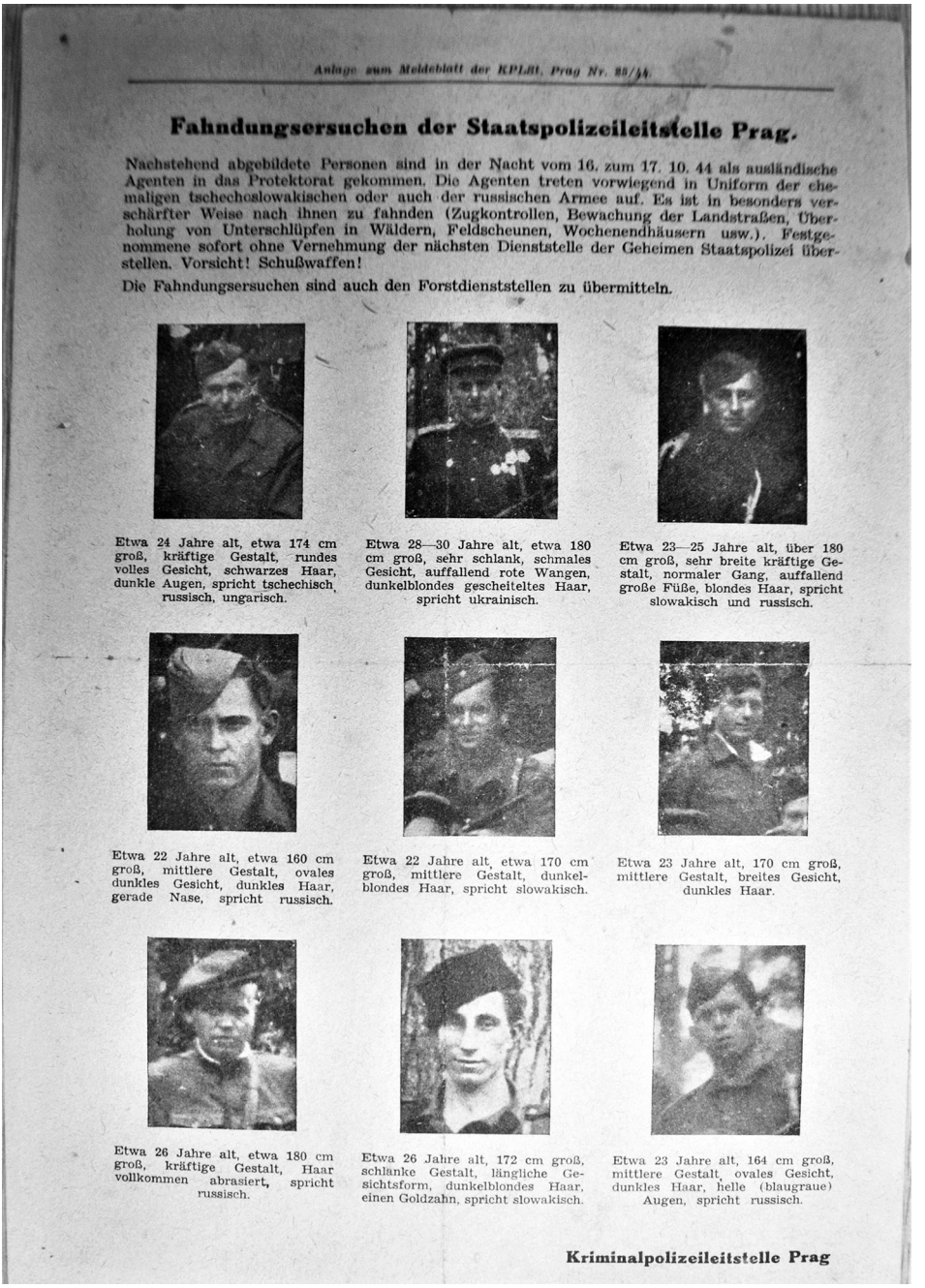

Anlage zum Meldeblatt der KPLSt. Prag Nr. 85/44.

Fahndungsersuchen der Staatspolizeileitstelle Prag.

Nachstehend abgebildete Personen sind in der Nacht vom 16. zum 17. 10. 44 als ausländische Agenten in das Protektorat gekommen. Die Agenten treten vorwiegend in Uniform der ehemaligen tschechoslowakischen oder auch der russischen Armee auf. Es ist in besonders verschärfter Weise nach ihnen zu fahnden (Zugkontrollen, Bewachung der Landstraßen, Überholung von Unterschlüpfen in Wäldern, Feldscheunen, Wochenendhäusern usw.). Festgenommene sofort ohne Vernehmung der nächsten Dienststelle der Geheimen Staatspolizei überstellen. Vorsicht! Schußwaffen!

Die Fahndungsersuchen sind auch den Forstdienststellen zu übermitteln.

Etwa 24 Jahre alt, etwa 174 cm groß, kräftige Gestalt, rundes volles Gesicht, schwarzes Haar, dunkle Augen, spricht tschechisch, russisch, ungarisch.

Etwa 28—30 Jahre alt, etwa 180 cm groß, sehr schlank, schmales Gesicht, auffallend rote Wangen, dunkelblondes gescheiteltes Haar, spricht ukrainisch.

Etwa 23—25 Jahre alt, über 180 cm groß, sehr breite kräftige Gestalt, normaler Gang, auffallend große Füße, blondes Haar, spricht slowakisch und russisch.

Etwa 22 Jahre alt, etwa 160 cm groß, mittlere Gestalt, ovales dunkles Gesicht, dunkles Haar, gerade Nase, spricht russisch.

Etwa 22 Jahre alt, etwa 170 cm groß, mittlere Gestalt, dunkelblondes Haar, spricht slowakisch.

Etwa 23 Jahre alt, 170 cm groß, mittlere Gestalt, breites Gesicht, dunkles Haar.

Etwa 26 Jahre alt, etwa 180 cm groß, kräftige Gestalt, Haar vollkommen abrasiert, spricht russisch.

Etwa 26 Jahre alt, 172 cm groß, schlanke Gestalt, längliche Gesichtsform, dunkelblondes Haar, einen Goldzahn, spricht slowakisch.

Etwa 23 Jahre alt, 164 cm groß, mittlere Gestalt, ovales Gesicht, dunkles Haar, helle (blaugraue) Augen, spricht russisch.

Kriminalpolizeileitstelle Prag

Originál Žiadosti o pátranie riadiacej úradovne gestapa v Prahe po tzv. „zahraničných agentoch" s ich fotografiami (zo zbierok VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XXII – Písomnosti, P 211 S).

v Prahe po tzv. „zahraničných agentoch" s ich fotografiami); VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XXII – Písomnosti, P 208 S, škatuľa č. 17, propagačné materiály, fotokópia výstrahy pred tzv. padákovými agentmi z 18. 10. 1944; GIBEĽ, M. *Pozabudnutý,* c. d., s. 9; GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 358; RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 205.

Večer 19. októbra opustili Ján Kopčák a Ján Palo skrýšu a pustili sa na juh v domnienke, že sa dostanú k talianskym partizánom. Na mieste, ktoré si označili, zakopali rádiostanicu. Následne ich cesta viedla okolo Třeskoníc a Nečemíc ku Kroučovej. Narážali však všade iba na nemecky hovoriace obyvateľstvo, takže sa neodvažovali nadviazať komunikáciu. Do 26. októbra 1944 sa živili len tým, čo im poskytol les, resp. pole. Na Lounskom podlesí pri Úloviciach ich na konci síl našiel dôchodca Postl, ktorý im poskytol prvé jedlo po 10-tich dňoch. Ďalej im pomohli a postarali sa o nich horár František Pich z Dolního Ročova, lesná robotníčka a matka piatich detí, Blažena Sikolová, rodina Ondreja Felendu z obce Horní Ročov i starosta obce Brloh, istý p. Ekrt. Ján Kopčák a Ján Palo pôsobili v tejto oblasti do konca vojny.[29] Zachytili sa v křivoklátských lesoch, kde nadviazali v marci 1945 kontakt so sovietskym spravodajským výsadkom v okolí Mšece a spolupracovali s ním až do mája 1945.[30] Takisto v popise svojej činnosti J. Kopčák okrem iného uviedol, že v podstate až do konca marca 1945 (do nadviazania kontaktu so sovietskym spravodajským výsadkom, ktorému odovzdávali správy získané od svojich informátorov) sa len skrývali a neprevádzali žiadne operácie, keďže sa museli vyhýbať prenasledovaniu Nemcov. Aktívnejšiu činnosť rozvinuli až v priebehu Májového povstania českého ľudu. 4. mája 1945 zobrali päťdesiat zbehov z Vlasovovej armády a desať zajatcov Rusov, ktorí ušli Nemcom a nasledujúceho dňa ich rozdelili po niekoľkých dedinách, aby pomáhali miestnemu ľudu.[31] 20. mája, ako ďalej Kopčák uvádza popise svojej činnosti „*sme dostali rozkaz hlásiť sa na štábe frontu, prišli sme do Drážďan, tam ma Rusi ponechali do desiateho siedmi, kde som im robil tlmočníka* v Čechách“.[32] 27. júna sa Kopčák hlásil na MNO v Prahe.

Vojenská blúza (Battledress Blouse) Jána Kopčáka (zo zbierok VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 302 S; Foto: Digitalizácia VHÚ – VHM)

Vojenská blúza (Battledress Blouse) Jána Kopčáka

1. čs. samostatný prápor v ZSSR dostal britské uniformy zo zásob poľskej Andersovej armády, ktorá odišla zo ZSSR. V neskoršom období boli čs. jednotky v ZSSR (vrátane 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády – nevynímajúc oddiel ZÚ a rotu ZÚ) vystrojované

[29] GIBEĽ, M. *Pozabudnutý*, c. d., s. 9.

[30] GEBHART, J. – ŠIMOVČEK, J. *Partizáni*, c. d., s. 357; RICHTER, K. *Apokalypsa*, c. d., s. 205.

[31] VÚA – VHA Praha, f. 308/122/37.

[32] Tamže.

v Sovietskom zväze šitými uniformami československého vzoru. Battlerdressy naďalej používala časť dôstojníkov, ktorí prichádzali z Veľkej Británie.[33] V roku 1968 získalo vtedajšie Dukelské múzeum do svojich zbierok od Jána Kopčáka jeho vojenskú blúzu. Na blúze na náplecníkoch je hodnostné označenie nadporučíka.[34] Ide o typ blúzy, ktorý sa používal v britskej kráľovskej armáde, kde bola zavedená na základe Špecifikácie U/1076B zo dňa 2. januára 1943 a bola označovaná ako anglická vlnená blúza Battledress Blouse, 1940 Pattern (anglická súkenná blúza – ekonomická), resp. niekedy nazývaná aj ako 1940 Pattern (Austerity).[35] Nášivka s označením blúzy je umiestnená na pravom vnútornom vrecku: BATTLEDRESS BLOUSE, 1940 PATTERN. RAVDEN & SONS, LTD. 1942. Vojenskú blúzu tohto typu, ktorú má v zbierkach VHM Piešťany – Mo Svidník, dostal Ján Kopčák po skončení vojny.

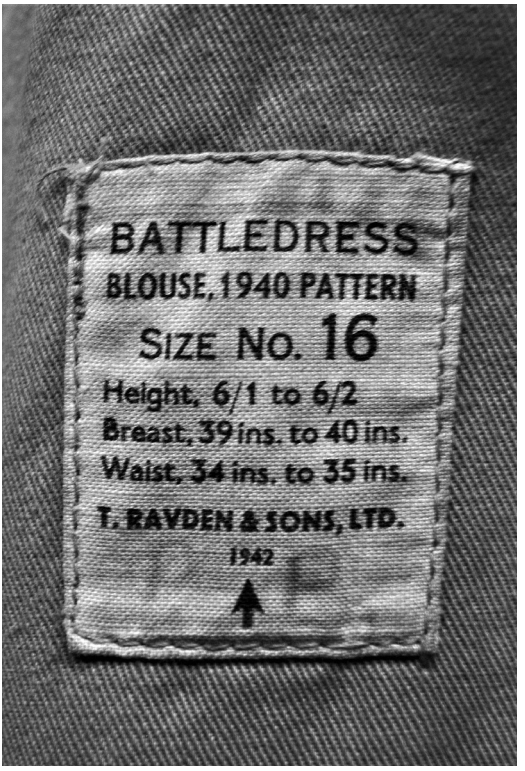

Detail z blúzy: nášivka s označením blúzy umiestnená na pravom vnútornom vrecku

Predmetná blúza je vybavená otvoreným golierom, tzv. rozhalenkou. Totiž, podľa nariadení pre čs. vojenské jednotky v Sovietskom zväze mali byť blúzy, ktoré nosili dôstojníci, ale aj ženy, rotmajstri a ašpiranti opatrené otvoreným golierom, pretože pod blúzou sa nosila košeľa s viazankou.[36] Blúza má jednoradové zapínanie na štyri gombíky, je do dĺžky pása, s páskou na pracku, uspôsobená na fixovanie do nohavíc a je vo farbe kaki. Má dve náprsné vrecká, ktoré sú našité, s príklopkami, ktoré sa zapínajú na gombík, a dve vnútorné vrecká. Gombíky sú použité na blúze ešte na zapnutie rukávov a na upevnenie naramenníkov pri golieri. Gombíky sa upevňujú k blúze cez štyri dierky a majú priemer 17 mm.

Všetky gombíky použité na blúze sú z plastu (kompozitu) vzor C.A. 5377,

[33] PURDEK, Imrich. *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie (1914 – 1945)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2015, s. 194-195, VOGELTANZ, Jan – HUS, Miroslav – POLÁK, Milan. *Československá armáda v zahraničí 1939 – 1945. Vládní vojsko protektorátu Čechy a Morava 1939 – 1945. Slovenská armáda 1939 – 1945. Československá armáda 1945 – 1992 : uniformy, symbolika, výstroj, výzbroj.* Praha – Lytomyšl : Paseka, Nakladatelství Ladislav Horáček, 2001, s. 12-13.

[34] Vojenské historické múzeum (ďalej VHM) Piešťany, Kniha prírastkov VHM Piešťany – Múzejné oddelenie (ďalej Mo) Svidník č. VHM-9/2 za roky 1967 – 1977; VHM Piešťany, Doklady knihy prírastkov VHM Piešťany – Mo Svidník č. VHM-9/2 za roky 1967 – 1977. Fascikel č. 1/68 – 38/68; VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 302 S – Blúza výsadkára, druhostupňová evidenčná karta.

[35] Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Blúza súkenná anglická-ekonomická (Battledress Blouse, 1940 Pattern). https://www.wpgce.net/p/bluza-sukenna-anglicka-ekonomicka-battledress-blouse-1940-pattern/

[36] Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Doplatok za otvorený golier, tzv. rozhalenku. https://www.wpgce.net/p/bluza-sukenna-anglicka-pre-gazistov-battledress-blouse-1940-pattern-opened-collar/

v tomto prípade tmavohnedej farby. Keďže farba plastových (kompozitových/vegetable ivory (orech tagua)) gombíkov vzor C.A. 5377 bola špecifikáciou definovaná ako farba nevýrazná (drab), odtieň tejto farby nebol detailne špecifikovaný, a preto mohli mať tieto gombíky veľmi široké farebné spektrum, dokonca ani firmy vyrábajúce tieto gombíky neboli v danej veci v zhode. Tieto gombíky vyrábali britské súkromné spoločnosti, ako: Dormer Plastics Ltd., Lacrinoid Products Ltd. London (predtým známa ako London Buttons Co.), atď.[37]

Nad ľavým náprsným vreckom je predmetná blúza dekorovaná stužkami od vyznamenaní (v poradí sprava doľava z pohľadu nositeľa): Československý vojnový kríž 1939 udelený 1-krát, Československá medaila za chrabrosť pred nepriateľom; Československá medaila Za zásluhy 1. stupeň, sovietska medaila Za víťazstvo nad Nemeckom vo Veľkej vlasteneckej vojne 1941 – 1945; Čs. vojenská pamätná medaila so štítkom SSSR.

Britský parašutný odznak

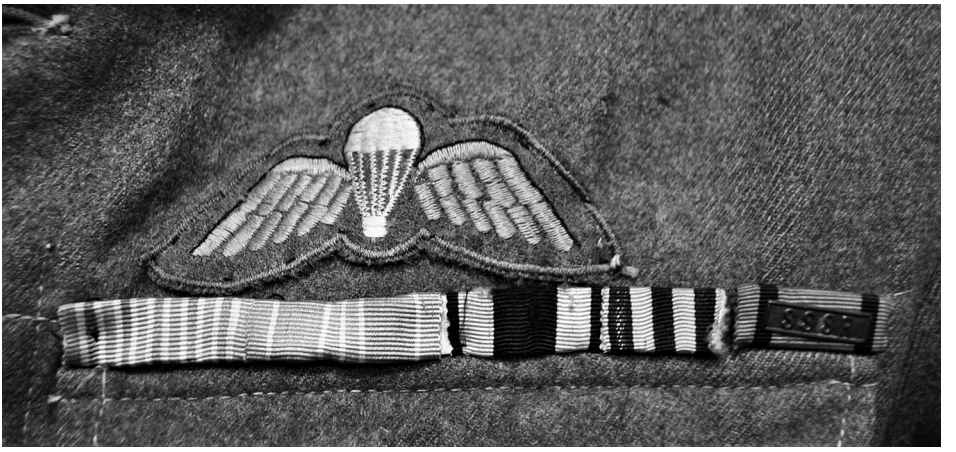

Detail z blúzy: stužky od vyznamenaní a nad nimi britský parašutný odznak

Nad ľavým náprsným vreckom blúzy, nad stužkami od vyznamenaní je prišitý britský parašutný odznak v textilnej forme (British Parachutist Wings), určený pre výsadkové (parašutné) jednotky, resp. absolventov kurzu pre parašutistov. Tento parašutný odznak bol vyšitý na podklade textílie vo farbe blúzy a pozostával z motívu padáka vyšitého z bielych nití a krídla vyšitého z belasých nití. Britské parašutné odznaky si nad ľavé náprsné vrecko blúzy našívali československí parašutisti, ktorí úspešne zvládli bojovú výsadkovú misiu, resp. niekoľko takýchto misií. Tieto odznaky sa na území Sovietskeho zväzu začali na rovnošatách čs. vojenských jednotiek v ZSSR používať na prelome rokov 1943/1944.[38]

Britský parašutný odznak (British Parachutist Wings, nazývaný aj Parachute Qualification Badge resp. British Parachute Badge) bol do britskej armády zavedený v čase formovania prvých výsadkových (parašutných) jednotiek, a to na základe Army Council Instruction (ACI) No. 1274 (Award of Parachute Badge) zo dňa 28. decembra 1940. Úspešní absolventi parašutného kurzu mali oprávnenie nosiť bordový výsadkový baret a britský parašutný odznak, ktorý sa nosil na pravom rukáve blúzy, v mieste medzi plecom a lakťom vojaka. Neskôr bolo miesto jeho nosenia upravené novelizáciou ACI No. 1274 zo dňa 17. júna

[37] Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Blúza súkenná anglická-ekonomická (Battledress Blouse, 1940 Pattern). https://www.wpgce.net/p/bluza-sukenna-anglicka-ekonomicka-battledress-blouse-1940-pattern/

[38] Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Britský parašutný odznak (British Parachutist Wings). https://www.wpgce.net/p/britsky-parasutny-odznak-british-parachutist-wings/

1942, podľa ktorej sa odznak nosil na mieste vzdialenom 5 cm (2in) od horného švu rukáva rovnošaty v smere nadol. V roku 1941, od začiatku mája do polovice júla, prebehlo vo VB päť parašutných kurzov i pre československých vojakov, ktorí po ich úspešnom absolvovaní dostali britský parašutný odznak. Tento parašutný odznak bol vyšitý na podkladovej textílii vo farbe rovnošaty, a to buď z vlneného flanelu alebo látky typu serž, a samotný motív padáka bol vyšitý za použitia bielych nití a krídla za použitia belasých nití z hodvábu. Keďže pri československej vojenskej jednotke vo VB začali postupom času pribúdať vojaci, ktorí na pravom rukáve rovnošaty, pod rukávovým odznakom „CZECHOSLOVAKIA“, mali našitý aj britský parašutný odznak, britský War Office, na podklade československej žiadosti o vyjadrenie, dňa 16. októbra 1941 oznámil, že nemá námietky voči tomu, aby československé vojenské osoby, ktoré úspešne absolvovali, alebo v budúcnosti úspešne absolvujú parašutný výcvik, nosili britský parašutný odznak. Výnosom MNO číslo jednacie 1907-III/2. oddel. zo dňa 26. mája 1942, vydaným na základe rozhodnutia britského War Office, však bolo oznámené, že nosenie britských parašutných odznakov je povolené len osobám, ktoré slúžia v britských parašutných jednotkách. Následne bolo rozkazom veliteľstva Československej samostatnej brigády (Čs. sam. b) VB č. 128 zo dňa 9. júna 1942 nariadené, že jednotlivci, ktorí už nosili britský parašutný odznak, ho môžu nosiť dovtedy, než bude zavedený zvláštny čs. parašutný odznak. Súčasne bolo nariadené, že absolventi budúcich parašutných kurzov už tento odznak nemôžu nosiť. Súčasťou 1372. článku uvedeného brigádneho rozkazu bola taktiež výzva smerovaná k čs. vojakom, ktorí mali záujem vo veci sa angažovať, aby predložili svoje vlastné návrhy na zvláštny čs. parašutný odznak. Z praktického hľadiska bolo odporučené, aby bol parašutný odznak vyrobený z textilu a bol našívateľný, a nie kovový. Jednotlivé návrhy na čs. parašutný odznak mali byť predložené do 17. júna 1942. Na túto výzvu sa nakoniec zhromaždilo niekoľko návrhov od rôznych vojakov brigády. Tieto návrhy boli dňa 22. júna 1942 odoslané MNO, s tým, že veliteľstvo brigády odporučilo návrhy vypracované mjr. gšt. Karlem Procházkom. Aby bolo možné odznak jednoducho vyrobiť, boli návrhy odznaku následne zjednodušené. Odznak sa mal nosiť na ľavom rukáve rovnošaty, cca 5 cm pod rukávovým odznakom „CZECHOSLOVAKIA“, t. j. rovnakým spôsobom, ako sa v čs. armáde nosili rukávové odznaky a odznaky udelené za zvláštny výcvik. Vojenský attaché vo VB pplk. gšt. Josef Kalla už ale dňa 10. augusta 1942 tlmočil oznámenie britského War Office, ktoré uvádzalo, že došlo k rozšíreniu platnosti ustanovení ACI No. 1274 i na spojenecké armády. Zároveň britský War Office navrhol, aby čs. vojaci aj naďalej používali britské parašutné odznaky, keďže výroba vlastných odznakov by bola nehospodárna. Týmto rozhodnutím tak bola záležitosť zavedenia vlastného, československého, označenia pre parašutistov vyriešená v prospech britského odznaku. Migráciou vojenských osôb z VB do ZSSR sa začal britský parašutný odznak objavovať aj na rovnošatách tam pôsobiacich vojenských osôb. Jeho nosenie bolo zaznamenané aj na niekoľkých dobových fotografiách nasnímaných na území ZSSR už v zime 1943/1944, na území Slovenska v apríli 1945 a v májových dňoch roku 1945 tiež na filmových záberoch z hlavného mesta ČSR Prahy. Poslednou zaujímavosťou ohľadom nosenia britského parašutného odznaku je jeho prišívanie nad ľavé náprsné vrecko blúzy parašutistu. Odznaky si takto prišívali čs. parašutisti, ktorí mali za sebou úspešne zvládnutú bojovú výsadkovú misiu alebo niekoľko takýchto misií. Krátko po vzniku britských výsadkových vojsk sa to zaužívalo aj u britských výsadkárov, nakoniec však takéto umiestňovanie odznaku bolo zakázané, a nosiť sa mohol už len na pravom rukáve rovnošaty.[39]

[39] Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Britský parašutný odznak (British Parachutist Wings). https://www.wpgce.net/p/britsky-parasutny-odznak-british-parachutist-wings/

G. BLAŠKO: MILITÄRBLUSE DES FALLSCHIRMJÄGERS JÁN KOPČÁK IN DEN SAMMLUNGEN DES MILITÄRHISTORISCHEN MUSEUMS. (TEILNAHME EINES ANGEHÖRIGEN DES 1. TSCHECHOSLOWAKISCHEN ARMEEKORPS IN DER UDSSR AN DER FALLSCHIRMJÄGERGRUPPE VON JAN KOZINA)

Ján Kopčák wurde am 18. Januar 1944 in Jefremow zur tschechoslowakischen Einheit in der UdSSR einberufen. Er gehörte zu den Soldaten, die in der Kompanie für Spezialaufgaben bzw. der Spezialschule in Kiew eine besondere Ausbildung erhalten hatten und dafür ausgebildet waren, im Rücken des Feindes zu operieren und dort besondere Kampfaufgaben zu erfüllen. Er nahm an einer Fallschirmjägergruppe namens Jan Kozina teil, die aus 17 Soldaten bestand, die im Rücken des Feindes im Böhmerwald abgeworfen werden sollten. Die Fallschirmjägergruppe hatte die Aufgabe, Partisanengruppen aus der örtlichen Bevölkerung zu organisieren, einen Stützpunkt für die Aufnahme von Fracht und anderen Fallschirmjägergruppen vorzubereiten, diverse und zerstörerische Aktionen auf den Verkehrswegen (vor allem auf der Eisenbahnstrecke von Prag nach Pilsen) durchzuführen sowie Kampfhandlungen in ihrem Zuständigkeitsbereich zu unternehmen und Nationalausschüsse zu bilden. Infolge ungünstiger Umstände wurde die Fallschirmjägergruppe in der Nacht am 16. Oktober 1944 in einem völlig anderen Gebiet abgeworfen, nämlich in der Gegend von Louny, nahe der Grenze zum Protektorat. Kurz nach dem Absprung kam es zu heftigen Kämpfen mit den Nazis, bei denen die Fallschirmjägergruppe teilweise aufgelöst wurde. Kopčák, der mit dem zweiten Teil der Fallschirmjägergruppe abgeworfen wurde, gelang es, mit einem anderen Mitglied der Gruppe zu entkommen und mit Hilfe der örtlichen Bevölkerung bis zum Ende des Krieges in der Gegend zu operieren und Anfang März 1945 Kontakt mit einer sowjetischen Luftlandeaufklärungseinheit in der Nähe von Mšec aufzunehmen. Von Ján Kopčák erwarb das damalige Dukla-Museum seine Militärbluse für seine Sammlungen im Jahr 1968. Für die Teilnahme an der oben erwähnten Fallschirmjägerkampfaktion ist das sogenannte britische Fallschirmabzeichen auf der Bluse des Fallschirmjägers aufgenäht. Die Bluse ist Teil der Sammlung des Historischen Militärinstituts Bratislava – Museumsabteilung Svidník des Historischen Militärmuseums Piešťany und befindet sich in der Sammlung Nr. XIV, die als Ausstattungsmaterial bezeichnet wird. Es handelt sich um einen Blusentyp, der in der britischen königlichen Armee verwendet wurde und als englische Wollbluse – Battledress Blouse, 1940 Pattern bzw. manchmal auch als 1940 Pattern (Austerity) bezeichnet wird.

Zoznam použitej literatúry:

BENČÍK, Antonín. et al. *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války*. Praha : Naše vojsko, 1961, 500 s. b. ISBN.

BLAŠKO, Gabriel. Vojenská blúza príslušníčky 1. československého armádneho zboru v ZSSR Evgénie Kopčákovej, rodenej Vígnerovej. In JURKOVÁ, Viera a kol. *Zo zbierok Vojenského historického múzea Piešťany*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, 279 s. ISBN 978-80-89523-69-6.

BLAŠKO, Gabriel. Anglická blúza výsadkára. In *Obrana : mesačník Ministerstva obrany Slovenskej republiky*, 2020, roč. 28, č. 9, s. 47. ISSN 1336-1910.

BURIAN, Michal. et al. *Atentát : operace Anthropoid 1941-1942*. 2., upr. vyd. Praha : Ministerstvo obrany České republiky - Agentura vojenských informačních služeb, 2007, 95 s. ISBN 978-80-7278-411-0.

BYSTRICKÝ, Jozef, ed. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska V/2/1. 1. čs. armádny zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2014, 448 s., príl.,reg. ISBN 978-80-89523 -28-3.

GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. *Partizáni v Československu 1941-1945.* Bratislava : Pravda; Praha : Naše vojsko, 1984, 560 s. b. ISBN.

GIBEĽ, M. (spracoval podľa podkladov Hany Pentekovej, dcéry Jána Kopčáka): Pozabudnutý mjr. Ján Kopčák z výsadku Jána Kozinu. In *BOJOVNÍK – dvojtýždenník antifašistov*, 2015, roč. 60, č. 13, s. 9. ISSN 0323-2018.

LAVRINCOVÁ, Magdaléna. *Život zrodený zo smrti*. Bratislava : Magdaléna Lavrincová, 2011, 205 s. ISBN 978-80-970714-2-4.

PURDEK, Imrich. *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexilológie (1914 – 1945).* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2015, 322 s. ISBN 978-80-89523-31-3.

RICHTER, Karel. *Apokalypsa v Karpatech. Boje na Dukle bez cenzury a legend.* Praha : Nakladatelství Ostrov, 2003, 376 s. ISBN 80-86289-33-8.

ŠOLC, Jiří. *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941 – 1945).* Cheb : Svět křídel, 2003, 343 s. ISBN 80-85280-93-0.

SVOBODA, Ludvík. *Z Buzuluku do Prahy*. Praha : Naše vojsko, 1967, 396 s. b. ISBN.

TOMÁŠ, Jan. *Svět 1940-1945 ve stejnokroji : hodnostní označení a stejnokroje branných sil hlavních válčících států ve II. světové válce*. Praha : Naše vojsko, 2011, 431 s. ISBN 978-80-206-1173-4.

VANĚK Oldřich. Výber a príprava kádrov pre špeciálne operácie zo ZSSR v rokoch 1941 – 1945. In *Vojenská história*, 2009, roč. 12, č. 4, s. 56-90. ISSN 1335-3314.

VOGELTANZ, Jan – HUS, Miroslav – POLÁK, Milan. *Československá armáda v zahraničí 1939 – 1945. Vládní vojsko protektorátu Čechy a Morava 1939 – 1945. Slovenská armáda 1939 – 1945. Československá armáda 1945 – 1992 : uniformy, symbolika, výstroj, výzbroj.* Praha - Lytomyšl : Paseka, Nakladatelství Ladislav Horáček, 2001, 41 s., 85 s. obraz. príl. ISBN 80-7185-392-5.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. KIŠ Vasil : biografické heslo. In LÁNÍK, Jaroslav – ČAPLOVIČ, Miloslav – RAJLICH, Jiří. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945.* Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava 2005, 348 s. ISBN 80-7278-233-9.

Zoznam použitých prameňov:

Vojenské historické múzeum (ďalej VHM) Piešťany, Kniha prírastkov VHM Piešťany – Múzejné oddelenie (ďalej Mo) Svidník č. VHM-9/2 za roky 1967 – 1977.

VHM Piešťany, Doklady knihy prírastkov VHM Piešťany – Mo Svidník č. VHM-9/2 za roky 1967 – 1977. Fascikel č. 1/68 – 38/68.

VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XIV – Výstrojný materiál, VM 302 S – Blúza výsadkára, druhostupňová evidenčná karta.

VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XXII – Písomnosti, P 208 S, škatuľa č. 17, propagačné materiály, fotokópia výstrahy pred tzv. padákovými agentmi z 18. 10. 1944.

VHM Piešťany – Mo Svidník, Zbierka č. XXII – Písomnosti, P 211 S, škatuľa č. 17, propagačné materiály, Fahndungsersuchen der Staatspolizeileitstelle Prag.

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, Kopie materiálů. (Kvalifikačná listina Časť I Jána Kopčáka; Odvodní lístek č. 9/47 Jána Kopčáka, 18. 1. 1944; Kmenový list č. 5169/m Jána Kopčáka, 15. 6. 1946, Milovice; Prohlášení Jána Kopčáka, 18. 1. 1944, Jefremov; Osobní karta příslušníka zahraničního a domácího odboje Jána Kopčáka, 27. 6. 1969, Bardejov).

VÚA – VHA Praha, f. 308/122/37.

VÚA – VHA Praha, f. SSSR I, sign. 5/2, i.č. 14.

VÚA – VHA Praha, f. SSSR I, sign. 28/11, i.č. 110.

Internetové zdroje:

Internetový zdroj, Holas, Vlastimil. Válka a Chrudimsko. Brno 2007, 61 s. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická. Historický ústav. https://is.muni.cz/th/kgej0/Bakalarska_prace.pdf

Internetový zdroj, Obec Újezd: Historie obce Újezd. https://www.obecujezd.cz/obec/o-obci/historie-obce-ujezd-12cs.html

Internetový zdroj, Vojenský historický ústav Praha: Skupinový snímek příslušníků Partyzánského pluku Ludvíka Svobody. http://www.vhu.cz/exhibit/skupinovy-snimek-prislusniku-partyzanskeho-pluku-ludvika-svobody/

Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Blúza súkenná anglická-ekonomická (Battledress Blouse, 1940 Pattern). https://www.wpgce.net/p/bluza-sukenna-anglicka-ekonomicka-battledress-blouse-1940-pattern/

Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Doplatok za otvorený golier, tzv. rozhalenku. https://www.wpgce.net/p/bluza-sukenna-anglicka-pre-gazistov-battledress-blouse-1940-pattern-opened-collar/

Internetový zdroj, WPG CENTRAL EUROPE: Britský parašutný odznak (British Parachutist Wings). https://www.wpgce.net/p/britsky-parasutny-odznak-british-parachutist-wings/

RECENZIE

FERENČUHOVÁ, Bohumila. *BOHDAN PAVLŮ.* Politická biografia 1883 – 1938. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, Historický ústav SAV, 2021, 511 s., fotografie v texte, pramene a literatúra, menný register. ISBN978-80-224-1885-0.

.

Záujemcom o dejiny československých légií osobnosť Bohdana Pavlů iste netreba podrobnejšie predstavovať. Napriek tomu sme doteraz nemali okrem článkov a menších pojednaní podrobnú monografiu, ktorá by priblížila jeho život a dielo. Túto medzeru v odbornej literatúre vyplnila renomovaná slovenská historička Bohumila Ferenčuhová, ktorá pôsobí od roku 1971 v Historickom ústave SAV. Zameriava sa na novšie všeobecné dejiny a je autorkou množstva odborných článkov a významných publikácií, ako *Sovietske Rusko a Malá dohoda* (1988), *Slovensko a svet v 20. storočí* (2006) a *Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989* (2008). Je tiež editorkou a spoluautorkou kolektívnych prác *Francúzsko a stredná Európa 1867 – 1914*, *Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské zahraničné vojsko (légie)* (2014) a mnohých ďalších. Koncom roka 2021 vydala rozsiahlu monografiu o jednom z najvýznamnejších slovenských novinárov, československých politikov, vojakov a diplomatov – Bohdanovi Pavlů, ktorý by po trojici vedúcich česko-slovenských predstaviteľov prvého odboja T. G. Masarykovi, M. R. Štefánikovi a E. Benešovi nepochybne patril na ďalšie miesto v poradí.

Pavlů pochádzal zo stredne zámožnej roľníckej rodiny z moravskej obce Spešov (okr. Blansko), ale jeho rodičia sa neskôr presťahovali do Dolných Držkoviec v Uhorsku (dnes okr. Bánovce nad Bebravou). Bohdan bol pokrstený ako Theodor, ale neskôr začal používať počeštený tvar svojho krstného mena – Bohdan. Po štúdiách na gymnáziu v Uherskom Hradišti študoval na Právnickej fakulte Karlo-Ferdinandovej univerzity v Prahe. Tam sa angažoval v študentskom spolku Detvan a v Československej jednote. Autorka v podtitule skromne uvádza, že ide o „politickú biografiu", ale jej záber je nepomerne širší ako len oboznámiť nás so životopisom Pavlů. Čitateľ tejto naozaj monumentálnej publikácie, akú si však život a dielo Pavlů (dnes bohužiaľ už polozabudnutého) aj vskutku zaslúži, prináša podrobné informácie aj o pomeroch v školstve v Predlitavsku, o pomeroch v Uherskom Hradišti a problémoch zriadenia českej strednej školy – najprv súkromnej a neskôr zoštátnenej, ďalej od školského roku 1902 – 1903 o štúdiu na Právnickej fakulte Karlo-Ferdinandovej univerzity v Prahe, tam pôsobiacich profesoroch a tiež o aktivitách Pavlů mimo školy. Okrem prednášok z právnych disciplín Pavlů navštevoval aj prednášky profesora T. G. Masaryka na Filozofickej fakulte, kde sa bližšie oboznámil aj s problematikou vtedajších sporov o realizmus.

Pavlů bol už svojím pôvodom z moravského Slovácka od začiatku ovplyvnený aj myšlienkami česko-slovenskej vzájomnosti, ktoré sa prehĺbili a utvrdili kontaktom s Čechmi, Moravanmi a Slovákmi počas jeho štúdií v Uherskom Hradišti a najmä v Prahe. Ferenčuhová podrobne rozoberá aj túto problematiku, zoznamuje s hlavnými predstaviteľmi hnutia a ich aktivitami. Pražský pobyt ho zoznámil nielen s Masarykom, ale aj s Milanom R. Štefánikom, s ktorým mal neskôr v rokoch Veľkej vojny zohrať významnú úlohu pri organizácii a pôsobení čs. dobrovoľníckeho vojska (légie) v Rusku.

Významnú kapitolu predstavuje aj Pavlů pobyt ako vojaka v Pešti v rokoch 1904 – 1905, jeho novinárske počiatky a zoznámenie s vtedajšími slovenskými vlastencami. V rokoch 1906 – 1907 navštevoval prednášky na budapeštianskej právnickej fakulte a súčasne pracoval v redakcii Hodžovho Slovenského týždenníka. Vďaka Milanovi Hodžovi získal Pavlů aj akési zázemie v Pešti, keď mohol pobývať priamo v redakcii, čo bolo v jeho finančných problémoch nie bezvýznamnou pomocou.

Pavlů mal od začiatku ambície byť akýmsi spojovacím článkom medzi Slovenskom a Čechmi. Preto od toku 1904 pravidelne informuje českú spoločnosť o dianí na Slovensku, najprv v pravidelnej rubrike v časopise *Čas* vydávaný Janom Herbenom. Jeho ideovú náplň však určoval Masaryk. Pavlů spolupracoval aj s Revue *Naše Slovensko*. Po tragických udalostiach v Černovej pomáhal zorganizovať prednášku Andreja Hlinku, najprv v Prahe na Žofíne a potom aj v ďalších mestách v Čechách a na Morave. Pavlů si od úradov vymohol aj povolenie na rozmnožovací stroj, ktorým v rokoch 1908 – 1910 vydával z poverenia ústredného výboru Československej jednoty bulletin *Slovenská korešpondencia*. To všetko bola veľmi dobrá škola pre budúceho redaktora Čechoslováka v Rusku.

Po vypuknutí vojny Pavlů narukoval ako práporčík do rakúsko-uhorskej armády, ale bol už na jeseň 1914 zajatý a v Tarnowe vstúpil do Českej družiny ako jeden z tzv. novodružiníkov. Vtedy sa začala veľmi významná kapitola jeho života ako redaktora novín Čechoslovák a neskôr Československého denníka, spoluorganizátora čs. dobrovoľníckeho vojska v Rusku a napokon aj plnomocníka čs. vlády pre Ruskú légiu.

Časť pamätníkov z légií a tiež niektorí autori povrchných článkov vnímajú Pavlů veľmi kontroverzne. Vyčítajú mu hlavne podporu Kolčaka a ďalšie kroky najmä pri presadzovaní Štefánikovho nariadenia číslo 588, ktoré však v skutočnosti Ruskú légiu zachránilo a naštartovalo evakuáciu legionárov z Vladivostoku do vlasti. Ferenčuhová sa tejto zložitej problematike nevyhýba a približuje ju na základe archívnych dokumentov so snahou o maximálnu objektivitu.

Po návrate do Československa pôsobil Pavlů v diplomatických službách až do svojej tragickej smrti v máji 1938. Autorka svoju rozsiahlu monografiu rozdelila do troch častí ktoré príznačne nazvala: *Mladosť* (s. 15-98), *Mužnosť* (s. 101-256) a *Múdrosť* (s. 259-427). Kapitola Mladosť prináša podrobnosti o pôvode a rodine Pavlů, jeho štúdiách, mládežníckych aktivitách a jeho novinárskych počiatkoch. Pri písaní pre časopis *Prúdy,* ktorý nadviazal na *Hlas* sa Pavlů zoznámil aj s Ivanom Markovičom, s ktorým neskôr spolupracoval v Rusku. Kapitola informuje aj o Luhačovických poradách českých a slovenských vlastencov a o krátkej neoslavistickej kapitole v živote Pavlů.

Jadrom monografie je kapitola *Mužnosť*, ktorá podrobne rozoberá činnosť Pavlů v Rusku, jeho význam pre organizovanie čs. légie, jeho podiel pri zjednotení českých a slovenských krajanských spolkov v Rusku, pôsobenie v redakcii Čechoslováka a neskôr Československého denníka, spoluprácu s M. R. Štefánikom, T. G. Masarykom a ďalšími vedúcimi postavami čs. odboja. Čitateľ sa môže podrobne oboznámiť s postojom Pavlů k ruským revolúciám, s rokovaniami s boľševikmi a s anabázou légií do Vladivostoku. Dôležitou kapitolou je aj pasáž o vzťahoch Pavlů s admirálom Kolčakom. Tretiu časť knihy tvorí kapitola *Múdrosť* približujúca pôsobenie Pavlů po návrate domov a jeho prácu ako diplomata v Bulharsku, Dánsku a v Sovietskom zväze.

Knihu si záujemcovia môžu objednať na adrese Vydavateľstvo Veda SAV, Bratislava, v cene cca 18 – 19 eur. Publikácia bude aj v kníhkupectvách, ale za vyššiu cenu – cca 25 eur.

Ferdinand Vrábel

TURIK, Radoslav. *ZOZNAM PADLÝCH VOJAKOV RAKÚSKO-UHORSKÉHO PEŠIEHO PLUKU Č. 67.* Humenné : Klub vojenskej histórie Beskydy, 2021, 240 s. ISBN 978-80-973444-4-3.

„*Pod Karpatmi stojí mohyla, pod ňou je ukrytá švárna družina. Tam ležia junáci hrdinovia. Naši bratia známi tiež i synovia. Tam je krv vyliata našich premilých, údy dolámané tiež mnohých milých. Ležia tam Maďari, ležia Slováci, ležia Češi, Nemci, tiež i Poliaci. Ležia tam nevinní, ležia zabití. Ležia tam jak bratia spolu ukrytí. Tam sa spriatelili, čo sa neznali.*

Kde spoločne za vlasť svoj život dali. Choď slovenská matko pod tie Karpaty. Tam svojho synáčka mŕtveho spatríš. Tam je jeho hlávka zle zahrabaná. Aj pre päťdesatich je jedna jama. Má on tam aj pomník dve latky zbité. Na ňomž jeho meno je tam vyryté.“[1] Týmito slovami sa v novembri 1916 prihováral čitateľom *Slovenských ľudových novín* jeden z trojice slovenských zástupcov zvolených (1910) do uhorského snemu – Ferdinand Juriga (1874 – 1950). Umelecké vyjadrenie autorovho rozpoloženia a smútku nad stratou tisícok mužov z územia severného Uhorska obliekajúcich uniformu rakúsko-uhorskej armády len zvýrazňuje kruté následky bojového konfliktu, vtedajšou spoločnosťou nazvaného Veľká vojna, ktorá priamo či nepriamo zasiahla každú slovenskú rodinu. Nielenže sa boje prvej svetovej vojny odohrávali na prelome rokov 1914/1915 aj na území vtedajšieho severného Uhorska (Zemplínska župa, Šarišská župa, Užská župa) obývaného prevažne Slovákmi či Rusínmi, ale do rakúsko-uhorskej armády od prvého dňa vyhlásenia vojnového stavu v závere júla 1914 smerovali tisícky mužov hlásiacich sa k slovenskému etniku či dorozumievajúci sa slovenským jazykom, respektíve jeho nárečovými ekvivalentmi. V rozmedzí rokov 1914 až 1918 narukovalo k jednotlivým zložkám habsburskej monarchie dovedna 400-tisíc mužov z územia dnešného Slovenska, z ktorých 69 700 vojakov padlo priamo na bojiskách svetovej vojny alebo podľahli svojim zraneniam či ochoreniam v nemocničných zariadeniach a lazaretoch. Ďalších 61 800 mužov utrpelo trvalé fyzické a psychické následky, ktoré ich po roku 1918 diskvalifikovali z pracovného i kultúrno-spoločenského života. Pre monarchistickú a neskôr i (česko) slovenskú spoločnosť to malo ďalekosiahle následky, keďže ako poznamenáva neznámy prispievateľ *Národných novín*, nebolo „*takých rodín, ktoré nemaly by zo svojich mužských členov, čo len niekoho na bojišti, a z rodín, ktoré nemajú svojich otcov, manželov, synov a bratov na vojne, máloktorá, že by nemala niekoho v zajatí*“.[2] Nehovoriac o tom, že časť mužov pohltila svetová vojna a ich rodina sa už nikdy nedozvedela o ich osude.

Vyššie zmienený štatistický sumár o účasti mužov z územia súčasného Slovenska na bojiskách svetovej vojny sa stal akýmsi všeobecne prijímaným faktom objavujúcim sa vo vedeckých monografiách, odborných štúdiách či populárno-náučných príspevkoch. Akademická obec sa v priebehu desaťročí uspokojila s konštatovaním, že Slováci boli integrálnou súčasťou habsburskej armády a vo všetkých jej zložkách (pechota, delostrelectvo, jazdectvo, tylové jednotky, letectvo) mal slovenský element svoje zastúpenie. Bojové nasadenie Slovákov v radoch rakúsko-uhorskej armády sa vplyvom rozpadu habsburskej monarchie dostalo na okraj vedeckého a spoločenského záujmu. Vzhľadom na potreby budovania československej štátnosti a identity sa oslavovali aktivity a činy zástancov čechoslovakizmu či československých legionárov, ktorí zanechali v našej medzivojnovej historiografii výraznú stopu. Na rádových vojakov bojujúcich pod zástavou rakúskeho cisára a uhorského kráľa sa postupne zabudlo. K náprave v slovenskej vojenskej historiografii neprišlo, keďže do roku 1989 sa vedecké kruhy pri výskume prvej svetovej vojny zameriavali na štyri hlavné okruhy, a to ekonomicko-hospodárske aspekty v zázemí Rakúsko-Uhorska, vplyv revolučného hnutia v Rusku, odpor Slovákov voči monarchii a stav obyvateľstva.[3] Zmena vo výskume prvej svetovej vojny nastáva až začiatkom 21. storočia. Avšak téma účasti Slovákov v jednotkách rakúsko-uhorskej armády či analýza bojovej cesty tých jednotiek, do ktorých rukovali naši predkovia hlásiaci sa k slovenskému etniku, bola pre akademickú obec

[1] JURIGA, Ferdinand. Kvety k vencu slávy. In *Slovenské ľudové noviny*, 17. 11. 1916, s. 1. Text sme sa rozhodli pre potreby recenzie upraviť.

[2] Národnie noviny, 13. 9. 1917, s. 1, Čo píšu zajatí?

[3] CHORVÁT, Peter – ČAPLOVIČ, Miloslav. Slovak Soldiers on the Frontlines in World War I. In RAUGH, Harold (ed.). In *Doctrinal Change. Using the Past to Face the Present: Proceedings of the 14 Annual Chonference of the Partnership for Peace Consortium Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group.* Bratislava; Kodaň : Slovak Institute of Military; Royal Danish Defense College, 2015, s. 45-52.

stále nezaujímavá a možno i náročná. Príčina tohto nepriaznivého stavu spočívala v tom, že do dnešných dní nemáme identifikované a do podoby zoznamu publikované tie vojenské jednotky, v ktorých mali pomerne vysoké percentuálne zastúpenie Slováci. Okrem toho, takto orientovaný výskum si vyžaduje siahodlhé štúdium primárnych historických prameňov (matriky padlých, vojenské schematizmy ,Verlustliste, úmrtné lístky, spomienky účastníkov, dobová tlač) uložených v archívoch v Bratislave, Viedni, Prahe či v Budapešti. Pre mnohých takto orientovaný výskum nie je veľmi príťažlivý a zaujímavý, keďže prvé výsledky sa ukážu až po niekoľkých rokoch.

K paradigmatickej zmene v oblasti výskumu a nazerania na problematiku prvej svetovej vojny pristúpili historici občianskeho združenia s názvom Klub vojenskej histórie Beskydy (KVH Beskydy). Spočiatku sa ich činnosť zameriavala na mapovanie zabudnutých cintorínov z prvej svetovej vojny, ktoré sú jedinečným mementom ukrutnosti bojovej činnosti v Šarišskej a Zemplínskej župe. Nesmieme opomenúť ani na pozoruhodnú architektoniku a *genius loci* pietneho miesta zasadeného do krásnej karpatskej krajiny. Po niekoľkoročnom výskume pietnych miest však vyvstávali ďalšie bádateľské otázky spojené práve s bojovou činnosťou Slovákov v rokoch 1914 až 1918 a ich epizodickým zapojením sa do obrany Uhorska na prelome rokov 1914/1915, kedy reálne hrozilo, že ruská armáda prerazí obranné postavenia vojsk monarchie. A tak sa od roku 2015 historici KVH Beskydy popri neutíchajúcemu výskumu cintorínov a ich rekonštrukcii začali venovať i problematike „slovenských" jednotiek rakúsko-uhorskej armády, „*ktoré doplňovali svoje stavy z teritória dnešnej Slovenskej republiky.* (…) *V žiadnom prípade nemá toto označenie evokovať, že ide o bojové jednotky zložené výhradne zo slovenského etnika*."[4]

Výsledkom dlhoročného výskumu, ktorý ako sme uviedli, sa začal v roku 2015 a spočíval v nafotení matrík padlých konkrétnych rakúsko-uhorských jednotiek, prepise údajov z matrík a úmrtných lístkov zdigitalizovaných Vojenským ústredným archivom v Prahe do prehľadnej formy a následnej kritickej analýze prameňov, je publikácia historika KVH Beskydy Radoslava Turika s názvom *Zoznam padlých vojakov rakúsko-uhorského pešieho pluku č. 67* (2021). Nezainteresovaný čitateľ sa môže pýtať, prečo si autor zvolil práve túto vojenskú jednotku v schematizmoch rakúsko-uhorskej armády, oficiálne označovanú ako *Infanterieregiment Freiherr Kray Nr. 67* (ďalej len IR 67). Veď v slovenskej vojenskej historiografii má dominantné postavenie najmä „trenčiansky" cisársky a kráľovský peší pluk č. 71 (IR 71) či „prešporský" cisársky a kráľovský peší pluk č. 72 (IR 72). Niet azda publikácie, ktorá by tieto pluky nespomínala. Turik si však IR 67 zvolil zámerne s prihliadnutím na jeho pracovné pôsobenie i vedecký záujem. Štáb pluku síce v roku 1914 sídlil priamo v hlavnom meste dualistickej monarchie vo Viedni v Kagraner Kaserne, kde boli dislokované i tri prápory, ale IV. prápor bol umiestnený do centra Šarišskej župy, Prešova, ktorého oblasť sa stala zároveň doplňovacím obvodom vojenskej jednotky. To znamená, že pri pohľade na aktuálnu mapu Slovenska rukovali k IR 67 muži z dnešných okresov Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Poprad, Spišská Nová Ves, Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov, Prešov, Bardejov, Svidník, Stropkov, Vranov nad Topľou, Košice – okolie a Gelnica. Malá časť vojakov pochádzala taktiež z územia dnešného Poľska. Podľa dobových štatistík sa k Slovákom hlásilo až 70 % vojakov.

Z obsahového hľadiska je publikácia rozdelená do dvoch častí, a to na analytickú a štatistickú. Pozrime sa prv na tú úvodnú, ktorá obsahuje síce stručné, ale cenné informácie o vojenskej jednotke a metodike, ktorú si Turik zvolil pri koncipovaní recenzovanej publikácie. Hneď v úvode metodickej časti autor uvádza, že „*slovenská historiografia* [má] *v oblasti* (…) *výskumu*

[4] TURIK, Radoslav. Účasť „slovenských" plukov rakúsko-uhorskej armády v karpatskej kampani 1914/1915. In ČAPLOVIC, Miloslav (ed.). *Karpatský front 1914/1915.* Bratislava : Vojenský historický ústav Bratislava; Klub vojenskej histórie Beskydy, 2016, s. 100.

(prvej svetovej vojny – pozn. autora) *vážne pozdĺžnosti*“ a „*účinkovanie našich predkov v uniformách rakúsko-uhorskej armády na bojiskách prvej svetovej vojny* [je] *spracované len veľmi povrchne*“. (s. 6) S týmto tvrdením sa dá len čiastočne súhlasiť. Samozrejme, ak by sme sa rozhodli porovnávať záujem, prístup historickej obce a publikované výstupy s tematikou prvej a druhej svetovej vojny, môžeme vyvodiť jednoznačný záver v prospech vojenského konfliktu odohrávajúceho sa v rokoch 1939 až 1945. Ak však vezmeme do úvahy len časové hľadisko, tak i výskum Veľkej vojny z pohľadu národných (slovenských) dejín za posledné obdobie, vzhľadom i na okrúhle výročia v rokoch 2014 až 2018, výrazne pokročil. Je síce pravda, že obdobný výskum ako Turik doposiaľ nikto nerealizoval, ale parciálne a z regionálneho pohľadu sa problematike padlých vojakov z konkrétnej obce venovali viacerí regionálni historici. Spomeňme napríklad odborné výstupy Ivana Brezinu a kolektívu s názvom *Prvá svetová vojna a Záhorie* (2015) či *Prvá svetová vojna a Záhorie* s podtitulom *Pamätníky obetiam v regióne* (2019). Za pozornosť stoja i monografie *Osudy bučianskych vojakov vo Veľkej vojne 1914-1918* (2018) autorov Ľubomíra Vidličku a Štefana Vidličku, *Prvá svetová vojna a Liptov* (2014) od Petra Víteka, *O pár týždňov sa vrátime...* (2018) od Slava Tomíka, *Nižná Olšava a prvá svetová vojna* (2020) od kolektívu autorov KVH Beskydy či štúdia autora recenzie uverejnená vo *Vojenskej histórii* s názvom *Obec Ruská Kajňa a prvá svetová vojna* (1/2020). Zatiaľ čo v uvedených monografiách a odbornej štúdii autori vyhľadávali padlých vojakov z konkrétnej obce či regiónu, Turik obrátil svoju pozornosť na vojenskú jednotku a jej straty na frontoch prvej svetovej.[5] Tento metodologický obrat dáva priestor skúmať jednak bojovú cestu akejkoľvek vojenskej jednotky, ale umožňuje obciam, ktoré patrili do doplňovacieho obvodu IR 67, zostaviť si vlastný zoznam padlých rodákov, ktorí bojovali za záujmy rakúsko-uhorskej monarchie. Zjednodušene môžeme povedať, že Turikova koncepcia obsiahla oveľa väčší geografický priestor, ako len chotár konkrétnej obce, a pokojne môžeme označiť prácu historika KVH Beskydy za východiskovú pri skúmaní etapy dejín obce či regiónu ohraničenú rokmi 1914 až 1918. Vzhľadom na to, že doposiaľ sa podarilo do podoby publikácie spracovať len jednu zo „slovenských“ jednotiek, je tento zdroj pre obecnú históriu zatiaľ len obmedzeným a neúplným východiskom, keďže vojaci z jednej obce boli povolávaní do viacerých vojenských jednotiek. Nehovoriac o tom, že i napriek množstvu archívnych prameňov niektoré údaje o padlom vojakovi úplne absentujú, respektíve sú nepresné. Avšak i napriek množstvu historických prameňov a precíznemu spracovaniu dát nie je možné dohľadať všetkých padlých vojakov. To priznáva aj samotný autor, pričom dodáva, že „*v tejto štatistike chýbajú najmä vojaci, ktorí síce počas bojov zahynuli, ale boli prehlásení iba za nezvestných, pretože nikto z ich spolubojovníkov nevedel o ich osude nič konkrétne*“. (s. 13) Pozornosť by sme teda mali venovať súdnym rozhodnutiam o vyhlásení za mŕtveho, ktoré bolo legislatívne vymedzené zákonom č. 252 z roku 1921. Vdovy a ostatní pozostalí v medzivojnovom období žiadali súdy o rozhodnutie, keďže dovtedy nemali nárok na finančnú podporu. Ďalším užitočným zdrojom môžu byť obecné kroniky, pomníky, pamätníky, obecné a cirkevné matriky, ktoré by mohli napomôcť spresneniu číselných strát IR 67.

Pristavme sa pri zdrojoch, z ktorých čerpal Turik pri zostavovaní zoznamu padlých príslušníkov „prešovského“ regimentu. Východiskom pre zostavovanie zoznamov sa stali matriky padlých (nem. Sterbregistern), ktoré sú uložené vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave. Tento primárny zdroj, vyhotovovaný poľným kňazom (kurátom) priamo na fronte, nám ponúka detailné informácie o padlom vojakovi. Tieto údaje by sme mohli rozdeliť na údaje biografické (meno, priezvisko, dátum, miesto narodenia s dnešnou

[5] Zatiaľ čo na západnom Slovensku nájdeme na obecných a mestských cintorínoch množstvo pamätníkov a pomníkov s fotografiami obetí padlých vo svetovej vojne, na východnom Slovensku takýto typ prameňa úplne absentuje.

lokalizáciou okresu a krajiny), vojenské (hodnosť, zaradenia k pluku a nižšej vojenskej jednotke) a rozširujúce (vierovyznanie, zamestnanie, rodinný stav). Osobitnú skupinu tvoria informácie o smrti a pochovaní padlého príslušníka vojenskej jednotky (dátum úmrtia, miesto úmrtia so súčasnou lokalizáciou obce, príčina smrti, dátum pochovania, miesto pochovania so súčasnou lokalizáciou okresu a krajiny, meno pochovávajúceho kňaza, mená prítomných svedkov). Druhým sekundárnym prameňom sú úmrtné lístky zdigitalizované Vojenským ústredným archívom v Prahe. Tento typ prameňa vznikal po roku 1918 odpisom z matrík padlých, pričom sa zaznamenávali len tie najdôležitejšie údaje (meno, priezvisko, dátum narodenia, zaradenie k vojenskej jednotke, miesto úmrtia, dátum úmrtia, dátum pochovania, miesto pochovania, zdroj). Autor to síce priamo v texte nespomína, ale núka sa nám konštatovať, že i vďaka komparácii údajov z matriky padlých a úmrtných lístkov sa podarilo korigovať nepresnosti či ozrejmiť chýbajúce dáta o konkrétnom vojakovi. Zatiaľ čo z matriky padlých sa Turikovi podarilo získať 2 887 záznamov o zomrelých vojakoch, zo zdigitalizovaného archívu pražského vojenského archívu „len“ 2 328.

Tretím zdrojom, ktorý autor v časti o metodike spomína, sú tzv. *Zoznamy strát* (nem. Verlustliste). Tento písomný prameň prinášal v pravidelných intervaloch vo veľmi stručnej a prehľadnej forme zoznamy o padlých, ranených či nezvestných vojakoch rakúsko-uhorskej armády. Žiaľ, tento zdroj je i najmenej spoľahlivý, keďže žiadna z bojujúcich strán nepredpokladala, že z niekoľkotýždňového vojenského konfliktu sa razom stane viacročná vojna, ktorá zmení geopolitické pomery v Európe. Turik však neuvádza ako pracuje s týmto tretím typom prameňa, ktorý pozorne sledovali i vtedajší čitatelia dennej tlače, keďže redakcie sa v skrátenej podobe (meno, priezvisko, obec, vojenská jednotka) rozhodli uverejňovať zoznamy strát, ranených a nezvestných na stránkach svojich periodík. Vzhľadom na osobnú skúsenosť so *Zoznamami strát* musíme konštatovať, že práca s týmto autentickým prameňom je i napriek pokročilej digitalizácie veľmi náročná a z praktického hľadiska výskumu konkrétnej jednotky nie je v silách jednotlivca spracovať údaje zo 704 publikovaných čísel.

Všetky tri typy písomných prameňov vykazujú istú mieru nepresností a chýb, čo priznáva i Turik. Na stranách 7 až 9 čitateľom približuje úskalia a nejasnosti, s ktorými sa stretol počas zostavovania zoznamu padlých vojakov. Azda najväčšie problémy spôsobovalo určenie konkrétnej lokality, kde vojak padol či bol pochovaný, keďže v mnohých prípadoch sú zápisy nepresné, skomolené alebo nie sú určené presne. Veľký problém spôsobovali aj názvy obcí, ktoré sa v Poľsku a Ukrajine do značnej miery opakujú a najmä pri odpisoch z matrík sa daný úradník netrápil so správnym odpisom a zapísal názov lokality tak, ako to v danej chvíli vedel prečítať. Okrem toho nám údaje o mieste smrti a pochovania pomáhajú pri rekonštrukcii bojovej cesty „prešovského“ práporu. Ale i tu nastal zásadný posun v interpretácií bojového nasadenia. Zatiaľ čo slovenská vojenská historiografia doteraz reflektovala len tie najvýznamnejšie bojové operácie vybraných jednotiek rakúsko-uhorskej armády (zväčša boje v Haliči v roku 1914), tak na základe štatistických dát vieme opísať bojovú cestu jednotky celkom presne naprieč jednotlivými úsekmi frontovej línie. Dokonca vieme povedať, že niektoré podriadené zložky IR 67 boli odlúčené od svojho „domovského“ práporu. Osobitným problémom sú duplicitné záznamy uvedené v matrike, ktoré vyvolávajú pochybnosti. V takomto prípade je nevyhnutné verifikovať získané údaje pomocou obecnej či cirkevnej matriky.

Radoslavovi Turikovi sa dôkladnou analýzou vyššie zmienených archívnych prameňov podarilo dohľadať 2 888 záznamov o padlých vojakoch „prešovského“ pluku (2 887 z matriky / 2 328 úmrtných lístkov).[6] Kvalita jednotlivých zápisov je síce rôzna, ale ich prepisom sa

[6] V úvodnom slove autor uvádza, že sa mu podarilo zhromaždiť 2 888 padlých vojakov „prešovského“ regimentu. Následne však spomína, že z matriky získal údaje o 2 887 vojakoch.

podarilo získať cenné informácie o celej jednotke. Takéto množstvo údajov sa autor rozhodol spracovať do prehľadných grafov a tabuliek. Konkrétne štatistické výstupy sa týkajú ročníka narodenia padlých, rodiska[7], vierovyznania, pracovného zaradenia (zamestnanie), dátumu smrti a miesta smrti. Grafy a tabuľky síce na prvý pohľad pôsobia prehľadne, ale z odborného hľadiska pôsobia nejednotne. Uveďme konkrétny príklad. Ak sa obec v súčasnosti nachádza na území Slovenska, tak jeho rodiskom i napriek existencii Rakúsko-Uhorska, respektíve Uhorska, je pravdepodobne pre zjednodušenie a prehľadnosť „Slovensko". Avšak ďalšia tabuľka zachytáva štatistické zistenia o dobových župách, z ktorých pochádzali padlí vojaci. Pre laika či záujemcu o dejiny konkrétnej obce by však bolo oveľa prínosnejšie, ak by sa autor rozhodol do podoby grafov alebo tabuliek spracovať údaje o mieste narodenia (súčasné názvy obcí, okresov a krajín), mieste úmrtia a miesta pochovania z pohľadu súčasných názvov lokalít. Predsa geografické ohraničenie historických žúp nekoreluje so súčasným administratívno-správnym členením krajín.

Druhá časť publikácie obsahuje zoznam padlých vojakov „prešovského" regimentu. Na 189 stranách nájdeme dovedna 2 888 záznamov. V predchádzajúcej časti recenzie sme sa už zmienili o tom, čo všetko nám pramene, s ktorými pracoval Turik, ponúkajú. Avšak pre potreby publikácie autor selektoval vyššie zmienené kategórie údajov. A tak okrem mena, priezviska, údaju o narodení (dátum, obec, okres, krajina) sa dozvedáme i hodnosť, príslušnosť k vojenskej jednotke (pluk, nižšia jednotka), údaje o smrti (dátum úmrtia, miesto, obec, príčina smrti), údaje o mieste pochovania (dátum pochovania, miesto, okres, krajina) a zdroj (strana v matrike). Záznamy o padlých vojakoch sú kvôli prehľadnosti radené abecedne. Pozitívne hodnotíme snahu autora uvádzať aktuálne platné názvy obcí a okresov, čo predstavovalo zaiste obrovské množstvo práce s informačnými zdrojmi rôznej povahy (dobové mapy, súčasné mapy, informačné portály o obciach, obecné webové stránky atď.). Pre bežného čitateľa so záujmom o vojenskú históriu má zoznam nízku hodnotu, ale pre akademickú obec, obecné samosprávy a jednotlivcov snažiacich sa dopátrať sa k osudu padlého predka z prvej svetovej vojny, je predložená publikácia neoceniteľným informačným zdrojom. Bádanie však nie je ukončené a i tieto údaje bude nevyhnutné v budúcnosti aktualizovať o poznatky získané z nových informačných zdrojov regionálnej povahy. I napriek tomu je tento počin autora obrovským prínosom do slovenskej vojenskej historiografie.

Uplynulo vyše sto rokov od skončenia prvého globálneho konfliktu v dejinách ľudstva. V tejto vojne, ktorej spúšťačom sa stal sarajevský atentát na následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d´Este (1863 – 1914) a jeho manželku Žofiu Chotkovú (1868 – 1914), bojovali i tisícky mužov z územia dnešného Slovenska. Na všetkých bojiskách „*horno-uhorské pluky dokázaly* (…) *totižto vytrvalosť, obetovanie sebe, i v nedostatku zachovanú čestnosť, svedčia, akým činiteľom môžu byť Slovaci.*"[8] Avšak na týchto Slovákov, ktorí poslúchli rozkaz rakúskeho cisára a uhorského kráľa a hrnuli sa pod zástavy monarchie, sa v priebehu niekoľkých desaťročí vplyvom politicko-spoločenských a ideologických zmien zabudlo. I keď väčšina z nich po roku 1918 stála na strane „porazených", tvorili jadro novo sa formujúcej československej spoločnosti. A práve z toho dôvodu si Turik zvolil síce náročné, ale bohato informačné prevedenie svojho výskumu, ktorý podotýkame, začal v priebehu roka 2015. Pre ďalších historikov venujúcich sa prvej svetovej vojne je publikácia cenným zdrojom osobných informácií o padlých vojakoch „prešovského" práporu a východiskom pri ďalšom skúmaní vojenskej jednotky. Pozitívne hodnotíme, že sa Turik podujal odkrývať zabudnutú identitu jednotlivcov, ktorých anonymizovala masa oblečená a bojujúca v rakúsko-uhorskej

[7] Ak sa obec v súčasnosti nachádza na území Slovenska, tak jeho rodiskom i napriek existencii Rakúsko-Uhorska, respektíve Uhorska, je pre zjednodušenie a prehľadnosť uvedené „Slovensko". Ďalšia tabuľka zachytáva dobovú župu, v ktorej sa padlý vojak narodil.

[8] Národnie noviny, 11. 12. 1915, s. 1, Za Slovákov.

rovnošate. Identifikácia a konkretizácia padlých vojakov IR 67 môže dodať nový pohľad na skúmanie vojenských dejín zameraných na obdobie prvej svetovej vojny. Taktiež musíme konštatovať zmenu v optike vnímania samotnej jednotky, ktorá razom nie je vnímané ako ucelené teleso, ale ako súbor zložený z individualít s osobitým pohľadom na svet, zmýšľaním, politickými preferenciami či citovým prežívaním vojenského konfliktu a najmä odlúčenia od rodiny, blízkych a priateľov. Prvá svetová vojna tak nemusí byť nutne interpretovaná skrz politické rozhodnutia či vojenské operácie, ale udalosti rokov 1914 až 1918 môžeme vnímať cez osobné príbehy a svedectvá padlých, ktorí si po viac ako 100 rokoch zaslúžia odtajniť svoju zabudnutú identitu.

Matúš Burda

BRZKOVSKÝ, Marek. – **BRZKOVSKÝ**, Norbert. *ČESKÁ STÍHACÍ ESA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY.* Brno : CPress, 2021, s. 144. ISBN 978-80-264-3489-4.

Kniha známych autorov publikujúcich dlhodobo z oblasti vojenského letectva uvádza medailóny piatich aviatikov českej národnosti označených za letecké esá s najmenej 5 zostrelmi nepriateľských aeroplánov. Predkladaná monografia je po úvode rozdelená na päť kapitol uvádzajúcich životopisy leteckých es a 2 kapitoly pojednávajúce o ďalších aviatikoch s týmto označením majúcich vzťah k územiu Českej republiky.

V prvej kapitole *Úvod: Česi na krídlach svetového konfliktu* autori spomínajú skutočnosť, že Česi tvorili 12 % c. a k. armády a prvá svetová vojna predstavovala ich najväčšie zapojenie sa do vojnového konfliktu v dejinách. Tento fakt potvrdzuje aj množstvo mobilizovaných vojakov i straty utrpené na bojiskách. Zo štatistických údajov autori spomínajú aj 5 – 8-percentné zastúpenie Čechov medzi dôstojníkmi a 1/3 podiel v radoch námorníkov slúžiacich na ponorkách. Z oblasti skúmanej problematiky, teda vojnovej aviatiky, pochádza informácia o dvoch leteckých stotinách vedených českými dôstojníkmi, a to hajtmanom Josefom Smetanom (FliK 1) a nadporučíkom Robertom Baarom (FliK 2). Neskôr sa českými veliteľmi leteckých stotín stali aj nadporučík Vilém Holeka a hajtman Vilém Dvořák. Za nepresné však možno považovať označovanie dôstojníckej hodnosti kapitána, ktorá v rakúsko-uhorskej brannej moci neexistovala a jej ekvivalentom bol rang hajtmana v pechote, resp. rytmajstra v jazdectve. Podľa autorov sa pojem letecké eso zrodil v roku 1915 vo Francúzsku a až 20 stíhacích es Rakúsko-Uhorska sa narodilo v historických českých krajinách (ďalších 10 es k nim viazalo domovské právo). Väčšina z nich sa hlásila k nemeckej národnosti, autori však pripomínajú, že na 5 es českej národnosti po vzniku Československa nová republika zanevrela ako na „Rakušákov" z dôvodu ich vojnovej príslušnosti k c. a k. Luftfahrtruppen.

V poradí ako prvé z leteckých es s 9 zostrelmi je prezentovaný hajtman Otto Jindra – najúspešnejší český letec prvej svetovej vojny. Za povšimnutie dozaista stojí, že sa stal najväčším esom Rakúsko-Uhorska na bojisku s Ruskou ríšou. Autori však nepresne uvádzajú, že išlo o východný front, keďže dobovým označením tohto miesta zápolenia podunajskej monarchie s cárskym Ruskom bol severovýchodný front. Úspechy Otta Jindru však zvýrazňuje omnoho menšia aktivita letectva protivníkov než na juhozápadnom fronte proti Talianskemu kráľovstvu. Budúci aviatik sa narodil 18. 3. 1886 v juhočeskom Chlumci – Pilařove a po absolvovaní gymnázia v Českých Budějoviciach študoval na kadetnej škole delostrelectva. Pôsobil v 8. a 21. delostreleckom pluku a v roku 1912 sa dočkal povýšenia na nadporučíka. Do Veľkej vojny sa zapojil ako pobočník veliteľa 1. horského delostreleckého pluku na haličskom bojisku, už v septembri 1914 však lietal v rámci FliK-u 1 na dvojmiestnom Albatrose B.I. V januári 1915 tejto leteckej stotine aj velil a v júni rovnakého roka prišlo i prvé vzdušné víťazstvo. O 3 mesiace neskôr bol Jindra povýšený na hajtmana a v závere roka získal odznak poľného pilota. Rok 1916 mu priniesol nielen zranenie v boji, ale aj titul leteckého esa po

5. víťazstve a navyše velenie odvážnej akcii FliK-u 1 v Chotyni, kde došlo k zhodeniu bômb na ruskú vojenskú prehliadku za účasti imperátora Mikuláša II. V tomto roku už hajtman Jindra „presedlal“ do lietadla Hansa-Brandenburg C.I, no následkom prímeria s Ruskom v decembri 1917 FliK 1 ukončil svoje pôsobenie na severovýchodnom fronte. Od apríla 1918 tak Otto Jindra velil na juhozápadnom fronte celej leteckej skupine G zloženej z 5 leteckých stotín. O mesiac neskôr však havaroval na lietadle Gotha G.IV a po pobyte v nemocnici privítal rozpad monarchie v pražskom sanatóriu. Po prihlásení sa do letectva ČSR získal najskôr v decembri 1918 post zástupcu veliteľa a v júli 1919 veliteľa Leteckého zboru, obdržal aj hodnosť majora. Po odchode do výslužby v roku 1921 podnikal a zomrel 2. 5. 1932.

Len o jeden zostrel menej získal hajtman Jindřich Kostrba narodený 22. 10. 1883 v Kutnej Hore v šľachtickej rodine Kostrbov zo Skalice. Ako absolvent pražského gymnázia a kadetnej školy bol zaradený najskôr k 57. a potom k 73. pešiemu pluku, od roku 1911 disponoval rangom nadporučíka. Ešte pred vypuknutím vojny absolvoval pozorovateľský kurz a od júla 1914 bojoval v rámci FliK-u 8 v Haliči. Lietal pritom na strojoch Knoller-Albatros B.I, DFW B.I a Aviatik B.I., a to ako pozorovateľ. V roku 1915 bol Kostrba povýšený na hajtmana a s celým FliK-om 8 bol presunutý na juhozápadné bojisko, získal tu aj odznak poľného pilota. Ďalšie misie vykonal na aeropláne Fokker B.I v rámci FliK-u 4. Práve na sočskom úseku frontu sa vo februári 1916 dočkal svojho prvého zostrelu, a to rovno talianskeho bombardéra Caproni Ca.1. Po menovaní za veliteľa FliK-u 23 v južnom Tirolsku lietal už na strojoch Lloyd C.III. a Hansa-Brandenburg C.I. Pre neustálu kritiku velenia však bol v novembri 1916 zbavený velenia a preložený k cvičnému FleK-u 2 a o rok neskôr dokonca k 73. pešiemu pluku na sočskom fronte. V závere vojny, keď už spolupracoval s odbojovou Maffiou, pôsobil v pražskej vojenskej polícii, ktorej po prevrate aj v rámci nového štátu velil. V závere roka 1918 stál na čele Leteckého zboru ČSR až do odvolania z funkcie v januári 1919. Pred zamýšľaným koncom leteckej kariéry v armáde zomrel pri havárii lietadiel 24. 9. 1926.

Sedem zostrelov počas konfliktu z rokov 1914 – 1918 zaznamenal šikovateľ Augustin Novák narodený 27. 8. 1890 v Butoviciach. Po vypuknutí svetovej vojny sa bojov zúčastňoval ako veliteľ dela v 7. delostreleckej brigáde na severovýchodnom bojisku. Po ukončení pilotného výcviku v júli 1916 lietal v rámci FliK-u 30, no po ťažkej havárii sa presunul na rumunský front v rámci FliK-u 13 a neskôr FliK-u 39. Práve na tomto bojisku získal v kokpite aeroplánu Hansa-Brandenburg C.I svoje prvé vzdušné víťazstvá. Na jeseň 1917 po utíchnutí bojov na východe sa Novák s celým FliK-om 39 presunul do Talianska, kde aj získal svoje posledné víťazstvo vo vzduchu, inak všetky dosiahol na stroji Hansa-Brandenburg C.I. Vo februári 1918 bol preložený do tyla k leteckým zálohám ako letecký inštruktor. Po páde monarchie zostal žiť vo Viedni s manželkou a pracoval ako zámočník v spoločnosti Siemens. V metropole bývalého mocnárstva aj 17. 11. 1970 zomrel.

S totožným priezviskom bojoval na oblohe prvej svetovej vojny štábny šikovateľ Josef Novák, ktorý uzrel svetlo sveta 8. 7. 1893 v Dobřichove. Absolvoval štúdium na strednej priemyslovej škole v Opatoviciach a vyučil sa za strojného zámočníka. Aj keď po vypuknutí svetového konfliktu narukoval k 36. pešiemu pluku, ešte koncom roku 1914 sa stal príslušníkom FliK-u 3. Po nastúpení do pilotného kurzu o rok neskôr v rámci FleK-u 8 sa napokon ako desiatnik stal v júni 1916 poľným pilotom zaradeným do FliK-u 29. Už o dva mesiace neskôr získal svoje prvé víťazstvo na lietadle Hansa-Brandenburg C.I, no ešte v tom istom roku sa nevyhol zostrelu svojho aeroplánu. Začiatkom roka 1917 sa presunul na rumunský front a následne pôsobil ako učiteľ lietania vo FleK-u 8. Od júna 1917 však už bojoval proti Talianom na juhozápadnom fronte v radoch FliK-u 41J na stíhačke Hansa-Brandenburg D.I „KD“. Ďalšie úspechy si Novák pripísal v kokpite stroja Albatros D.III a v novembri 1917 sa dočkal povýšenia na šikovateľa. V ďalších bojoch bol „dvojkou“ najúspešnejšieho rakúsko-uhorského stíhača Godwina Brumovského. V lete roku 1918 bol Josef Novák prevelený do zázemia

a pred koncom vojny obdržal ako eso s 5 zostrelmi hodnosť štábneho šikovateľa. Aj po rozpade monarchie sa zúčastňoval vzdušných bojov, a to v kokpite Aviatiku D.I v rámci 1. poľnej leteckej stotiny ČSR v konflikte s Maďarmi na Slovensku. V roku 1919 pôsobil po preškolení na stíhačku SPAD vo Francúzsku ako pilotný inštruktor leteckej školy v Prahe. Ani po odchode do zálohy o rok neskôr sa s aviatikou Novák nerozlúčil, pracoval pritom v podnikoch Ikarus a Aero, v zálohe bol povýšený na podporučíka. Na následky nedoliečeného zranenia z leteckej havárie zomrel 3. 1. 1934 v Prahe.

Posledným leteckým esom českej národnosti bol šikovateľ Franz Slanina, ktorý sa narodil v roku 1897 v štajerskom Strasse. Po ukončení leteckého výcviku v roku 1916 bojoval na juhozápadnom fronte s Talianskom od januára 1917 v rámci FliK-u 23. Ako poľný pilot lietal na aeropláne Hansa-Brandenburg C.I, s ktorým získal všetkých svojich 5 vzdušných víťazstiev. V máji roku 1917 obdržal rang čatára, v marci toho nasledujúceho sa po zásahu protilietadlovým delostrelectvom zrútil s lietadlom na zem takmer bez zranení. Následne bol prevelený k školskej rote leteckej delostreľby (AFLK) a získal hodnosť šikovateľa. Od mája 1918 pôsobil ako inštruktor na stíhačke Aviatik D.I (Berg) v rámci prieskumného FliK-u 73D. Pri cvičnom lete 11. 5. 1918 Franz Slanina na následky havárie svojho stroja zomrel.

Predposledná kapitola ... *a dve čestné zmienky na koniec* uvádza krátke osudy letcov spojených s územím Českej republiky. Dôstojnícky zástupca Julius Arigi sa narodil 3. 10. 1895 v Dečíne a po vypuknutí Veľkej vojny absolvoval pilotný výcvik v radoch FliK-u 6. V roku 1915 ušiel zo zajatia v Čiernej Hore a v auguste 1916 sa mu na stroji Hansa-Brandenburg C.I podarilo nad Albánskom získať status leteckého esa po premožení 5 súperov v priebehu jedného dňa. Následne lietal v Leteckej eskadre I, vo FliK-u 41J a napokon v kokpite stíhačky Albatros D.III v rámci FliK-u 55J v oblasti Benátska. V roku 1918 bojoval na albánskom nebi v stotine FliK 6 a v posledných mesiacoch vojny vo FliK-u 1J, za celú vojnu získal až 32 zostrelov. Medzi dvoma svetovými vojnami žil v ČSR i Rakúsku, podnikal v leteckej doprave a pracoval aj ako zalietavací pilot. Po anšluse Rakúska v roku 1938 bol povýšený na hajtmana a zaradili ho do pilotnej školy vo Viedni. Zomrel v Rakúsku 1. 8. 1981. Syn slovenskej matky a českého otca dôstojnícky zástupca František Wognar sa narodil 3. 1. 1890 v Trnave. Vyučil sa za strojného mechanika, ale v roku 1913 vstúpil do armády, kde po vzplanutí vojnového požiaru prestúpil k letectvu. V roku 1915 ukončil pilotný výcvik a ako čatár FliK-u 2 lietal na stroji Knoller-Albatros B.I nad juhozápadným frontom. V januári 1917 získal svoj prvý zostrel a v priebehu toho istého roka sa stal na aeropláne Hansa-Brandenburg C.I v hodnosti štábneho šikovateľa leteckým esom s 5 premoženými nepriateľmi vrátane 1 balóna. Od decembra 1917 bol Wognar testovacím pilotom s udelenou hodnosťou dôstojníckeho zástupcu. Rok po skončení vojny sa odsťahoval do Slovinska a zúčastnil sa bojov s Rakúskom. Zomrel v zajateckom tábore v Odese v roku 1943, podľa autorov knihy ide o jediné slovenské eso prvej svetovej vojny.

Záverečná kapitola *Esá vojnové a povojnové* poukazuje na stíhačov po roku 1918 ako Jan Ferák (7 údajných zostrelov v španielskej občianskej vojne), Karel Kuttelwascher (československé eso druhej svetovej vojny s 20 zostrelmi), Ján Režňák (najlepší slovenský stíhač druhovojnového konfliktu s 32 víťazstvami) alebo Jaroslav Novák (6 zostrelených špionážnych balónov z rokov 1955 – 1956) či Václav Havner, ktorý na prelome 70. a 80. rokov XX. storočia donútil k pristátiu 5 lietadiel narušujúcich vzdušný priestor ČSSR.

Pútavá monografia Mareka a Norberta Brzkovských poskytuje prvý komplexný, i keď neveľmi rozsiahly prehľad leteckých es českej národnosti z rokov 1914 – 1918. Popri doterajších publikáciách českej a slovenskej proveniencie Jiřího Rajlicha či Juraja Červenku predstavuje významný príspevok k štúdiu dejín prvej svetovej vojny v oblasti aviatiky, pričom je výsledkom dlhodobého výskumu oboch autorov.

Rudolf Manik

ANOTÁCIE, GLOSY

KOVÁČ, Dušan – **MICHELA,** Miroslav. *NA CESTE K POZNANIU. DUŠAN KOVÁČ O SLOVENSKOM DEJEPISECTVE S MIROSLAVOM MICHELOM.* 2. zväzok. Bratislava : HADART Publishing, s. r. o., 2020. ISBN 978-80-99941-28.2.

S menom Dušana Kováča sa stretol azda každý záujemca z radov profesionálnych historikov či amatérskych bádateľov o slovenské či európske dejiny. Renomovaný historik a dlhoročný pracovník Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, ktorý v 90. rokoch 20. storočia i sám viedol, je autorom viacerých odborných publikácií, vedeckých i populárno-náučných príspevkov v časopisoch a zborníkoch vydaných doma i v zahraničí, či učebníc dejepisu pre základné a stredné školy. Dušan Kováč patrí medzi tých historikov, ktorí aktívne ovplyvňovali a formovali mnohé generácie historikov a podieľali sa na budovaní slovenskej historiografie, ktorá bola v druhej polovici 20. storočia pod vplyvom ideológie komunistickej strany. Vnášanie marxisticko-leninskej terminológie a mytologizácia dejín v súlade s princípmi totalitnej ideológie neumožňovali prezentovať skutočný obraz slovenských dejín.

Historik Miroslav Michel sa rozhodol slovenskému čitateľovi priniesť vo forme rozhovoru kľúčové momenty zo života a pracovného pôsobenia rodáka z hornozemplínskeho mesta Humenné Dušana Kováča, ktorého formovali a ovplyvňovali totalitné režimy pronacistického Slovenského štátu (1939 – 1945) a komunistického Československa (1948 – 1989). Nehovoriac o tom, že počas svojho štúdia či už na základnej, strednej či vysokej škole sa stretával s učiteľmi vyrastajúcimi a pôsobiacimi ešte v čase prvej Československej republiky, ktorá sa aktívne hlásila k myšlienke jednotného národa Čechov a Slovákov (čechoslovakizmus). Nehovoriac o tom, že s príchodom novej ideológie znamenajúcej i zmenu kurzu politického smerovania sa musela vyrovnať nielen celá spoločnosť, ale i akademická obec a s ňou i historiografia. Práve všetky tieto zmeny spolu so životným príbehom Dušana Kováča chronologicky zachytáva publikácia s názvom *Na ceste k poznaniu* (2020), ktorá je tematicky rozdelená do troch kapitol.

V tej prvej s názvom *Prebúdzanie záujmu* sa dozvedáme o počiatkoch života budúceho historika a riaditeľa Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Záujem o veci verejné a dejiny prejavil už počas svojho dospievania, keď sa na strednej škole aktivizoval a podieľal na tvorbe študentského časopisu či hraní divadelných hier. Svoje nezastupiteľné miesto mali aj početné diskusie, ktoré, ako to niekoľkokrát v rozhovore pripomína, sú pre historika veľmi dôležité, keďže ponúkajú množstvo kritických podnetov pre ďalšie bádanie. Čitateľovi sa v tejto časti ponúka možnosť nahliadnuť do obdobia 50. a 60. rokov. Zatiaľ čo v 50. rokoch silneli perzekúcie a komunistický režim naplno prejavoval svoju silu, 60. roky sa niesli v postupnom uvoľňovaní, čo viedlo až k intervencii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Práve v tomto období študoval Dušan Kováč na vysokej škole v Bratislave, kde ho formovali osobnosti vtedajšej československej historickej vedy, ako Varsik, Tkadlečková či Paulíny. Dušan Kováč odolal marxisticko-leninskej ideológii a razil si vlastnú cestu, ktorá mu nakoniec i zabezpečila úspešné ukončenie vysokoškolského štúdia v odbore dejepis – ruský jazyk. Hneď po škole nastúpil ako učiteľ na strednú školu v Partizánskom a neskôr v Bratislave, kde pôsobil do roku 1968. Práve v roku, ktorý traumatizoval československú spoločnosť, nastúpil Dušan Kováč na Ústav dejín európskych socialistických krajín SAV, kde zotrval až do nástupu na Historický ústav SAV v roku 1981. Nástupom na vedeckú dráhu sa Dušan Kováč zaradil medzi historikov novej generácie, ktorá si zaumienila skúmať a analyzovať slovenskú minulosť a postupne ju zbavovať marxisticko-leninského balastu. Okrem toho sa

vďaka pútavému rozprávaniu dozvedáme ako fungovala historická veda i samotná inštitúcia v období neslobody a aké vzťahy panovali medzi zástancami a podporovateľmi komunistickej ideológie a tými, ktorí ju viac či menej odmietali. Prevažná časť druhej kapitoly s názvom *Profesionálny historik* prináša pohľad práve na pokusy o nadviazanie medzinárodných vzťahov, čo bolo v druhej polovici 20. storočia náročné. Dušan Kováč sa nevyhýba ani obdobiu Nežnej revolúcie v novembri 1989 či následnému nástupu Vladimíra Mečiara. To je už však obdobie formovania slovenskej historiografie, ktorá bola tentokrát pod vplyvom inej, nacionálne ladenej, ideológie, snažiacej sa využiť históriu na propagáciu svojich vlastných politických aktivít. Tretia časť publikácie *O písaní slovenských dejín* je venovaná kontroverzným témam (predmet dejín Slovenska, ľudáci a autonomizmus, Masaryk a Štefánik, čechoslovakizmus, 28. október 1918) a smerovaniu slovenskej historiografie v podmienkach Slovenskej republiky. Aby obsah knihy nepôsobil príliš formálne, tak nájdeme v nej časti venované športu, kultúre či umeniu. Pre mnohých bude zaiste zaujímavé, že Dušan Kováč bol kedysi vášnivým futbalistom či návštevníkom kina.

Publikáciu *Na ceste k poznaniu* (2020) by si mal prečítať každý začínajúci či skúsený historik bez rozdielu jeho zamerania (vojenské dejiny, hospodárske dejiny, sociálne dejiny atď.), pretože v nej jednak nájde veľa podnetných a cenných rád od významného predstaviteľa slovenskej historickej obce a nestora modernej slovenskej historiografie, ale taktiež si môže uvedomiť, že i napriek početným zmenám politických ideológií v strednej Európe, ktoré predurčovali smerovanie historiografie do roviny politickej vedy, majúcej za cieľ propagovať ideológii vhodné historické udalosti či osobnosti, si historik môže zachovať osobnú integritu a lojalitu v postoji k princípom skutočného historického bádania založeného na kritickosti a interpretácii pramenného materiálu.

Matúš Burda

KONEČNÝ, Martin. *BESKYDSKÝ ZBOR NA SLOVENSKU. Nemecké divízie v údolí Laborca.* Košice : Martin Konečný, 2021, 88 s., fotografie v texte, bibliografia. ISBN 978-80-570-3189-5.

Zaujímavá publikácia približuje z vlastnej iniciatívy autora pomerne málo známe fakty z obdobia bojov počas počiatočnej fázy prvej svetovej vojny v Karpatoch – o účasti nemeckého Beskydského zboru v bojoch na tomto úseku východného frontu. Na opakované žiadosti náčelníka rakúsko-uhorského generálneho štábu Conrada von Hötzendorfa napokon náčelník nemeckého generálneho štábu von Falkenhayn súhlasil s vyslaním nemeckých divízií, aby zabránil ruským jednotkám prelomiť front v Karpatoch. Po dohode Nemecka s Rakúsko-Uhorskom z 27. marca 1915 vznikol Beskydský zbor pod velením nemeckého generála Georga non der Marwitza. Beskydský zbor (Beskidenkorps) bol zostavený zo 4. pešej divízie, 25. rezervnej divízie a 35 rezervnej divízie. Tieto divízie tvorili nemeckí vojaci z Württemberska, Hessenska, Pruska a Saska. Od 27. marca 1915 sa začal presun Beskydského zboru z centrálneho Poľska na najohrozenejšie úseky karpatského bojiska, kde mali posilniť zdecimované časti rakúsko-uhorského X. armádneho zboru generála Svetozara Boroevića. Z hľadiska pohľadu Ústredných mocností tam úspešne účinkoval do mája 1915, keď územie Slovenska opustil.

Zbor bojoval v apríli 1915 v zložitých meteorologických podmienkach (na kopcoch bol ešte sneh a v noci klesala teplota pod bod mrazu v oblasti obcí Zbojné, Zbudská Belá, Valentovce a Výrava odkiaľ vytlačili ruské jednotky a vzali do zajatia množstvo Rusov. Veľmi sťažené bolo hlavne dopravovanie menáže na zľadovatené, snehom a ľadom pokryté strmé kopce v tomto hornatom teréne východných Karpát. Zaujímavosťou je, že v oblasti bojov v údolí Laborca obe strany využívali aj novú zbraň – letectvo.

Autor okrem účinkovania tohto zboru na Slovensku venoval pozornosť aj údajom o rakúsko-uhorskej a nemeckej armáde,

jednotlivým útvarom, výzbroji a uniformám, takže čitateľ sa môže v tejto publikácii oboznámiť aj so stručným prehľadom o týchto ozbrojených silách, ďalej s priebehom zimných bojov v Karpatoch na prelome rokov 1914/1915 a bojmi okolo pevnosti Przemyśl.

Ferdinand Vrábel

VÁCHA, Slavomír. *JAK SE ČASY MĚNÍ. VZPOMÍNKY NA PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKU.* Brno : Barrister & Principal, 2019, 134 s. ISBN 978-80-7364-093-4.

„*Byly to nejhorší a kritické chvíle mého života. Vyzáblý organismus a vypjaté nervy prostě vysadily a snad jsem mnohdy začal i třeštit. Stával se ze mě ateista, rouhač. Život neměl smyslu a svět byl blázinec. Ano, i myšlenky na sebevraždu se objevovaly.*“ (s. 62) Tieto slová, ktoré si do svojho notesu v prvej polovici roka 1917 zapísal vojak rakúsko-uhorskej armády a rodák z Brna Slavomír Martin Vácha (1898 – 1968), zreteľne dokumentujú rozpoloženie mladého muža priamo vtiahnutého do víru prvej svetovej vojny. I napriek tomu, že Vácha nemal ešte ani 18 rokov a bol na vrchole svojich fyzických a psychických síl, nedokázal efektívne vzdorovať ukrutnosti vojny. Niekoľkohodinové presuny v náročnom horskom teréne, neustále ohrozenie života, strata blízkych spolubojovníkov, nedostatok adekvátnej stravy a vyhovujúcej pitnej vody, neutíchajúce zdravotné problémy, chýbajúce oblečenie a obuv, šikana zo strany dôstojníckeho zboru či všadeprítomná korupcia negatívne zasiahla osobnosť každého vojaka bez rozdielu jeho veku, národnosti, konfesie, sociálneho pôvodu či profesijného zaradenia. Prvá svetová vojna podlomila morálne hodnoty a taktiež zmenila etické hodnoty a dovtedy zaužívané vzorce správania jednotlivca, keďže vojak vzdialený stovky či tisícky kilometrov od svojho rodiska, sa v náročných frontových podmienkach anonymizoval v uniformovanej mase. Väčšina mužov dovtedy neprekročila hranice administratívno-správneho obvodu (slúžnovský obvod, župa, okres) a razom boli kdesi na haličských rovinách alebo sa pretĺkali horskými priesmykmi v Dolomitoch.

Štúdium osobných svedectiev vojakov rakúsko-uhorskej armády, ktorí sa po roku 1918 vzhľadom na politické zmeny dostali na periférium záujmu spoločnosti, je cenným zdrojom poznania nielen tém týkajúcich sa vojenských operácií a bitiek, ale i pohľadom do vnútorného sveta jednotlivca vnímajúceho a pozorujúceho dianie a správanie sa spolubojovníkov v život ohrozujúcich situáciách priamo na bojisku či v zázemí. Na českom knižnom trhu sa v posledných rokoch aj vďaka zvýšenému záujmu laickej verejnosti, amatérskych, regionálnych i profesionálnych historikov objavuje niekoľko desiatok odborných, populárnonáučných publikácií a spomienok. Jedným z priamych svedectiev prvej svetovej vojny je aj príbeh Slavomíra Váchu, ktorého povolávací rozkaz v roku 1916 vytrhol zo školského prostredia. Prostredníctvom zápiskov príslušníka cisársko-kráľovskej vlastibrany č. 25 (LIR 25) sa čitateľ presunie do rokov 1916 až 1918 a na bojiská v Haliči, Tirolsku a na talianske rieky Soča a Piava. Spomienky „landšturmáka“ Váchu však nie sú len akýmsi výpočtom bitiek s konkrétnymi dátumami, ale práve naopak. Autor spomienok vďaka nespornému rozprávačskému talentu prináša konkrétne príbehy či udalosti, ktoré sa priamo na fronte či v zázemí chronologicky udiali. Vácha síce detailne opisuje bojovú činnosť na Monte Verna, Asiago či Monte Katz, ale väčšina jeho zápiskov je venovaná každodennému životu vojaka na fronte a zázemí. Dozvedáme sa ako a kde vojaci prespávali, čo jedli a pili či aké vzťahy mali medzi sebou rádoví vojaci a dôstojnícky zbor navzájom. Vo svojich pamätiach na Veľkú vojnu sa nevyhol problematike alkoholizmu či nízkej úrovni hygieny, ktorá sa pretavila do masového rozšírenia vší a rôznych viac či menej závažných infekčných chorôb. Ako sme už vyššie uviedli, vojna a s ňou späté krízové situácie podnecujú človeka konať inštink-

tívne či amorálne z dôvodu saturácie potrieb, uvoľnenia stresu, zahnania smútku po padlom priateľovi či túžbe vidieť rodinných príslušníkov, ktorých listy sa na front dostávali len veľmi sporadicky a nepravidelne. Mnohí vojaci prešli takouto transformáciou osobnosti bez toho, aby si to uvedomovali. I samotný Vácha sa na niektorých miestach vo svojich pamätiach priznáva, že stratil kresťanskú vieru a nádej, že sa ešte niekedy živý vráti k svojim rodičom a súrodencom. Smútok vojaci zaháňali popíjaním alkoholu či zhýralým životom v zázemí. Vácha i napriek občasným malým zlyhaniam vytrval a odolal pokušeniam, čo mu zaiste pomohlo stúpať na pomyselnom rebríčku vojenských hodností. Dotiahol to až na poručíka.

Pri čítaní príbehov z Veľkej vojny môže mať čitateľ dojem, že Vácha bol čestným a spravodlivým vojakom. Nebojí sa napríklad zastať sa vlastnej jednotky, ktorá nedostala predpísaný prídel alkoholu. Spravodlivé zaobchádzanie žiada aj pri porušení predpisov nadriadeným vojakom či v prípade, ak sa dôstojník nevhodne správal voči rádovým vojakom. Avšak i Vácha využíval a zneužíval systém, ktorý bol i vďaka vojne s postupom času čoraz viac neprehľadný a benevolentnejší. Spomeňme len to, ako sa rozhodol klamať úrady a na povolenie k jednodňovej návštevy Viedne dopisoval „Brünn“ (Brno), len preto, aby sa dostal aspoň na krátky čas domov k svojim blízkym. Podobných situácií, keď Vácha stojí na opačnej strane, ktorú tak kritizoval, je viacero. Pri čítaní jeho spomienok si to pozorný čitateľ zaiste všimne. Je prirodzené, že Vácha, ktorý spísal svoje spomienky na žiadosť brata Jiřího, vystupuje vo svojom príbehu ako pozitívny „hrdina“. Obdobne sa nevyhol ani nálepkovaniu a generalizovaniu, keď bosenských vojakov označil za vytrvalých a málovravných bojovníkov, zatiaľ čo najvyšších dôstojníkov kritizoval za ich správanie. Podľa Váchu najvyšší dôstojníci sa v čase pasivity na bojisku radi predvádzali a jednotku často hanili a preháňali na nástupe, ale akonáhle vypukol boj, zo strachu sa urýchlene vzdialili od frontovej línie.

Spomienky sú teda cenným i keď subjektívnym historickým prameňom, ktorý nám zachytáva určitý časový úsek a vybrané a v pamäti uchovávané udalosti. Denník Slavomíra Váchu, doplnený o množstvo vlastných kresieb i náčrtov, je „*živým*“ svedectvom emocionálneho prežívania mladého vojaka rakúsko-uhorskej armády, ktorý bojoval ďaleko od svojej rodiny, za záujmy rakúskeho cisára a uhorského kráľa. Vojenského historika pri čítaní zaujme najmä interpretácia bojovej aktivity rakúsko-uhorských jednotiek v Haliči, Tirolsku či Taliansku. Prípadne sa podujme komplexne analyzovať život vojaka na fronte a v zázemí. Avšak nemenej dôležité je skúmať prežívanie a správanie sa jednotlivca v rámci masy a dopady armády na osobnosť jednotlivca. Práve spomienky Váchu sú sondou do „vojenského života“ jedného z mnohých, ktorých vojna trvale duševne a v mnohých prípadoch i fyzicky poznačila.

Matúš Burda

HORČIČKA, Martin. *GOTTWALDOV DEMOKRAT.* ZABUDNUTÝ PRÍBEH JÁNA ŠEVČÍKA. Bratislava : SLOVART, 2021, 311 s. ISBN 978-80-556-4571-1.

V 20. storočí ovplyvňovalo územie strednej Európy veľa priamych či nepriamych determinantov, ktoré poznačili vývoj spoločnosti vo všetkých sférach jej pôsobenia – politiku nevynímajúc. Veď práve prvá svetová vojna uvrhla dlhotrvajúce ríše do zabudnutia a na mape Európy koncom roka 1918 vznikli nové, tzv. nástupnícke, štáty, medzi ktorými bolo i Československo. Idylické obdobie budovania nového štátneho útvaru v strede Európy na princípoch demokracie a humanizmu narúšali početné krízy (napr. ekonomická kríza) a v 30. rokoch i nárast extrémistických strán nielen na domácej politickej scéne, ale najmä v Taliansku či Nemecku, kde silnel hlas Adolfa Hitlera, ktorý svoje mocensko-politické ambície mohol naplniť len vďaka oslabeniu svojich protivníkov (anšlus Rakúska, rozbitie Československa,

vznik Slovenského štátu atď.) rozpútaním ďalšej svetovej vojny. A tak európske štáty, resp. celého sveta, opätovne vyslali milióny svojich občanov oblečených v uniformách hájiť vlastné štátne záujmy. Po roku 1945 sa v strednej Európe rozpútal boj opätovne. Tentokrát však nešlo o vojnu v priamom slova zmysle, ale o ideologický zápas medzi demokratickými princípmi a totalitou.

Svedkom týchto búrlivých udalostí prvej polovice 20. storočia, ktoré výrazne poznačili aj naše národné dejiny, bol i pre mnohých neznámy, Ján Ševčík. Rodák z obce Brezolupy (dnes okres Bánovce nad Bebravou) sa narodil 13. februára 1896 do chudobnej rodiny manželov Štefana a Anny (rod. Kozinkovej) Ševčíkovcov. Spočiatku nič nenasvedčovalo tomu, že Ján Ševčík bude patriť medzi slovenské politické osobnosti, ktoré sa podieľali na formovaní Slovenska, respektíve Československa. Tak ako každé dieťa, aj Ján Ševčík absolvoval postupne ľudovú školu, meštiansku školu i piaristické gymnázium v Nitre. Vzhľadom na to, že bol prvorodeným synom, mali sa jeho kroky uberať do kňazského seminára. To však prekazilo vyhlásenie prvej svetovej vojny a odvod k honvédskemu pešiemu pluku č. 14 (HIR), ktorý bol dislokovaný v Nitre. Po výcviku bol v novembri 1915 vyslaný na front do Bukoviny k mestu Černovice, kde jeho jednotka zvádzala ťažké boje s ruskou armádou. Jeho vojenská anabáza v rakúsko-uhorskej uniforme sa však skončila 8. decembra 1916, keď údajne prebehol na ruskú stranu. A tu sa začína nová etapa jeho života, ktorá ovplyvnila jeho zmýšľanie a politické smerovanie počas kariéry profesionálneho politika. Po vystrábení sa z malárie v tábore sa napokon pridal k československým legionárom. Podľa jeho slov sa aktívne zapojil do občianskej vojny, ktorá v Rusku vypukla po zvrhnutí cárizmu. I napriek tomu, že Ševčík musel byť účastníkom vraždenia, násilností, rabovania a chaosu, ktorý v Rusku panoval, počas celého života upieral svoj zrak na východ od Československa, a ruskú krajinu vnímal ako inšpiráciu.

Do svojej „novej“ domoviny sa vrátil až v roku 1920. Ján Ševčík mal spočiatku obrovské problémy nájsť si adekvátne zamestnanie. Nepomohlo ani to, že ako legionár mal isté výhody oproti ostatným. I preto sa rozhodol dokončiť si školu a v roku 1925 úspešne promoval na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Ani diplom z univerzity mu však nepomohol pri hľadaní práce. Pomocnú ruku mu podal až kňaz a poslanec Jozef Tiso, ktorý ho údajne zoznámil aj s predsedom slovenských ľudákov Andrejom Hlinkom. Ševčík ich zaujal natoľko, že mu ponúkli miesto tajomníka poslaneckého klubu. Do strany však nikdy nevstúpil i keď bol kresťansky založený, ale ako sa neskôr ukázalo, s autonómiou príliš nesúhlasil. V tomto kroku môžeme sledovať jeho prezieravosť, respektíve, že všetko robil preto, aby získal lepšie postavenie a moc. Toto tvrdenie môžeme podložiť tým, že neváhal informovať predstaviteľov Hradu (Beneš, Masaryk) o aktuálnom dianí v strane. Na postavení v strane mu nepomohol ani spor s Vojtechom Tukom, ktorý v závere 20. rokov čelil obrovskému škandálu. A tak svoju pozíciu musel opustiť a zamieril k politickému konkurentovi ľudovej strany – *Republikánskej strane poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu*. V novej politickej strane sa angažoval v odborových organizáciách. Ako sociálne cítiaci človek hlásiaci sa k socializmu mu aj táto pozícia vyhovovala. Avšak nepriaznivá situácia v závere 30. rokov, ktorá vyústila do vyhlásenia autonómie (6. október 1938) a následne i vytvorenia samostatného Slovenského štátu (14. marec 1939) zahatili akékoľvek ďalšie politické ciele. Vzhľadom na to, že ako legionár sa spolupodieľal na vytvorení spoločného štátu Čechov a Slovákov, vznik Slovenského štátu nevnímal príliš pozitívne. Odpor voči ľudáckemu režimu sa u Ševčíka prehlboval najmä vďaka neustálemu prenasledovaniu a vyšetrovaniu jeho ilegálnej činnosti. Ševčík sa počas trvania druhej svetovej vojny vypracoval na významného ilegálneho pracovníka. Po vypuknutí Slovenského národného povstania neváhal a okamžite sa pridal k povstaniu priamo v Banskej Bystrici, kde sa stretával s predstaviteľmi domáceho odboja. Už v tomto období patril medzi

významné osobnosti domácej politickej scény. Veď sa stal i jedným zo 41 poslancov a dokonca mu pridelili i Povereníctvo SNR pre pošty a telegrafy. Vzhľadom na postup nemeckých vojsk smerom na Banskú Bystricu sa rozhodol v závere októbra 1944 so zbraňou v ruke vydať do slovenských lesov na strednom Slovensku (veliteľ partizánskej skupiny Ivana Štepanoviča), čo mu po roku 1945 pomohlo vyrovnať sa s jeho „ľudáckou" minulosťou.

Po druhej svetovej vojne stál teda opäť na strane „víťazov" a podobne ako v roku 1918 aj v tom období očakával isté zadosťučinenie. Vzhľadom na reformu politických strán po roku 1945 sa Ševčík rozhodol pridať k *Demokratickej strane* a nie ku komunistom. Ak by sme mali zhodnotiť jeho politický život, potom si môžeme všimnúť jeho nekonzistentnosť a neustále „zbrojenie" proti vlastným. Ako člen *Demokratickej strany* sa stal poslancom Dočasného výboru i povereníkom pre zdravotníctvo. Avšak jeho ambície boli oveľa väčšie, a tak môžeme hľadať paralelu s medzivojnovým pôsobením tajomníka ľudáckej strany. I v Demokratickej strane neustále vytváral napätie a spôsoboval svojim spolustraníkom veľa problémov. Demokrati ho obviňovali z toho, že sympatizuje s komunistami a dokonca, že v rámci strany vytvára „prokomunistický prúd". Netajil sa tým, že k politike komunistov má veľmi blízko. I preto počas februárových dní roka 1948 zohral dôležitú úlohu, za čo sa mu komunistickí predstavitelia odvďačili pozíciou podpredsedu parlamentu. Taktiež ho dosadili i do funkcie predsedu *Strany slovenskej obrody*, ktorá navonok pôsobila ako autonómna strana, ale v skutočnosti ju v područí držali predstavitelia KSČ. Spočiatku bol lojálny voči komunistickej línii, ale čoskoro sa ukázalo, že Ševčík chcel realizovať aj svoj vlastný program, a to v duchu kresťanskom a sociálnom, čo v podmienkach socializmu a myšlienkach Marxa a Engelsa nebolo možné. Okrem toho, Ševčík bol príliš konfliktná osoba neustále sa chváliaca početnými kontaktmi na ZSSR. Problémy spôsobovala aj jeho závislosť od alkoholu a večná nespokojnosť. Vďaka svojej povahe sa dostal do sporu i s Viliamom Širokým, ktorý sa po odstránení Vladimíra Clementisa stal ministrom zahraničných vecí. Ševčík vycítil, že je to jedna z možností na kariérny postup, a to dokonca na post ministra. Ich spor pramenil zo vzájomnej antipatie. Zatiaľ čo Ševčík bojoval v *Povstaní*, Široký sedel vo väzení. Ďalej si vezmime do úvahy kresťanské zmýšľanie Ševčíka, ktoré bolo v rozpore so zásadami strany. Ševčík bol spolu s ďalšími (Karel Rotter, Eugen Korunka) členom sprisahaneckej skupiny, ktorá sa mala pokúsiť skompromitovať Širokého. Došlo však k odhaleniu tejto skupiny a začal sa jeden z ďalších procesov, ktorý mal potrestať či pohltiť „vlastných" ľudí. Ševčíka koncom mája 1952 odvolali z čela strany, zatkli, vypočúvali a následne odsúdili (1954) za sabotáž, velezradu, ohrozovanie štátneho tajomstva a rozkrádania národného majetku. 18-ročný trest sa mu po amnestii prezidenta z roku 1960 skrátil. Po prepustení bolo už pre Ševčíka veľmi ťažké zaradiť sa do bežného života. Nemohol si nájsť ani prácu a zdravie podlomilo dlhé vypočúvanie a väzenie. Na záver svojho života sa však dočkal rehabilitácie a na smrteľnej posteli na Onkologickom ústave na Kramároch ho dokonca navštívili i Alexander Dubček a Viliam Šalgovič. Jeho životná púť sa skončila v roku 1965 bez toho, aby dosiahol vytúžený vysoký štátny post. Ševčíkovi „zachutila moc" natoľko, že neváhal lavírovať medzi navzájom znepriatelenými politickými tábormi, aby si zaistil lepšie miesto, vyššiu pozíciu či úspech v kariére.

Matúš Burda

PEKNÍK, Miroslav a kol. *CESTA SLOVENSKA K VZNIKU SAMOSTATNÉHO ŠTÁTU V ROKU 1993.* Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2021, 668 s.

Predmetná publikácia je dielom kolektívu 20 vedeckých pracovníkov pod vedením PhDr. Miroslava Pekníka, CSc. z Ústavu politických vied SAV.

Štruktúra, respektíve systematika publikovanej vedeckej práce sa skladá z úvodu a dvadsiatich častí či kapitol a záveru, resp. zhrnutia (summary). Publikácia okrem autorského textu obsahuje použitú literatúru a pramene, ako aj menný register. Jej celkový rozsah je 668 strán.

Úvod k publikácii napísal Miroslav Pekník. Autor v úvode načrtol, že Ústav politických vied SAV v Bratislave riešil ešte pred napísaním a publikovaním anotovanej publikácie grantový projekt, na ktorom participovali 22 riešitelia – autori. Ich výsledky boli publikované knižne, a to v dvoch častiach pod názvom: *Republika Česko-Slovenská od monarchie k vlastnému štátu. Ilúzie versus realita.* I. časť a II. časť. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2021. Rozsah I. časti je 759 s. a II. časti je 622 strán.

Štruktúra publikácie je nasledovná: za Obsahom a Úvodom nasledujú témy: *Náš príbeh k samostatnosti* (Ivan Laluha), s. 12, *Slovenská politika po roku 1989* (Miroslav Pekník), s. 19, *Cesta k samostatnosti (1989 - 1992)*, (Jozef Beňa), s. 117, *Ideovo-historické a politické východiská preambuly Ústavy Slovenskej republiky* (Marcela Gbúrová), s. 148*, Formovanie straníckeho systému na Slovensku po novembri 1989* (Svetozár Krno), s. 170. *Česká a slovenská levice v zápasoch o státoprávní uspořádaní 1989 - 1993* (Pavel Hinčica), s. 194. *Zahraniční politika polistopadového Československa jako součast vyrovnání se s minulostí* (Zdenek Veselý), s. 209, *Formovanie slovenskej zahraničnej politiky a diplomacie* (Peter Juza), s. 235. *O bezpečnostných otázkach a vojensko politickej orientácii Slovenska v Česko-Slovensku po roku 1989 do jeho osamostatnenia* (František Škvrnda), s. 282. *Menšinová problematika a vzťahy s Maďarskom* (Jozef Schwarz), s. 312. *Vývoj ekonomiky po roku 1989* (Juraj Sipko), s. 337. *Vývoj komunálu od jeho znovuobnovenia* (Michal Kaliňák), s. 368, *Apologetika Slovenského národného povstania* (Stanislav Mičev), s. 389. *Židovská otázka a antisemitizmus po roku 1989* (Pavol Mešťan), s. 417. *Masmédiá a politika na Slovensku (1989 - 1993)*, s. 438. *Transformácia slovenskej ľavice v rokoch 1989 - 1993* (Ľuboš Blaha), s. 456. *Vývoj komunistického hnutia na Slovensku v rokoch 1989 - 1992* (Peter Dinuš), s. 486. *Tvorba štátnych symbolov v Slovenskej republike v rokoch 1990 - 1992* (Ladislav Vrtel), s. 519. *Víťazi, porazení a zamlčané premisy* (Jozef Lysý), s. 551. *Národo-tvorný proces ako rozhodujúci faktor rozpadu Československa v roku 1993* (Marcela Gúzová), s. 274. Po jednotlivých témach autorského textu nasledovala: Literatúra a pramene s. 606, ďalej Summary s. 629 (zhrnutie), Menný register s. 652 a Zoznam autorov s. 664.

Predmetná knižná publikácia má z hľadiska obsahu a formy, ako aj z hľadiska štruktúry, v podstate zborníkový charakter. Na takéto konštatovanie nás oprávňuje najmä veľký počet jej autorov a tiež rozsah obsahu výberu tematiky spracovanej jednotlivými autormi.

Nadväzujúc na uvedenú skutočnosť sa žiada poukázať na to, že spracované uvedené témy v publikácii predstavujú problematiku či matériu, ktorá sa viaže k vzniku samostatného štátu – Slovenskej republiky. Napriek veľkému počtu autorov je spracovaná a publikovaná predmetná problematika v publikácii na dobrej vedecko-teoretickej úrovni.

Publikácia v podstate zobrazuje historickú cestu Slovenska smerujúcu k vzniku samostatnej Slovenskej republiky (1. 1. 1993), ktorá sa uskutočnila demokratickou, parlamentnou a ústavnoprávnou cestou. V tejto súvislosti treba osobitne zdôrazniť významnú skutočnosť, že cesta Slovenska k vzniku samostatnej Slovenskej republiky sa mohla uskutočniť len vďaka Nežnej revolúcii v Českej a Slovenskej Federatívnej republike, ktorá sa začala 17. novembra 1989.

Majúc na zreteli obsah a formu spracovaných jednotlivých tém publikovaných v predmetnej knižnej publikácii nás oprávňuje okrem iného taktiež konštatovať, že publikácia obsahuje ucelený a logický celok zobrazujúci historickú cestu Slovenska k vzniku samostatnej Slovenskej republiky.

Knižnú publikáciu odporúčam do pozor-

nosti študujúcej mládeži, najmä na vysokých školách spoločensko-vedných odborov, ako aj učiteľom dejepisu a občianskej náuky a tiež politikom Slovenskej republiky. Hodnotenú publikáciu okrem uvedeného môže využiť i vysokoškolskí študenti pri písaní diplomových a rigoróznych prác. Publikácia môže dobre poslúžiť i doktorandom na vysokých školách pri písaní doktorandských záverečných prác.

Jaroslav Chovanec

KRONIKA

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA V KEŽMARKU *IMRICH THÖKÖLY A JEHO POVSTANIE*

Dňa 28. marca 2022 sa v Kežmarku konala medzinárodná konferencia pod názvom *Imrich Thököly a jeho povstanie.*

Vedeckému podujatiu predsedal prof. Dr. h. c. PhDr. Peter Kónya, PhD., rektor Prešovskej univerzity. Na konferencii vystúpilo s referátmi 14 historikov zo Slovenska a Maďarska. Rokovacími jazykmi boli slovenčina a maďarčina so synchrónnym tlmočením. Vystúpenia referentov a neformálna diskusia prispeli k prehĺbeniu poznatkov nielen o hlavnom protagonistovi, ale aj o udalostiach, okolnostiach a historickom kontexte protihabsburského stavovského povstania v rokoch 1678 – 1685.

Vojenský historický ústav reprezentoval doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD., ktorý predniesol referát *Druhy vojsk, stratégia a taktika v období stavovských povstaní a protiosmanských vojen.*

Vedecká konferencia bola súčasťou slávnostného programu, v rámci ktorého odhalili jazdeckú sochu kežmarského rodáka Imricha Thökölyho pred Kežmarským hradom, a to pod záštitou a za účasti poslanca Národnej rady SR a primátora Kežmarku PhDr. Jána Ferenčáka, štátneho tajomníka Ministerstva zahraničných vecí Maďarska Leventeho Magyara a generálnej konzulky Maďarska v Košiciach Dr. Ágoty Hetey.

Text: VHÚ
Foto: VHÚ

PÚŤ ČESKOSLOVENSKEJ OBCE LEGIONÁRSKEJ DO OSTRAVY A OKOLIA

Pri príležitosti 72. výročia oslobodenia Ostravy usporiadala Československá obec legionárska púť do Ostravy a okolia, aby si uctila padlých vojakov Červenej armády a Československého armádneho zboru. Na viacerých miestach prebehli pietne akty s položením vencov a pripomenutím udalostí zo záveru druhej svetovej vojny.

Ostravská (resp. ostravsko-opavská operácia) bola ofenzíva Červenej armády a 1. čs. armádneho zboru prebiehajúca od 10. marca do 5. mája 1945 smerom na československé Sliezsko a severnú Moravu. Pri operácii sa brali ohľady na dôležité výrobné kapacity, ktoré sa mali po vojne významne podieľať na obnove Československa.

Pietne akty okrem samotnej Ostravy prebehli v Sudiciach, Bolaticiach, Štítine, Dolnej Lhote, Čavisove a Háji v Sliezsku. V Štítine sme sa poklonili pamiatke partizána Jána Kibinca, ktorého nemeckí fašisti zajali a umučili pribitím za živa na dvere stodoly. V Štítine sa nachádza aj rodný dom a pomník generála Heliodora Píku, ruského legionára a neskôr diplomata a vynikajúceho predstaviteľa čs. vojenstva, ktorý sa nakoniec po februári 1948 stal obeťou totalitného režimu.

Ferdinand Vrábel

Foto: autor

Foto: autor

Foto: autor

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Matúš BURDA, Základná škola Teodora Jozefa Moussona, ul. T. J. Moussona 4, 071 01 Michalovce, Slovenská republika, email: matus.burda@gmail.com

Mgr. Peter CHORVÁT, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: peter.chorvat@vhu.sk

PhDr. Juraj ČERVENKA, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika, email: cervenkajuraj2000@yahoo.com

Mgr. Martin KONEČNÝ, PhD., Letná 20, 04 001 Košice, Slovenská republika, email: konecnybdke@gmail.com

PaedDr. ThLic. Anton LIŠKA, PhD., Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, Cesta na Červený most, 814 06 Bratislava; org. útvar: Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov, Slovenská republika, email: anton.liska@pamiatky.gov.sk

PhDr. Igor BAKA, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: igorbaka@centrum.sk

Mgr. Alex MASKALÍK, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: alex.maskalik@vhu.sk

Mgr. Gabriel BLAŠKO, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, org. Múzejné oddelenie Svidník Vojenského historického múzea Piešťany, Bardejovská 14, 089 01 Svidník, Slovenská republika, email: gabriel.blasko@vhu.sk

Mgr. Matej MEDVECKÝ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika, email: matej.medvecky@vhu.sk

POKYNY PRE AUTOROV

Formálne náležitosti príspevkov

Príspevky do Vojenskej histórie posielajte zásadne v textových editoroch Word. ***Poznámky vrátane bibliografických odkazov je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie ich písať mechanicky vzadu za textom štúdie. Súhrnný zoznam použitej literatúry treba uvádzať v abecednom poradí na konci príspevku, pričom záznam zakončiť ISBN, príp. ISSN****. K štúdii je potrebné pripojiť abstrakt (v slovenčine do 10 riadkov), 5 kľúčových slov v slovenskom aj anglickom jazyku; resumé v slovenčine v rozsahu cca jednej strany, zaslať osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu v tvare IBAN, telefonický a emailový kontakt, adresu zamestnávateľa. Zaslaním príspevkov a osobných údajov dávajú autori redakcii a určeným pracovníkom plný súhlas na ich spracovanie, pričom tí plne rešpektujú pravidlá GDPR na ochranu osobných údajov.*

Text sa nepokúšať zalamovať ani špeciálne upravovať, odstavce bez tabulátora! Písmo Times New Roman, veľkosť 12, normal, bez zvýrazňovania. Riadkovanie 1,5. ***V prípade priamych citácií písať kurzívou, ale iba v hlavnom texte, nie však v poznámkach pod čiarou.*** *Riadkovanie textu pod čiarou 1, veľkosť písma 10. Obrazové prílohy poprosíme zasielať čierno-biele samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikovateľné. V texte uveďte popiskom, kde by mal byť obrázok umiestnený. Tabuľky, grafy treba zasielať v osobitnom súbore v štandarde xls, xlsx (excel)*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal prekročiť 40 normostrán (minimálny má rozsah 15 normostrán) Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 normostrán, anotácie maximálne do 3 normostrán. Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN.

Počet normostrán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov vrátane medzier na stranu, čo činí pri 40 normostranách 72-tisíc znakov; počíta sa vrátane poznámok pod čiarou a medzier medzi slovami).

Základnou citačnou normou je STN 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy

Odkaz na monografie

VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika.* Bratislava : International, 1994, s. 56. **(ISBN 80-215-0149-9 uviesť až vzadu v zozname použitej literatúry).**

PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981.*

B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

Odkaz na štúdie (v prípade, že je uvedený v zborníku aj editor, uveďte ho za názvom zborníka:

ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(pri cudzojazyčných zdrojoch uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque.* Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. **(ISBN 80-85794-08-X. – uviesť až v súhrnnej literatúre)**

Odkaz na už citovaný zdroj v texte

Pozor zmena! Neuvádzať ref., ako to bolo doteraz!

Uviesť: PEJSKAR, J. *Poslední,* c. d., s. 97; autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov, uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.

- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev, píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu.

Odkaz na archívny dokument

MVSR-Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918-1928 (ďalej f.), škatuľa (ďalej šk.) č. 277, sign. č. 1234/1920 prez

Pri opakovaných záznamoch uvádzať Tamže, s. 8 (nie tamtiež)

- najfrekventovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bra tislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Vojenská história 2/2022
Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívnictvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.
Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová
Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: ŠOPA PRINT

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Igor Baka, PhD. (podpredseda), PhDr. Milena Balcová, PhDr. Viliam Čičaj, CSc., doc. Mgr. Michal Habaj, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhD., doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD., Mgr. Matej Medvecký, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., PhDr. Richard Pavlovič, PhD., pplk. v. v. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: plk. prof. Dr. Tibor Balla, DrSc. – Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest; Dr. István Janek, PhD. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest; PhDr. Michal Lukeš, PhD. – Národní muzeum, Praha; Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. – Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa; PhDr. Jiří Rajlich – Vojenský historický ústav, Praha; Dr. Harold E. Raugh, Jr., U.S. Army Europe, APO AE 09096 USA; Dr. Martin Zückert – Collegium Carolinum Forschungstelle für bömischen Länder, München

Časopis je indexovaný v medzinárodných databázach:
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)
European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

Vychádza štyrikrát ročne.
Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava
Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 5. mája 2022
EV734/08
IČO vydavateľa: 00309591
Nepredajné
ISSN 1335-3314
Tlač: HSa MO SR, OdVČ, PoO, Kutuzovova 8, Bratislava

Na prednej strane obálky je genmjr. in mem. Jozef Gabčík (8. 4. 1912 Poluvsie - 18. 6. 1942 Praha), počas 2. svetovej vojny príslušník československej zahraničnej armády, veliteľ výsadku Anthropoid. Spoločne s Janom Kubišom vykonali vojenskú operáciu - útok na Reinharda Heydricha (v roku 2022 si pripomíname 80. výročie).
Zdroj: VHÚ Praha